

II.

(Az országgyűlés összejövele; előzetes tanácskozások különösen az országgyűlés helyére nézve; Apponyi közvetít. Az ünnepélyes megnyitás a királyi palotában; Apponyi megnyitó beszédje. A két ház üléseit Pesten tartja; a főrendiház nyomban megalakul. Széchenyi halálának évfordulója, istentisztelet, Teleki László ünneplése. A képviselőház megalakul; az igazolási eljárás elhúzódik; a határozati és felirati párt kialakulása. Külpolitikai jelenségek; a szerb nemzeti kongresszus lefolyása, jelentéktelen eredménye; a felsőbb bíróságok megalakulása, a törvénykezés átvétele. Benedek tábornagy Magyarországot támadó napiparancsa, tömeges megnyilatkozások azzal szemben. A horvát országgyűlés megnyitása; a vármegyék újabb megnyilatkozásai; tüntetések hírei, a sajtó rakoncátlansága miatti elégedetlenség. A megyék szervezkedése Erdélyben. A birodalmi tanács megalakulása, ünnepélyes megnyitása császári trónbeszéddel. Patóczy László halála; a felirati vita napirendre tüzetik. Gr. Teleki László öngyilkossága; annak hatása, a gyász, az öngyilkosság magyarázatai; Teleki hátrahagyott parlamenti beszédterve. A felirati vita megindul; Deák Ferenc előterjeszti felirati javaslatát. 1861. ápr., máj.)

A magyar országgyűlés 1861. április 2-ára lévén összehívva, s ünnepélyes megnyitása u. a. hó 6-ára lévén kitűzve, különösen a képviselők már a megjelenésre szánt hagyományos három nap alatt is nagy számmal gyűltek össze a fővárosban. Mindenki érezte a reá váró feladat korszakos fontosságát, s egyúttal az előzetes megbeszélés és tájékozódás szükségét.

Publicistikánk akkori vezérférfiai gondoskodtak róla, hogy az országgyűlés állásfoglalására váró súlyos kérdések a sajtóban minél teljesebben tisztáztassanak. B. Kemény Zsigmond vezércikkeiben új érvekkel is szállt síkra a birodalmi tanácsba való belépésünk ellen. Ugyanő az összeülő országgyűlés legsúlyosabb sérelme gyanánt az erdélyi képviselők távolmaradását jelölte meg, mert ez az 1848-i törvények megtagadását jelenti, már pedig e törvények elismerése nélkül csak provisoriumot lehet alkotni. Ha pedig — úgymond — az október 20-i rendszerváltozás utolsó stádiuma valóban az alkotmányos működés felfüggesztése lesz, akkor könnyebb és veszélytelenebb is lett volna a Bach abszolutizmusát folytatni, mintsem újra szervezni a reakciót, s pénzt, eszközöket és kedvező körülményeket teremteni oly állapot visszaidézésére, mely fölött pálcát tört maga az uralkodó, melyet elítélt a világ s melyet ujjongó örömmel üdvözölnének Ausztria

minden ellenségei. Falk azt a reményét fejezte ki, hogy Magyarország sorsa az országgyűlés megnyíltával éppen a Széchenyi halálának évfordulóján fog jobbra fordulni.¹ Szalay László röpiratokat bocsátott ki a horvát kérdésre, Fiuméra s a szerbek viszonyára nézve.² A lapok lelkesen üdvözölték az egybegyűlő képviselőket.³

A képviselők nagy része már április 1-én gyűlt össze értekezletre a Tigris-szállóban, s itt elhatározták, hogy miután az 1848-i IV. tc. Pestet jelöli meg az országgyűlés székhelyéül, Budán, hova az összehívás szólt, nem hajlandók tanácskozásra összegyűlni. Ezt a megállapodásukat a korelnökül kiszemelt Palóczy László útján nyomban közölték a Pesten időző gr. Apponyi György országbíróval, aki elvállalta, hogy Bécsbe táviratilag kérdést intéz. Két nappal később azt a távirati választ kapta, hogy a Felső hajlandó a megnyitás után az üléseknek Pestre leendő áthelyezésébe beleegyezni, valamint abba is, hogy ez a trónbeszéd végén kijelentessék, ha az országgyűlés tagjai erre vonatkozó óhajtásukat loyális módon célszerűségi, nem törvényességi érvekkel indokolják meg.⁴

Hogy a magyar kormányférfiaknak még ezért az engedményért is az utolsó percig mily harcot kellett vívniok, azt Vay kancellárnak Apponyihoz intézett bizalmas levelében foglalt e kifakadása mutatja: «Nincsen oly neme a kegyetlenségnek, zaklatásnak, bosszantásnak, amire a mostani minisztérium kész ne lenne. Ily emberekről fogalma magyar embernek nem lehet!»

Apponyi a bécsi választ nyomban közölte Palóczyval, ki április 4-re a pesti megyeházba a képviselők általános értekezletét hívta össze annak megbeszélése végett. Az értekezleten gr. Teleki László kijelentette, hogy ő a megnyitásra sem megy Budára, s e nézetéhez csatlakozott a túlnyomó többség; ellenben Deák Ferenc, utalva arra, hogy nem szabad nekünk megakadályoznunk az országgyűlés működésének megkezdését, odanyilatkozott, hogy ő, ha egyedül is, elmegy Budára. Így aztán a főrendeken kívül mintegy nyolcvan képviselő⁵ vett részt az ünnepélyes megnyitásban. A felvonulásnak sok nézője volt, de ellenséges tüntetések nem fordultak elő.

Eleinte — mint tudjuk — volt remény rá, hogy az uralkodó személyesen jön el a megnyitásra, de ezt a kancellár maga szükségesnek

¹ P. N. márc. 31. regg., ápr. 2., 13.

² B. Szalay G. id. m. 29. l.

³ Lásd a *Vas. Ujság* ápr. 7-i számában Pájer Antal költeményét: Az országgyűlési követekhez.

⁴ Erre, valamint a következőkre nézve l. *Kónyi* id. m. III. 14. s köv. l., továbbá *Szögyény* III. 98. s köv. l., *P. N.* ápr. 3., 5., 7.

⁵ Ennyire teszi számukat *Podmaniczky* (Kónyinál), míg *Kecskeméthy* A. (Vázlatok 122. l.) alig 30-ra becsüli a megjelent képviselők számát.

tartotta oly föltételekhez kötni, melyek nem teljesülhettek ; így aztán gróf Apponyi György országbíró olvasott fel egy beszédet, mely a trónbeszédet helyettesítette, bár nem bírt annak formájával, csak hivatkkozás volt benne az uralkodó megbízására. Apponyi e küldetése tulajdonképpen megfelelt a régi törvényes gyakorlatnak, mert nádor nem lévén, annak természetes helyettese az országbíró volt. Azonban Bécsben a régi törvényességnek még látszatát is kerülték, s ezért Apponyi — mint már említettük — királyi biztosi megbízást kapott.

Ez a «trónbeszéd» is fájdalmas vajúdás születtje volt ; említettük már, hogy késett megszerkesztése. Szögyény másodkancellár készített egy szöveget,¹ mely csak általánosságokban mozgott, nagyon meleg hangon volt tartva, de már csak azért sem volt elfogadható, mert az uralkodó szájába volt adva, ki el nem jött.² Így aztán Apponyinak, az utolsó percig változó bécsi utasítások figyelembevételével, végre is a maga felelősségére kellett a végleges szöveget úgyszólván az utolsó éjjel megszerkesztenie.

A trónbeszéd³ az uralkodó üdvözlétét tolmácsolta s jelezte, hogy az összehívott országgyűléssel tanácskozni kíván «az ország alkotmányos állapotainak visszaállítása, biztosítása, a viszonyok igényeihez leendő idomítása, a tapasztalás tanuságaihoz mért tökéletesítése» iránt. Szándéka, miután V. Ferdinánd és Ferenc Károly főherceg az uralkodásról, a bemutatandó okmányok tanusága szerint lemondtak, magát, koronázási hitlevél kiadása és királyi eskü mellett megkoronáztatni. Amint ő eleget akar tenni a nemzet jogszerű igényeinek, úgy számít rá, hogy a nemzet is tiszteletben fogja tartani a fejedelmi jogok és tekintély épségét és sérthetetlenségét. Az alkotmányos élet áldásait összes országaira és népeire kiterjeszteni kívánja, fenntartásával az azok között fennálló s az uralkodóház közösségén alapuló kapcsolatnak. A beszéd elkerüli a februáriusi pátenst említését, s csak az októberi diplomára hivatkozva hangsúlyozza, hogy az uralkodó a birodalom közös ügyeit is ezentúl nem pusztán fejedelmi elhatározás alapján, hanem alkotmányos tárgyalás útján kívánja intéztetni s ezért számít rá, hogy Magyarország a maga érdekeit e tárgyalásokban már az első alkalommal is érvényesíteni fogja. Sajnálja, hogy Magyarország alkotmányos intézményeinek helyreállítását s az ország óhajtott kiegészítését azonnal és teljes mértékben nem foganatosíthatta, de időt kell engednie arra, hogy e tekintetben a kiegyenlítés a népfajok nemzeti-

¹ Közölve Eml.-iratai III. köt. 293. s köv. l.

² Szögyény szerint (id. köt. 95. l.) a császár az ő szövegét nagyon is szelídek találta. A trónbeszédre vonatkozó min. tanácsi vitát lásd *H. H. S. A. Min. Conf. Pr.* ápr. 4.

³ Közölte a *P. Napló* ápr. 7., *Kónyi* id. köt. 19. s köv. l. és *Kecskeméthy* id. m. 122. s köv. l.

ségi érzésére gyakorolt kényszerítés mellőzésével szabad akarattal jöjjön létre; úgyszintén szükséges lesz az ország törvényeinek némely rendelkezését, «melyek a fejedelmi jogoknak és a közbirodalmi kapcsolatnak épségben tartására nézve elégséges biztosítékot nem nyújtottak, újabb átvizsgálás után történelmi alkotmányos intézkedésig függőben tartani». Ily szándékotól indítva az uralkodó — engedve a közóhajnak — beleegyeznek, hogy az országgyűlés tanácskozásai Pesten folytassanak.

Ez a megnyitó-beszéd eléggé óvatos és színtelen volt arra, hogy hevesebb visszatetszést ne szüljön, de nem lehetett alkalmas arra, hogy a törvényhozás tagjaiban bizalmat, vagy éppen lelkesedést keltsen; némi reményeket fűztek a pápens említésének mellőzéséhez. A beszédnek történelmi jelentőséget egyedül az kölcsönöz, hogy közvetlen előidézője lett a Deák Ferenc korszakos felirati javaslatának.

A főrendek és a képviselők még ugyanaznap délután összegyűltek első ülésükre Pesten, és pedig a főrendek a Lloyd-épület nagytermében, a képviselők pedig a Nemzeti Múzeum dísztermében, melyet a múzeum igazgatója, Kubinyi Ágoston, a helytartótanács tilalma ellenére, amennyire lehetett, berendeztetett e célra.¹ A terem célszerűsége ellen, különösen a közönség elhelyezése szempontjából, sok panasz merült fel.

A képviselőházban — úgy, mint már 1848-ban is, — az ősz Palóczy László foglalta el a korelnöki széket, lelkes, kissé fellengős szavakban üdvözölve — tegező formában — képviselőtársait «e végzeteljes órában», s zajos éljenzések közt hivatkozva arra, hogy 1836-ban, mint az akkori alsótábla jegyzője, ő írta le először magyarul a törvényeket. Az alakulás első formáságai nem hangozhattak el a nélkül, hogy Nyáry Pál tiltakozását ne jelentse be a trónigényről való lemondásoknak előbb a főrendiházzal történt közlése miatt.²

A főrendiháznak ugyanaznap, egy órával előbb tartott első ülése meglepetésszerűen azzal kezdődött, hogy gróf Esterházy Mihály korelnök, megemlékezve a Ház halottairól, kegyeletes szavakkal adózott gróf Batthyány Lajos és vértanútársai emlékének, s azok áldását kérte a testületre. Majd Scitovszky hercegprimás emelkedett föl s örömet fejezve ki, hogy 12 évi szünet után ismét együtt láthatja a főrendeket; kissé szokatlan módon ő nyújtotta át az uralkodói leiratokat, melyek az Apponyi királyi biztosi megbízatását s a Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondását közölték az országgyűléssel. Felolvastatván az a leirat is, mely szerint az uralkodó Apponyi országbírófő a főrendiház elnökévé, Mailáth tárnokmestert pedig alelnökévé nevezte

¹ P. N. ápr. 4.

² Lásd erre s a következőkre nézve is az 1861-i képviselőház *Naplóját*.

ki, gr. Zichy Károly kifogásolta, hogy a kézirat nélküli a miniszteri ellenjegyzést; ennek pótlását kívánta gr. Cziráky János a főispánok kinevezésére nézve is. A Ferdinánd és Ferenc Károly lemondásának felolvasásánál olvastatván az aláíró miniszterek nevei is, a Bach és Bruck neveinek hallatára zúgás támadt a Házban.¹

Az országgyűlés két háza, alighogy első ülését megtartotta, mindjárt harmadnap a gyász jegyében találkozott: a Széchenyi halálának első évfordulóját ünnepelték meg gyászistentisztelettel. Gróf Teleki László, ki ekkor állott népszerűsége zenithjén, a gyászünnepélyről óriási embertömegtől kísérve ment haza; az ifjúság vállaira emelte, s mint az ország leendő nádorát éllette.² Hívei határozott többségben kerülvén be a képviselőházba, csak rajta állott volna, hogy magát a Ház elnökévé választassa meg; ő azonban nyilván nem akarta magát sem az elnöki székben elszigetelteni, sem a kormánnyal s esetleg az uralkodóval való érintkezés szükségének kitenni;³ így a képviselőház hosszabb szünet után, április 17-én tartott ülésében a mérsékeltbb irányú Ghyczy Kálmánt választotta meg — majdnem egyhangúlag — elnökévé, s az ekkor 31 éves Tisza Kálmánt és b. Podmaniczky Frigyeset alelnökeivé. Ghyczy beköszöntő beszédjében hangsúlyozta, hogy magyar országgyűlésnek még nem voltak nagyobb és nehezebb teendői, mint a most megnyílnak. Fájdalmát fejezte ki a fölött, hogy a képviselőház nélkülözni kénytelen Erdély és Horvátország, a határvidék és Fiume képviselőinek közreműködését, s kijelentette tisztársai nevében is, hogy mihelyt a Ház ezekkel ki lesz egészítve, tisztsegeiket újabb elhatározás céljából rendelkezésére fogják bocsátani.

Több hetet vett igénybe a képviselőház megalakulása és különösen a képviselői megbízólevelek igazolása, mely fölött több ízben vita fejlődött ki; az eljárás nehézsége s a Ház járatlansága is okozta ezt, de még inkább az, hogy ez idő alatt előbb az összes képviselők, majd a pártok sűrűn tartottak értekezleteket, ezekben igyekezték bizonyos dolgokra nézve megegyezésre jutni s bizonyos veszélyeket elkerülni. A többség — melyben nagyobb számmal voltak a fiatalok s a még ismeretlen alakok — arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem lévén törvényes király, nincs kihez intézni feliratot és ezért az országgyűlés csak határozatilag fejezheti ki azt, hogy mit akar. Ezzel szemben a Deák vezetése alatti felirati párt, hogy az országgyűlés életét meghosszabbítsa s alkalmat nyújtson kifejezésre juttatni mindazt, ami a kibontakozás szempontjából tisztázandó, túl akarta magát tenni a törvényes király hiányán, mint ahogy túltette magát ezen az egész ország, amikor az uralkodó meghívására képviselőket választott. Sen-

¹ P. N. ápr. 7.

² *Unsere Zeit* 1862. id. cikk 512. l., *Könyv* II. 109. l.

³ *Kecskeméthy* id. m. 129. l.

kinek sem lehetett kételye aziránt, hogy amely percben nyilvánvalóvá lesz, hogy az országgyűlés az uralkodóval szóbaállni nem akar, a feloszlítás be fog következni, s Vay Miklós Bécsből megírta Apponyinak, hogy ott «Te deum=ot énekelnének», ha minél előbb ürügyet találnának a feloszlításra.¹

A határozati párt a határozat megszövegezése végett Telekit, Tiszát, Nyáry Pált, Podmaniczkyt és Madarász Józsefet küldte ki kebeléből, mint bizottságot; azonban az ezek által szerkesztett szöveget utóbb függőben tartották s a párt elhatározta, hogy a Deák által a felirati párt megbízásából szerkesztett felirati javaslat szövegét megfelelő módosításokkal elfogja fogadni, csupán a megnyilatkozás formájára nézve tartván fenn a maga külön álláspontját.²

A főrendiházban ez idő alatt egy nevezetesebb megnyilatkozás történt. Az április 16-i ülésben b. Wenckheim Béla békési főispán úgy a maga, mint főispántársai nevében kijelentette, hogy a kinevezést csupán abban a reményben fogadták el, hogy az országgyűlés összehívását követni fogja a felelős minisztérium kinevezése, s hogy ha az ország ügyeinek vezetése netán nemzetellenes irányt venne, minden percben készek állásukat odahagyni. E kijelentését az összes jelenlevő főispánok felállásukkal erősítették meg s kívánták annak jegyzőkönyvbe vételét.³

Az országgyűlés érdemleges tárgyalásának s különösen a várva-várt válaszfelirati vitának e késedelme alatt a közfigyelem más külön és belpolitikai események és fejlemények felé fordult. A külpolitikában a Kossuth folyamatban levő londoni bankópere mellett legélénkebben foglalkoztatták a magyar közvéleményt az olasz- és lengyelországi események. Amott Cavour piemonti miniszterelnök április 18-án a parlamentben kijelentette, hogy Olaszország célja területének Róma és Velence birtoka általi kiegészítése; azonban ez csak Franciaországgal egyetértőleg valósítható meg, s a kormány, melynek élén áll, nem fog Velence bekebelezéseért hadat indítani.⁴ Orosz-Lengyelországban ekkor mutatkoztak a forradalom első jelei; a varsói lázadás és annak véres elnyomása nálunk meleg érdeklődést és fájdalmas részvétet keltett.⁵

Az országgyűlés megnyitásával majdnem egyidejűleg folytak le a karlócai szerb nemzeti kongresszus ülései is. Már a gyűlést megelőzőleg a patriarchátus nyomdájában készült falragaszok hirdették azokat a nemzeti követeléseket, melyeket utóbb lényegileg ugyanolyan tartalommal foglalt a kongresszus határozataiba és feliratába. A gyű-

¹ Kőnyinál 16. l., P. N. ápr. 16.

² U. ott 26. s köv. l.

³ P. N. ápr. 17.

⁴ U. ott ápr. 26.

⁵ U. ott ápr. 10—19.

lésben résztvett az 1849-i mozgalmakból ismeretes Stratimirović György is, ki magát már a megválasztandó vajda szerepében látta; azonban résztvettek abban magyarbarát szerbek is, különösen Csernovics Péter, és ezek befolyásának tulajdonítható, hogy a kongresszus a maga követeléseit, melyek tulajdonképpen a vajdaság és bánóság visszaállítására, választandó s királyilag megerősítendő vajda vezetése alatti széleskörű autonómiára s a szerb nyelv kizárólagos uralmára irányultak, a magyar országgyűlés által törvénybe iktatandó javaslatok formájában terjesztette föl, bár egyidejűleg felirattal fordult az uralkodóhoz is. Az egész mozgalom egyedüli gyakorlati eredménye Rajačić pátriarchának búfelejtésül báróságban és magas kitüntetésben való részesítése lett. A bánóság és vajdaságnak nemcsak magyar, hanem német és román lakossága sem volt meggyőzhető arról, hogy a szerbeket, azért, mert török földről menekült őseiket Magyarország vendégszeretettel fogadta, az általuk lakott területeken kiváltságos állás és a többi népfajok fölötti fennhatóság illetné meg.¹

Mindjárt április elején végbement a felsőbb bíróságok szervezése. A kir. kúria április 3-án tartotta Apponyi országbíró elnöklete alatt első ünnepélyes ülését. A visszaállított kir. tábla elnöke, egyúttal személynök Melczer István lett, Horváth Boldizsár nádori ítélmester; a tábla tagjai is kinevezettek. Az ugyancsak visszaállított váltófőtörvényszék elnöki állását Zsoldos Ignác foglalta el; Zágrábban is felállított a horvát-szlavon-dalmát báni tábla, az addigi cs. kir. báni tábla helyett. Felállítottak a kerületi táblák és váltótörvényszékek is; elnökeik sorában helyet foglaltak Fogarassy János, Szalay Ágoston, Hengelmüller Mihály, Cserneczy József, Karap Sándor, Institorisz János, b. Babarczy Antal, Szászy Ambrus, Hedry Ernő és Szmrecsányi János. Egy országbírói körlevél adta tudtára a törvényhatóságoknak, hogy az országbírói értekezlet munkálata alapján az alkotmányos bíróságok, vagyis a most szervezett felsőbb bíróságok és a már megalkotott megyei törvényszékek mint elsőfolyamodási fórumok május 1-vel megkezdik működésüket s ugyanazon napon az összes császári és királyi bíróságok munkássága megszűnik.²

¹ Redlich id. m. II. 272. s köv. 1., Rogge id. m. II. 132—133. l., *Unsere Zeit* 1864. VIII. Ungarn seit 1849. 623. l., *Stratimnović*: Was ich erlebte 129—130. l., *P. N.* ápr. 10., 16., 19.; máj. 11., 28. Az uralkodóhoz int. feliratot közli *Kecskeméthy*: Vázlatok 174. s köv. 1.

² *P. N.* ápr. 4., 11., 17., 19., 20.; máj. 2. A felvidéken az osztrák bíróságokat Gericht helyett gúnyosan «Kericht»-nek nevezték; a sárosmegyei Kis-Szebenben, ahol a főbíróat Laxának nevezték, ezidőben tekintélyes férfiak tréfájaként ez a chronostichon felírás került a bíróság által elhagyandó ház falára:

Míg ez a megvalósulása a magyar törvénykezés függetlenségének általános megaláztatást keltett, közfelháborodással találkozott a Magyarországon nem rossz emlékezetben levő Benedek tábornagynak egy Veronából még március 24-éről kelt szigorúan bizalmas, de április közepén mégis a sajtó útján közzétett hadsereg-parancsa, mely fölösleges és tapintatlan kirohanást tartalmazott a Magyarországon megindult alkotmányos élet ellen s a hadsereget mintegy a februáriusi pátenis védelmére hívta fel. Benedek szerint a császár által adományozott nagyszerű alkotmánnyal a külföldön csak a forradalmárok, a belső földön pedig csak keresetnélküli ügyvédek és orvosok, becs- és pénzvágyó hírlapírók, elégedetlen professzorok és tanítómesterek nincsenek megelégedve, s az az eladósodott köznemesség, melynek számára még az Úristen se tudna nekik tetsző alkotmányt szerkeszteni, hogy azzal adósságukat kifizesse. Csak árulók, tisztátalan szándékú emberek agítanak — úgymond — a mi alkotmányunk ellen. Miután ez a szabadelvű alkotmány a katonákat is szavazati jogban részesíti, Benedek ki akarta oktatni a vezénylete alatt álló katonákat — kik között sok magyar is volt — az új alkotmány áldásairól s a monarchiára annak alapján váró dicsőséges jövőről, hogy a becsület, hűség és bátorság törvényeit követve, a várható küzdelemben elszántan állják meg helyüket.¹

Ez a nyilatkozat, melynek közzététele állítólag Benedek akarata ellenére azért történt, mert tekintettel az ő népszerűségére, annak hatásától Bécsben sokat vártak,² természetesen heves ellennyilatkozatot idézett elő a sajtóban, melyet a magyar közélet legtekintélyesebb férfiai írtak alá s melyhez még utólag is számos közismert egyéniség járult hozzá. Bár e nyilatkozat az ország törvényeire való utalással, csak Magyarországnak alkotmányához való hűségére hivatkozva utasította vissza Benedek rágalmaival, Szögyény följegyzése szerint a császár azt fölötte zokonyta — különösen a kiadásában szintén részes gr. Teleki Lászlónak.³

Április 15-én megnyílt Zágrábban a horvát országgyűlés, melynek érdemleges tárgyalásaival később fogunk foglalkozni. Ez az országgyűlés iktatta be báni székébe b. Sokčevićet, ezáltal megadván neki az alkotmányos jelleget, ami az abszolút rendszer e teremtményével szemben nem ment egészen símán. Sokčević azzal akarta kiérdemelni a bizalmat, hogy székfoglalójában erősen hangsúlyozta, hogy Horvátországnak most is egységesen kell állást foglalnia a mellett az irány mellett, amelyet 1848-ban követett.⁴

¹ E napiparancsot annakidejében közölték a napilapok: *P. N.* ápr. 16., újabban dr. *Mauks Ernő* közölte a *P. Hírlap* 1918. aug. 25. számában. Lásd: *Friedjung: Benedek's nachg.* Pap. 280. s köv. l.

² *Eisenmann* id. m. 310. l.

³ *P. N.* ápr. 16., 18., *Szögyény* id. m. 97–98. l.

⁴ *P. N.* ápr. 16., 21., 25.

Együtt lévén immár az országgyűlés, s mindenki annak állásfoglalását várván, a megyei közgyűlések megnyilatkozásai most már kevesebb figyelmet keltettek Magyarországon. Egyes megyéknek azonban mégis sikerült a figyelmet magukra vonniok, így például Zemplénnek, mely nem törődve a január 16-i rescriptummal, áprilisi közgyűlésén tiszteletbeli bizottsági tagjai közé iktatta számos magyar kitűnőség mellett Napoleon Jeromos herceget, Touvenel francia külügyminisztert, Jules Favre francia képviselőt, Cavour miniszterelnököt, Garibaldit, Duncombe és Dunloup ismert angol magyarbarátokat, Vincke porosz, Schuselka osztrák képviselőket, az emigránsok közül pedig Horváth Mihályt, Klapka Györgyöt, Türr Istvánt, Vettert, Pulszky Ferencet, Ujházy Lászlót, Vukovics Sebőt, Horn Edét és Duka Tivadart. Ez a példa természetesen követőkre is talált.¹ A törvényhatóságok folytatták azt a gyakorlatot is, hogy a közvéleményt foglalkoztató nagy kérdésekhez és sérelmekhez, ú. m. Erdély visszacsatolása, a szerb kongresszus követelményei, a Benedek napiparancsa stb. feliratok alakjában hozzászóltak. E megnyilatkozások most már kevésbé nyugtalanították a kormányt, mint például némely tervezett tüntetés híre, — mely gyakran hamisnak bizonyult — s a rakoncátlan hang, melyen az immár szabadabban mozgó sajtó kezelte a napi kérdéseket.

Így Bécsben elterjedt a hír, hogy április 14-én Pesten Teleki László ünneplése keretében meg akarják ülni a függetlenségi nyilatkozat évfordulóját, mely alkalommal Deák Ferencnek macskazene jutna. Hogy a hevesvérű fiatalság körében fölmerült-e ily gondolat, nehéz megállapítani; tény az, hogy minden szigorúbb óvrendszabály nélkül is április 14-e Pesten teljes csöndben folyt le, s így a minisztertanács aggodalmai, melyek már a pesti hadtestparancsnok messzemenő felhatalmazását eredményezték, egészen alaptalanoknak bizonyultak. Hanem hát gr. Rechbergnek az a körülmény, hogy Abaújban egy szolgabíró egy osztrák pénzügyőrt feljelentés alapján bekísértetett és vizsgálat alá vont, már elég volt arra, hogy Magyarországot forradalmi állapotban levőnek mondja. Ily befolyások mellett alig lehet csodálni, hogy az uralkodó maga is nagyon ingerült volt s különösen a sajtó túlkapásai elleni erélyesebb föllépésre ösztökélte minduntalan magyar tanácsosait, míg végre b. Sennyey Pál, mint a helytartóság alelnöke őszintén feltárta véleményét, elmondván, hogy az osztrák rendőrigazgatóságokkal a magyar sajtót ellenőriztetni és megrendszabályoztatni lehetetlenség, mert azok legtöbb esetben nem is bírják kellőleg a magyar nyelvet, nem ismerik a hazai viszonyokat, s minden szabadabb gondolatnyilvánításban már felforgató törekvést látván, értelmet-

¹ U. ott ápr. 17., máj. 1.

lan és jelentéktelen kiszólások megtorlásával csak fokozzák a kormány iránti bizalmatlanságot s a maguk iránti ellenszenvet.¹

Ezalatt Erdély ujjaszervezése legalább annyira haladt, hogy a megyék szervezkedése mindenütt végbement és megalakult az erdélyi kormányzék is, úgy is, mint legfőbb törvényszék, miáltal a törvénykezés függetlenítése Bécstől itt is tényné vált.

A közgyűlések a magyar és székely megyékben, székekben és városokban küzdelem nélkül, de annál zajosabb és lelkesebb tüntetések közt folytak le. A díszmenetek, fáklyászenék, lakomák egymást érték; fényes szónoklatokat tartottak a 48-i törvények védelmére s az addigi rendszer elítélésére; feliratokat határoztak el az uralkodóhoz s a magyar országgyűléshez, követelve az únió végrehajtását; egyes megyék odáig mentek, hogy mindjárt meg is választották képviselőiket a pesti országgyűlésre, akiknek természetesen nem sikerült ott helyeiket elfoglalniok. A szász székek óvatosabbak voltak; nem ellenezték az úniót, hanem bonyolult föltételekhez kötötték létrejöttét. Zavarok és harcok csak a román többségű törvényhatóságokban fordultak elő. Ezek a többségek a törvényhatósági szervezetben nem érvényesülhetvén, a román követeléseket csak határozati javaslatok alakjában lehetett a gyűlés elé hozniok. Kolozsmegyében sikerült egy méltányos határozatban megegyezni; ellenben Fogaras vidékén egy törvénytelen gyűlés túlnyomó román szavazattal ragadta magához a hatalmat; határozatait a kormányzék megsemmisítette ugyan, de valóságos lázongás támadt s az újabban összehívott bizottmányi ülésben a szakadás teljes lőn s a magyarság elhagyta a termet. Hasonló meghasonlás történt Alsó-Fehér megyében.² Nyilvánvalóvá lett, hogy a bécsi konkolyhintés sikerrel járt: a magyarságnak és románságnak az elnyomatás idejében helyreállott békés együttélését az alkotmányos mozgalmakkal sikerült feldűlni.

Mialatt a magyar országgyűlés már megkezdte működését, megtörténtek az előkészületek a birodalmi gyűlés összehívására is. Az osztrák tartományokban egymásután megnyíltak a tartományi gyűlések és megválasztattak a Reichsrathba kiküldendő képviselők. Csak a velencei tartományban nem merték összehívni a képviseletet. Prágában Rieger tiltakozott az oktroált választási és ügykezelési rend ellen; Alsó-Ausztriában Schuselka képviselőnek a magyar álláspontnak kedvező, fényes beszédje ellenére szintén győzött a centralizmus politikája. Nemsokára megtörtént a birodalmi gyűlés felsőházának, az «urak házá»nak megalakítása is az örökös és élethosszig való tagok császári

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Pr. ápr. 15., 18., O. L. K. E. 416., 441., 465., 472. sz., Szögyény id. köt. 97. l.

² Lásd Úrmössynél: I. 278. s köv. l., P. N. máj. 4.

kinevezése által; egyelőre csak az osztrák tagok nevezettek ki, az uralkodó kifejezetten fönntartotta magának a jogot a magyar- és horvátországi, valamint az erdélyi tagoknak az ottani képviselők rendezésének megtörténte után leendő kinevezésére.¹

Ilyképpen tehát egyelőre csak a «szűkebb birodalmi tanács» megalakulására volt kilátás, arra is csak az olaszok nélkül; ez módfelett bántotta Schmerlinget, ki érezte, hogy különösen a birodalom pénzügyeinek rendezése körül egy ilyen csonka testület aligha fog nagy eredményeket fölmutathatni. Hogy legalább néhány erdélyi szász és román képviselő megjelenésével tarkítsa a társaságot, a minisztertanácsban nagy erőlködést fejtett ki annak keresztülvitelére, hogy miután Erdélyben nincs kilátás arra, hogy az ottani, még össze sem hívott országgyűlés három hónapon belül megválaszthassa képviselőit a Reichsrathba, ott már most vétessék alkalmazásba a februáriusi pátenz 7. §-a s a birodalmi képviselők a választókerületek közvetlen választásai útján küldessenek ki. Bár az osztrák miniszterek — mint rendesen — most is kivétel nélkül támogatták javaslatát, a korona magyar tanácsosainak mégis sikerült annak elfogadását s a közvetlen választások kiírását — mely előreláthatólag súlyos nemzetiségi harcokat idézett volna fel Erdélyben — meghiusítani.²

A trónbeszéd tartalmának többszöri minisztertanácsai megvitatása után³ május elsején végbement az újonszervezett, bár egyelőre csonka birodalmi tanács megnyitása, nagy ünnepélyességgel, ágyúörgések közt, a császár személyes megjelenésével s a magyar kancellár jelenlétében is. A trónbeszéd tartalma újabb kihívás volt az éppen a felirati vitára készülő magyar országgyűléssel szemben. Benne jelezve volt, hogy az országgyűlések majd el fognak napoltatni a birodalmi tanács akadálytalan működésének biztosíthatása végett. A császár reményét fejezte ki, hogy nemsokára Magyar- és Horvátország, valamint Erdély belépésének kérdése is kedvezően lesz megoldva s így e testületben, melyre oly nagy feladatok várnak, az egész birodalom küldöttjei fogják trónját körülállani. Hangsúlyozva a béke áldásai zavartalan megővhetőségének reményét, rámutatott a trónbeszéd a legfontosabb teendőkre, nevezetesen az államháztartási egyensúly helyreállítására, az országos, kerületi és községi önkormányzat megvalósítására, a hadsereg szükségleteinek leszállítására s az adók reformjára. Végül kifejezte az uralkodó szilárd ragaszkodását a februárius 26-i alaptörvényben megadott alkotmányhoz, melyet, mint az egységes és föloszthatatlan császárság alapját, el van határozva teljes hatalommal védeni és minden ellene intézett támadást nyomatékosan visszautasítani.⁴

¹ P. N. ápr. 7., 9., 11., 16., 24.

³ U. ott ápr. 22., 25., 27.

² H. H. S. A. Min. C. Pr. ápr. 26.

⁴ P. N. máj. 2. és 3.

A trónbeszédet a birodalmi gyűlés tagjai tüntető és zajos tetszésnyilatkozatokkal kísérték; Bécsben általában jó volt a benyomás, a császár a nép örömrivalgása közt kocsizott át a fővároson s estve kivilágítás adott kifejezést a népesség lelkesedésének. Az államminiszterhez írásban interpellációt intéztek az iránt, hogy mikor fognak Magyarország képviselői megválasztatni és az urakházának magyar tagjai ki neveztetni? Nyomban elhatározták, hogy a trónbeszédre felirattal fognak válaszolni.¹

Természetesen annál kedvezőtlenebb volt a fogadtatás Magyarországon; még a magyar kormányférfiak is elismerték, hogy a trónbeszéd megtagadása az ő programjuknak. B. Kemény Zsigmond vezércikkében azt hangsúlyozta, hogy a februáriusi pátens Magyarországgal közölve nem lett, a magyar trónbeszéd sem említette, az tehát ránk nézve csak egy újságcikk volt. Most íme az uralkodó azt mint a birodalom összetartozásának alapját tünteti fel, holott Magyarország és Ausztria közt a kapcsolatot csak a Pragmatica Sanctió alkotja. A magyar országgyűlés feladata lesz kinyilatkoztatni, hogy Magyarországnak a birodalmi tanácsban való képviseltetését lehetetlennek tartja.²

Ily vészjósló előzmények mellett az előítéletes embereket az is aggaszthatta, hogy az alig megnyílt országgyűlés működését ismételve gyászünnepélyek szakították meg. Mindjárt elején a Széchenyi halálának emlékét kellett megújítani, s április 27-én váratlanul meghalt 78 éves korában a képviselőház korelnöke, Palóczy László, kit még kevéssel előbb annyi tisztelet és szeretet üdvözölt az elnöki székben. A képviselőház kijelentette, hogy őt a maga halottjának tekinti, díszes temetést rendezett s csak annak végbemenetele után folytatta üléseit.³

Senki sem sejtette akkor, hogy az országgyűlés és a nemzet még súlyosabb, még megragadóbb gyászszesz küszöbén áll.

Végre május 8-*ra* a képviselőház napirendre tűzhette az országgyűlés teendői iránti tanácskozás megkezdését, s mindenki tudta, hogy ez a Deák felirati javaslatának előterjesztését jelenti. Gróf Teleki László egy május 1-*ről* nővéréhez, Teleki Augusta grófnéhoz intézett leveleiben szenvedőnek mondta magát, idegeit megromlottaknak, pedig a jövő héten — írta — fognak kezdődni tanácskozásai «a nagy tárgy fölött».⁴ Még május 6-*án* is kimenté Ghyczynél elmaradását a bizottmányi ülésről, mert betegen fekszik, pihennie, aludnia, izzadnia kellene.⁵ Mégis el volt terjedve a hit, hogy ő a 8-i ülésben mindjárt Deák után fel fog szólalni, mint a határozati párt vezérszónoka.

¹ U. ott Szögyény id. köt. 99. l. ⁴ Lukinichnál 347. l.

² U. ott máj. 5., Kónyinál II. 65. l. ⁵ Kónyinál 33. l.

³ K. H. napló 65—66. l.

Azonban nem így történt; május 8-ának reggelén mint villám a derült égből csapott le a főváros közönségére a hír, hogy gr. Teleki Lászlót a Szervita-téri Teleki-palotában levő lakásán inasa, mikor reggel hét óra táján belépett, félig öltözötten ágya előtt fekve, átlőtt szívvvel holtan találta; mellette feküdt a pisztoly, mellyel életét kioltotta. Minden körülmény kétségtelenné tette, amit később a közzétett hivatalos orvosi látélet is igazolt, hogy a halált öngyilkosság okozta.¹

Jajkiáltás sivitott végig az országon; a képviselőház összegyűlt, de csak azért, hogy elnöke megrendülve jelentse be a halálesetet s Deák Ferenc alig találva szavakat megindulásában, kijelentse, hogy e csapás által felidézett kedélyállapotában képtelen a tanácskozásban résztvenni. A Ház elnapolta üléseit május 13-ig.

Május 10-én ment végbe a halotti szertartás, a nagy halottat a Nemzeti Múzeum előcsarnokában ravatalozták fel, ahol ifjak őrizték éjjel-nappal s ahol Ghyczy Kálmán elnök mondott felette gyászbeszédet, hangsúlyozva, hogy Teleki nem egy kerületnek, hanem milliónak, az egész országnak képviselője volt, s mintegy fogadalmat téve, hogy a nemzet, bízva a törvény szentségében és ügye igazságában, törhetetlen erővel fog haladni a törvényszerűség ösvényén. Az egyházi beszédet Török Pál szuperintendens tartotta s azután még b. Eötvös József búcsúzott el a halottól.²

A délután négy órakor kezdődött szertartás végeztével a koporsót kocsira tették s beláthatatlan kocsisor és gyalogmenők is kísérték éjjel-nappal menetelve, valóságos zarándokmenetként a nógrádmegyei Szirák községbe, ahol 51 év előtt született Teleki László s ahol a családi sírboltnak kellett őt magába fogadnia. Éjen át is minden útbaeső falu kihozta a koporsóra koszorúját és könnyeit. Reggel 10 óra táján érkezett meg a menet Szirákra, ahol előbb a kastély udvarán volt gyászszertartás, azután a sírbatétel. A képviselőház nevében itt. b. Podmaniczky Frigyes beszélt. A Pesti Napló ezt írta a temetésről: «Ezt nem lehet megrendelni, ezt nem lehet megfizetni, ezt nem lehet megparancsolni, ezzel egy érett nép közszellemé a haza fölkennt mártírjainak áldozik.»³

Alighogy a felirati vita megindult, hozta a Pesti Napló vezető helyen mint a Teleki László «utolsó művét» s «beszédtörödéket» azt a kéziratot, melyet a halott íróasztalán találtak.⁴ Nem «beszédtörödékek» volt ez, hanem egy kész, a befejezettség jellegét viselő parlamenti beszéd, mely kétségtelenül a felirati vita számára készült s mely az öngyilkosság lelki problémájának megoldása szempontjából, mint író-

¹ P. N. máj. 9., 12.

² U. ott máj. 11.

³ U. ott máj. 14.

⁴ U. ott máj. 15. és 16. A Pester Lloyd is hozta a «beszédtörödékek»-et.

jának valóságos politikai végrendelete, a legnagyobb fontossággal bír.¹ Miután pedig az a beszéd — tartalmára nézve — eddig irodalmunkban csak felületesen lett érintve, elengedhetetlennek látszik annak behatóbb ismertetése.

Teleki a törvény alapjára akar helyezkedni; súlyos vádakkal illeti az 1848 óta uralkodó hatalmat. Az októberi diploma — szerinte — nem az alkotmány visszaállítása, csak egy octroi, mely Magyarországot tartomány rangjára szállítja le. És ha annyi királyi eskü, hitlevél mind félredobott, hogyan bízunk ebben a diplomában? A magyar országgyűlés törvényhozó hatalma majdnem meg van semmisítve, ennek minden lényeges része átszáll a Reichsrathra. Az 1848-i törvények nem létezöknek tekintetnek, mintha azokat újból kellene megalkotni és szentesíteni, hogy érvényök legyen. Még a személyes biztonságot se tartják tiszteletben; aki a bécsi kormány neheztelését vonja magára, azt egyszerűen elfogják s idegen földön bebörtönözik, mint Asbóth Lajos és társai esetében történt. Az abszolútizmus jogfosztásait még tetőzi a «pátens». Ilyenek annak a hatalomnak a tettei, mellyel szemben állunk. Mi ez a hatalom? Osztrák dinasztianak mondják, jogát örökösödés útján követeli. Három személy jöhet szóba: V. Ferdinánd lemondása törvénytelen, érvénytelen, Ferenc Károlyé éppoly törvénytelen; a harmadik személy Ferenc József főherceg (így!), a jelenleg uralkodó osztrák császár, ki ezen kétszeres törvénytelenység alapján követel magának trónöröklési jogot, s azonfelül azon 13 év alatt, mióta az uralmat gyakorolja, azon föltételeknek, melyekhez a magyar királyi jog kötve van, egyikét sem teljesítette. Ő az, kitől kölcsönzi nevét a mostani hatalom, mely nem egyéb, mint a bécsi osztrák kormány, mely, valamint 1849—1859-ig a legsúlyosabb, csupán fegyveres erőre alapított abszolútizmus volt, úgy 1860. október óta minden történelmi s jogalapot semmibe vevő octroirozás útján akar célt érni s országunkra nézve tabula rasát lát maga előtt most is, mint látott a leplezetlen despotizmus idejében, melyet kénye=kedve szerint tölthet be. Ennek a hatalomnak azt mondhatjuk, hogy az, ami 12 éven át történt, a nemzet és a dinasztia közötti kötést, melyen alapul hazánkban az uralkodási jog, végkép széttepte. Az uralkodói jog azokon a törvényeken alapul, melyek annyi év óta megsemmisülteknek nyilváníthatnak s most is naponta lábbal tiportatnak ugyanazon hatalom által, mely uralkodói jogokat követel.

Midőn mi — így folytatja — mégis hajlandók vagyunk mind e törvényeket fennállóknak tekinteni, természetesen azon feltétel alatt, hogy e paktum ezentúl mindkét oldalról megtartassék, mi valóban nem vádol-

¹ Lukács Móric is akadémiai emlékbeszédjében, május 27-én (Akad. évkönyv, X. köt. V. darab. 12. l.) T. L. politikai programjának mondja e kéziratot.

tathatunk mérséklet hiányával, túlzással, forradalmi tendenciákkal. De tartozunk helyzetünket őszintén feltárni. Itt következik azután egy újabb elősorolása az abszolutizmus jogtalanságainak, az egységes új Ausztria «találmányának», a hatalom dicsekvéseinek, rossz gazdálkodásának, mely végre a kormányzatot lehetetlen helyzetbe juttatta : pénzt, hitelt kellett keresni, ez magyarázata az 1860. októberi kísérletnek. Mi csak magunkban bízhatunk ; 1848 óta a nemzet nagy változáson ment keresztül. Küzdelme nyilvánvalóvá tette ügye igazságát, s a nemzet maga is az 1848-i törvények által átalakult ; ma már nemcsak a kiváltságos osztályok alkotják : a behozott népképviselőt, a jogegyenlőség, közös teherviselés által nemzetünk nagyon megerősödött ; de ennek következménye az is, hogy az igazi szabadság zászlótartójaként tűntünk fel az egész világ előtt. Mi kezdtük a demokratikus átalakulást, szomszédaink követték példánkat, általunk lettek Ausztriában, Galiciában is a jobbágyok szabadokká ; legalább húsz milliónyi nép köszönheti nekünk felszabadulását. Ez hazánknak talán legnagyobb dicsősége, ezáltal lettünk tekintélyes hatalommá Európában, ezért vannak szövetségeseink. Dicsőíti III. Napoleont, ki a «nemzeti igényeket» oly magasra emelte szempontról fogja fel, mint előtte talán egyetlen fejedelem sem. Magyarország az európai egyensúly legerősebb biztosítója, mert egyaránt védőgát a panszlavizmus és a terjeszkedő germanizáció ellen.

Mikor Ausztria 1851-ben Magyarországgal együtt akart a német szövetségbe belépni, az ellen egész Európa fellázadt, mert benne az európai egyensúlyra veszélyt látott. Ha most sikerülne Magyarországot Ausztriába beolvasztani, ugyanaz a veszély állana elő ; a szabadságintézményekre vágyó németeknek is kívánniuk kell, hogy Magyarország alkotmányos függetlensége elismertessék. Az egységes Ausztria mindig ellensége lesz az alkotmányosságnak, Németországban is ; Ausztria a német birodalom területén is mindig idegen katonai erővel akar érvényesülni. Magyarország alkotmányossága legjobb garanciája az összes szomszéd államok alkotmányos szabadságának is, de egyúttal ősi, történelmi alapon nyugvó alkotmányával legjobb védőgát a forradalmi törekvések ellen is. Ha Magyarország alkotmányos jogai élvezetében rendelkezni fog a maga katonai erejével, az sohasem lesz mások elnyomására felhasználható, mert Magyarországnak hódító szándékai nincsenek. A bécsi kormány és hazánk között a kibékülés csak alkotmányunknak — tehát 1848-i törvényeinknek is — teljes helyreállítása alapján jöhet létre. Mindazt a rokonszenvet és bizalmat, melyet elvesztett Ausztria, megnyertük mi ; minden kardcsapás, mely Magyarország jogos függetlenségi követelését sujtaná, egyszersmind Európa legszentebb, legbecsesebb érdekei elleni merénylet volna. A hatalom tényeiből nem akarjuk azt következtetni, amit jogosan lehetne, hanem csak azt, hogy a lábbal tiport törvények ismertessenek el érvényeseknek

és léptetessenek életbe. Ily szempontból pártolja ő — írja Teleki — azt a felséges szerkezetet, amely előttük áll, t. i. a Deák felirati javaslatát, melyet már akkor ismert. Kívánja, hogy a nemzet méltóságával megegyeztethető mérséklet határáig elmenjünk, de tovább nem. Hazánkhoz és alkotmányunkhoz való hűségünk parancsolja azonban, hogy mindaddig, míg Erdély, Fiume, Horvátország itt képviselve nincs, a fennforgó fontos kérdések végleges tárgyalásába ne bocsátkozzunk. Mindazt, ami önkényes alapon történt, semmisnek nyilvánítjuk s az 1848-i országgyűlés hagyományosainak tekintjük magunkat. Legyen felszólalásunk demokratikus, mind nyelvi, mind nemzetiségi irányban testvéries, barátságos az ipari és kereskedelmi szabadság irányában, Ausztria iránt is békülékeny és előzékeny, megnyugtató az alkotmányos jogokból eddig kirekesztett izraelitákra nézve, a jogegyenlőséget minden irányban megvalósító, a föld tehermentesítésének visszavonhatatlanságát, minden következménye érvényesítését elismerő. Végül pedig legyen ezen felszólalásunk egész szelleme olyan, hogy senkinek se lehessen kétsége az iránt, hogy mi országunkat egy, a népek jogaiba ütköző politika eszközéül odaadni sohasem fogjuk. Ily nyilatkozat után aztán, történjék bármi, hazánk jövőjét nem féltsem; oszlattassék szét ezen országgyűlés, hozás-sék be ismét egy provizórium: mi azon hatalommal szemben, ha bármit űzne is, hatalom, s a két hatalom közt az erősebb maradunk!

Ez az öngyilkossá lett gr. Teleki Lászlónak halála után kevésse nyilvánosságra jutott politikai végrendelete.

A magyar nemzetnek legizgalmasabb, legválságosabb napjaiban, amikor alkotmánya visszanyerését illetőleg folyton váltakoztak a remények és csalódások, az 1860—61-i években 13 hónap leforgása alatt két nagy fia öngyilkosságának csapását kellett elviselnie oly körülmények között, melyek a csapás súlyát még a megfejtethetlen lélektani rejtély izgató hatásával is fokozzák. A Széchenyi öngyilkosságának rejtélyét teljesen csak újabban, elveszettnek hitt naplótöredékeinek fölfedezése fejtette meg, kétségtelenné tevén, hogy ő a bebörtönöztetés, bolondok házába záratás gyötrelmei elől menekült a halálba, s valóban nem lehet tagadni, hogy a végbement házkutatás után az ő izgatott, beteg lelkét zaklathatta ez a félelem, mert Bécs külvárosának egy félreeső zugában a hatalom — ha éppen akarta volna — rátehetette volna a kezét.

Teleki Lászlónál ez a veszély ki volt zárva; az ország szívében ő a hatalomnak — mely akkor már úgyszólván a békülés útjain járt — szinte megközelíthetetlen volt. Annál rejtélyesebb öngyilkossága, melynek okai valóban vita tárgyai ma is. Az egykorú napisajtó nehezen fessegethette a kérdést, bár akadtak abban is utalások arra, hogy ez az öngyilkosság önfeláldozás volt, mint a Curtius ugrása.¹ Lukács Móric, az

¹ Fáy Béla cikke : *P. N.* máj. 11. A *Pester Lloyd* (máj. 12) egyenesen megmondja, hogy a körülmények hallgatásra kényszerítik.

elhúnytak benső barátja már egy május 14-én gr. Károlyi Györgyhöz intézett levelében,¹ azután akadémiai emlékbeszédjében s később egy visszaemlékezésében² fejtette ki nézetét, melyet Teleki bizalmas megnyilatkozásaira alapított. Kossuth Lajos tüzetesen elmondta véleményét az öngyilkosság okairól, Kecskeméthy Aurél is még 1862-ben³ Kónyi Manó szorgalmasan gyűjtötte össze Deák Ferenc beszédeihez adott kommentárjaiban a Kálóczy Lajos, Lukács Móric, id. gr. Andrássy Gyula, Hunfalvy Pál, Tisza Kálmán, Beóthy Ákos, Pulszky Ferenc erre vonatkozó visszaemlékezéseit és nézeteit.⁴ Beksics Gusztáv is fejtegeti e problémát a millennáris történelemben.⁵ Újabban Kalmár Antal, majd Angyal Dávid, legújabbban pedig Steier Lajos és Lukinich Imre foglalkoztak érdekesen vele.⁶

Nem csoda, hogy a megrázó eset a legkalandosabb magyarázatokra adott okot. A politikai orgyilkosság gyanúja, mely arra támaszkodott, hogy a hatalomnak érdekében állott a nemzeti ellenállás legnépszerűbb vezérét láb alól eltenni, most is fölmerült, mint a Széchenyi esetében, de az adott körülmények között még kevesebb hitelle talált, mint akkor.⁷ Beszéltek arról is, hogy Teleki tette amerikai párbaj lett volna, melyet Benedek táborszernaggyal vívott ismeretes napiparancsa miatt. Híresztelték, hogy III. Napoleon az osztrák császárral közölte volna a titkos levelezést, melyet Teleki vele bécsi fogadalma után folytatott s hogy ez a leleplezés vitte volna őt a halálba; ezt a rágalmat a boldogultnak legmeghittebb barátai siettek erélyesen megcáfolni, követelvén a bizonyítékok előmutatását, amely be nem következett.⁸ Hogy tisztán testileg beteg állapotának hatása alatt, hirtelen elhatározásképpen ragadott volna Teleki pisztolyt, az ki van zárva, mert ő már Bécsben jelezte Lukács Móric előtt, hogy véget akar vetni életének, ugyanezt mondta később Gyömrőn gr. Andrássy Gyulának, s az öngyilkosságot megelőző napon Hajnikéktől úgy búcsúzott, mint aki halni készül.⁹ A hontalanság, a hazavágyódás, az ország sorsa miatti gond, végül a Drezdában és Bécsben történtek kétségkívül súlyosan aláásták Teleki idegeregjét,

¹ Szemere B. naplója II. 356. s köv. l.

² Árvízkönyv (Szeged javára) 1880. Lukács M. «Emlékezéseim» 75. l.

³ *Irataim* id. h. s a követk. lapokon. *Kecskeméthy: Vázlatok stb.* 136. s köv. l.

⁴ Deák F. besz. III. 102—103., 106—114. l.

⁵ X. köt. 580. l.

⁶ Kalmár A. «Teleki L. tragédiája», M. Figyelő 1911. X. szám, 313. l., Angyal D. u. a. cím a. u. a. folyóiratb. 1911. XIII. szám. 10. l. Steier L. «Világ» 1924. dec. 24.

⁷ Szögyény id. köt. 101. l., Madarász J. Emlékirataim 340. l.

⁸ Rogge (id. köt. 136. l.) lásd a gr. Teleki Gyula és társai nyilatkozatát a *P. Naplóban* jún. 11.

⁹ Hunfalvy elbeszélése Kónyinál 110. l.

de tisztán patológiai alapon halála problémáját megoldani nem lehet; a nagy hazafi leromlott testében erős lélek lakott s erőseknek kellett azoknak a lélektani rúgóknak is lenniök, amelyek a végzetes elhatározásra indították.

Utaltak a támadásokra, melyek őt a külföldi sajtóban az uralkodónak adott szava állítólagos megszegéséért s más oldalon, az emigráció részéről a forradalmi politika cserbenhagyásáért érték. Az előbbieket aligha idézhettek elő Telekinél ily lelki megrendülést; hogy az emigráció köreiből beszéltek olyanokat is, mintha a drezdai elfogatás és a bécsi szabadonbocsátás előre kicsinált komédia lett volna, az lehetséges. Szemere Bertalan, ki ellensége volt Telekinek, suba alatt gúnyolódott a «meghunyászkodott hős» felett, de naplójában tiltakozott az ellen, mintha meggyanusította volna őt, «mint Kossuth tette». ¹ Ami viszont Kossuthot illeti, az ő környezetéből Pestre jött levelek állítólag aljas gyanúkat fejeztek ki, ² melyek azokra, akik a Teleki nyilvános szereplésének tanúi voltak, alig tehettek nagy benyomást, később, a katasztrófáról való megemlékezésében Kossuth barátja és bajtársa férfitüi és hazafitüi jelleméről rajongó tisztelettel nyilatkozott. ³

A legelterjedtebb fölfogás az, mely Telekinek a hazai politikai tevékenységbe való belésodródása következtében előállott ama lelki állapotában keresi öngyilkossága okát, amely őt szükségkép ellentétbe hozta az emigrációban követett politikájával s a hazai viszonyok szemlélete révén mind közelebb hozta Deákhhoz és mindinkább eltávolította még a radikálisabb színezetű határozati pártiaktól is, úgyhogy e párt győzelmét többé nem is látszott kívánni, s bár az őt tekintette fejének, annak vezetését mindinkább Ghyczynek és Tiszának engedte át. ⁴ Politikai barátjaival s azzal a politikával, melyhez szíve vonzotta, mely multjához közelebb állott, szakítani nem akarván, de az ország érdeke szempontjából a Deák jónak felismert szándékával sem akarván szembeszállni, nem maradt más hátra, mint személyét a politikai színtérről eltüntetni.

E magyarázat sok valószínűséggel bír, de ellentmond neki egy tény: a Teleki hátrahagyott beszédjének, politikai végrendeletének ténye. Ha ő megbánta, hogy Deákhhoz közeledett, ha ki akart tartani az abszolút ellentállás, az uralkodóval szóba nem állás politikája mellett, — amellyel különben már a nem egészen törvényesen összehívott országgyűlésre szóló képviselői megbízás elfogadása is némileg ellentétbe hozta őt és társait, — akkor miért írta meg azt a beszédet, mely lángoló vádirat ugyan a hatalom ellen, de mégis a törvények alapján az uralkodó-

¹ Szemere id. m. II. 272. és köv., 340. l.

² Kecskeméthy id. m. 141. l.

³ Irataim id. h.

⁴ Madarász id. m. 339. l.

val való kiegyezést tűzi ki célul? Míg a határozati párt szónokai utóbb a vitában főfeladatuknak tekintették a feliratintézés lehetetlenségét s a határozathozatal szükségességét bizonyítani, Teleki hátrahagyott beszédjében nyitva hagyja ugyan a megnyilatkozás formájának kérdését, de szembe nem száll a felirat gondolatával s a Deák felirati javaslatát pártolja, sőt «felséges szerkezet»-nek mondja. És ha megírva e beszédet, annak irányát utólag helytelennek ismerté föl, miért nem semmisítette meg azt? Hiszen azt hátrahagyva tudnia kellett, hogy az utókor előtt úgy fog állani, mint aki helyeselte a Deák kiegyezési politikáját, s ha ezt egyszer helyeselte, miért nem akart résztvenni annak érvényesítésében is? Ő, aki merte ezeket a nézeteket leírni, ő az oroszlanbátorságú férfiú megfutamodott volna az egyszer kimondott politikai hitvallását érhető támadások elől?

Ezért kell visszatérnünk ahhoz a sokaktól visszautasított, de minden ellenvetéssel szemben egyedül fenntartható magyarázathoz, hogy az ünnepelt hazafi végzetes elhatározása megfajtéséhez a kulcsot mégis csak a Bécsben tett ígéret adja kezünkbe. Az előzmények is mutatják, hogy öngyilkosságának szándékát a Burgban végbement jelenet óta hangoztatta; az önmagával való meghasonlásnak tehát ott kellett erednie, nem az országgyűlésen követendő politika körüli ellentétekben. Az uralkodó két első föltételét: a külfölddel való összeköttetés megszakítására vonatkozókat Teleki bizonyára szigorúan megtartotta; a harmadik, a politikai szereplésre vonatkozó volt az, amely különböző magyarázatokat engedett meg. Telekinek a törvényhatóságokhoz intézett levelei, melyekben oly hevesen hangoztatta, hogy ő szabad, hogy őt politikai tevékenységében semmi sem gátolja, hogy ő hű marad elveihöz, ezek a fogadkozások, olyanokhoz intézve, akik benne soha egy percig nem kételkedtek, nem úgy hangzanak-e, mintha inkább a saját megnyugtatótatását, meggyőzését vennék célba, mintha saját lelkiismeretének ellenkező szavát vagy kételyét akarnák túlharsogni?

Zsedényinek egy, a Nemzeti Kaszinóban tett állítólagos szemrehányó nyilatkozatán¹ kívül tudjuk a Vay leveléből, a Szögyény följegyzéseiből, mily ingerültség uralkodott Telekivel szemben Bécsben a legmagasabb körökben is, mily gyanúval kísérték minden lépését. Aziránt tehát, hogy magatartását ott fenn ígéretével ellentétben levőnek látták, kételye nem lehetett. De még ez se dúlta volna föl lelki egyensúlyát, ha őt tett ígérete nem szolgáltatta volna ki legszigorúbb, legkérelhetetlenebb bírójának: túlérzékeny lelkiismeretének. Annak a rugalmas ígéretnek magára vett kötelékét az ígérettevő olyannak képzelte, mely tevékenysége arányában fog tágulni, s e helyett az — megfojtotta őt. Az ő mindig aggódó lelkiismerete, «fantasztikus érzékeny-

¹ Ezt Kálóczy beszéli el Kónyinál id. h.

sége»,¹ egy porszemet magán nem tűrő becsületérvése nem viselhette el azt a gondolatot, hogy lehessen valaki, aki az ő szótartásában kételkedik, hogy bizonytalanság uralkodjék arra nézve, vajon elfogadott szabadulásának árát megfizette-e, vajjon nem élt-e vissza oly bizalommal, melyet visszautasítani nem volt módja vagy ereje?

Ha azt a vádat, hogy kifejtett tevékenysége ellentétbe hozta őt a császárnak lekötött szavával, bárki a nyilvánosság előtt sütötte volna rá, ő, ki életében annyi párbajt vívott, nem habozott volna azt az embert pisztolya elé állítani. De mivel ez a gyilkos kétely saját lelkiismeretében szólalt meg, neki magának koronkint úgy kellett éreznie, hogy hazája iránti kötelessége őt bizonyos összeütközésbe hozta kényszerűségből adott szavával, nem maradt más hátra, mint a pisztolyt önkeblének szegezni.

Váratlan, tragikus halála a legfájdalmasabb veszteség volt, mely a nemzetet éppen ébredése e napjaiban érthette. Ki tudja, mily szolgálatokat tehetett volna még a javakorában levő férfiú hazájának, lángoló honszeretetével, nemes idealizmusával, lelkesedésével, óriási népszerűségével s a tömegekre való hatásával? De bármennyi könnyet fakasztott hirtelen letűnése, élete és halála mégsem ment egészen veszendőbe nemzetére nézve. Azzal, hogy a temérdek áldozathoz, melybe elrablott alkotmányunk visszavívása került, Teleki László is odacsatolta a maga életét, drágábbá, szentebbé lett az ügy, melyért a nemzet küzdött, melynek diadalában bízott s melynek egyik legnemesebb fia is, ellenállhatatlan lelki kényszer hatása alatt, vértanújává lett.

A haza sorsa azonban nem engedte meg, hogy a megrázó gyász eset hosszabb időre szakítsa meg az országgyűlés munkásságát; mialatt az országban szerteszét gyászünnepélyeken emlékeztek meg a nemzet halottjáról, a törvényhatóságok a képviselőházhoz intézett feliratokban adtak kifejezést fájdalomknak s az országgyűlés kétheti országos gyászt határozott el, megindult a felirati vita. A gyász utáni első ülésben, május 13-án terjesztette elő Deák Ferenc, beszéd keretébe foglalva, válaszfelirati javaslatát.

«Nehéz idők, vésteljes évek mentek el fölöttünk», — így kezdte ezt az emlékezetes, szinte nemzeti evangéliummá vált beszédjét.² — «Végnyészet szélén állott nemzetünk, de az isteni gondviselés, midőn egyrésről annyi szenvedéssel sujtott, másrésről erőt ébresztett keblünkben, hogy el ne csüggedjünk és a veszélyben forgó hazát még forróbban szeressük. Adj a Isten, hogy tanultunk legyen a kísértés nehéz napjaiban s akik egyek voltunk a szenvedésben, egyek legyünk működésünkben is.»

¹ *Angyal* mondja annak id. h.

² A beszédet annakidejében különlenyomatokban is terjesztették, a hazai nem magyar nyelvekre is fordítva.

A nemzet — úgymond — kezeinkbe tette le sorsát, becsületünkre, belátásunkra bízta jövője biztosítását. A feladat fontos és nehéz, mert a helyzet rendkívüli ; más időkben is voltak fontos közjogi kérdések nézve nézeteltérések fejedelem és nemzet között, de azok csak a törvények magyarázatára vonatkoztak ; ma azonban alkotmányunk lényege s alaptörvényeink érvénye vonatik kétségbe. Alkotmányt akarnak nekünk adni, de nem azt, mit tőlünk hatalommal elvettek, hanem egy másikat, újat, idegenszerűt, darabját azon közös alkotmánynak, melyet az egész birodalomra készítettek. De nekünk adott alkotmány nem kell, mi visszaköveteljük ősi alkotmányunkat, mely nem volt ajándék, hanem szerződések által állapított meg s a nemzet életéből felelt ki. Melletünk jog és törvény állanak s a szerződések szentsége, ellenünk az anyagi erő.

Szilárdságra és óvatosságra van szükségünk, midőn határoznunk kell első ünnepélyes felszólalásunk alakja és tartalma fölött. Három kérdés áll előttünk : mit mondjunk? kinek mondjuk el? s minő alakba öntsük megállapodásunk eredményét?

Ezután felolvasta Deák «formulázott javaslatát», mely mindazt tartalmazta, amit a feliratban elmondani kíván, de nem volt felirat formájába öntve, úgyhogy azt esetleg azok is elfogadhatták, kik azt kívánták, hogy az országgyűlés határozat formájában nyilatkozzék.

A Deák szövegezett javaslata bevezető részében higgadt, de igazságainak súlyával megsemmisítő ítélet az elmúlt tizenkét év kormányrendszere fölött. Most — úgymond — ő felsége át kívánt lépni az alkotmányosság ösvényére, ámde alkotmányos életünk alapföltétele az ország törvényes önállása és függetlensége ; ennek sértetlen fenntartása legszentebb kötelességünk. Ezt az alkotmányos önállást megtámadta az októberi diploma, mely az alkotmányosság visszaállítását csak föltételesen s leglényegesebb kellékei nélkül ígéri, s ezt veszi alapul az országgyűlést megnyitó beszéd is. Kimutatja azután egyenkint a csorbákat, melyeket alkotmányunk az októberi diploma által szenved s melyek által hazánk csak névre volna Magyarország, tetteleg pedig osztrák provincia.

Ez a jogtalan törekvés nemcsak törvényeinkkel ellenkezik, hanem megtámadja a pragmatika sanctio=t, azt az államszerződést, melyet a magyar nemzet 1723-ban az uralkodóházzal kötött. Őseink világosan kikötötték az e szerződést becikkelyező törvény 2. cikkének 9. szakaszában, hogy a női ág elfogadott örökösödése következtében trónra jutó fejedelmek is tartoznak megtartani az 1715: III. tc. rendelkezését, mely szerint Magyarország soha másképp nem kormányozható, mint az országosan alkotott és jövőben alkotandó törvények szerint. A sanctio pragmatica tehát Magyarország önállását, függetlenségét világosan fenntartotta, s a nemzet e jogához mindenkor szorosán ragaszkodott.

Egyedül II. József császár tette magát ezen túl, magát meg nem koronáztatván, de ő rendeleteit végnapjaiban maga is visszavonta s kiadott adománylevelei és privilégiumai halála után törvényileg érvényteleneknek nyilvánították.

Idézi azután a Deák javaslata az 1790-i X. és XII. t.-cikkeket, melyeket II. József utódja, II. Lipót szentesített s melyek még hatályosabban biztosítják Magyarország önállóságát és függetlenségét, ki mondván egyúttal, hogy Magyarországon a törvények alkotásának, eltörlésének és magyarázásának joga a törvényesen koronázott királyt és az országgyűlést közösen illeti s ezen jogot az országgyűlésen kívül gyakorolni nem lehet. A végrehajtó hatalmat pedig ő felsége csak a törvények értelmében gyakorolhatja.

A *sanctio pragmatica* nem egyszerű törvény; nem egyszerű diploma, nem octroiált adomány vagy ígéret, hanem kölcsönös egyezkedés folytán kötött alapszerződés. Lehet-e, szabad-e most azon szerződést egyoldalúlag megszegni s a nemzettől követelni azon kötelezettséget, mely abban foglaltatik, de a kötelezettség feltételeit mellőzni, vagy hiányosan és csak némely részben teljesíteni? Úgy ebben az alapszerződésben, mint egyéb törvényeinkben is világosan ki van fejezve a köztünk és az örökös tartományok között létező azon törvényes kapocs, mely az uralkodó azonosságában áll, vagyis a perszonál unió, ennél szorosabb kapcsolatnak, vagyis reál=unióknak törvényeinkben nyoma nincs, ilyet létrehozni Magyarországnak szándéka soha nem volt. A reál=unió lehetetlenségét bizonyítja Deák Ausztriának a német szövetségbe való belépésével, melynél senki sem gondolhatott arra, hogy abból Magyarországra nézve bármely kötelezettségek származhatnának. Mi az uralkodóházzal szerződünk, nem az osztrák örökös tartományokkal, mi ezekkel közös érdekeinkre nézve mint önálló ország önálló országgal szívesen fogunk «esetenként» tárgyalni s megegyezni, de visszautasítunk minden egybeolvasztási törekvést, nem akarunk sem a birodalmi tanácsban, sem bármely birodalmi népképviseletben résztvenni, s annak rendelkező hatalmát Magyarország ügyei fölött el nem ismerjük.

A másik lényeges tárgy, melyre a javaslat kiterjed, az országgyűlés kiegészítése. Sem Erdély, sem Horvátország, sem Fiume s a határőrvidék itt képviselve nincsenek, holott a törvények világos rendelete szerint az országgyűlésre meghívandók lettek volna, s a *sanctio pragmatica*, a királyi hitlevelek és fejedelmi eskük az ország integritásának fenntartását határozottan kimondják. Erdély unióját az 1848-i mindkét országgyűlés egybehangzóan és egyhangúlag kimondta és törvénybe iktatta; Erdély meghívásának tehát semmi akadályja nincs. Amennyiben Horvátországnak közjogi viszonyunk megújítására nézve kívánságai vannak, azokat nem fogjuk visszautasítani, csak azt kíván-

juk, hogy ne akadályoztassék Horvátország küldötteinek a szükséges tárgyalások végett országgyűlésünkön való megjelenése. Mindaddig, míg a magyar országgyűlés a törvény szerint ide meghívandókkal kiegészítve nincs, törvények alkotásába és koronázási egyezkedésekbe nem bocsátkozhatunk.

Legfontosabb alaptörvényeink, különösen az 1848-i közjogi törvények hatályon kívül vannak helyezve. Nem csodáljuk, hogy az abszolút hatalom, midőn az alkotmányt félretette, ezeket a törvényeket is felfüggesztette; de miután ő felsége az abszolút hatalomról ünnepelesen lemondott s az alkotmányosság ösvényére tért, ama törvényeknek teljes erejükben vissza kell állaniok. Mi teljes jogegyenlőség alapján akarjuk kifejtetni s biztosítani alkotmányos életünket; akarjuk, hogy a polgári jogok teljes élvezetére nézve sem vallás, sem nemzeti-ség a hon polgárai között különbséget ne tegyen, s törvényeink mindazon rendeleteit, melyek a teljes jogegyenlőséget korlátozzák, még ezen országgyűlésen óhajtjuk méltányosan módosítani. Tehát felfüggesztett törvényeink azonnali teljes visszaállítását s az abszolút rendszer által jogtalanul behozott intézkedések és terhek azonnali megszüntetését sürgetjük.

Áttér ezután a javaslat V. Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondási okirataira, melyeket közjogi szempontból formájukra nézve hiányosaknak mond; mindazonáltal az okiratokat az országgyűlés tárgyalni s utólag törvénybe iktatni hajlandó lesz.

A politikai vádak miatt az országból száműzött honfitársak ellen hozott ítéletek következményeit az alkotmányosság visszaállításával összeférhetetleneknek s ezért megszünteknek tekintjük s míg az ő visszatérhetésük lehetővé nem lesz téve, nem lesz hitünk és bizalmunk az abszolút rendszer megszüntetésében.

Mind e követelmények teljesítése után lesznek csak a koronázás föltételei megteremtve.

E munkálatának felolvasása után Deák Ferenc néhány percnyi pihenőt tartott; azután folytatta beszédjét s felelt arra a kérdésre, hogy kinek mondja el az országgyűlés mindezeket? Meggyőzően mutatta ki, hogy az, akihez az országgyűlés nyilatkozatával fordul, csak a tényleges uralkodó, Ferenc József lehet. Az ő meghívására jött össze az országgyűlés; azt, amit az országgyűlésnek el kell mondania, csak annak a fennálló hatalomnak mondhatja el, mely egyedül képes az alkotmányosság megsértett követelményeit teljesíteni. Abban, hogy V. Ferdinánd király a magyar trónról is lemondani kívánt, senki sem kételkedhetik; az európai diplomáciával is, mely annyi szerződést kötött a császárral, ellenkezésbe jutnánk, ha őt tettelegesen uralkodónak el nem ismernők. Utal az újabb kor több esetére, melyekben Magyarország trónját egy elődje idejében meg nem koronázott uralkodó fog-

lalta el, ki országgyűlést hívott össze s kivel az országgyűlés már a kononázás előtt tárgyalásokba bocsátkozott.

Végül megfelelt Deák arra a harmadik kérdésre, hogy minő alakban mondja el az országgyűlés azt, amit mondani akar, s határozottan a feliratot ajánlotta. Határozatot bármely testület csak oly személyek irányában hozhat, akik fölött rendelkezési joga és hatalma van. «Határozat által megkötheti önmagát vagy saját tagjait, parancsolhat a tőle függő egyéneknek, de azok irányában, kik tőle nem függenek, alatta nem állanak, kikkel úgy áll szemben, mint egyik fél a másikkal . . . ilyenek irányában a határozatnak sem ereje, sem célja nincs.» Az ily határozat mint «manifestum» nem volna a békés kiegyenlítés eszköze; a manifestumok rendesen fegyverre támaszkodnak . . . Ne felejtjük a bennünket környező veszélyeket! Ne idézzük elő magunk a törést!

Az ő politikája — úgymond — nem a kockáztató merészség politikája, hanem az óvatosságé. Köztanácskozásokban inkább szereti a szilárdsággal párosult óvatosságot. «Félénk, sőt gyáva az, ki önszemélyét félti, midőn hazájának sorsa forog kérdésben, de ki maga nem fél, hanem félti a hazát . . . az nem félénk, nem gyáva . . . kockáztathatunk mindent a hazáért, de a hazát kockáztatnunk nem szabad.»

«Tudom én azt, — így folytatja — hogy ellenségeink a lefolyt nehéz idők alatt csordultig töltötték méltatlan szenvedéseink poharát. Tudom, hogy jól esnék a fájdalomnak keblünkbe fojtott árját kiöntönnök . . . Érzem én is mindazt, mit minden magyar érez azok ellen, kik annyi életet és életörömet, annyi boldogságot feldúltak e hazában. De érzem keblemben azon erőt is, hogy jobban tudom szeretni e hazát, mint gyűlölni ellenségeinket; s inkább elfojtom szívemben a keserűséget, semhogy az oly lépésre ragadjon, mely káros lehetne a hazára.»

Beszédét Deák ez emlékezetes szavakkal végzé: «Tisztelem én a közvélemény hatalmát, s tudom, hogy az oly hatalom, mely vagy elsodor, vagy eltípor. De tudom azt is, hogy izgatott időben gyakran fölötte nehéz elhatározni, mi a valóságos közvélemény, mert minden ember hajlandó közvéleménynek tekinteni azt, amit maga óhajt, s több ízben tapasztaltam, hogy nem a leghangosabb szó volt a valóságos közvélemény. De van egy hű barátom, kinek szava még a közvélemény szavánál is fontosabb előttem, kivel én soha nem alkuszom, mert parancsát szentnek tartom, s kinek neheztelését magamra nézve legsúlyosabb csapásnak tekinteném, és ezen hű barátom: önlelkismeretem. Ennek parancsát követem most is, midőn . . . benyujtom az indítványozott felírási javaslatot.»

² Deák e röpke szavá lett mondása bizonyára öntudatlan rokonságot árul el *Julius Caesar* e nyilatkozatával: «Caesarem quoque pro sua dignitate debere et studium et iracundiam suam reipublicae dimittere, neque adeo graviter irasci inimicis, ne quum illis nocere se speret, reipublicae noceat.» (De bello civili lib. I, VIII. 1.)

III.

(Deák beszédjének és felirati javaslatának jelentősége és hatása. Gr. Rechberg diplomáciai körlevele Deák ellen. A képviselőház felirati vitája s a napi kérdések belévegyülése ; a katonai adóvégrehajtások ; a nemzetiségi mozgalmak, a balázsfalvi gyűlés. A felirati vita berekesztése, a szavazás : a felirat három szavazattal győz. A határozati párt a részletes tárgyalás során megrontani igyekszik a javaslatot ; Deák kisebbségben marad. A képviselőház teendői a felirati vita után : Eötvös javaslatára a nemzetiségi kérdés ügyében bizottság küldetik ki ; a túrócszentmártoni tót gyűlés és annak emlékirata ; a rutének hasonló követelése ; a pestvárosi határozat az adóvégrehajtások ügyében kir. biztos kiküldését idézi elő. A főrendiház részéről is elfogadott módosított országgyűlési felirat átadásának nehézségei ; küzdelmek a kormány körében ; végül az uralkodó visszautasítja a feliratot, kívánván annak megváltoztatását. A Reichsrath gáncsvető beavatkozása. Az országgyűlés bizalmas tanácskozások után egyhangúlag visszaállítja a felirat Deák szerinti szövegét s azt a két ház elnöke átadja az uralkodónak. 1861. máj.—júl.)

A Deák Ferenc felirati javaslatának és beszédjének történelmi jelentősége csak a további fejlemények folyamában bontakozott ki a maga teljességében ; közvetlen hatása csak az ország közhangulatában, valamint a bécsi kormánykörök és az ottani sajtó tükrében mutatkozott mindjárt egész nagyságában.

Feladata rendkívül nehéz volt ; neki számolnia kellett azzal, hogy az egybegyűlt képviselőház többsége a kormány elhibázott kiegyenlítési kísérletével szemben a legmerevebben visszautasító álláspontra helyezkedik, mégis arra kellett törekednie, hogy a bekövetkező szakítás felelőssége ne az országgyűlést terhelje. Számolnia kellett azzal is, hogy a külföldről, különösen az emigráció köreiből a forradalmat hirdető hangok szíves visszhangra találtak a hazában, sőt a képviselők többsége is annyira bízott a várva várt európai bonyodalmak bekövetkeztében, hogy minden kiegyezkedéstől félt, nehogy az egy szerencsésebb megoldás lehetőségét meghiusítsa.¹

Mégis sikerült neki feladatát oly mesterileg oldani meg, hogy felszólalásával úgyszólván egy táborba egyesítette az egész országot. A törvényhatóságok hosszú sora sietett őt üdvözölni és bizalmáról s elismeréséről biztosítani, köztük olyanok is, amelyek határozati párti

¹ Pulszky: Deák Ferenc 37. l.

képviselőket küldtek az országgyűlésre.¹ B. Sennyey Pál elismerte, hogy Deák nagy diadalt aratott, s hogy az ő saját politikai barátai is győzelemittasak e diadaltól; ² Apponyi is abban a nézetben volt, hogy az országgyűléssel más alapon, mint azon, amelyet a Deák indítványa nyújt, egyezkedni nem lehet, s hogy az ő felszólalása, midőn az egyezkedésre módot nyújt, megerősíti a dinasztikus álláspontot s letöri a forradalmi irányzat élet, sőt rámutat a Magyarország részéről az összbirodalommal szemben elvállalandó kötelezettségekre is.³ A másik oldalon pedig Kossuth Lajos utóbb odanyilatkozott, hogy az 1861-i feliratoknak nem lehet egyéb értelmet tulajdonítani, mint azt, hogy az országgyűlés és általa a nemzet ajánlatot tesz a Habsburg-háznak az 1849. április 14-én hozott trónfosztási határozattal szétszakított kapocs összeforrasztására, de azon világosan kijelentett föltétel alatt, hogy az ország alkotmánya s önállósága teljes mértékben haladéktalanul helyreállítatik.⁴ Tehát világos, hogy még ő is a maga forradalmi álláspontját bizonyos összhangba tudta hozni a Deák felirati javaslatával. Figyelmet érdemel, hogy a legújabb osztrák közjogi irodalom is úgyszólván föltétlen elismeréssel nyilatkozik Deák felirati javaslatáról és beszédjéről.⁵

Az kétségtelen, hogy Deák a perszonál-únióknak azt a rideg odaállítását, mely legalkalmasabb volt az ő felszólalásának majdnem általános helyeslést biztosítani, de amely legélesebb ellentétbe hozta őt és az országgyűlést a kormánnyal, a későbbi fejlemények során, nevezetesen az 1867-i kiegyezés megkötésekor lényegesen módosítani volt kénytelen. A konzervatívok szívesen mutattak rá, hogy a felirati javaslatban az «esetenként» való érintkezés, valamint a multból eredő terhekben való esetleges részesedés lehetőségét fennhagyó utalások bizonyos tekintetben elismerték a közös ügyek létezését,⁶ amint hogy tagadni nem is lehet, hogy a Pragmatica Sanctio gyakorlati értelmezése a közös védelmet és abból folyólag a bizonyos mértékig közös külügyet föltételezi.

Azonban épp oly kétségtelen, hogy a februáriusi pátenstre más választ, mint amelyet Deák adott, adni nem lehetett. A jog teljes megtagadásával csak a jognak egész ridegségét lehetett szembeállítani. A hatalomnak előbb el kellett hagynia a maga jogtagadó álláspontját, hogy vele törvényes alapon a célszerűségi kérdések megoldása iránt tárgyalni lehessen.⁷

¹ *Drei Jahre Verf.* 145. l.

² *Szögyénynél* III. 317. l.

³ *U. ott* 318. l., *Vay M. Eml.* 412. s köv. l.

⁴ *Irataim* VII. 294. s köv. l.

⁵ *Redlich* id. m. II. 65. s köv. l., még inkább : 271. l.

⁶ *Szögyény* id. h. és *Verf. Str.* 150. s köv. l.

⁷ *Eisenmann* id. m. 317. s köv. l., *Beksics*: «Kemény Zs.» stb. 258. s köv. l.

Az osztrák sajtóban nem hiányoztak egyes, a Magyarországgal való tárgyalások lehetőségére és szükségességére utaló hangok, de a kormányhoz közelálló lapok világosan elárulták, hogy a felirat és határozat között nagy különbséget nem látnak, s hogy az utóbbi még kívánatosabb volna, amennyiben hamarabb hozná meg az országgyűlés feloszlataásával a helyzet tisztázását.¹

Gróf Rechberg külügyminiszter éleslátásának jele, hogy hamar felismerte a hatást, melyet a magyar közjogi álláspontnak Deák megnyilatkozásába foglalt klasszikus kifejezése a külföld szabad nemzeteire gyakorolhat, és sietett azt egy, kétségekívül ügyes érvelésű s a felületes ítéletet könnyen megtévesztő diplomáciai körlevél útján cáfoltatni meg követeivel az illető kormányok előtt.²

E körlevélben Rechberg hivatkozik a Szécsen közreműködésére is; lehetséges, hogy annak megszerkesztésénél a Szécsen tanácsával is élt, de az bizonyos, hogy az irat okfejtése sokban ellentézik azzal a konzervatív állásponttal, mely a kevéssel később Szécsen sugalmazásával létrejött s többször idézett röpiratban jut kifejezésre.

A külügyminiszter ez iratában azt találja, hogy Pesten ebben a pillanatban a pártszellem fölülelmedett a méltányosság és részrehajlatlanság minden tekintetén, s hogy a Deák kiindulási pontja egészen hamis, mert az «osztrák monarchia», beleértve Magyarországot, egy nemzetközileg elismert «államtest», melynek főnnállása teszi egyedül lehetővé a magyar országgyűlés működését. Elmésen mutat rá arra, hogy az adómegtagadás tulajdonképpen azt vonja maga után, hogy a magyar közigazgatás költségeit a birodalom többi részei fedezzék, csak azt hallgatja el, hogy a megtagadás csak a törvénytelenül kivetett adókra vonatkozott, s hogy a megyék hajlandók voltak megadóztatni magukat, ami azonban meg nem engedtetett nekik. Rechberg megpróbálja a 48—49-i szabadságharc tényéből a hódítói jogcímet is megformálni, de hajlandó az osztrák monarchia elismerése fejében enyhíteni a legyőzetés szigorú következményeit. Erőszakos törvényt magyarázattal igyekszik a hadsereg és az «államminisztérium» közösségét bebizonyítani; s végül ráutal azokra a veszélyekre, amelyek Magyarországot teljes függetlenségében fenyegetnék.

Nem valószínű, hogy a Rechberg érvelései széles körökben meggyőzőleg hatottak volna. Legalább az a válasz, amelyet az Angol külügyminisztertől kapott, nem ezt látszik bizonyítani, bár Apponyi

¹ B. Friedmann id. m. I. 269—270., 278. l., P. N. máj. 19.

² E körlevél magyar fordítását közli Kónyi Deák besz. III. 67. s köv. l., francia eredetijét pedig Szögyény id. m. III. 304. s köv. l.

londoni nagykövet kísérelve mutatja, hogy ő magát szóbeli érintkezésében is teljesen azonosította a körlevél felfogásával.¹

Lord John Russelnek tulajdonképpen Apponyihoz intézett levele, mely lord Palmerston miniszterelnök nézetét is kifejezi, ügyesnek mondja Rechberg jegyzékét, de elismeri, hogy a magyar felirat megfelel a nemzet érzelmeinek. Rámutat arra, hogy Anglia csak türelmes várakozás után bírta rá Skócia és Írországot, hogy önálló törvényhozássukról lemondjanak, s hogy a kormányzat terén csak a külügyet és a hadügyet intézik kizárólag az angol miniszterek. Ő azt hiszi, hogy Magyarországgal a megegyezés lehetséges, csak meg kell javítani az 1847-i alkotmányt és biztosítani kell a szükséges bevételeket a központi kormányzat számára; a törvényhozás egységesítését akkorra kell hagyni, mikor a magyar országgyűlés érdekében levőnek fogja látni abba beleegyezni. Addig is legyen polgári, nem katonai kormányzás; a feliratra pedig békülékeny választ kell adni. Mindez arról látszik tanuskodni, hogy az angol külügyminiszter, ki még kevéssel előbb a parlamentben egy interpellációra adott válaszában² odanyilatkozott, hogy Magyarország elavult, a monarchiát feldarabolással fenyegető intézményeket kíván, a Deák felirati javaslatának hatása alatt lényegesen módosította véleményét.

Gróf Apponyi Rudolf levelében elismeri, hogy a Deák beszédje Angolországban nagy hatást tett, s hogy az összes lapok foglalkoztak vele. Bár ő maga a monarchiára nézve végzetesnek tekinti a Deák kívánságait, úgy tapasztalja, hogy Angliában sokakat, olyanokat is, kik barátai Ausztriának, megnyert a beszéd mérsékelt hangja, s ezek úgy vélekednek, hogy amit Deák akar, egészben véve igazságos, okos és törvényes, s hogy az osztrák kormány egy kis jóakarattal megtalálhatja a fennforgó kérdések megoldásának módját.

Ezalatt a magyar képviselőházban a Deák előterjesztése alapján megindult a felirati vita, mely tizenhat ülésnapot vett igénybe, mindig végig lelkes hangulatban tartva a nemzetet, mely e szép napokban tavaszát látta az ifjú szabadságnak³ s élénk érdeklődést keltve az ország határain kívül is.

Az, aki az elhunyt Teleki László helyére lépve elsőként szállott szembe a Deák felirati javaslatával, Tisza Kálmán volt. Azonban ez a szembeszállás jellemző volt az egész vitára nézve, melyben ugyan majdnem végig váltakoztak a javaslat mellett és az ellen feliratkozott szónokok, de élesebb, hevesebb vita nem volt, a jobb- és baloldaltól felszólaló szónokok nagyrészt ugyanazt mondták, s majdnem minden

¹ A Lord John Russel levelét angol eredetiben s a nagykövet kísérelvelevelét bő kivonatban közli *Redlich* id. m. II. 740. s köv. 1.

² *P. N.* máj. 12.

³ *U. ott* máj. 22.

felszólalásból kicsendült az a kívánság, hogy a lényegre, a fődologra nézve az országgyűlés egyetértése nyilvánvaló legyen.

Tisza Kálmán¹ is a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott a Deák javaslatának tartalmáról, annak főképpen közjogi részével egyetértett, s okfejtése inkább arra vonatkozott, hogy a felirat helyett a határozat formáját ajánlotta, mert a jogfeladás egy nemét látta abban, ha a magyar országgyűlés a tényleges uralkodót azáltal, hogy felirattal járul elé, törvényes királynak ismeri; lépjen a tényleges uralkodó és kormánya a törvényes térre, ismerjék el a 48-i törvényeket, akkor semmi sem áll útjában a koronázásnak és az országgyűlés és király közjogszerű érintkezésének. Ha a kormány akarja ezt megtenni, abban a határozat, mit a Ház hoz, nem akadályozhatja; ha nem akarja, a felirat sem fogja erre rábírní. A törvényes térhez szigorúan ragaszkodva, csak a határozat lehetséges. Tisza hivatkozott a Teleki László hátrahagyott kéziratára s Magyarország nemzetközi helyzetének abban ki-domborított képére, melyet a felirati javaslatban nem talál, s hang-súlyozta az ipar és kereskedelem szabadságát.

A hosszú vitában felszólalt nevesebb szónokok közül Szalay László, Bartal György, b. Eötvös József, Lónyay Menyhért, Somssich Pál, Klauzál Gábor, Trefort Ágoston, gr. Andrássy Gyula, Szentiványi Károly, Gorove István, gr. Széchenyi Béla, Királyi Pál, Tóth Vilmos, Kazinczy Gábor, Zichy Antal, b. Vay Béla, Mocsáry Lajos, Csengery Antal, Ürményi József és Vlád Alajos a feliratot pártolták; Várady Gábor, Kubinyi Ferenc, Ivánka Imre, Szilágyi Virgil, Németh Albert, b. Simonyi Lajos, Jókai Mór, Bánó József, b. Podmaniczky Frigyes, Beniczky Lajos, Tanárky Gedeon, Tisza László, gr. Károlyi Ede, Ballagi Mór, Bónis Samu, Madách Imre, Bernáth Zsigmond, Böszörményi László, Patay István, Révész Imre, Nyáry Pál, Ignjatovich Jakab, Pap János, Missich János, Jámbor Pál, Besze János és gr. Ráday Gedeon a határozatot. A vitát egyik szónoka, Somssich Pál úgy jellemezte, hogy az elhangzó szónoklatok «szép koszorúba fűzik a jogszerűségnek mindig zöld és hervadhatatlan leveleit és azt polgári kötelességérzettel teszik le a haza oltárára».

Legnépiesebb formában, gyakran derűtliséget keltve beszéltek Patay István és Besze János, áradozó szellemességgel és eszmegazdagsággal, de helyenkint gúnnyal is Kazinczy Gábor; mikor Kubinyi Ferenc a Kossuth Lajos nevét említette, a Ház nagy része zajosan éljenzett. Legradikálisabbak voltak a Szilágyi Virgil s a Révész Imre felszólalásai; az előbbi a *pragmatica sanctio* s következőképpen a trónöröklés érvényét kétségesnek mondta; Révész Imre Ferenc Józsefet csak leigazónak ismerte el, nem trónörökösnek; fölötte élesen

¹ Lásd az itt ismertetett beszédeket az 1861-i országgyűlés naplójában.

bírálta az uralkodó személyét s az uralkodóházat és tanácsosait Ivánka Imre is.

Szalay László főkép történeti visszapillantásra alapította fejtegetéseit s ez alapon kívánta, hogy a monarchia súlypontja, mint már Gentz ajánlotta, Magyarországra helyeztessék át. Behatóan foglalkozott Fiume és Horvátország kérdésével, hangsúlyozva, hogy Dalmácia is a multban mindig közvetlenül Magyarországhoz kívánt csatolattatni. Bartal György szemére lobbantotta Rechberg külügyminiszternek azt a következetlenségét, hogy míg az olasz egység létrejötté ellen a szerződések szentsége nevében küzd, azoknak a szerződéseknek a szentségét, melyek Magyarország függetlenségét és alkotmányát biztosítják, elismerni nem akarja.

A leghatásosabb beszédek egyikét mondta b. Eötvös József, megállapítva, hogy Magyarország küzdelme alkotmányáért az egész művelt világot érdekli. Hazánk már 1848. szeptemberében a közvetlen egyezkedés ajánlatával járult az osztrák törvényhozáshoz ; akkor visszautasítással találkozott, azonban egyezkedési készsége ennek ellenére nem változott. Kimutatta az osztrák Reichsrathnak már elgondolásában rejlő lehetetlenségét, amiért ne vádoljanak bennünket. Ausztria Magyarországgal nem lehet a német szövetség tagja, s mi nem lehetünk akadályozói sem a német, sem az olasz, sem a lengyel nemzeti törekvéseknek ; ellenkezőleg, a mi ügyünk diadala föltétele úgy a német, mint az olasz egységnek s általán a szabadság diadalának.

Lónyay Menyhért hangsúlyozta, hogy e vita feladata jogállapottaink iránt felvilágosítani Ausztriát, sőt a külföldet is. Főkép bizonyos álfogalmak cáfolatába bocsátkozott ; ilyenek, hogy Magyarország minden áron el akar szakadni Ausztriától, s forradalmi politikát követ ; ilyen továbbá, hogy Magyarország elnyomja a nemzetiségeket, hogy feudális, arisztokratikus állam vagyunk, s végül, hogy hálátlanok vagyunk azok iránt az anyagi jótétemények iránt, melyekben az abszolút uralom részesített bennünket. Ezek megcáfolása s az abszolút kormány gazdálkodásának számadatokkal való megvilágítása után kimutatta, hogy Ausztriának sem lehet érdeke az, hogy Magyarország beléolvadjon.

A klasszikus műveltségű Somssich Pál számos latin idézettel is tarkította beszédjét, melyben élesen «ostorozta az abszolút rendszer 12 évi «pusztítását», s rámutatott arra, hogy Magyarországon ma nincsenek pártok, az egész nemzet a legitimitás alapján áll. Vagy el kell fogadni a nemzet jogszerű követeléseit, vagy tovább is önkényesen uralkodni : harmadik választás nincs. Mint katolikus ember tiltakozott a concordatum ellen, mely törvényeinkbe ütközik. Klauzál Gábor főleg kereskedelmi kérdésekkel foglalkozott ; Trefort Ágoston szintén a perszónál-únió alapjára helyezkedve vám- és kereskedelmi szövetsé-

séget kívánt az osztrák örökös tartományokkal, Gorove István a pénzügy átvételének halaszthatatlan szükségét hangsúlyozta ; gr. Széchenyi Béla tiltakozott azon vád ellen, hogy Magyarország forradalmat, nem békés kibontakozást akar ; lándzsát tört a zsidók egyenjogusítása mellett. Csengery Antal főleg az abszolutizmus alatti sajtóviszonyokkal foglalkozott. Nyáry Pál módosítványnak nevezett indítványt nyújtott be, melyben azt követelte, hogy az országgyűlés gondoskodjék mindenekelőtt a maga kiegészítéséről s a törvényes állapot helyreállításáról ; addig a koronázás iránt egyezkedni nem lehet.

Méltó feltűnést keltett a gr. Andrássy Gyula beszédje, ki az új Ausztriát egy hegyére állított pyamissal hasonlította össze ; hibázta a birodalmi tanácsot megnyitó trónbeszédet, s megróttta a «hűtlen tanácsadókat», kik azt sugalmazták. Üdvözölte a horvát országgyűlést, mely már a magyar országgyűlést megelőzve tiltakozott a februáriusi pátenst ellen.¹ Ausztriában csak vagy az abszolutizmus lehetséges, vagy a perszonál=únió. A mi szabadságunk egyedüli biztosítéka Ausztria népei szabadságának is ; Ausztria legközelebbi multja meggyőzhette Európát arról, hogy ránk szükség van. Magyarország nem akarja a forradalmat, a 48=it sem idézte föl a nemzet, hanem a hatalom, mely a törvényeket meg nem tartotta ; a 48=i törvények alapján áll ma is az egész nemzet.

Jókai Mór hivatkozott az angol külügyminiszternek kevéssel előbb köztudomásra jutott nyilatkozatára, mely szerint a magyar nemzet elavult intézményekért küzd s Európát lángbaborulással fenyegeti, és igyekezett annak ellenkezőjét bizonyítani be. Jókain és Jámbor Pálon kívül még egy költő vett részt a vitában : Madách Imre ; róla azonban akkor még a legkevesebben tudták, hogy költő ; legtöbben csak a nógrádi földbirtokost s a balassagyarmati kerület képviselőjét látták benne ; beszéde nagy műveltségről s történelmi tanulmányról tanuskodott, nagy hatást is tett s bátoríthatta a szónokot arra, hogy kéziratban levő nagy művével, az Ember tragédiájával, mely által azóta halhatatlanná lett irodalmunkban, a nyilvánosság elé lépjen.

A közvéleményt mozgató napi kérdések természetesen visszhangra találtak a felirati vitában is. Az adóknak katonai megszállás útján való kicsikarása, párosulva néhány csendőri brutalitással² épp akkor érte el tetőpontját, izgalomban tartva a közönséget, miközben a lapok állandó rovatban foglalkoztak vele. Már Deák Ferenc fölhozta felirati javaslatában ezt a sérelmet is ; mikor a mindennapi elnöki előterjesztések során május 25=én bemutatta az elnök Esztergommegye kérvényét, mely az ily adóvégrehajtások alakjában elkövetett példátlan katonai brutalitásokat sorolta fel, a Ház nem érte be azzal, hogy e beadványt

¹ P. N. máj. 19.

² O. L. K. E. 489. szám.

a kérvényi bizottsághoz utasította, hanem Besze János indítványára jegyzőkönyvileg fejezte ki az eset fölötti felháborodását, s utóbb külön bizottságot küldött ki az e tárgyban való jelentéstétel végett, melynek munkálata azonban már nem kerülhetett a képviselőház elé.

Az adókezelés terén a helyzet valóban tarthatatlan volt. Hogy a kivetett adók törvénytelenek voltak, ahhoz kétség nem fért, de mikor az országgyűlés — csonkasága miatt — maga is illetéktelennek tekintette magát a törvényalkotásra, új törvényes adók kivetésére egyelőre kilátás nem lehetett. Másrészt a közigazgatás mindennapi költségeinek fedezéséről gondoskodni kellett, a főispánok sürgetőleg kértek előlegeket az állampénztárból, ezeket azonban a kormány az oly megyéknek, melyek az adóbehajtásnál közreműködni nem akartak, megtagadta. Éles világot vet az állapotokra Schmerling államminiszternek a május 27-i minisztertanácsban tett nyilatkozata: «Pénzzel támogassuk az olyan országot, mely uralkodójával szemben mármár lázadó állapotban van? Fizessük azokat a megyei hatóságokat, melyek az adót nemcsak hogy be nem hajtják, hanem ellenkezőleg minden eszközzel akadályozzák annak behajtását, sőt az eljáró pénzügyi közegeket elfogatják? A kormány még tovább is maga fizesse meg a vele szemben szervezett ellentállást?»¹

Igaz, hogy a megyei tisztviselők legnagyobb része inkább lemondott szerény illetményei élvezetéről s ingyen szolgált, mintsem hogy törvénytelen adóból húzza fizetését; az is igaz, hogy a megyék — mint már említve volt — készek voltak magukat megadóztatni akár egyelőre a «német kulcs» alapján, sőt ezt itt-ott folyamatba is vették, azonban a helytartótanács ezt meg nem engedte. A rendkívül bonyolult pénzügyi kezelést egy napról a másikra új, jobbára avatatlan kezekbe átadni nem lehetett, ez tagadhatatlanul menti a kormány ragaszkodását az abszolút uralom alatt behozott pénzügyi közigazgatás fenntartásához, bár ez a helytartótanácsot saját beismerése szerint «oly collegiummá tette, mely a fináncdirectiók impertinentiával gyakorolt supremáciájának van alávetve».² A közönség szemében minden tekintélyüket veszített osztrák pénzügyi közegek hatalmát a kormány megpróbálta előbb azzal támogatni, hogy — természetesen egészen törvénytelen módon — az ellenök vétők megfenyítését a katonai bíróságokhoz utasította.³ Mikor gyakorlatilag ez is alig keresztülvihetőnek bizonyult, egész erővel hozzáláttak a katonai adóvégrehajtások alkalmazásához, melyek a most már az ellentállásra nekibátorodott közönséggel szemben sok helyen oly túl-

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Pr. máj. 27.

² B. Sennyey Pálnak Szögyényhez máj. 12-ről int. levele: *Szögyénynél* III. 315. l.

³ H. H. S. A. Min. Conf. Pr. máj. 7., O. L. Kanc. eln. ir. 1861. 401. sz.

kapásokat és erőszakosságokat eredményeztek, hogy azok rendszerint csekély pénzügyi eredmény mellett végül is csak még jobban elmérgesítették a közhangulatot s még gyűlöltebbé tették a katonaságot, amiért ennek az eljárásnak utóbb — mint látni fogjuk — magában a kormány kebelében támadt ellenzéke.

Míg az adóvégrehajtások által a kormány szándéka ellenére lett izgalmak előidézője, egy más téren, a nemzetiségi mozgolódások terén csak nagyon is félreismerhetetlen volt biztató sőt felbujtó közreműködése, melyet annál inkább terjesztett ki, minél megbonthatatlanabbnak látta magával szemben a magyarság ellentállását. Ezt már Várady Gábor szóvá tette a felirati vitában, mondván, hogy a reakcionárius izgatásoknak célja a nemzetet az anarchia vagy a forradalom terére szorítani. A nemzetiségi sérelmek későn ugyan, de bizonyos kifejezésre jutottak a képviselőház vitájában is.

Erdélyben a románok május 15-én Balázsfalván a szabadságharc idejéből gyűlöletesen emlékezetes Axentie vezetése alatt gyűlést tartottak. Némely erdélyi történetíró szerint e gyűlésben 3—4000 ember vett részt;¹ e szám azonban túlzottnak látszik, mert a lapok alig vettek tudomást a dolgról,² és Schmerlingnek a minisztertanácsban tett jelentése szerint az egész csak 51 «elvtárs» összejövele volt «oly kérelmek érdekében, melyeket támogatni a törvényes hatóságoknak kötelességök lett volna».³ Mindenesetre feltűnő, hogy ezt az összejövetelt, melynek határozatából kifolyólag az alsófehérmegyei románság nyíltan szembe szállott a megyei hatósággal, egészen máskép ítélte meg az erdélyi kormányzók s annak jelentése alapján az erdélyi kancellária, és máskép az osztrák miniszterek s az uralkodó is. A kancellária a román püspököket felhívatni kívánta, hogy a népre csillapítólag hassanak s biztonság okából Nagy=Enyeden katonaság összevonását tartotta szükségesnek; a császár, ki maga kért e tárgyban jelentést a kancelláriától s annak tárgyalásánál személyesen elnökölt, a gyűlés határozatait loyálisaknak s a kormányra nézve kedvezőknek találta, s úgy vélte, hogy azokkal szemben ily rendszabályok alkalmazása megsértené a jó érzelmű alattvalókat s a törvényes hatóságokat illoyalis maguktartásában támogatná.

És mik voltak a kérdéses gyűlés határozatai? Hogy a pápok a népet a szószékről hívják fel az adófizetésre; hogy a megyei tisztviselők köszönjenek le, ha a megyegyűlések honárulókat választanak bizottmányaikba; hogy a 48-i törvények alapján működő megyegyűlések megszüntetessenek; hogy ő felsége román nemzetgyűlést hívjon össze és ne tűrje a honvédegyletek működését. Foroghat-e fenn csak legkisebb kétely arra nézve, — különösen a kormánytanácsban elhangzott nyilatkozatok

¹ Ürmössy id. m. II. 294. 1.

³ H. H. S. A. Min. Conf. máj. 26.

² P. N. máj. 26.

után — hogy ezeket a kívánalmakat a Balázsfalván összegyűlt románok a kormány alattomos sugalmazására foglalták határozatba?

Két héttel a balázsfalvi gyűlés után megtörtént a képviselőház felirati vitájában is az első, határozottan nemzetiségi jellegű felszólalás, és pedig román részről. Vlád Alajos, a krassómegyei nagyzorlenci kerület képviselője hivatkozva az elhunyt gr. Teleki László felvilágosodott nézeteire s vitázva Kazinczy Gáborral, ki a nemzetiségek konspirációjáról beszélt, a románokat Erdély és a Tisza-Maros vidék őslakóiként tüntette föl, kik Tuhutum s utóbb Zsolt vezérnek önkényt meghódoltak, de nemzeti önállóságukat megtartották; csak később, az erdélyi fejdelmek alatt az «Approbata és Compilata» szellemében süllyesztettek le köznéppé és voltak sanyargatásoknak kitéve. Az osztrák uralom alatt némileg enyhült helyzetök, de ki nem elégített nemzeti önérzetök. A Hóra- és Kloska-féle lázadásban tört ki, melynek kegyetlen elnyomása ártatlanokat is sujtott. Erdély úniója Magyarországgal a román nép megkérdezése nélkül mondatott ki. Az erdélyiekhez hasonló volt a bán-sági románok sorsa. A román nemzeti törekvéseket nem a reakció idézte föl, azok a felébredt nemzeti szellem megnyilatkozásai, mely visszafogalalni igyekszik a tért, amely a románságot történet és jog alapján megilleti. A lefolyt 12 év alatt a hazai románok még többet szenvedtek, mint a magyarok; a 48—49-i eseményeket ők is fájlalják s kívánják, hogy ügyök az igazság és jogegyenlőség alapján közös egyetértéssel intéztessék el.

Vládnak aránylag mérsékelt beszédje csak koronkint keltett nyugtalanságot, egyébként úgyszólván ellenmondás nélkül hangzott el. Ez bátorította Babes Vincét arra, hogy utóbb, már a részletes tárgyalás során az únió érvényét s a 48-i törvényhozás illetékességét nyíltan kétségbevonja. Ez fölháborodást keltett ugyan, de a képviselőház — ösztönszerű tapintattal — hogy a konkolyhintő kormánytörekvéseknek tápot ne szolgáltatasson, feltűnő kíméletet és elnézést tanusított ezekkel a nemzetiségi támadásokkal szemben, sőt azokkal vitába is alig bocsátkozott, amit annál könnyebben tehetett, mert azok úgyszólván ellensúlyukat találták a szerb Igniatovich Jakab és a román Pap János, Missich János és Faur János hazafias és testvéries szellemű felszólalásaiban. A legméltóbb és legbölcsebb válasz ezekre a beszédekre az, a felirat elintézése után Eötvös javaslatára megindított bizottsági munkálat volt, mely a nemzetiségi kérdés megoldásának alapelveit jelölte ki a hajdani törvényhozási munka számára.

Június 3-án a hosszúra nyúlt felirati vita már a türelmetlenség oly félreismerhetetlen jeleivel találkozott, hogy a följegyzett szónokok legnagyobb része jobbnak látta elállni a szótól, s így az általános vita június 4-én bezáratván, Deák Ferenc zárószavára kerülhetett a sor.

Ezt a beszédjét, mely szintén hosszúra nyúlt s a dialektika és köz-

jogi tudás csodálatos fegyvereit ragyogtatta, Deák úgyszólván egy szó= nokkal való polémiájának szánta, egy szó= nokkal, ki időközben — nyilván választóival való meghasonlása miatt — lemondott a képviselő= ségről: Révész Imrével. Már ez a körülmény is mutatta, mennyire megbecsülte a haza bölcse ezt a fiatal képviselőtársát, — amit ki is feje= zett — azonban a hosszú polémia célja mégis inkább a közvélemény= nek a Révész tetszetős tételei befogadásától való megóvása volt. Az egyik tétel — mellyel Deák röviden végzett — az az állítás volt, hogy a képviselőház a maga integritásának helyreállítása előtt — vagyis Erdély, Horvátország és Fiume képviselőinek részvétele nélkül — megalakult= nak sem tekinthető, tehát feliratot sem határozhat el. A másik tétel, mely ellen a szó= nok az érvek és adatok egész tömegét sorakoztatta, Révésznek az a kifogása volt, melyet a Pragmatica Sanktio elnevezésé= nek használata ellen közjogunk épsége s a külföld kellő tájékoztatása szempontjából tett.¹

Június 5=e volt az az emlékezetes nap, melyen a képviselőház névszerinti szavazással döntött a fölött a kérdés fölött, vajjon «a Háznak első felszólalása fölírás legyen=e vagy nem?»

Az országgyűlés elején a többség kétesnek látszott. A mindig optimista b. Vay Miklós április 20=a táján Pesten járván, harminc többségre számított; valamivel később már csak 141 biztos szavazatra, ami nem hozta volna meg a többséget; Vay mégis még a szavazás előtti napon azt írta Bécsbe, hogy a felirat többsége biztos.² Azonban sok képviselő ígéretet tett választóinak, hogy a népszerűbb határozatra fog szavazni; sokat rontott a felirat kilátásain a birodalmi tanácsban elmon= dott trónbeszéd. Deák állítólag — látva kisebbségét — már hajlandó lett volna a határozati párttal valami megegyezésre lépni, mikor Bécs= ből azt az intést kapván, hogy a határozat győzelme esetében múlha= tatlanul feloszlatják az országgyűlést, kitartásra határozta el magát.³ A Teleki László öngyilkossága sokakat gondolkodóba ejtett; az embe= rek kezdtek félni a saját győzelmük következményeitől és felelősségé= től. Az éppen nem biztató külpolitikai helyzet, benn az országban a terjedni kezdő nemzetiségi mozgalom tanácsosnak mutatta élére nem állítani a kérdést. Beállott az, a magyar közéletben a ritkaságok közé tartozó lélektani pillanat, amikor a politikai szereplők egy nagyobb körében a lelkiismeret szava erősebbnek bizonyul a közvélemény nyo= másánál.

Maga Vay Miklós, továbbá gr. Andrássy Gyula nagy tevékeny= séget fejtettek ki a kétségtelen többségben levő határozati párt egyes

¹ A képviselőházi naplón kívül megtalálható e beszéd Kónyinál III. 77. s köv. l.

² Szögyénynél III. 301. s köv. l., 334. l.

³ U. ott 99. l.

tagjainak a felirat elfogadására vagy legalább a szavazástól tartózkodásra való rábeszélésében. Legbuzgóbb segítő társuk volt az emigrációból csak nemrég hazatért Almássy Pál, ki ugyan nem vállalt képviselői mandátumot, de nagy befolyással bírt éppen a radikálisabb gondolkozásúakra s azt készséggel használta fel a Deák céljai érdekében. Magában a határozati pártban főképp b. Podmaniczky Frigyes és Kálóczy Lajos folytatták a puhítgatás, kapacitálás munkáját, de állítólag Tisza Kálmán és Prónay József sem nézték rossz szemmel igyekezetöket.¹

S így történt meg az, amit Kossuth helytelenül nevez «csalás»-nak,² hogy mikor június 5-én óriási feszültség és izgalom között, csupán 14 képviselő távollétében végbement a névszerinti szavazás, a mindvégig kétesnek látszó — igaz, hogy csak három szavazatnyi — többséget a felirat kapta meg. Mellette szavazott 155, ellene 152.³

Ez tehát a mérsékelt irány győzelmét jelentette és kilátást nyújtott az országgyűlés életének meghosszabbítására s az uralkodó hatalommal való érintkezés további lehetőségére. Azonban sajnos, az a bölcsesség, mely a többséget a célszerűségi tekintetek előtt való meghajlásra indította, csakhamar helyet adott a népszerű jelszavakkal való agitálásnak, mellyel a felirati párt nem tudta a rábeszélésnek hasonló hatású eszközeit szembeszegezni. Az emberek megfélemleni látszottak róla, hogy a felirat elvi megszavazásával még nincs eldöntve a csata, hogy a felirat sorsát még sok veszély fenyegeti, amelynek elhárítása ugyanazt a taktikát követeli meg, amely az első szavazásnál győzött.

A felirati javaslat részletes tárgyalásának mindjárt a kezdetén kitűnt, hogy az ellenzéki többség azt a feliratot, amelyet egy pillanatnyi többség elfogadott, részleteiben akarja elrontani, hogy az célt ne érhessen.

Már a megszólításnál több szónok kifogásolta a Deák szövegét, mely így szólt: «Fölséges Császár és Király» s a többség annak elvetésével, Nyári Pál indítványára a «Fölséges Úr!» kifejezést fogadta el, határozatilag kimondván, hogy e megszólítás alatt a tényleges hatalom értendő. Úgy látszik, hogy azok, akik szemben a Bónis Samu indítványával, mely szerint «Fölséges Császár» megszólítás volna használandó, a Vajai—Nyáry=féle módosításra szavaztak, nem voltak tisztá-

¹ Podmaniczky id. m. III. 115. s köv. l., Wertheimer: «Andrássy» I. 185. s köv. l., Kónyinnál III. 102. s köv. l. Kónyi könyvének egy más helyén (280. l.) Tisza Kálmán kétségbevonja, hogy ő a felirat keresztülbocsátásának tervéről tudott volna; azonban ő a Podmaniczky közreműködésében is kétkedik, már pedig ezt P. naplójában (id. h.) maga beismeri.

² *Irataim* VII. 295. l.

³ B. Podmaniczky Frigyesnek Horánszky Lajostól följegyzett közlése szerint az a négy határozati párti képviselő, kiknek önkéntes távozása a feliratot többségre juttatta: Prónay József, Domahidy Ferenc, Grabarics Ernő és gróf Szapáry Gyula volt.

ban ennek következményeivel, mert a módosítást pártolók között talá-
lunk több felirati párti képviselőt, így gr. Andrássy Gyulát is.

Ez a siker nagy kedvet támasztott a módosításokra, melyeket annál
kevésbé lehetett korlátozni, minthogy maga Deák Ferenc szükséges-
nek látta a saját javaslatát a részletes tárgyalás során egy betoldással
megváltoztatni, melyet gyöngélkedése miatt Eötvös mutatott be a Ház-
nak s melyet az el is fogadott. Ez a betoldás rámutat a trónöröklési
rendnek különböző voltára Magyarországon és az örökös tartományok-
ban, vagyis arra, hogy Magyarországon a szabad királyválasztás joga
már a III. Károly, I. József, és I. Lipót maradékainak kihaltával beáll,
holott túl a Lajtán az öröklési jog az uralkodóház más, még fennmaradt
ágaihoz is van kötve.

A felirat sorsdöntő órája június 12-én ütött. E napon a javaslat
42—44. szakaszainak tárgyalásánál Várady Gábor azoknak oly szöveg-
gel való helyettesítését ajánlotta, mely kijelenti, hogy az országgyűlés
addig, míg «az 1848. évi V. tcikk értelmében teljesen kiegészítve nincs
s az u. a. évi III. tc. által kijelölt közegek (vagyis minisztérium) helyre-
állítására meg nem történt, V. Ferdinánd király lemondásának meg-
bírálásába nem bocsátkozhatik».

Ez újabb és még élesebb tagadása volt a Ferenc József uralkodói
jogcímének. Miután Várady módosítványát többen pártolták s gróf
Teleki Gyula annak el nem fogadása esetére egy valamivel enyhébb
módosítást ajánlott, felállott Deák Ferenc s valamivel indulatosabban
mint rendesen, egy rögtönzött beszédben kristálytisztá logikával mu-
tatta ki, hogy az ő felirati javaslata teljesen megóvjá azokat a közjogi
szempontokat, melyeket Várady megóvni kíván, ellenben azok a sza-
kaszok az egész eszmemenet megcsonkítása nélkül belőle ki nem hagy-
hatók, s hogy ha egyszer a Ház elfogadta azt, hogy Ferenc Józsefhez
mint tetteleges uralkodóhoz feliratot intéz, most nem lehet megint
visszatérni oda, hogy az országgyűlés tulajdonképpen ma is V. Ferdi-
nándot tekinti törvényes uralkodónak.

Aki ma olvassa e beszédet, el nem képzelheti, hogy annak érvei
meg nem győzték volna a képviselőház többségét a szónok álláspont-
jának helyességéről. Mégis az történt, hogy az elrendelt névszerinti
szavazásnál a Deák eredeti szövegének megtartása mellett csak 120
képviselő szavazott, míg az ellen 134.

Mikor aztán az elnök szavaztatni akart a Várady-féle módosítvány
felett, megjegyezvén, hogy annak el nem fogadása esetében a Teleki
Gyuláét fogja szavazás alá bocsátani, fölszólt Deák Ferenc és kérdést
intézett az elnökhöz, hogy mitevők legyenek azok, akik egyik módosít-
ványra sem kívánnak szavazni? Erre az elnök odanyilatkozván, hogy
azok hagyják el a termet, Deák s vele sokan szinte tüntetőleg kimentek
a teremből. Szándékuk nyilván az volt, hogy távozásuk által a Ház

határozatképtelenné válják, de a már beállott fejetlenségben nem követék elegen a példát. Látva a kritikus helyzetet, maga a határozati párt részéről Tisza és Ráday ajánlották a döntésnek másnapra halasztását, de Ghyczy elnök a maga merev pedantériájával megszámlálhatta a Házat s miután a határozatképes szám meg volt állapítva, elrendelte a szavazást, melynek során a Várady-féle módosítványt a többség elfogadta.¹

Ezzel a felirat sorsa meg volt pecsételve.

Még egy lehetőség maradt volna hátra: ha t. i. a főrendiház feladata fontosságának tudatára ébredve helyrehozta volna a képviselőházban elkövetett hibát. Azonban ez a várakozás is csakhamar meg hiúsult. A főrendek június 17-től június 20-ig négy ülésben tárgyalták a feliratot, miközben ékes beszédek hangzottak el, melyek kevés olyat tartalmaztak, ami a képviselőházban már el nem mondatott; többen sajnálatukat fejezték ki a fölött, hogy a Deák Ferenc eredeti javaslata, melyről csak a magasztalás hangján szóltak, változást szenvedett, egyesek határozatot kívántak volna, a vita eredménye azonban a képviselőház által módosítva elfogadott felirati javaslatnak nagy többséggel való változatlan elfogadása volt. Okul főképp azt adták, hogy nem akarták késleltetni a felirat felküldését. Igazság szerint a főrendeknek kedvök s talán bátorságuk sem volt a képviselőház határozatában megnyilatkozott közvéleménnyel szembe szállni.

Mialatt a főrendek foglalkoztak a felirattal s mialatt azután a két ház elnöke Bécsben járt a felirat átadása végett, a képviselőház néhány más, nem törvényalkotással járó tárgyat vett elő.

Tisza Kálmán már június elsején benyújtott egy határozati javaslatot a Ház legközelebbi teendői tárgyában.² Ez tulajdonképpen úgy volt szerkesztve, hogy a felirat el nem fogadása esetében a feliratban kifejezésre jutó közjogi álláspont megnyilatkozása is legyen. Elfogadtatván a felirat, maga Tisza a június 15-i ülésben azt inkább csak mint a legközelebbi teendők programját kívánta tekintetni s mint ilyet bizottsághoz utasíttatni; a Deák hozzájárulásával e bizottság az osztályok egy-egy kiküldöttjéből, tehát kilenc tagból alakult meg, s július 7-én terjesztette be jelentését.

¹ Lásd erre nézve az *Országgyűl. Naplón* kívül *Könyvinál* a 118—130. lapokat és *Kecskeméthy Vázlatok* c. m. 154—163. lapjait. Sajátságos tény, hogy a feliratnak a hozott határozatok értelmében való végleges megszerkesztésével megbízott választmány jelentésének tárgyalásakor Tisza Kálmán indítványozta, hogy a Várady Gábor elfogadott módosítványából néhány szó — mint fölölés — kihagyassék, ami a szöveg élet némileg tompította volna; Várady maga is hozzájárult e módosításhoz. És ekkor Deák Ferenc — talán némi elkeseredésből — követelte, hogy a Várady-féle módosítás, úgy ahogy a Ház többsége elfogadta, maradjon benn a szövegben, ami meg is történt.

² P. N. jún. 5.

Gróf Apponyi György országbíró május 4-én megkeresvén a képviselőház elnökét, hogy az országbírói értekezlet munkájától mielőbb tárgyalás alá vétetné, az bizottsághoz utasított, mely június 17-én mutatta be jelentését a Háznak. E jelentés azt ajánlotta, hogy a munkálat a törvénykezés ideiglenes szabályozása céljából fogadtassék el, amit a képviselőház hosszabb vita után 82 szótöbbséggel elfogadott s utóbb a főrendiház is magáévá tett.¹

Említettük már, hogy b. Eötvös József főkép a felirat fölötti részletes vitában elhangzott nemzetiségi felszólalásoktól indítva, javaslatot tett egy e tárgyban jelentéstétellel megbízandó választmány kiküldésére. Indítványa, melyet június 10-én terjesztett elő,² s a Ház június 25-én fogadott el és utasított egy 27 tagú bizottsághoz, hangsúlyozta azt, hogy a magyar képviselőház minden nemzetiségnek kész megadni mindazt, ami az ország területi és politikai szétदारabolása és törvényes önállóságának kockázatása nélkül megadható. Ily szellemben szerkessze meg a bizottság javaslatát, mely majd akkor lesz tárgyalandó, ha a Ház törvényhozói működésének föltételei meg lesznek adva.

Azonban az Eötvös indítványának hátterét nem szabad csupán a parlamenti felszólalásokban keresnünk. Annak magyarázatát adja az egész mozgalom, mely — mint már többször rámutattunk — a nemzetiségek körében az alkotmány részleges visszaállításának kísérlete óta megindult s amelynek a kormány részéről való sugalmazása vagy támogatása félreismerhetetlen volt. Megnyilvánult ez a szláv- és románnyelvű lapok megszorodásában s egy központi szláv-román lapnak Bécsben való keletkezésében is.³

Tulajdonképpen a képviselőház előtt feküdt — bár eddig semmi alakban sem foglalkozott vele — az áprilisi szerb nemzeti kongresszus munkálata. Itt még leglazább volt az összefüggés a kormány és a nemzetiségi törekvés között, mert a kormány maga sem kívánta a bánáság és vajdaság újabb különválasztását, — a románokra és németekre való tekintettel. Mindazonáltal Schmerling szerette kezében tartani a szerbeket, s ezért egyházi ügyeik intézését még mindig nem adta át a kancelláriának s kitüntetésekét osztogatott ez utóbbinak meghallgatása nélkül, amiért sok surlódása volt a kancellárokkal.⁴ Nem volt egyébnek, mint gáncsvetésnek tekinthető az a furcsa kanapékérdés, melyet a görkel. szerb egyháznagyok vetettek föl, követelvén, hogy a főrendiházban a zászlósorakkal szemben levő első sorban helyeztessen el.⁵ E fölszólalás inkább csak ürügy volt arra, hogy a főrendiház tárgyalásaitól távol tartsák magukat.

¹ *U. ott* jún. 18.

² *U. ott* jún. 13.

³ *Kecskeméthy id. m. 171. l.*

⁴ *Szögyény id. m. III. 105. l.*

⁵ A főrendiház jún. 25. és júl. 1-én ülésében tárgyalattott.

A románok törekvései — mint láttuk — kifejezésre jutottak a képviselőházban is. Ezekre nézve az azonosság a kormány és a román nacionalisták céljai között legnyilvánvalóbb volt, mert ez a cél első-sorban Erdély és Magyarország úniójának meghiúsítására irányult.

Június elején már az északi tótok is és az ő pártfogóik megjöttek látták a megnyilatkozás és szervezkedés idejét. Június 6-án és 7-én Túróc=Szent=Mártonban a lapok szerint mintegy 2—3000 főnyi néptömeg tartott gyűlést. Az elnöki széket Francisci foglalta el, a nagy szót Daxner és Hurban vitték, de azért mindenki tudta, hogy az egésznek szellemi irányítója Moyzes István besztercebányai püspök volt.

Az emlékirat, mely e gyűlés határozataiból keletkezett s melyet kizárólag a magyar országgyűléshez intéztek s átnyújtásával b. Révay Simon turócmegyei főispán vezetése alatt egy küldöttséget bízta meg, már e külsőségek tanúsága szerint is nem akart bizalmatlansági nyilatkozat lenni a magyar országgyűlés iránt, még kevésbé bizalomnyilvánítás Bécs iránt, mert a tótoknak még élénk emlékezetökben volt Bachnak az a törekvése, mellyel őket elcsehesíteni igyekezett. A felirat tehát elismeri a magyar országgyűlés illetékességét az országos ügyekre nézve, sőt bizonyos határok között a magyar állami nyelvet is; de az északi tótoknak, mint őslakóknak és másokkal nem azonosítható önálló nemzetnek ilyenül való elismerését követeli s ebből folyólag a tőlük lakott területnek az ország egy kerületévé alakítását a mai megyék megfelelő kikerekítésével. Ennek igazolásául hivatkozik a felirat arra a történelmileg be nem bizonyítható körülményre, hogy Magyarország eredetileg föderatív állam volt. Kívánja, hogy e kerületben a tót nyelv használata kizárólagos legyen s hogy ott egy felfolyamodási törvényt és egy váltótörvényt állíttassék fel tót hivatalos nyelvvél, valamint egy tót jogakadémia, a pesti egyetemen pedig egy tót irodalmi tanszék. A gyűlés magának Hurbannak indítványára kimondta a haza egységét s annak a szabadság és a különböző nemzetiségek jogainak megvédésében való szolidaritását, úgy hogy a Pesti Naplóban b. Kemény Zsigmond elismerőleg nyilatkozott a gyűlés hazafias szelleméről, mely csalódást hozott azoknak, akik remélték, hogy az északi tótok is a bécsi minisztériumnál fognak kérvényezni.¹

A képviselőházban június 27-én jelentvén be az elnök a felirat

¹ P. N. jún. 12., 18., 23. és júl. 11., *Podhorszky György*: Csehek és tótok. Bud. Szemle 1918. febr. 138. l., *Redlich* id. m. II. 274. s köv. l. E tárgynál a különben tárgyilagosságra törekvő szerzőt elragadja az az elfogultsága, mellyel ő, ki az aránylag kisebb számú németiség hegemoniára való törekvését Ausztriában természetesen találja, a nagyobb arányszámú magyarság hasonló törekvését a Lajtán innen pöffeszkedésnek és túlkapásnak tekinti. Különben ezt annál kevésbé csodálhatjuk, miután *Redlich* e tárgynál főforrásul — bevallottan — a Seaton=Watson (Scotus Viator) könyvét használta.

átadását, az a nemzetiségi bizottsághoz utasítottatott, melynek munkálataival később fogunk megismerkedni. A túróci memorandum nem maradt ellentmondás nélkül; éppen a tótoklakta megyék siettek legjobban annak ellenében felirattal élni az országgyűléshez s abban tiltakozni az országnak minden tervbe vett földarabolása ellen. Azonban nemcsak törvényhatóságok tiltakoztak, hanem egyes tótajkú községek és nagyobb községcsoportok is, mondván, hogy ők senkit meg nem bíztak a szt.=mártoni gyűlésen való képviselőtökllel s annak határozataival egyet nem értenek. Ily értelmű feliratot intézett a képviselőházhoz Nagy-Szombat és Rózsahegy város községe, továbbá a trencsénmegyei bittsei választókerület 19 községe és 328 nyitramegyei község számos aláírással.¹

Ellenben követőkre talált a túróci példa a felvidéki ruténeknél, kik — mint a Rákóczi egykori népe — eddig legkevesebb hajlandóságot mutattak a szeparatistikus törekvésekre. Az első lökést ezek mozgalmára az a Dobrzánszky Adolf adta meg, kinek képviselővé választását a Ház lázító üzelmek miatt megsemmisítette s ki azután azt a beszédjét, melyet a képviselőházban el nem mondhatott, Bécsben kinyomatta.² Ebben a túróciakhoz hasonló pontokba foglalta a rutének állítólagos követeléseit; Magyarország osztassék öt kerületbe, melyek egyike a ruténeké legyen, mindegyik kapjon felsőbb és váltótörvényt az illető nemzetiség nyelvvel mint hivatalos nyelvvvel, úgyszintén nemzeti-ségi főiskolát. Komolyabb alakot ez a mozgalom az országgyűlés végnapjaiban azokban az orosz-magyar tanácskozmányokban öltött, melyek Szajkófalván tartattak, majdnem kizárólag lelkészek részvételével s melyeknek részben kevésbé politikai, mint inkább szocialis és egyházi követeléseit tekintélyes rutén nemzetiségű világi egyének ellennyilatkozatával találkoztak.³

Elmondtuk, hogy a karhatalommal való adóvégrehajtások ügyével is foglalkozni kívánt a képviselőház s e tárgyban bizottságot is küldött ki.⁴ Annál kevésbé térhetett ki e kérdés elől, mert míg egyrészt a törvényhatóságok kérvényekkel ostromolták a mindinkább fokozódó katonai túlkapások miatt, melyek már az adókönyvek erőszakos elvételére s helyenkint a városháza katonai megszállására terjedtek ki,⁵ Bécs=

¹ Ezek a feliratok közölve vannak az 1861-i magyar országgyűlés című Osterlamm-féle kiadvány III. kötetének 457. s köv. l.

² «Rede des ungar. Landtagsabgeordneten Adolf Ritter v. Dobrzansky in d. Adresse=Angelegenheit» megjelent Bécsben 1861-ben Zamorski és Dittmarsch kiadásában, bizonyos Alex. Amerosiewicz előszavával, mely elmondja, hogy D. e beszédjét elmondta bécsi barátainak magyarul s azután — ezek kívánságára — német fordításban kiadta.

³ P. N. aug. 2., 17., 18.

⁴ Június 20-i ülésben.

⁵ P. N. máj. 8., 11., 26., jún. 1., 14., 15., 16.

ben az erre vonatkozó feliratokban már-már felségárulást véltek látni s ennek megfelelő rendszabályokhoz nyúltak, így a régiebb sérelmet újabbal tetézve.

Nevezetesen Pest városa közgyűlése június hó 11-ről egy, Királyi Páltól szerkesztett feliratot intézett az országgyűléshez a törvénytelen adóvégrehajtások ellen, melyben e szavak foglaltattak: «Nehéz visszafojtanunk az óhajtást, hogy Isten olvassa már meg napjait oly kormánynak, mely a szegény és becsületes adós számára börtönöket épít, míg a maga adósságának fizetését egyenesen megtagadja, mely a néha kényszerűségből apróbb tolvajságra vetemülteket bírói és rendőri üldözés alá tudja helyezni, de az ő nevében erőszakoskodókat törvényen és ítéleten felül emeli; hogy Isten könnyítse meg ágya szalmáját oly rendszernek, mely e hajdan gazdag országban a közös jólétet kiirtva annak helyén csak a szolgák és a koldusok számát szaporítja.»¹

Ezt a kétségkívül kissé lázító hangú feliratot közölték a pesti lapok, köztük a Pester Lloyd is, és az így az uralkodó tudomására is jutván, ő maga sietett azt a június 13-án elnöklete alatt tartott miniszteri tanácskozásban felolvasatni, követelvén, hogy az azonnal erélyes eljárás tárgyává tétessék. Vay és Szécsen maguk is szükségesnek találták a szigorú eljárást, sőt Szécsen abban, hogy a pesti felirat souverainnek nevezi az országgyűlést, már magában is a felségárulás tényálladékát látta. B. Mecséry rendőrminiszter az ilyen túlkapásokban csak természetes következményét ismerte föl annak, hogy annakidejében a császári sasok elleni merényletek megtűrettek; úgy ő, mint Degenfeld hadügyi-, Rechberg külügyi- és Schmerling államminiszter a képviselőtestület azonnali feloszlátása s az értelmi szerzők ellen indítandó felségárulási per mellett nyilatkoztak, amit a császár el is rendelt, megjegyezvén, hogy a városi ügyek továbbvitele egy bizottságra lesz bízandó.² A magyar kormányférfiak erélyes és szívós közbelépése következtében³ ez az elhatározás csak annyiban került végrehajtásra, amennyiben a helytartótanács rendeletet intézett Pest városához, melyben közölte, hogy az országgyűléshez intézett «kérvény»-ében foglalt, ő felsége kormánya, sőt a hadsereg ellen intézett izgató és sértő rágalmak miatt Havas József helytartósági udv. tanácsos kir. biztosként küldetett ki a határozat keletkezésének körülményeit kinyomozni s az eredményről jelentést tenni. A város közönsége egyben fölhívott, hogy a kiküldött biztost illő tisztelettel fogadja és működésében támogassa. A város közgyűlése erre oly határozatot hozott, mely némi meghátrálást jelentett. E szerint a hírlapok nem közölték pontosan a felirat szövegét, abban sértés a hadsereg ellen nem foglaltattot, még kevésbé rágalom a város közönsége

¹ U. ott jún. 12.

³ Szögyénynél III. 106. s köv. 1.

² H. H. S. A. Min. Conf. jún. 13.

tényleges ellentállást a fennálló hatalom ellen megkísérelni nem akart ; egyébiránt a kir. biztost működésében támogatni fogja ; amennyiben azonban annak működése a közgyűlés hatáskörére is kiterjedne, inkább függőben fogja tartani a közgyűlés tevékenységét. Mikor aztán június 25-én Havas József kir. biztos megjelent Pest város közgyűlésén, a gyöngélgédő Rottenbiller főpolgármester helyett elnöklő Horváth Károly főbíró átengedte neki helyét s följajánlotta a város támogatását. A biztos ezzel beérte, távozott s a félbeszakított közgyűlést folytatták. Erősebb rendszabályokra Pest városával szemben is csak akkor került a sor, mikor az új kormányférfiak kinevezése s az országgyűlés feloszlata után a törvényhatóságok működésének általános felfüggesztése kezdetét vette.¹

Június 24-én hitelesítette a törvényhozás mindkét háza a felirat végleges szövegét s még ugyanazon nap estéjén vitte föl azt Bécsbe a két elnök, gróf Apponyi György és Ghyczy Kálmán az uralkodónak leendő átadás végett.²

A következő napok az országra nézve kínos bizonytalanságban teltek el, melyhez hozzájárult az, hogy az újsághírek ellenmondók voltak s a közbeeső pünkösdi ünnepek alatt egyáltalán nem jelentek meg lapok. Egyébiránt maga az uralkodó — egyes megtörtént indiszkréciókon okulva — a legszigorúbb titoktartást kötötte ki a minisztereivel folytatott tanácskozásaira nézve.³

Hogy a legbeavatottabb körökben is mily bizonytalanság uralkodott a történendőkre nézve, azt bizonyítja az a tény, hogy Apponyi országbíró Bécsbe utaztában Ghyczyvel és b. Kemény Zsigmonddal folytatott beszélgetésében komoly kombinációkba bocsátkozott az alakítandó minisztérium személyi kérdéseire nézve. Bécsbe érkezvén s látva a helyzetet, csakhamar föl kellett ismernie, mily távolban vannak még a miniszteri kinevezések! A Ghyczy felutazása egészen céltalannak bizonyult ; nem jutott az uralkodó elé, a tanácskozásokra se hívott meg, sőt még a magyar kormányférfiak is kénytelenek voltak a császár tilalma miatt közléseikben vele szemben is bizonyos tartózkodással lenni, úgyhogy ő csak meglehetősen semmitmondó értésitéseket küldhetett helyettesének, Tisza Kálmán alelnöknek, csendre és nyugalomra intve az otthoniakat.⁴

Az uralkodó környezetében tulajdonképpen két ellenséges tábor küzdött egymással : az osztrák centralistáké és a magyar konzervatívoké. Amazoknak vezére Schmerling volt, mindenben legmerekvebb,

¹ P. N. jún. 26.

² Kónyinál III. 136. l.

³ H. H. S. A. Min. Conf. jún. 27. P. N. jún. 27., 28., 29.

⁴ Kónyinál id. h. és köv. l.

míg legenedékenyebbnek Plener pénzügyminiszter bizonyult. Ezeknek már a június 13-i koronatanácsban, mikor még csak a felirat megszólításának megváltoztatása volt ismeretes, sikerült a császárt oly nyilatkozat tételére bírniok, mely szerint a feliratnak, mely tőle az őt megillető címet is megtagadja, elfogadása gyöngeség jele volna. Az osztrák miniszterek azonban nem állottak meg az egyszerű visszatartásnál, hanem már ezt az alkalmat föl akarták használni arra, hogy a gyűlölt és alkalmatlan magyar országgyűléstől szabaduljanak, minél fogva annak császári manifesztum kibocsátása melletti felosztását és Magyarországon a kisebb vagy nagyobb ostromállapot kihirdetését ajánlották; távolabbi számításai bizonyára arra is irányultak, hogy Magyarországon lehetséges lesz közvetlen választások útján keresni képviselőket a Reichsrathba.

Ezzel szemben a konzervatívok helyzete rendkívül nehéz volt; a magyarországi fejlemények amily mértékben erősítették a Schmerlingék állását, oly mértékben gyöngítették a magyar kormányférfiakét. Szögyény már június 8-án azt jegyezte föl naplójában, hogy ők a császár kegyeiben süllyedtek, hogy hitelük nála nagyon alászállott; nem tudja, — úgymond — vajjon azért-e, mert az osztrákok aláássák pozíciójukat, vagy azért, mert az ország dolgainak menetét nekik tulajdonítják, holott azt sem ők, hanem az osztrák kormányférfiak idézték elő.¹ A felirat elrontása a határozati párt által természetesen még többet ártott nekik, sőt ingadozóvá tette a magyar álláspont védelmében Szécsent is és különösen Zsedényit, aki nagy hévvel tüzelt a 48-i törvények érvénye ellen. Bécsi tanácskozásaikban azonban végre is teljes megegyezésre jutottak arra nézve, hogy a felirat elfogadását és egy engesztelő hangú leirat kibocsátását ajánlják, sőt a vérmesebb eredményűek e megoldás nyomán már látták az országgyűlésen kialakulni azt a középpártot, mely kész lesz az ő októberi politikájukat támogatni.²

Miután az egyik oldalon Schmerling, a másikon Vay állásukat kötötték javaslatuk elfogadásához, a felirat fölérkezésétől június hó végeig magánkihallgatásokkal, miniszteri tanácskozásokkal s két koronatanácsal eltelt napok³ már-már válságra vezettek, mikor gróf Szécsen végre egy közvetítő indítvánnyal állott elő, melyre sikerült úgy az osztrák miniszterek, mint az uralkodó beleegyezését kinyerni, s melynek elfogadását a magyar kormányférfiak részéről a következők igazolták.

Ez abból állott, hogy az uralkodó rövid leiratot intéz a magyar

¹ Szögyénynél III. 104. l.

² *Drei Jahre Verf.* 157. s köv. l.

³ *H. H. S. A. Min. Conf.* jún. 17., 28., 30. E tanácskozásokat *Redlich* terjedelmesen közli id. könyvében II. 83. s köv. l.

országgyűlés mindkét házához, melyben megjelöli azokat a módosításokat, amelyek a feliraton eszközözendők; ha az országgyűlés teljesíti azokat, a felirat el fog fogadtatni és válaszleiratban részesül, ha nem, nyomban bekövetkezik az országgyűlés feloszlata.

A június 30-áról kelt, Vaytól és Zsedényitől ellenjegyzett leirat így szólott: «Kedvelt híveink! Jóllehet Mi azon országgyűlési tanácskozásokat, melyek legfelsőbb uralkodói jogaink fölött a képviselőházban tartattak, úgy szinte a Minket, mint Magyarország örökös királyát törvényesen illető tagadhatatlan öröklési jogaink ellen irányzott kitéréseket komoly megilletődéssel értettük: mégis azokat inkább egyes szenvedélyes szónokok pillanatnyi heve kifakadásának, mint az egybehívott országgyűlés érzelmei hű tolmácsának véltük tekinthetni. Miután azonban ama tévnézeteknek a Hozzánk intézett legalázatosabb feliratnak mind alakjában,¹ mind szövegezésében határozott kifejezés adatott, legfőbb kötelességünknek tartjuk Fejedelmi Személyünk és Királyi örökös jogaink iránti azon tartozó jobbágyi tisztelet megóvására, melyet a trón és annak méltósága méltán megkíván, de mely az országos rendek és képviselők ama föliratában a törvényes szokástól eltérően mellőztetett, a föliratot, mely a királyi jogokat sértve, nem Magyarország örökös királyához intéztetett, visszautasítani. Élénken óhajtván mindazonáltal az országos rendek és képviselők föliratában foglalt nagyfontosságú kérdések iránt őszintén nyilatkozhatni: az országos rendeket és képviselőket ezennel komolyan felszólítjuk, miszerint figyelve az 1790. évi koronázó országgyűlés alkalmával követett eljárásra, a föliratot Hozzánk oly alakban terjesszék föl, hogy annak elfogadhatása az Általunk bármely megtámadások ellen mindig megőrzött korona méltóságának és uralkodói öröklött jogainknak kellőleg megfeleljen.»

Gróf Apponyi országbíró és főrendiházi elnök kapta a megbízást, hogy a leiratot a főrendiházban kihirdesse, illetve előbb kihirdetés végett a képviselőház elnökének átadja, magával vivén egyúttal az országgyűlést feloszlató leiratot is, szükség esetében leendő fölhasználás végett. Egyszersmind rendelet ment legfelsőbb helyről gr. Coroini újon kinevezett budai hadtestparancsnokhoz, hogy az országgyűlés feloszlatajának szükség esetében katonai erővel szerezzen érvényt.

Július 1-én hirdette ki Ghyczy elnök — bemutatván egyúttal eljárásáról szóló jelentését — a képviselőházban az uralkodói leiratot, melyet a Ház mély csendben meghallgatván, kinyomatni, szétosztatni s egy későbbi ülés napirendjére tűzetni határozott. Ugyanez történt ugyanaznap a főrendiházban.

Miután tudva volt, hogy a leirat követelményeinek nem teljesí-

¹ A feliratot címzés nélküli borítékban hozták Bécsbe.

tése mily következményekkel jár, a képviselők — felelőségük érzetében — bizalmas tanácskozások útján igyekeztek a hozandó határozatra nézve megegyezésre jutni.

Ezt a megegyezést meghiusítani volt kétségkívül a Schmerling szándéka, midőn feltűnő sietséggel jelentést tett a magyar feliratra vonatkozó legfelsőbb elhatározásról a birodalmi tanács mindkét házának, hogy azok helyeslő és hódoló nyilatkozatait idézvén elő, ezzel az újabb illetéktelen beavatkozással ingerelje föl a magyar közvéleményt és rontsa a felirat fölötti megegyezés kilátásait.

Az Urak Házában egész símán ment a dolog; azonnal elhatározták, hogy Auersperg herceg elnök vezetése alatt küldöttséget menseszenek az uralkodóhoz, hódolatukról, elhatározása fölötti örömről s az osztrák felsőház készségéről biztosítván őt, az uralkodó felségjogait minden támadás ellenében megóvni. A császár válaszában nagy elismeréssel nyilatkozott az Urak Házának magatartásáról és hangsúlyozta, hogy el van határozva Magyarországgal szemben fenntartani azokat az elveket, melyeket a birodalmi tanács megnyitásokor tartott trónbeszédjében kimondott.¹

Az osztrák képviselőházban a Schmerling sakkhúzása nem egészen sikerült. Hein elnök ugyan, senkit szóhoz nem juttatván s a szavazás után az ülést nyomban bezárván, elérte azt, hogy a többség az Urak Háza megnyilatkozásához való hozzájárulást kimondta, de a szólás jogától megfosztott kisebbség — mely főkép a csehországi képviselőkől alakult — már a következő ülésben írásbeli tiltakozást jelentett be az elhamarkodott eljárás, valamint általán a birodalmi tanácsnak a Magyarországgal folyó tárgyalásokba való beavatkozása ellen, mely inkább zavarja, mint előmozdítja az ő felségétől óhajtott és megindított békés megoldást.²

Egyébiránt az államminiszter gáncsvetése eredménytelen maradt. A bizalmas értekezletekben, melyek július 3-án a gr. Andrássy Gyula lakásán kezdődtek s 5-én szélesebb körben a képviselőházban öt óra hosszan folytatódtak, voltak ugyan heves viták, melyeknek hevét kétségkívül a Reichsrath megnyilatkozása is táplálta, de végül a mérsékeltbb álláspont, melyet nemcsak felirati pártiak, hanem a határozati párt részéről is Tisza Kálmán s Benyiczky Lajos képviseltek, győzött, Böszörményi László ellenindítványát visszavonván, a megegyezés létrejött s kifejezésre is jutott a képviselőháznak még aznap esti 6 órakor tartott rövid ülésében.³

¹ Kónyinnál III. 149. s köv. l.

² U. ott.

³ A bizalmas tanácskozásokra nézve lásd ugyancsak Kónyinnál a 152. s köv. l.

Ebben az ülésben a bizalmas értekezlet fölkérésére az öreg Hunkár Antal, ki a Palóczy halála óta korelnöknek tekintetett, rövid indokolással a következő indítványt terjesztette elő: «Mondja ki a Ház, hogy fájdalmas megütközéssel vette, hogy az országgyűlés felirata a Ház szándékától eltérő értelmezés miatt ő felsége által visszautasított; nem akarván azonban magát azon vádnak kitenni, mintha gátul szolgálna abban, hogy ő felsége a jelen leiratban tett ígéretéhez képest a felirat lényegére nézve őszintén nyilatkozzék, azért úgy, mint eredetileg javasolta és az indítványozó által módosítva volt, azt fölküldeni határozza.»

Ezt az indítványt a képviselőház azonnal, minden vita nélkül egyhangúlag elfogadta. A főrendek a következő napon nemcsak hozzájárultak a képviselőház határozatához, hanem azt örömmel is üdvözölték, s a most már a külsőségek tekintetében is a kívánatoknak megfelelően kiállított feliratot a két elnök fölvitte Bécsbe és július 8-án ünnepélyes kihallgatáson adta át az uralkodónak. Az elnökök rövid magyarázó beszédeire a Felség azt válaszolta, hogy megelégedéssel értesül az országgyűlés «köteles készségéről», mellyel kívánságát teljesítette, s reméli, hogy ugyanily érzelmekkel fogják majdan a jelen föliratra «az ország java és népei közboldogsága érdekében» adandó választát fogadni.¹

A szertartásos fogadtatás után a császár mindkét elnököt hosszabb különkihallgatáson fogadta, mely alkalommal Ghyczyvel valóságos vitatkozott az 1848-i törvények érvénye s a közös ügyek mikénti kezelése fölött, nem sok közeledést mutatva a nemzeti állásponthez.²

A nemzet tehát nyilatkozott; most az uralkodón volt a válaszolás sora.

¹ P. N. júl. 10. és Kónyinál 155. s köv. l.

² Kónyinál u. ott.

IV.

(A felirat megváltoztatása Deák diadala. A kormány kül- és belpolitikai helyzete az adandó válaszra vonatkozó elhatározással szemben. A leirat előkészítése; harc a magyar és osztrák kormánytagok között; a magyar konzervatívok tanácskozásai és javaslatai. Schmerling győz; Vay, Szécsen, Szögyény és Sennyey elbocsátása; gr. Forgách Antal főkancellár, gr. Esterházy Móric tárcanélküli magyar miniszter. Végleges döntés a leirat fölött; annak kiadása, kihirdetése, tartalma és hatása. A közvélemény újabb ingerlései. A horvát országgyűlés tárgyalásai; egyenlő bizalmatlanság Bécs és Pest iránt. A Magyarországgal való únió kérdésében hozott kétértelmű határozat. Horvátország határozottan megtagadja a birodalmi tanácsba való követküldést. 1861. júl., aug.)

Az országgyűlés egyhangú határozata, mellyel az uralkodó felhívására a megváltoztatott felirat helyett a Deák Ferenc által szerkesztettet fogadta el és terjesztette föl, kétségtelenül elismerésre méltó önmegtagadás ténye volt annak a jelentékeny többségnek részéről, mely a módosításokat megszavazta. A határozati párton sokan gondolkozhattak úgy, hogy ez a tagadhatatlan következetlenség «compromissiója a nemzetnek, lealázása a képviselőháznak, csakhogy a bécsieknek kedvök teljék s Deák egy nagyszerű elégtételt kapjon, mely után nem fog áldás sarjadozni a haza téerein...»¹ Azokat, akik az önmegtagadás e kötelességének tudatára voltak képesek emelkedni, mindenesetre elismerés illeti meg, de még nagyobb elismerésre lettek volna érdemesek, ha nem ostromolva módosításokkal a Deák felirati javaslatát, — amitől a Kemény Zsigmond cikkei annakidején óva intették őket,² — az 1861-i országgyűlést megkímélték volna ennek a visszavonulásnak a szükségességétől, mely semmiesetre sem tartozik rövid történetének dicsőséges lapjai közé. Az a körülmény, hogy a törvényhozásnak ez a meghajlása az uralkodó akarata előtt mégse tette elkerülhetővé az országgyűlés feloszlását, nem von le semmit ennek az elhatározásnak a becséből és jelentőségéből; mert a végre elfogadott felirat oly választ eredményezett ugyan, mely a nemzetre nézve

¹ Várady Gábor júl. 3-ról kelt bizalmas levele szerző atyjához; berzevici levéltár. A hat. párti hangulatot illusztrálja *Kecskeméthy* id. m. 166. l.

² P. N. jún. 9.

keserves csalódást jelentett, de eredményezte a Deák tollából folyó második feliratot is, mely még sokkal nagyobb mértékben, mint az első nyerte meg a világ közvéleményét a magyar ügynek, s mely az igazság hangjaival túlharsogta a hatalomnak azt a szavát, mely a magyar országgyűlés életfonalát idő előtt elmet szette.

A konzervatívok utóbb az ő politikájuk igazolását látták az országgyűlés megtérésében az eredeti javaslatához.¹ Az ő érdemük volt, hogy az indokolt visszautasítás és a megváltoztatásra való felhívás uralkodói tényével ezt a fordulatot előidéztek s ezzel az októberi csonka alkotmány felfüggesztését elodázták. De az a felirat, melynek a sorsát ilyen módon megmentették, nem az ő politikájukat szolgálta, sőt egyenesen megtagadta azt. Az uralkodó is önérzetesen hivatkozott a magyar országgyűlés «köteles készség»-re, mellyel fölhívásának megfelelt; de valójában az, ami történt, egy ember diadala volt csak igazán: a Deák Ferencé, akinek teljes mértékben igazat adtak az események, aki maga hajthatatlanul megmaradva a maga eredetileg kitűzött célja és útja mellett, elérte azt, hogy a nemzet tévelygések után arra visszatért, s aki a közelismerés mindig megújuló jelei közepett is csak a teljesített kötelesség tudatának igénytelenségében kereste a maga elégtételét.

A történetek után immár beállott az a történelmi pillanat, amelyben az uralkodó hatalomnak el kellett magát határoznia arra nézve, hogy az országgyűlés megnyilatkozására, melynek a nemzet osztatlan közvéleményével való megegyezése iránt jogosult kétely nem foroghatott fenn, milyen választ adjon, ha komolyan kíván birodalma legnagyobb országával valódi megegyezésre jutni? Hogy a bekövetkezett elhatározást helyesen ítélhessük meg, ismernünk kell mindama tényezőket, melyek azt befolyásolták, mindama körülményeket, melyeket a kormánypolitikának elhatározása percében mérlegelnie kellett.

A külpolitikai helyzet, ha nem is volt veszélytelen, nem mutatott fel éppen aggasztó jelenségeket. Olaszország akcióba lépésének veszélye — mint láttuk — inkább eltávolodott, mintsem hogy közeledett volna. Június 6-án hirtelen, váratlanul meghalt gróf Cavour Camillo, az új Olaszország első, nagy miniszterelnöke. Halála Magyarországon mély részvétet és elszomorodást keltett; a gyász híréppen akkor jött, mikor a képviselőház a felirat részleteit tárgyalta; a Ház megnyilatkozására nézve tett indítványt sikerült halogatással letompítani, de egyes csöndes gyászünnepek megakadályozhatók nem voltak,² s különösen a fiatalság igyekezett az olasz nemzet fájdmában való osz-

¹ *Drei Jahre Verf.* 162. l.

² *O. L. Kanc. eln. i.* 571. sz.

tozásának lelkes kifejezést adni.¹ Cavour Ausztria legveszélyesebb ellensége volt s a Kossuth törekvéseinek egyik legerősebb támasza; elhúnytát Bécsben bizonyára megkönnyebbülésként érezték, de az Ausztria és Olaszország politikai viszonyában nagyobb változást nem jelentett: utódja, Ricasoli oly nyilatkozatot tett a turini parlament előtt, hogy egy készülédfélben levő alkalom rövid időn megnyitja Velencébe az utat, s Pulszky Ferenc egy cikkében helyesen mondta, hogy Ausztria és Olaszország között más viszony, mint fegyverszünet nem képzelhető, a harc elkerülhetetlen, hacsak Velence nem kerül békés úton Viktor Emánuel kormánya alá; egyelőre II. Ferenc, az elűzött nápolyi király még Rómában tartózkodik, izgatja abruzzói s calabriai híveit, s ezért Olaszország haderejének nagy része délen van lekötve.² Szinte csodálkozni lehet fölötte, hogy a Pesti Napló akadálytalanul közölhette Garibaldinak egy, Pulszky előtt tett nyilatkozatát, mely szerint ő ugyan kardját legközelebb hazájának szenteli, de az olasz szabadság után nem ismer szentebb ügyet a magyarnál. Európa békéje addig nem lesz biztosítva, míg az olasz, magyar és lengyel nemzetek nincsenek kielégítve. Bárhol támadjon Európában szabadságharc, bajtársaival együtt ott lesz, ha hívják, de kezdeményezést nem vállal. S Pulszky kérdésére, hogy miképpen kívánja, hogy őt meghívják? azt felelte: puskadurranásokkal!³

Minde jelenségekkel szemben Ausztriát bizakodóvá tette a Napoleon császár magatartása, ki 1859 óta eltávolodni látszott Olaszországtól, s bár elismerte Viktor Emánuel Olaszország királyának, kijelentette, hogy elutasít magától minden szolidaritást oly vállalatokkal, melyek Európa békéjét háboríthatják, s csapatait mindaddig Rómában fogja tartani, míg azok az érdekek, melyek őket oda vezérelték, elegendő garanciákkal biztosítva nem lesznek.⁴ Ez bátorította a nápolyi királyt arra, hogy tovább is Róma vendégszeretetét élvezze, és ez bátorította az osztrák kormányt arra, hogy még május 28-án a francia kormányhoz intézett jegyzékében szinte fenyegetőleg lépjen föl Olaszországgal szemben. «Azon eseményekkel szemben, — mondja e jegyzék — melyek Olaszországban két év óta egy, minden társadalmi és vallásos rendet fölforgató párt nyomása alatt kifejlődtek, Ausztria, bár mindannyiszor óvást emelt, kötelességének hitte azt az áldozatot hozni Európa békéjének, hogy tartózkodott a félsziget ügyeibe való tetteges beavatkozástól. Így jöttek létre az annexiók. Miután azonban Piemont, folytatva fosztogató munkáját, oly ürügyek alatt, me-

¹ Lásd a képviselőház június 14-i és 17-i ülésének naplóját; *P. N.* jún. 8., 21., 23. júl. 19.

² *P. N.* júl. 6., 12.

³ *U. ott* júl. 16.

⁴ *U. ott* jún. 26.

lyekre nézve Európa nagyobb részének méltatlankodása mondta ki az ítéletet, megtámadta a souverain főpap államait, Ausztria megilletődött a nagy katolikus érdekeket fenyegető veszélyen. Ez ügyben az osztrák külügyminiszter a múlt ősszel a francia kormányhoz fordult, mely ugyan fennem rosszalta Piemont eljárását s képviselőjét Turinból visszahívta, de mégis jobbnak látta várakozó álláspontot foglalni el. Azóta súlyosbodott a helyzet; egy piemonti miniszter nyilatkozatával szemben sürgősen szükséges szembeszállni a pápaság függetlenségét fenyegető veszéllyel. Igaz, hogy amíg francia sereg tartja megszállva Rómát, a legrosszabbtól nem kell félni, de méltányos-e, hogy a francia császár kormánya egymaga viselje e pártfogás bajait és kockázatát, melyben pedig az egész katolikus világ részesülni kíván?» A jegyzék a francia császárra bízta, hogy egyetértő eljárásra egyesítse az erre kész Ausztriát és Spanyolországot a pápaság védelmében.¹

Tehát Ausztria akkor, amikor Velence birtokát féltenie kellett, amikor legnagyobb országa — a kormány hite szerint — lázadás állapotában volt, amikor a rohamosan növekvő államháztartási hiány fedezhetése érdekében a pénzügyminiszter váltig sürgette a hadi kiadások leszállítását, elég erősnek vélte magát arra, hogy a pápaság védelmében esetleg csapatoknak Rómába küldésével idézzen föl összeütközést Olaszországgal!

Habár Pulszkynak teljesen igaza lehetett, mikor mint a Pesti Napló turini levelezője azt írta, hogy Magyarország nem várhat Angliától egyebet, mint rokonszenves semlegességet,² habár Lord Palmerston a hozzá intézett interpellációkra adott válaszaiban megtagadta a magyarbarát érzelmeiről ismert s Rechberg kívánságára visszahívott Dunlop követségi ügynök Magyarországra vonatkozó jelentése közzétételét s kijelentette, hogy nem avatkozik a magyarországi belzavarokba, mégis a leghatározottabban megcáfolta azt is, — amire osztrák jelentések hivatkozni szerettek — hogy ő ajánlotta volna az osztrák kormánynak a magyar felirat visszautasítását, Lord Russel pedig Velencét a császári birodalomra nézve a gyöngeség forrásának mondta.³ Habár a Kossuth londoni bankópöre időközben formailag Ausztria javára dőlt el, az a belföldön sok kellemetlenséget szerzett a kormánynak; a Kossuth «affidavit»-ját ugyanis néhány lap közölvén, e lapok ellen felségárulási per indított, de miután időközben a vád tárgyául szolgáló kifejezéseket a parlamentben ismételték magyar képviselők, akik ellen az immunitás miatt eljárni nem lehetett, a kormány jobbnak látta a sajtópereket megszüntetni.⁴

¹ P. N. júl. 6.

² U. ott júl. 4.

³ U. ott máj. 12., jún. 14., júl. 16., aug. 4.

⁴ H. H. S. A. Min. Conf. máj. 22.

Az utolsó trónváltás óta Ausztria viszonya Poroszországhoz se volt éppen bensőségesnek mondható, hiszen a neki felajánlott védelmi szövetséget és katonai konvenciót Poroszország az osztrák kormány véleménye szerint megalázó, sőt sértő föltételekhez kötötte.¹ És számolnia kellett Ausztriának azzal is, hogy a varsói lázadás mindinkább általános lengyel forradalommal látszott már ez időben kifejlődni, ami nemcsak, hogy más forradalmi törekvéseknek is tápot adott, hanem Oroszország erejét is megbénítással fenyegette.²

Az osztrák kormánynak ez időben a Lajtán túli viszonyokban sem telhetett nagy öröme; az isztriai tartományi gyűlés megtagadta képviselőinek a birodalmi tanácsba való küldését, amiért felosztatása következett be újabb összehívás nélkül.³ Velencét nem is próbálták meghívni. Ilyképpen a «szűkebb birodalmi tanács» is mindinkább összeszűkült. S mindemellett — mint látni fogjuk — Horvátországban is mindinkább tűntek a kilátások a Reichsrathba való belépésére nézve.

Egyébiránt maga a birodalmi tanács sem bizonyult olyan kezes báránynak, aminőnek talán alkotói hitték. A kívánt felirat ugyan keresztülment s ünnepélyesen átadatott,⁴ de az uralkodó nagyon felháborodott, mikor az osztrák képviselőházban indítványt nyújtottak be a miniszteri felelősség törvénybe iktatása iránt. «Megparancsolta» minisztereinek, hogy ezzel a leghatározottabban szembeszálljanak s követendő eljárásukat jóelőre megbeszéljék, nehogy majd egyes nyilatkozatok egyenetlenséget áruljanak el. Általán szükségesnek mondta a császár, hogy a kormány a birodalmi tanács s különösen a képviselőház vezetését kezébe vegye s egy erőteljes, a kormányt támogató középpárt képződésére törekedjék, mely inkább osztrák, mint német szempontból induljon ki; ez most, mikor a pártok még ki nem alakultak, nem lesz nehéz. Schmerling ugyan mindenre készségét nyilvánította, de mégis megjegyezte, hogy jó lesz a középpárt alakításával kissé várni, míg az embereket jobban megismerik. Rechberg abban a nézetben volt, hogy majd keresni kell alkalmas parlamenti embert a kormánypárt vezetésére, hogy a miniszterek inkább a háttérbe vonulhassanak. Plener bátor volt arra figyelmeztetni, hogy a miniszteri felelősség elve már a pápens 13. §-ában ki van fejezve, amely kimondja, hogy a kormány a birodalmi tanács közreműködése nélkül tett intézkedéseit utólag bejelenteni és igazolni tartozik. Csak Mecséry rendőr-

¹ U. ott ápr. 1.

² Bismarck egy levele, melyet Réz Mihály közölt (P. Lloyd 1916. márc. 23. regg. «Ungarn u. Bismarck»), tanúsítja, hogy 1860 őszén II. Sándor cár — fedelve atyja sértődését — hajlandó lett volna Ausztriának az esetleges magyar forradalom elnyomásához segítségket nyújtani.

³ P. N. júl. 26.

⁴ U. ott máj. 12., 14., 15.

miniszter tartotta a miniszteri felelősség elvét Ausztriában megengedhetetlennek, amiért annak leküzdésére a Reichsrathban többséget kell szerezni.¹

A birodalmi tanács azonban tovább kellemetlenkedett; majd a februáriusi pátens megváltoztatását indítványozták, majd interpelláció alakjában a levéltitok megsértését hozták szőnyegre, majd a Reichsrath elnapolását kívánták az égető pénzügyi kérdések elintézése előtt. Mühlfeld bécsi ügyvéd és híres szónok, kit feltűnő hasonlósága miatt a közhit a nagy Napoleon természetes fiának tartott bécsi tartózkodása idejéből, bizottságot akart kiküldetni egy oly törvényjavaslat kidolgozására, mely az egyesületi és gyülekezési jogot, a személyes szabadság védelmét, a házi jogot, a levéltitkot, a hitfelekezetek szabadságát és egymáshoz való viszonyát szabályozná. Schmerling, nem akarván a maga szabadelvű hírnevét kockáztatni, nem szállott szembe az ilyen javaslatokkal, sőt a miniszteri felelősségre vonatkozó törvényjavaslatot három minisztertanácson át egész komolyan letárgyalták, de csak azért, hogy végül kijelentsék, hogy a kormány majd maga fog egy más javaslatot szerkeszteni. Úgy találták, hogy amíg a Reichsrath nem teljes, úgysem illetékes alkotmánykérdések tárgyalására. Íme kiderült, hogy Magyarország vonakodásával a birodalmi gyűlésben résztvenni tulajdonképpen a kormánynak tett szolgálatot, mert kitűnő ürügyet szolgáltatott a kényelmetlen kérdések elől való kitérésre.²

Maguk a magyarországi viszonyok — mint már az eddigiekből is láttuk — a helyett, hogy tisztázódtak volna, mindinkább összebonyolódtak, persze leginkább a kormány makacssága miatt, mely újakkal szaporította a sérelmeket, a helyett, hogy a létezőket orvosolta volna.

Az országbírói értekezlet munkálatának életbeléptetését — az uralkodónak előzőleg tett határozott ígérete ellenére — egyes miniszterek még az utolsó percben megpróbálták meghiusítani; ³ azonban nem akadályozhatták meg, hogy a megyei törvényszékek mindenütt megalakuljanak és működésüket megkezdjék, habár tagjaiknak fizetésre egyelőre nem volt kilátásuk. A kereskedelmi miniszter rendeleteket kezdett küldeni a magyarországi ipar- és kereskedelmi kamaráknak; ezek megtagadták az engedelmességet, mondván, hogy nekik nincs más fennhatóságuk, mint a magyar helytartótanács; és a miniszterek értekezlete kénytelen volt nekik igazat adni.⁴ Az adót behajtó katonaság erőszakoskodása még hatósági személyekkel szemben is néha annyira ment, hogy egy esetben a helytartótanács a kancellária

¹ H. H. S. A. Min. Conf. máj 16.

² H. H. S. A. Min. Conf. jún. 5., 10., 17., 24., 25. és 26., P. N. jún. 13.

³ H. H. S. A. Min. Conf. júl. 4.

⁴ U. ott jún. 3.

utasítására kénytelen volt a katonai parancsnokságot felkérni, hogy a panaszt megvizsgálja, orvosolja s alárendeltjeit szigorúan utasítsa, hogy az adófizetést csak megnehezítő s a kormány elleni ingerültséget tápláló, ilyen «kicsapongásoktól» tartózkodjanak.¹ És hiába kérte a helytartótanács, hogy a katonabeszállásokkal járó végrehajtásokat legalább az aratás idejére függesszék fel; kérelme még ez időben meghallgatásra nem talált.² Igaz, hogy az állam pénzügyeit ez időben már nemcsak az adófizetések szünetelése, hanem a dohányjövedék bevételeinek ijesztő csökkenése is fenyegette,³ az engedély nélküli terelés és elárusítás miatt.

Örökös surlódás okozója volt a bécsi kormány — különösen a rendőrminisztérium — s a magyarországi központi és helyi hatóságok között a nem szűnő forradalom=szimatólás; a rendőrminiszter zsandárai minden följelentésnek hitelt adtak, még olyankor is, mikor azok nem is létező egyének ellen irányultak. Egyszer veszedelmes tüntetéseket akartak megakadályozni, máskor Kossuth és Klapka kiáltványainak terjesztését; egyszer honvéd=toborzást szimatoltak, máskor pénzügytést forradalmi célokra; a magyar hatóságok nyomozása rendszeren negatív eredménnyel járt, amit Bécsben többnyire gyanakodó kételylyel fogadtak s nem átallották a postaközegeket látni el titkos utasítással a közönség magatartásának megfigyelésére. Nem lehet tagadni, hogy Magyarországon sok ember gondolt forradalomra, de alig volt olyan, ki ez időben a tettek terére akart volna lépni. A forradalmi szellemet az országban nem magyar agitátorok, hanem a bécsi miniszterek szították legjobban.⁴

A kormány természetesen nagyon elégedetlen volt a magyar sajtóval is; különösen a konzervatívok lapjának, a «Sürgöny»-nek vette rossz néven azt a «dualizmust», melyet addig követett, amennyiben egyfelől a kormány nézeteit tolmácsolta s másfelől az adómegtagadás kérdésében úszott az árral. Szécsen a helyzetet élesen jellemző választ adott a rendőrminiszter e panaszára, mondván, hogy a kormányt támogató osztrák lapokat is jó volna utasítani, hogy ne hozzanak Magyarországra vonatkozó cikkeket a kormány magyar tagjainak megkérdezése nélkül. Eddig — úgymond — dualizmus volt bizony a korona tanácsában is a magyar és német tanácsosok között. Most elérkezett a megoldás pillanata: ha ő felsége bizalommal van magyar tanácsosai iránt s azt a bizalmat a német tagok is osztják, akkor a dualizmus még

¹ O. L. Kanc. eln. i. 553. sz.

² P. N. júl. 7.

³ A P. N. júl. 5-i kimutatása szerint a november=áprilisi félévben 167,145 forinttal kevesebb volt, mint a megelőző év u. a. szakában.

⁴ O. L. Kanc. eln. i. 545., 557., 562., 567., 573. stb. szám., P. N. jún. 27.

fog szűnni itt is, a lapokban is ; az ellenkező esetben a korona tanácsosainak egyik vagy másik része el fogja hagyni helyét.¹

Ez a Szécsentől jelzett döntő pillanat csakugyan érkezett, amikor a magyar országgyűlés feliratára az uralkodó nevében választ kellett adni ; előrelátható volt, hogy a kormány magyar és osztrák tagjai e válasz kérdésében fogják elhatározó harcukat megvívni. A magyar tanácsosok nem voltak reménytelenek, mert hiszen az országgyűlés oly nagy előzékenység, sőt önmegtágadás jelét adta a kívánt változtatások egyhangú elfogadása által, hogy a fejedelem részéről bizonyos közeledést még a leggouvernementálisabb gondolkozásúak sem tekinthettek volna megalázkodásnak. Másrészt — kortársak tanúsága szerint — az első felirattal szerzett tapasztalat s a megváltoztatott felirat szíves fogadtatása után a hangulat Pesten határozottan kedvező volt egy a kiegyezési tárgyalásokra lehetőséget nyújtó leirat számára.²

Sajnos, Ausztria ekkor is, mint már a multban oly sokszor, elmulasztotta a kínálkozó történelmi pillanat megragadását.

A kormány köreiben a legnagyobb sietséggel láttak hozzá az adandó válasz elveinek megállapításához. Szögyény már napok előtt készített egy javaslatot, melyet állítólag már a minisztertanácsban is felolvasott egyszer ;³ valószínűleg ez került tárgyalásra a már a két házelnök fogadtatása napján, július 8-án tartott miniszteri értekezletben, melyben rögtön kiütköztek az ellentétek.⁴ A magyarok csak regnikoláris deputációk útján óhajtották volna a magyar országgyűlés és a Reichsrath közötti tárgyalásokat megindítani, az osztrákok Magyarországnak, ha csak ideiglenes formában is, azonnali belépését követelték, főképp azért, hogy a birodalmi tanács által megszavazandó adókat Magyarország is viselni tartozzék. A magyarok Erdély únióját legalább kilátásba akarták helyezni, az osztrákok annak kimondását az egybehívandó erdélyi országgyűlésnek kívánták fenntartani, bízva annak únió-ellenes többségében. A magyarok az uralkodóváltozást valamiképp utólagos összhangba akarták hozni törvényeikkel, az osztrákok a lemondásokat és trónfoglalást érinthetetlen, megtörtént ténynek tekintették. Habár egyes osztrák

¹ H. H. S. A. Min. Conf. júl. 1.

² Kecskeméthy id. m. 167. l.

³ Naplójában (id. m. III. 124. l.) júl. 8-án azt írja, hogy e munkálatát «a minap a min. tanácsban, vázlatát pedig a felség előtt is felolvastam, nem talált visszhangra». Ennek a felolvasásnak a 8-a előtti miniszteri tanácskozások jegyzőkönyvében semmi nyoma ; ellenben föltűnő, hogy Sz. a júl 8-i min. tanácsot, mely pedig nyilván az ő javaslatával foglalkozott, sem itt, sem 9-i följegyzésében nem említi. Ezt a javaslatát Sz. közli emlékiratai III. köt. 396. s köv. l., de a min. tanácsi vita némileg kétségessé teszi, vajjon ez a szöveg volt-e a tanácskozás tárgya?

⁴ H. H. S. A. Min. Conf. júl. 8. A jegyzőkönyvet terjedelmesen közli Redlich id. köt. 108. s köv. l.

miniszterekben (Plener, Pratobevera) meg lett volna a hajlandóság Magyarországnak külön belügyi, igazságügyi és vallás-közüoktatásügyi minisztériumokat engedélyezni, micsoda kilátás lehetett ott a meg-egyezésre, ahol az osztrák kormánytagok változatlanul abban a felfogás-
ban voltak, hogy az uralkodó alattvalóival nem alkudozhatik, amit ad,
az az ő legnagyobb kegyének kifolyása, hogy nem az ország, hanem a
császár az, akinek fátyolt kell vetnie a multra, s hogy itt tulajdonképpen
ultimátumról van szó.

Ez az első miniszteri tanácskozás semmi eredménnyel nem járt,
mert maguk a magyar kormánytagok ajánlkoztak javaslatuknak oly át-
dolgozására, mely azt némileg közelebb hozza az osztrák felfogáshoz.

Ezt a — meglehetősen kilátástalan — vállalkozást szolgálták azok
a tanácskozások és szövegezési kísérletek, melyeket a konzervatív vezető
férfiak folytattak a legközelebbi napokban egymás között s melyekbe a
kancellárokon és Szécsenen kívül a nagy tervekóvács gr. Dessewffy
Emil, valamint gr. Apponyi György, Mailáth György és Zsedényi Ede,
továbbá gr. Barkóczy János, gr. Andrassy György, gr. Zichy Ferenc
és b. Kemény Ferenc is bevonattak.¹ Az ezekből a részint Pesten,
részint Bécsben lefolyt tanácskozásokból kikerült munkálatok azután
még az uralkodóval és az államminiszterrel való közlések s a július 14-én
folytatott minisztertanács következtében változásokat szenvedtek és
újabb kísérleteket eredményeztek. Ma nem kevesebb, mint hat válto-
zatát ismerjük azoknak a válaszleirati javaslatoknak, melyek a konzer-
vatívek álláspontját tükrözik vissza. Ezek: az első Szögyény-féle,² a
Zsedényi Edéé,³ a gr. Dessewffy Emilé,⁴ s ennek a konzervatívök kon-
ferenciája által módosított szövege,⁵ továbbá a gr. Szécsen Antal javas-
lata⁶ és végül az az állítólag «a kancellária előbbi férfiai»-tól eredő szö-
veg, melyet a Pesti Napló közölt 1861. évi október 25-i számában a
Pesti Hírnök nyomán, s melyre később megjegyezte, hogy az nem a
Vay és Szögyény javaslata.⁷

E tervezetek között még legközelebb áll a magyar felfogáshoz a
Dessewffyé, mert annak terjengő, rugalmas meghatározásai sok két-
értelműséget tartalmaznak s ezért kedvezően is értelmezhetők; leg-
távolabb áll a felirat szellemétől s legmerevebb a Zsedényié, mely pél-

¹ Szögyélynél 115. l. Dessewffy maga 180 nyomtatott ívve becsüli azokat
a munkálatokat, melyeket ezidőben a kiegyezés érdekében írt. (*Vay Eml. lapok*
427. l.).

² Közölve Szögyélynél az id. h.

³ Közli *Kónyi* (Deák F. b. III.) 160. s köv. l. és *Szögyény* id. köt. 346. s
köv. l.

⁴ Közli *Kónyi* id. köt. 166. s köv. l.

⁵ *U. ott.*

⁶ Közli *Kónyi* 181. s köv. l.

⁷ *P. N.* nov. 1.

dául azt a közjogilag képtelen tételt állítja fel, hogy hitlevélről és koronázásról csak akkor lehet szó, ha az 1848-i törvények szükséges módosítása már megtörtént, miért is az országgyűlés terjessze mielőbb szentesítés alá az erre vonatkozó törvényjavaslatokat ; holott nem az 1848-i, de sokkal régibb törvényünk szerint a meg nem koronázott királyt nem illeti meg a törvényszentesítés joga.¹ A konzervatív javaslat összes változatai egyébiránt megegyeznek a békülékeny hangra való törekvésben, valamint abban, hogy a februáriusi pátenst kifejezetten nem említik s Magyarország belkormányzati önállóságát oly alakban ismerik el, melyből külön minisztériumok felállítására is következtetni lehet. Az 1848-i törvények formai érvénye némelyik változatban el van ismervé, de mindegyik utal gyakorlati kivihetlenségükre s ezért haladéktalan módosításuk szükségességére. Éppúgy nem ismeri el egyik sem Magyarország és Erdély úniójának tényleges fönnállását, bár a Dessewffyé elmegy odáig, hogy az országgyűlés kiegészítésének egyidejű «elrendelés»-ét föltételezi. Többé-kevésbé homályos kifejezésekben szólnak a javaslatok annak szükségességéről, hogy a magyar országgyűlés a monarchia többi országai együttlelvő képviselőivel «érintkezésbe lépjen», de a Reichsrathba való követküldést egyik se meri követelni ; a personal-únió fogalmával azonban mindegyik szembeszáll s a hadügyön és külügyön kívül többé-kevésbé burkolt formában a pénzügyet és kereskedelmet is mindegyik közös birodalmi ügynek tekinti. Végül szó van a legtöbb javaslatban kir. biztosok kiküldéséről is, kik az országgyűléssel a közös érdekű kérdések iránt tárgyaljanak ; a Szécsen tervezete hivatkozik a szerb nemzeti kongresszus emlékiratára is, melyet a nemzetiségi kérdés megoldásánál tekintetbe vétetni kíván. A katonai adóvégrehajtások megszüntetésére, valamint a menekültek hazatérhetésére nézve egyik szöveg sem tesz határozott és egyenes ígéretet.

Néhány író hivatkozhatni vél Deákra, aki egy évvel később oda nyilatkozott volna, hogy egy, a konzervatívok szellemében szerkesztett leirat a kiegyezési tárgyalások megindítását már akkor lehetővé tette volna.² Ez az állítás megerősítve nincs, de annyit valószínűnek tartunk, hogy ha ebben a harcban a konzervatívok győztek s a Schmerlingtől sugalmazott leirat elmaradt volna, Deáknak semmi esetre se lett volna oka a leiratot oly éles visszautasításban részesíteni, aminőben az a második feliratban részesült és akkor az országgyűlés feloszlata talán elmaradt s a tárgyalás folytatódhatott volna.

Azonban a konzervatív kormányférfiak végzete éppen az volt, hogy

¹ 1790 : XII. tcikk.

² *Drei Jahre Verf.* 165. és köv. l., *Asbóth János*: Jellemrajzok és tanulmányok 132. l.

minél jobban igyekeztek javaslatukat a kormánytanácsban elfogadhatóvá tenni, annál jobban távolodtak el a magyar közvéleménytől, s viszont minél jobban igyekeztek ehhez közeledni, annál inkább veszítették el Bécsben a talajt a lábaik alatt.

Mikor Vay és Szécsen a sokszorosán átdolgozott javaslattal a június 14-i minisztertanács elé léptek, tapasztalniok kellett, hogy fáradtságuk kárbaveszett. A vita eleinte javaslatuk körül forgott, melyet az osztrák miniszterek túlságosan határozatlannak, kétértelműnek találtak, úgyhogy hajlandóbbak lettek volna az előbbit venni tárgyalás alá és megfelelően módosítani. Azonban csakhamar kitűnt, hogy ez az egész vita csak szemfényvesztés volt, mert Schmerlingnek már a zsebében volt egy javaslat, melyet az ő eszméinek letéteményese, Perthaler szerkesztett, melyet már minisztertársaival is közölt s most a minisztertanács előtt felolvasott. A császár magyar tanácsosai elképedve hallgatták ennek a javaslatnak a fejtegetéseit, melyek között olyan közjogi szövevények is foglaltattak, hogy például a törvények csak az azokat szentesítő uralkodót kötelezik, utódját már nem, ami még az osztrák miniszterek körében is ellentmondást keltett. A tanácskozmány, melyben Rainer főherceg mint miniszterelnök elnökölt, nem döntött, hanem döntés végett az uralkodó elé vitte a kérdést.¹

A magyar kormányférfiak még mindig nem adták fel a reményt s a császári döntés haladékát használták föl egy utolsó kísérletre. Szécsen újra átdolgozta a javaslatot, mely ily alakban állítólag az uralkodó tetszését is megnyerte, de látva a Schmerling növekedő túlsúlyát, ugyancsak egy Szécsentől szerkesztett bizalmas előterjesztést intéztek július 17-én a császárhoz, melyet Vay, Szécsen, Szögyény, Apponyi és Mailáth írtak alá s melyben úgyszólván az utolsó percben visszatartani igyekeztek őt a Schmerling javaslata elfogadásától, rámutatva egy ily leirat kibocsátásának következményeire, vagyis az erőszakos rendszabályok elkerülhetetlen bekövetkezésére. Az országgyűlés merev jogi fejtegetéseire — nézetök szerint — atyailag felvilágosító, a félreértéseket eloszlató, a kiegyenlítés útjaira rámutató választ kell adni; oly válasz, mely száraz fejtegetések alapján a hatalom parancsszavát szólaltatja meg, veszélybe dönti az uralkodó s az uralkodóház állását, sőt a békét is, tehát oly lépés, melyhez ők hozzá nem járulhatnak. Elismerik, hogy az ő javaslatuk nem nyújtja a siker garanciáit; de minden lehetőséget nyitva hagy és nem kockáztatja a fenntartani kívánt elveket, ellenben a kormányt a további rendszabályok tekintetében kedvező helyzetbe juttatja, mikor az elméleti jogfejtegetések helyett államférfiúi vitatkozásra nyit utat, míg az ellenkező javaslat semmi egyéb, mint a szakítás formulázása. Férfias bátorsággal figyelmeztetik az októberi férfiak ebben

¹ H. H. S. A. Min. Conf. júl. 14., Redlichnél 114. s. köv. l.

az utolsó kollektív megnyilatkozásukban az uralkodót arra, hogy nem tanácsos hatalmát Magyarországgal szemben az elmélet korlátlanosságában állítani előtérbe, mert «a hódítás elméleteivel ott hol az nemzetközileg nem szabályozható, szembeállítható a kedvező alkalommal való fölkelés elmélete, s az állambölcsesség követelménye a hatalom teljességét tettekkel óvni meg és biztosítani, nem szavakban hirdetni». Kéri végül az uralkodót, hogy legalább ne juttassa a dolgokat oly szakításra, mely minden jövő lehetőséget kizár s még hozzá oly formába öltözteti a szakítást, mely a helyzet minden előnyét az ellenfélnek juttatja.¹

Ezek a szép, bölcs és meleg szavak elhangzottak a pusztában; már másnap reggel kézbesítették — meglepetésszerűen — Vaynak és Szécsennek a legfelsőbb kéziratokat, melyek őket állásaiktól saját kérésökre «kegyelmesen» fölmentik,² s ugyanakkor adattak ki a kéziratok, melyek szerint első udvari kancellárrá gr. Forgách Antal csehországi helytartó, tárcanélküli miniszterre pedig gróf Esterházy Móric, régebben vatikáni nagykövet neveztetett ki. Egy nappal később megkapta Szögyény is elbocsátását, kitől a császár kegyteljesen vett búcsút,³ valamint b. Sennyey Pál, ki a helytartótanácsi alelnöki állásról való lemondása okául megrongált egészségét adta, de már rég nem titkolta elkedvetlenedését.⁴ Gróf Apponyi György országbírói és Majláth György tárnoki állásukat egyelőre még kénytelenek voltak megtartani.

Szögyény egy bizalmas levelében Zsedényit ügyök árulójának nevezi;⁵ ez a vád túlzott. Zsedényi szerepe e napokban valóban kétes volt, Forgách és Schmerling nem ajánlották volna fel neki az új alakulásban a másodkancellári tisztet, ha őt a többi konzervatívektól megkülönböztethetőnek nem tartották volna, s ha Zsedényi ezt mégis visszautasította, sőt a kancelláriai előadótanácsosi tisztet is letette,⁶ nem tudjuk, vajjon ez az új iránnyal való egyet nem értését jelentette-e, vagy azt, hogy többre vágyott. De hogy a konzervatívok háta mögött a Schmerling kezére dolgozott volna, az nem feltételezhető.

Hogy az októberi férfiak hazafias, de szerencsétlen vállalkozását döntő helyen már előbb befejezettnek tekintették s őket elejtették, azt tanúsítja, hogy a kiszemelt kancellár, gr. Forgách már napok óta Bécsben tartózkodott s a kormánnyal érintkezésben állott a történésekre nézve.

Magyarországon a b. Vay felmentése nem volt meglepetés, mert

¹ Az eredeti német szöveg Szögyénynél 367. s köv. l., magyar fordítása Kónyinál 191. s köv. l.

² *Drei Jahre Verf.* 166. l., *Beksics*: Kemény Zs. 267. l.

³ Szögyénynél 117. l.

⁴ *O. L.* Kanc. eln. i. 587. sz.

⁵ *Emléklapok Vay stb.* 424. l.

⁶ Szögyénynél 116. l.

hiszen lemondásának híre már május óta koronkint fölmerült a lapokban; most, hogy az tényné vált, abból kétségkívül joggal lehetett a leiratnak a nemzet várakozásaival ellenkező szellemére következtetni.

Az új kancellár neve nem volt jó hangzású Magyarországon, mert hiszen tudjuk, hogy ő 1849-ben azok közé a kir. biztosok közé tartozott, kiket közönségesen «muszkavezetők»-nek neveztek.¹ Kerületi főispáni működése a Geringer idejében némileg megjavította hírnevét; mint csehországi helytartó, e nehéz állásban jól bevált; erélyes, eszes, tapasztalt adminisztrátorként ismerték, s a következmények megmutatták, hogy nem volt annyira osztrák érzelmű, mint Schmerling talán hitte, nem is akart egyszerű eszköz lenni ennek kezében.² Székfoglalásakor a kancellária tanácsosainak kijelentette, hogy függetlenül, nemzeti szellemen és alkotmányosan fog működni.³ Ez inkább csak szólamnak bizonyult; de hitelt érdemlő közlésből tudjuk, hogy a kancellárság elfogadásánál feltételül kötötte ki, hogy az uralkodó mondjon le a birodalmi tanácsba való közvetlen képviselőválasztások gondolatáról Magyarországra nézve; ezt el is érte, noha Schmerling valószínűleg komolyan foglalkozott e gondolattal.⁴ Gróf Esterházy Mórict Magyarországon alig ismerték, mondják, hogy saját vallomása szerint nyelvünket se bírta jól;⁵ nagyköveti állását a közhit szerint azért kellett odahagynia, mert beteges munkaiszonyban szenvedett; a külügyminisztérium négy hónapon át nem kapott tőle semmi jelentést.⁶ Dícsérték eszt s képzettségét s valószínűleg úgy vélték, hogy egy csupán tanácskozó miniszternek úgyse kell nagy tevékenységet kifejtenie. A tapasztalás azután megmutatta, hogy ő sem volt egészen közönyös a magyar érdekek iránt.

Bár a kormány maga is már nagyon sürgősnek tekintette a hosszán vajúdott s nagy feszültséggel várt válaszleirat kibocsátását, meg akarta tartani a formákat s végleges megszövegezése előtt módot kívánt nyujtani az új magyar kormánytagoknak a hozzászólásra, már csak azért is, hogy e fontos lépés felelősségében magyar tanácsadók is osztozzanak. Így Forgáchnak és Esterházynak, alighogy kinevezettek, részt kellett venniök a július 19-i kormánytanácsban, mely a felirat tartalma fölött véglegesen dönteni volt hivatva.

Forgách sietett megmutatni, hogy részvételt a tanácskozásban nem tekinti üres formságnak s Esterházyval egyetértőleg kívánta és keresztül is vitte a Perthaler—Schmerling-féle szövegnek némely enyhítését s különösen egy jelentős mondattal való kibővítését, mely a leirat magyar=

¹ Megelőző működésére nézve lásd e mű I. köt. 82., 104., 112., 215—216. és 268. lapjait.

² *Kecskeméthy* naplója 111. s köv. l.

³ *P. N.* júl. 21.

⁴ *Drei Jahre Verf.* 174. l.

⁵ *Friedmann* id. m. 308. l.

⁶ *Wertheimer* : *Andrássy* I. 192. l.

ellenes élet némileg tompítani volt hivatva. Ez a mondat hangsúlyozta a császár szilárd elhatározását arra nézve, hogy Magyarország tovább is ősi alkotmánya szellemében kormányoztassék, valamint azt, hogy távol áll tőle a szándék a Szent István koronájához tartozó országokat a monarchiával összeolvasztani. Ellenben egy másik módosítványa, mellyel Erdély únióját Magyarországgal ki nem zártak akarta nyilvánítani, megtört főleg a Schmerling s a hadügyminiszter merev ellenzésén.¹

Igy jött létre az uralkodói válaszleirat, melyet július 21-ről keltezve gr. Forgách Antal kancellár és Beke Kálmán udvari tanácsos ellenjegyzésével már másnap délben hirdettek ki a képviselőházban s nyomban utána a főrendiházban is.²

A leirat mindenekelőtt az uralkodó «örvendezését» fejezi ki a fölött, hogy a «köteles készséggel» megváltoztatott felíratra válaszolva az abban foglalt nagyfontosságú kérdések iránt őszintén nyilatkozhatik. A jelen országgyűlés feladatát abban látja, hogy a Magyarország s a többi országok és tartományok közötti viszonyt a birodalom igényeinek megfelelően, de egyúttal úgy szabályozza, hogy a hozandó határozatok a nemzet érzelmeivel találkozzanak, amiből nem következik Magyarország alkotmányos önállóságának veszélyeztetése, hanem a közös érdekek megszilárdulása. Ezek után az általános szólamok után a leirat megkísérli a Pragmatica Sanctiót a Deák personal-únió elméletével szemben gyakorlatilag értelmezni. A magyar országgyűlés befolyása ezelőtt is állítólag a közadózásnak csak csekély részére terjedt ki; Magyarország a külföld irányában soha külön képviselve nem volt s a birodalom közszükségleteinek fedezésében és terheiben minden időben résztvett; a pénz- és hadügyek közös kormányzatát az elvitázhatatlan tények egész sora bizonyítja, s az 1741. II. tcikk 4. §-a megköveteli, hogy a birodalmi minisztériumba magyar tagok is neveztesse ki. E fejtegetésekbe van beillesztve az új kancellárnak már ismert mondata, mely a birodalomba való beolvasztás szándéka ellen tiltakozik.

A leirat további folyamában elismeri, hogy 1848-ban kísérlet történt a personal-únió behozatalára; azonban éppen ez a kísérlet okozta azokat a rázkódtatásokat, melyek «Magyarország alkotmányos intézményeitől eltérő közigazgatási rendszer alkalmazását tették szükségessé». Most azonban az uralkodó «királyi teljhatalmánál fogva» Magyarország alkotmányát az októberi diploma által helyreállította, természetesen azon föltételek alatt s azon korlátok között, melyek a királyi szék s a birodalom érdekében szükségesek, s az országgyűlést össze-

¹ H. H. S. A. Min. Conf. júl. 19., Redlichnél 117. s köv. l. *Drei Jahre Verf.* 175. l.

² Teljes szövegét lásd az *országgyűl. naplóban*, a P. N. júl. 23-i számában, úgyszintén *Könyvinál* III. 193. s köv. l.

hívta. Midőn azonban az országgyűlés a 48-i törvények azonnal való foganatosítását sürgeti s az ország alkotmányos jogállását csak erre az alapra kívánja fektetni, feladata megoldását oly téren keresi, melyen a birodalom életföltételeivel való összeütközés elkerülhetetlen s a kiegyenlítés lehetetlen.

Itt elősoroltatnak azok a 48-i törvényekben foglalt szabadelvű belreformok, melyek érvényét az uralkodó is elismerte s az októberi diplomával megerősítette; ellenben a 48-i törvények ama közjogi részét, mely a *pragmatica sanctio*val ellentétben van, jogilag fennállónak nem tekintheti; ezek sértik a magyarországi nemzetiségek érdekeit is és ellentétben állanak az itt már határozottan megnevezett februáriusi pátenssel, miért is azok érvényét a korona soha elismerni nem fogja. Kinyilatkoztatja ennél fogva, hogy mielőtt a kibocsátandó koronázási hitlevél tárgyalásába bocsátkoznék, mindenekelőtt a 48-i törvények lesznek a közbirodalom érdekeinek megfelelő módon átvizsgálándók s az azok megváltoztatására vonatkozó javaslatok királyi jóváhagyás végett — egészen a Zsedényi-féle javaslat szellemében — az uralkodó elé terjesztendők. Felhívja az országgyűlést arra is, hogy az októberi diploma és a februáriusi pátens értelmében a birodalmi tanácsba kiküldendő magyarországi követek kiküldésének módja felett tanácskozzék, de miután ez hosszabb időt fog igénybe venni s már szeptember hóban fontos közös ügyek lesznek a birodalmi tanácsban tárgyalandók, «meghagyja» az országgyűlésnek, hogy ideiglenes jelleggel bár, képviselői kiküldése iránt haladéktalanul intézkedjék.

Erdély úniója Magyarországgal a szász és román nemzet szabad beleegyezése nélkül határozatván el, soha törvényerőre nem lépett, az egyoldalúan hozott határozatok kihirdetése után felbomlott s mindig kivihetetlennek fog bizonyulni, míg Erdély nem magyarok lakosai általa érdekeiket veszélyeztetve látják, miért is egyelőre csak előkészületek történnek Erdély országos képviselőinek «visszahelyezésére».

Horvátországgal a jövő közjogi viszony kérdésében tárgyalások lesznek indítandók, és pedig a közbirodalmi érdekek szemmel tartásával, miért is Horvátország is felhívott követeinek a birodalmi tanácsba leendő kiküldésére.

Az országgyűlésnek különös gondja legyen a magyarországi nem magyarok lakosok nemzeti jogainak biztosítására s főképp a szerbeknek ősi kiváltságokon nyugvó jogai és érdekei lesznek a vajdaság visszacsatolása után kellőleg megóvandók.

A leirat «komolyan visszautasítja» a Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondásának alaki hiányai miatt támasztott «ürügyet», s miután az uralkodó trónralépését annakidején népeivel tudatta, erre nézve minden új okmányt vagy törvényt sürgősen tart. A politikai menekültek ellen kivételes bíróságok által hozott ítéletek követ-

kezményeinek megszüntetése iránti előterjesztések majd a koronázás alkalmával fognak méltányoltatni. Végül megköveteli a leirat, hogy addig, míg új törvények lesznek alkothatók, az eddig fönnállott «törvények és intézmények», különösen a pénzügyi természetűek, egész egészében fenntartassanak és kezeltessenek.

Ugyanaz a minisztertanács, mely a leirat tartalma fölött döntött, gondoskodott arról is, hogy amennyiben annak kihirdetése az országgyűlésen vagy azon kívül hevesebb tüntetéseket és zavargásokat idézne föl, azok megfelelő katonai erővel azonnal elnyomassanak s az országgyűlés feloszlattassék; erre nézve utasítás ment gróf Coronini hadtestparancsnokhoz. Bécsben valószínűleg nagyon szerették volna, ha mindjárt most erre került volna a sor s ilyenképpen az országgyűlésnek betömhették volna a száját, mielőtt a leiratra nyilatkozhatnék. Azonban az országgyűlés sokkal több belátást és önfegyelmézést tanúsított, mint várták. Sajátságos, hogy éppen a túlzók jobban félték egy, a Vayék szellemében szerkesztett leirattól, mely az országot a kiegyezés útjára vezethette volna, mint az olyantól, aminőt kaptak, mely a szakítást elkerülhetetlenné teszi.¹

A képviselőház, mely a leirat vajúdásának ideje alatt csak mandátum-igazolási és hasonló ügyekkel foglalkozott, méltóságteljes nyugalommal hallgatta meg a leirat felolvasását s az elnök indítványára minden vita nélkül elhatározta, hogy azt a főrendekkel közli, kinyomatja, szétosztatja s hosszabb idő múlva megindítandó nyilvános tárgyalása előtt a vélemények tisztázása és lehető összeegyvetetése céljából bizottsági alakban, bizalmasan fogja azt meghányi=vetni. Mindjárt másnap tanácskozott külön a felirati és külön a határozati párt, de csak azért, hogy megalakítsa azt a közös bizottságot, mely hivatva lesz a leirattal szemben való állásfoglalásra nézve javaslatot tenni. E bizottságban a felirati pártot Deák Ferenc, b. Eötvös József, gr. Andrassy Gyula, Szalay László, Lónyay Menyhért, Klauzál Gábor, Gorove István és Kazinczy Gábor, a határozati pártot Tisza Kálmán, Nyáry Pál, b. Podmaniczky Frigyes, Bónis Samu, Kállay Ödön, Komáromy György, Várady Gábor és Perényi Lajos képviselték.²

Az a feltűnő nyugalom és higgadtság, mellyel a parlament a leiratot fogadta, senkit sem téveszthetett meg aziránt, sőt inkább annak bizonyítékául szolgált, hogy amint a felirat a nemzet közvéleményének kifejezése volt, úgy annak brutális visszautasítása is a leiratban egyetlen táborba egyesítette a nemzetet. Mindenki világosan látta, hogy Bécsben szakításra akarják vinni a dolgokat s hideg elszántság vett erőt a lelkeken. E kor minden történetírója egyetért abban, hogy ez a leirat a képzelhető legridegebb visszautasítása volt a feliratnak a maga egészé=

¹ Kossuth Irataim III. 654. l.

² Kónyi id. köt. 202. l.

ben s a nemzet föltétlen meghódolásának leplezetlen követelése.¹ B. Kemény Zsigmond gyönyörű cikksorozatban mutatta ki azonnal a leirat okfejtéseinek tarthatatlanságát.² Ha nem lett volna oly nagyon elszomorító, szinte mosolyt kelthetett volna az a kontár igyekezet, amely a Deák feliratának vas logikával fölépített művét, az egyszerű parancsszót burkoló csűrés-csavarással és legnagyobb részben egészen hamis törvényidézetekkel remélte megingathatni, s e mellett oly dilettantizmust árult el, hogy a kancelláriának az utolsó órában kellett a leirat szövegének némely törvényidézetét helyreigazítani.³ Nem is a meggyőzés volt ez államirat célja, hanem csak a megfélemlítés; a szuronyokon nyugvó teljhatalom elbizakodásának kifejezése, mely lekötelező kegyet lát abban, ha a jogtiprásban hajlandó némi mértéket tartani. Az oly mélyen dinasztikus érzelmű Apponyi felháborodással írt Szögyénynek a császár elhatározásáról, ki akaratát teljesen a Schmerlinggel egyesült soldatescának rendelte alá, s most majd látni fogjuk, — úgymond — hogy mit fognak ezek az elemek cinizmusukban és brutalitásukban művelni.⁴ Az elbocsátott konzervatív államférfiak egyszerre népszerűkké váltak, mióta a közönség látta, hogy milyen az a leirat, melytől hozzájárulásukat megtagadták. Vay alig tudott az ünnepeltetések elől kitérni s egy éppen megüresedett borsodmegyei választókerületben azonnal egyhangúlag képviselővé választott meg.⁵

Hogy a birodalmi tanácsban a leiratnak mindjárt a pesti kihirdetés után történt közlését «Hoch» kiáltásokkal fogadták,⁶ az már alig fokozhatta annak gyűlöletes voltát. Általában a kormány még most sem tartózkodott oly rendszabályoktól, melyek az ország ügyis elkeseredett hangulatát még jobban megronthatták. Az országbírói értekezlet munkálatának életbeléptetése remélni engedte, hogy legalább a törvénykezés terén zavartalanul fog érvényesülhetni a visszaállított alkotmányos szervek működése. Azonban a pénzügyminiszter július 27-én egy rendeletet bocsátott ki, — s azt az országgyűlés feloszlátása után egy még szigorúbb követte — mely szerint az adók módjára szintén megtagadott bélyeg- és egyéb illetékek feljelentése és behajtása a bírósági személyzetnek anyagi felelősség melletti kötelességévé tétetett s e tekintetben a mulasztások pótlására véghatáridőül október 31-e tűzetett ki. Könnyű

¹ *Drei Jahre Verf.* 195. s köv. l., *Beksics*: Kemény Zs. 268. s köv. l. és Ferenc József kora 587. s köv. l., *Eisenmann* id. m. 323. s köv. l., *Redlich*: id. köt. 124. s köv. l.

² *P. N.* júl. 24. s köv. számai; *Beksics*nél id. h.

³ *O. L.* Kanc. eln. i. 601. szám.

⁴ *Szögyény* id. köt. 371. l.

⁵ *U. ott* 372. s köv. l., *P. N.* júl. 25., 30.

⁶ *P. N.* júl. 25.

volt előrelátni, hogy ez a rendelet a hazafias választott megyei bíróságok működését lehetetlenné fogja tenni.

A katonaság már érezni kezdvén, hogy nemsokára egészen ő lesz a helyzet ura, napról-napra merészebb erőszakoskodásokat engedett meg magának. Eperjesen egy az alkotmányos hatóságok elleni lázítás miatt törvényes bírója elé állított s vizsgálati fogságba helyezett egyént a katonai parancsnok fegyveres erővel szabadított ki fogságából.¹ S.=A.=Újhelyen a katonaság behatolt a megyei közgyűlésbe s követelte az adóbehajtás=hoz szükséges iratokat; miután a csapat a főispán felszólítására távozni nem volt hajlandó, a közgyűlést el kellett napolni.² Kassán a katonaság egy vendéglőbe benyomult, hogy huszonöt jogászt elfogjon s a főörségre kísérjen, ahol egy ideig fogva tartattak, mert Kossuthot és Garibaldit éltették; az elfogatásnál állítólag sebesülés is történt.³

A katonai adóvégrehajtások rendszere most egy újabb adalékkal bővült ki: az engedély nélkül termelt dohány megsemmisítése is a katonaságra bízott; azonban éppen ez az újítás idézett elő nem várt fordulatot, mely az egész rendszert új, veszélyesebb ellenséggel állította szembe. Utóvégre a katonák és katonatisztek között magyarok is voltak s még az idegenek némelyikében is megszólalt a katonai önérzet, mely föllázadt az ellen a gyűlöletes szerep ellen, amelyre a fegyveres erőt kárhóztatták. Nyilván katonai körökből indult ki az ellenhatás, mely gróf Degenfeld hadügyminisztert felszólalásra indította a minisztertanácsban, s miután felszólalását az új kancellár és az új magyar miniszter is pártolták, határozatba ment, hogy a katonai adóvégrehajtások legalább az aratás idejére, vagyis szeptember 15=ig felfüggesztessenek. Azonban a pénzügyminiszter, kinek e rendszabály segítségével sikerült két hónap alatt négy millió forint adóhátrálékot behajtani, e határozat végrehajtását nagyon szűk körre szorította; az egész község katonai megszállása csak az esetben szünetelt szeptember 15=ig, ha az illető község az adókimutatási adatokat önkénytelenül kiszolgáltatta a pénzügyi közegeknek; az adó táblákból kimutatható egyes fizetéképes adókötelesektől az adó ez alatt az idő alatt is — szükség esetén — katonai megszállás útján hajtattott be, ami sok esetben még az addiginál is ridegebb eljárást eredményezett. Forgách kancellár s a hadügyminiszter méltatlankodó felszólalásaira Plener pénzügyminiszter ígért némi enyhítést, ami azonban gyakorlatilag alig jutott érvényre.⁴

¹ U. ott júl. 24. Sárosmegye e miatti panaszos kérvényét a képviselőház aug. 12=i ülésében a kérvényi bizottsághoz utasította.

² U. ott júl. 25.

³ O. L. Kanc. e. i. 894. szám; az elfogottak közt voltak Piller Gedeon, Szmeccsányi Jenő és Reviczky Ambrus; P. N. aug. 4.

⁴ H. H. S. A. Min. Conf. júl. 26., aug. 2., 3., 8., 11., P. N. aug. 11.

Mialatt az országgyűlés oly körülmékkéntessel, melyet az eredmény teljesen igazolt, készítette elő az uralkodói leiratra adandó választát, Horvátországban oly események játszódtak le, melyek a magyar országgyűlés állásfoglalása szempontjából sem voltak közönyösek.

Tudjuk, hogy a horvát országgyűlés április 15-én megnyílt s hogy azt megelőzőleg a horvát főrendekhez meghívás ment a magyar országgyűlésben való részvételre, s a magyar kancellária felkérte a bánt, hogy az ottani országgyűlés által választassa meg a magyar képviselőházba kiküldendő delegátusokat. A horvát főrendek siettek a megnyílt országgyűlésen kijelenteni, hogy a meghívást egyelőre el nem fogadják; a képviselőházi delegáció iránti határozat is a közjogi viszony országgyűlési szabályozásától függött.¹

A horvát országgyűlés úgy Bécs, mint Pest irányában kezdettől fogva egyaránt duzzogó magatartást tanúsított. Bécsnek zokon vette, hogy az ottani központi kormány az utolsó báni értekezlet s később az országgyűlési küldöttség által is előterjesztett kívánságokat részint tekintetbe nem vette, részint halogató módon kezelte. A határőrvidék képviselőinek kiküldését ellenezte a kormány, mert a végvidék általános polgárosításának idejét még nem látta elérkezettnek; s mikor e képviselők mégis megjelentek Zágrábban, utasítást kapott a bán, hogy kizárólag csak a közjogi kérdések, ú. m. a Magyarországhoz s a birodalmi tanácshoz való viszony tárgyalásában való közreműködésüket engedje meg. Dalmácia visszacsatolása kérdésében a minisztérium még mindig azon az állásponton volt, hogy ezt a két országnak közösen kellene elhatároznia; ennek útjában — a császár személyes véleménye szerint — főképp az állott, hogy a dalmátok félnek, hogy majd Horvátországgal együtt Magyarországhoz fognak csatoltatni, ezért kívánják, hogy előbb Magyar- és Horvátország viszonya tisztáztassék. A császár ezt méltányosnak találta s kívánta, hogy Horvátország mielőbb küldjön képviselőket a birodalmi tanácsba, ez majd Dalmáciát is hasonló lépésre fogja indítani. Kitűnt tehát, hogy az intéző köröknek az egész horvát-dalmát kérdés csak arra való, hogy Reichsrathjukat benépesítsék. Šokčević bánnak volt bátorsága kijelenteni, hogy ilyen javaslattal nem is mer a tartománygyűlés elé lépni, ahol az elfogadásra semmiesetre sem találhatna: túlnagy a bizalmatlanság ama közismert izgatás miatt, melyet a hatósági közegek Dalmáciában a Horvátországgal való egyesülés ellen kifejtének; a horvátok a birodalmi tanácsba való követküldés tervében csak egy újabb kibúvót látnának a két ország egyesítése elől. A horvátok harmadik kívánsága Zengg városnak a határőrvidékből való kikebelezése volt; ezt főképp a hadügyminiszter ellenezte katonai és politikai okokból; igaza is le-

¹ P. N. máj. 2.

hetett abban, hogy Zengg Horvátországnak második Fiuméjává válnék. Fiume t. i. még kir. biztos ráküldésével se volt rábírható arra, hogy Zágrábba képviselőt küldjön.¹

Míg ilyen volt a viszony Bécs és Zágráb között, sajnos, Magyarország felé sem mutatkozott közeledés. A már ismert zágrábmegyei körlevél eszmemenete megfelelt a horvátországi zajosabb közvéleménynek, mely nem szívelte meg Deák Ferenc intését, hogy Horvátország helye vagy Magyarország oldalán van, vagy a birodalmi tanácsban. A horvát országgyűlés osztályokba oszolva hosszasan készítette elő s azután a teljes ülés hosszan vitatta meg az únió kérdésében hozandó határozatot. Eleinte erősen magyarbarát beszédek hangzottak el, de azután a szeparatisták oly durva támadásokkal illették az únió barátait, hogy ezek — szám szerint 34 képviselő és nyolc mágnás, az országgyűlés színe-java — künn zsívió=kiáltásoktól kísérve elhagyták a gyűlést.²

Ez a csonka országgyűlés fogadta el azután az osztályok központi bizottságának javaslatát az únió kérdésében. A hozott határozat kimondja, hogy Horvátország teljesen önálló állam, önálló törvényhozással, mely csupán personal=únióban áll Magyarországgal; Horvátországban törvény csak az lehet, amit a horvát országgyűlés a horvát királlyal — ki egyúttal magyar király — egyetértőleg elhatároz. A határozat hangsúlyozza a «hárommegy=királyság» területi integritását, beleértve Fiumét is és fenntartva igényét a Muraközre; független kormányzatot is kíván, de elismeri, hogy a magyar király, ha megkoronáztatik, ez a koronázási tény Horvátországra is kiterjed. Amennyiben Magyarország Horvátországnak ezt a függetlenségét elismeri, hajlandó a magyar országgyűléssel tárgyalásokba bocsátkozni s a közös haszon és szükség érdekei szempontjából Magyarországgal még szorosabb viszonyba is lépni, azonban ebből a közösségből a politikai, oktatási, vallási és igazságügyek minderesetre kizárva maradjanak. A két országgyűlés egyenlő számú regnikoláris deputációk útján készítse elő a kötendő szerződés tervezetét.³

Tehát, mint látjuk, a horvát országgyűlési határozat a personal=únió elvének hangoztatása mellett a szorosabb közjogi viszony létrejöttének lehetőségét nyitva hagyja, s nem nehéz már ebben a határozatban is föltalálni a kiegyezésnek azokat a körvonalait, melyek utóbb, 1868-ban testet öltöttek.

Ellenben semmi magyarázatot nem tűr az a határozat, melyet a horvát országgyűlés ugyanakkor a birodalomhoz való viszony kérdé-

¹ H. H. S. A. Min. Conf. máj. 1., 6., jún. 7., 20., P. N. jún. 16., júl. 20.

² P. N. júl. 14., 16., 17., 18., 19., 20., 21.

³ P. N. júl. 24., 28., aug. 3.

sében majdnem egyhangúlag hozott. Ez ugyan hangsúlyozza a horvátoknak tényekkel beigazolt loyaltását a monarchia iránt, mely őket őszinteségre jogosítja, de kötelezi is; ezzel az őszinteséggel jelenti ki az országgyűlés, hogy a birodalmi tanácsba belépni nem hajlandó. Hasztalanul utalt Haulik zágrábi bíbornok-érsek arra, hogy Ausztria nélkül a sokkal nagyobb Magyarország sem állhat fenn, annál kevésbbé Horvátország; véleményével egyedül maradt. Az országgyűlés e határozata oly lelkesedést keltett, hogy a nép azt fáklásmenettel ünnepelte meg.¹

A «hú» horvátok tehát még előbb kosarozták ki Schmerling urat, mintsem a rebellis magyarok országgyűlése a maga tagadó választás második feliratával megpecsételte volna.

¹ *U. ott* aug. 1., 2., 3., 4., 6., 7., 8.

V.

(A leiratra adandó válasz előkészítése ; a határozati-párt határozati s a Deák felirati javaslata a bizottság előtt ; megegyezés nem jön létre. A Deák felirati javaslatának részletes ismertetése, annak előterjesztése az augusztus 8-i képviselőházi ülésben ; óriási hatása azonnali egyhangú elfogadásában nyilvánul. Augusztus 10-én a főrendek is lelkesedéssel elfogadják ; a két ház elnöke 14-én rövid kihallgatáson átadja a feliratot az uralkodónak, kinek válasza nem nyújt tájékozódást a történendőkre nézve. A képviselőháztól kiküldött bizottságok előterjesztik jelentéseiket, azok közzétételnek. Tisza Kálmán indítványa jelzi a törvényhozás szándékait főképp a nemzetiségi kérdésben ; az elfogadtatik. A válasz felirat roppant hatása az országban és a külföldön ; a külföldi sajtó legnagyobb része Magyarország igaza mellett foglal állást. A kormány körében még egyszer fontolóra veszik az elnapolás kérdését, de a felosztatás mellett döntenek ; Schmerling manifesztumot kíván, a kormány leiratban állapodik meg, kir. biztos kiküldése mellett, ki a felosztatást végrehajtsa. Az augusztus 21-i ülésben mindkét ház elfogadja Deák óvását. 22-én mindkét házban kihirdetik a felosztatást. A búcsúbeszédnek után az országgyűlés tagjai lelkes hangulatban oszlanak szét. 1861. júl., aug.)

Kortársak állítása szerint Deák Ferenc az uralkodói leirat hallatára azt mondta egy ellenzéki képviselőnek : «No barátom, most már mind határozatisták vagyunk!»¹ Bizonyos, hogy a leirat a határozati pártiak álláspontját erősítette s bennük reményt keltett arra nézve, hogy Deákot is a maguk oldalára vonhatják.² Kossuthot hívei úgy informálták, hogy Deáknak — akitől minden függ — mindegy, akár felírás lesz, akár határozat — s ami ez utóbbival együtt jár : az országgyűlés szétűzése — csak ami történni fog, egyértelműleg történjék.³

Tényleg Deák már a leirat kihirdetését követő napon tartott első közös értekezletén a két párt kiküldöttjeinek kijelentette, hogy a leirat elfogadhatatlan, de cáfolatot igényel és annak kimondását, hogy a tárgyalások fonala elszakadt. Ezt feliratban jobban lehet elmondani, mert az a fejedelemnek is szól s az egész világnak, holott a határozat csak az országnak. Ő vállalkozik felirati javaslatát néhány nap múlva

¹ Ezt *Beksics* (*Kemény* Zs. 268. l.) említi, mint a *Frankenburg* közlését.

² Ezt a reményt fejezi ki *Várady Gábornak* egy, szerző atyjához intézett levele júl. 17-ről, amikor még csak annyit tudtak, hogy «a leirat a lehető legrosszabb lesz». (*Berzeviczei lev. tár.*)

³ *Kossuth Irataim* III. 654. s köv. l.

bemutatni a bizottságnak, ellenben határozat szerkesztésére nem vállalkozik. Deák indítványát többen pártolták, állítólag Tisza Kálmán és Nyáry Pál is; a határozat mellett csak Bónis Samu, Kállay Ödön és Várady Gábor emeltek szót. Deák előzetes megállapodást kívánt volna arra nézve, hogy ha a képviselőháznak a tárgyalást megelőző zárt ülésén a többség a felirat mellett nyilatkozik, e kérdés fölött többé a nyilvános ülésben vita ne legyen. Ezt azonban Kállay Ödön ellenzése megghiúsította; így aztán csak az vált határozattá, hogy Deák elkészíti a maga felirati, a határozati párt pedig a maga határozati javaslatát s mindkettő előterjesztetvén, a bizottság majd azután dönt a teendők felett.¹

A következő napokban Deák «bezárkózott és felirata felett izzadott.»² A határozati párton ezalatt nagy volt a zavar; a legtöbben meg voltak győződve róla, hogy a javaslat, amit létrehozhatnak, a Deákéval versenyezhetni nem fog; voltak, kik a fősúlyt a határozatban is a leirat okfejtéseinek megcáfolására kívánták helyezni, de voltak, kik — úgyszólván forradalmi tέρre lépve — a határozattal a törvényhatóságokat s az állampolgárokat az ellentállásra akarták felhívni. A nézetek ily megoszlása mellett nehéz volt a javaslat szerkesztésével megbízandó egyént is megjelölni, pedig az oly munkálat, aminő szóban forgott, alig jöhet létre másképp, mint egy egyén koncepciója gyanánt. Végül hárman kaptak megbízást a szerkesztésre: Tisza Kálmán, Várady Gábor és Perényi Lajos; ezek mindhárman szerkesztettek egy-egy javaslatot, majd — közakarattal — a Tiszáét fogadták el alapul, de abba a másik két dolgozat egyes részeit is beillesztették.³

Így jött létre a határozati párt ama javaslata, mely az augusztus 7-i értekezleten — a Deák javaslata után — felolvasatott. Ez a javaslat⁴ terjedelmes munkálat, mely nagyobb részében a leirat cáfolatát tartalmazza, de miután nem személyhez szól, nélkülozi a polémia élénk formáját s a szenvedő forma gyakori használatával és még inkább lapokra terjedő latin törvényidézeteivel nehézkessé válik. A második rész tiltakozás a hatalom múlt és jövő tényei ellen, honarulóknak nyilvánítja azokat, kik a birodalmi tanácsba való megválasztást elfogadják vagy ily választásnál közreműködnek, és súlyos felelősség alá helyezi azokat is, kik a törvénytelen adóbehajtáshoz vagy újoncállításhoz segédkezet nyújtanak, a törvényhatóságoktól pedig elvárja, hogy az 1848-i törvények alapján elfoglalt tért elhagyni nem fogják.

Nem látszik alappal bírni az, amit Kossuthnak írtak a hazából,⁵

¹ U. ott; Kónyinál III. 202—203. l.

² Ezt gr. Dessewffy Emil írja Budáról, nyilván július 30-ról. (Emléklapok Vay M. é. 426. l. A szövegben kétségkívül téves a levél kelte: VIII. 30.)

³ Kossuthnál és Kónyinál az id. h.

⁴ Közli Kónyi az id. h.

⁵ Id. h.

hogy Nyáry alkudta ki Deáktól felirati javaslatának azt a kijelentését, mely szerint a leirat elszakította a tárgyalások fonalát, mert ő e kijelentés szükségességét már az első értekezletben hangoztatta s az egyébiránt a felirat egész gondolatmenetének folyománya.¹ Mikor az augusztus 7-i közös értekezleten Deák fölolvasta javaslatát, maga az ellenjavaslat egyik szerzője, Tisza Kálmán oda nyilatkozott, hogy ő — tekintettel különösen ama fontos kijelentésre, de a javaslat egész tartalmára is — az egyértelműség kedvéért kész ahhoz hozzájárulni; a többi határozati-párti tagok azonban ragaszkodtak a maguk javaslatához, s így, bármennyire igyekezett, különösen Ghyczy elnök, a meg egyezést létrehozni, a másnapra kitűzött nyilvános ülésben csak azt jelenthette, hogy a megelőző zárt ülésben megegyezés nem jött létre, s így tulajdonképpen mindkét javaslat előterjesztése, kinyomatása és szétosztása s azután tárgyalásra kitűzése volt várható. Hogy mégis máskép történt, az egy történelmi pillanat szerencsés sugallatának volt köszönhető, melyet kétségtől a Deák javaslatának a tömeglélekre gyakorolt roppant hatása idézett elő.

Ez a javaslat² oly korszakos fontosságúvá lett történelmünkben, hogy bármily ismertek egyes részletei, el nem mulaszthatjuk itt az egésznek beható ismertetését.

Az országgyűlés — mondja Deák — legelső kötelességének tartotta az uralkodó előtt — első feliratában — kifejteni mindazokat, mik az alkotmány teljes visszaállítására s ezáltal a nemzet megnyugtatására törvény szerint múlhatatlanul szükségesek. «Nem mi szabtuk ezen föltételeket, — úgymond — nem most először kívántatik azok teljesítése. Felsőged elődei ugyanezen föltételek mellett voltak Magyarország koronázott királyai; Felsőgedet Magyarország trónja ugyanazon államszerződés alapján illeti, mely e föltételeket meghatározta. Felterjesztésünkben nem kértünk mi engedményeket, nem hoztunk javaslatba újabb törvényeket jogaink biztosítására. Csak azt kívántuk, hogy a Sanctio Pragmatica egész terjedelmében, minden föltételeivel s viszonylagos kötelezettségeivel együtt szorosan megtartassék, ősi alkotmányunk, törvényeink, miket a hatalom szava felfüggesztett, ismét visszaállíttassanak» . . .

«Felsőged legmagasabb leiratából fájdalmasan győződünk meg, hogy Felsőged Magyarország fölött tetteleg nem a Sanctio Pragmaticának teljes értelmében kíván uralkodni. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy a Sanctio Pragmaticában megállapított nőági örökösödésnek egyik alapföltétele az, hogy Magyarország saját törvényei szerint kor-

¹ Kecskeméthy id. m. 200. l.

² Az országgyűl. naplón és a *P. Naplón* (aug. 9—10) kívül közli Kónyi III. 220. s köv. l.

mányoztassék. Magyarország királyát nemcsak a koronázáskor kiadott hitlevél s letett fejedelmi eskü, hanem a Sanctio Pragmatica is kötelezi törvényeink megtartására. Felséged ennek ellenére abszolút hatalommal függesztette fel alkotmányunkat s törvényeinket és e fölfüggesztést most sem akarja megszüntetni. Alkotmányunknak csak töredékeit ígéri vissza, elvonva tőlünk a leglényegesebb jogokat. Alaptörvényeinket önhatalmával eltörli s azok helyébe császári diplomát és pátenst állít, miket általunk is alaptörvényeknek kíván tekintetni. Azt követeli tőlünk, hogy a birodalmi tanácsba, mely befolyásunk nélkül abszolút fejedelmi hatalommal alakított, képviselőket küldjünk s a törvényhozási jogot, melyet nemzetünk eddig saját országgyűlésén gyakorolt, legfontosabb érdekeinkre nézve a birodalmi tanácsnak adjuk át; mondjunk le az országnak azon jogairól, hogy saját adója és katonasága fölött saját országgyűlésén határozhasson Meghagyja nekünk, hogy törvényeink egy, föltötte lényeges részét módosítsuk, illetőleg töröljük el s előre kijelentvén, hogy azon törvényeket jövődben sem fogja elismerni, ezáltal a magyar alkotmánynak s általában minden alkotmányosságnak azon alapelvét, hogy a szentesített törvények csak az összes törvényhozás által törölhetők el, teljesen mellözve, az ország törvényhozó hatalmát tetteleg megsemmisíti.»

«Az ország alkotmányos önállósága már azáltal meg van támadva, hogy Felséged . . . az országgyűléstől nem is kérdezve, hogy elfogadja-e ősi alkotmányának e lényeges megváltoztatását, azt már bevezetett ténynek tekinti és nekünk meghagyja, hogy küldjünk képviselőket a birodalmi tanácsba . . . És így Felséged nem tekinti az országgyűlést oly testületnek, mely a fejedelem és a nemzet között megosztott törvényhozó hatalmat Felségeddel együtt gyakorolja, s melynek beleegyezése nélkül törvényt alkotni vagy változtatni nem lehet, hanem tekinti oly testületnek, mely a törvényhozás terén is köteles a fejedelem parancsát törvény gyanánt elfogadni s azt a törvénykönyvbe iktatni.»

Különösen az adófizetés és újoncállítás jogára nézve hivatkozik a felirati javaslat, mint újabb jogforrásra, az 1827-i IV. t. cikke, mely az országgyűlés kizárólagos jogát e téren minden kétely fölé emeli, és rámutat annak a lehetetlenségére, hogy a nemzet vére és vagyona fölött oly testület rendelkezék, melynek tetemes többsége más tartományok képviselőiből áll, sőt oly tartományokat is képvisel, melyek a német szövetséghez tartoznak. Kimutatja továbbá, hogy a leirat azon törvényidézetei, melyek szerint Magyarország befolyása a közadók legnagyobb részére a multban is hiányzott volna, merőben tévesek, az illető törvényszakaszok egy szót sem tartalmaznak, mely ez állítást támogatná. Csupán a külügyekre nézve ismerték el törvényeink, hogy azok legfőbb vezetése az uralkodó kezébe van letéve, s ezért meg-

kívánták, hogy a státusminisztériumban magyarok is alkalmaztassanak, de e tekintetben a 48-i törvény is gondoskodott Magyarország befolyásának biztosításáról. Magyarország az örökös tartományok befolyása nélkül határozta meg a magyar katonaság számát, a szolgálát idejét, az újoncállítás módját és föltételeit, törvényeink rendelkeztek aziránt, hogy az idegen katonaság az országból eltávolíttassék s a magyar katonaság visszahozassék s a magyar várakban magyar parancsnokok alkalmaztassanak. Az ország jövedelmeinek kezelése is a törvény szerint önálló és független volt. Mikor a pénz elértéktelenedése következtében 1811-ben a király megbízottjai útján arra szólította fel az országgyűlést, hogy a váltócédulákból 100 milliót vállaljon el az ország terhére, az országgyűlés ezt megtagadta.

«Ezt — folytatja a felirat — nem azért említjük meg, mintha változtatni kívánnánk első feliratunk ama kijelentésén, hogy mi készek vagyunk alkotmányos jogaink sérelme nélkül törvényszabta kötelességünk mértékén túl is megtenni azt, ami szükséges, hogy az eddig fennállott fonák rendszertől összehalmozott súlyos terhek alatt az örökös tartományok jóléte s azzal együtt a mienk is össze ne roskadjon . . . Sőt újra ismételjük azt . . ., de ha a mi politikai jogaink tekintetbe nem vétetnek, ha törvényes önállásunk megtámadtatik, ha alapszerződések által biztosított alkotmányunk helyett octroirozott alkotmányt akarnak ránk kényszeríteni, akkor Isten és világ előtt igazolva leszünk, ha semmi oly terhek és kötelezettségek elvállalásába belé nem egyezünk, mikben résztvenni törvény és igazság szerint nem tartoznánk.»

A leirat hivatkozik azokra a közterhekre, melyeket az ország a leviharzott harci események folytán viselni tartozott s ezeket a szorosabb reálunió bizonyítékaiként akarja feltüntetni. Ezzel szemben Deák utal arra, hogy mindezek a megajánlások az ország törvényei sértetlen fenntartásának föltétele mellett, önkényt és szabad akaratból történtek, a jövőre vonható következtetés nélkül. «Midőn a nemzet — így folytatja — a veszély óráiban, fejedelme által felszólítva sietett megmenteni a hazát, a trónt, bizonyosan nem sejtette, hogy jöhet oly idő, midőn törvényes önállóságának felforgatásával ősi alkotmánya helyett idegen alkotmányt akarnak reá octroirozni, alaptörvényeit pátensekkel cserélik fel, és a hatalom mind e lépéseinek igazolására éppen azokat a tényeket hozzák majd fel, melyek a hazafiúi kötelesség hű teljesítéséből származtak, azon tényeket, melyek a hazát és a birodalmat megmentették. Azok a fejedelmek, kiknek felszólítására az idézett törvények alkotva lettek, nem a parancsoló hatalom szigorú hangján szólottak az országgyűléshez, hanem azt a törvényhozó hatalom egyenjogú részesének tekintve, szólottak az alkotmány iránti ragaszkodással és az atyai szeretet bizalmat gerjesztő szavaival s a nemzet

lelkesedéssel fogadta, fiúi bizalommal viszonzta s buzgalommal teljesítette a fejedelem atyai felszólítását.»

A továbbiakban is a leirat számos törvényidézése van megcáfolva és kimutatva, hogy a törvények vonatkozó rendelkezései inkább az ellenkezőjét bizonyítják annak, amit a leirat belőlük következtetni akar. Rámutat arra is, hogy az az intézkedés, mellyel lotharingiai Ferenc, Mária Terézia férje a trónörökös kiskorúsága idejére annak gyámságával ruháztatott fel, éppen a realúnió ellen bizonyít, mert ha Magyarország alkotmányos önállással nem bírt volna, az magától értetődő lett volna s a nádor gyámi joga szóba se jött volna.

Magyarország jogai nem 1848-ban vették eredetüket, azok benne voltak már régibb törvényeinkben, a 48-i törvényhozás csak világosabb és határozottabb kifejezést adott nekik s a kor igényeihez alkalmazta azokat; ellenben a birodalom többi tartományaival való együttes és közös kormányzás éppúgy nincs kimondva az 1741-i IV. t. cikkben, melyre a leirat hivatkozik, mint ahogy «Magyarország kötelezettségeinek az összbirodalommal szemben való sértetlen hagyása», melyet a leirat a 48-i törvények bevezetéséből kiolvas, ebben ki nem mondatik.

Az 1848-i törvények Magyarország közjogát és történelmét nem mellőzték; változtattak közjogunkon, mint ahogy változtattak azon a multban régibb törvényeink, nevezetesen változtattak azok a törvények, melyek a Habsburg-háznak előbb a fiágon, majd a nőágon való örökjogát a trónra kimondták. Mindezek közjogunk megváltoztatásai voltak a törvényes törvényhozói úton. «Ellenben a kir. leiratban foglalt octroirozások, melyek által Magyarország alkotmánya abszolút fejedelmi hatalommá alakíttatik át, a lényeges alaptörvények császári diplomával és pátenssel cseréltetnek föl s mindez visszaállított ősi alkotmánynak nevezetik, nemcsak ellenkeznek a közjoggal, hanem annak alapelveit felforgatják és Magyarország történelmében csakugyan példátlanok.»

«Ami pedig a legmagasabb leiratban említett rázkódtatásokat illeti, azokat nem az 1848-i törvények okozták, hanem azon törvényeknek meg nem tartása... Mikor 1848-ban a mi alkotmányunk bővebb kifejtést nyert szentesített törvényekben, ugyanakkor ugyanazon fejedelem az örökös tartományoknak is adott alkotmányt. Az az alkotmány octroirozott volt, nem foglalta magában azon elkülönözési irányt, ami vádképpen a mi törvényeink ellen fölhozatik, még a cseh korona országai sem nyerték vissza azon önállást, mely őket történelmi multjoknál s egykori, erőhatalommal széttépett jogaiknál fogva megillette volna. És mégis csakhamar elvétellett az örökös tartományoktól is az octroirozott alkotmány, melynek alapelveit a fejedelmi hatalom állapította meg. Ha tehát azokban hiány volt, annak a hiánynak nem a népek voltak okai, mert ott is történtek rázkódtatások, ott is behoza-

tott az abszolút rendszer. Sőt még Horvátország is, mely fegyvert fogott az 1848-i törvények ellen, velünk s a többi tartományokkal hasonló sorsban részesült. A rázkódtatások tehát, a veszélyek és az abszolút rendszer, mely behozatott, nem a 48-i magyar törvényeknek voltak következményei, miután az abszolút rendszer ott is behozatott, hová a magyar törvény ki nem terjedt, sőt még ott is, ahol azon törvények ellenszegülésre találtak.»

A továbbiakban a felirat az alkotmány állítólagos visszaállításának módját bírálja. «Az ősi megerendszer csak félig állítatott viszsza; hatáskörének legnagyobb része idegen tisztviselők kezeiben maradt, kik most is az abszolút rendszer önkényes hatalmával járnak el. Erőszakkal hajtják be az adót, melyet az országgyűlés soha meg nem ajánlott, és e törvényellenes eljárásnál eszközül használják még a rendes katonaságot is, melynek pedig szebb és magasabb rendeltetése van, mit a legnehezebb időkben is híven és vitézül teljesített, s melyet az ilyenmű szolgálattól megkímélni az állam érdekében állott volna . . . A felállított főbb kormányzések sem törvényesek, mert az 1848-i III. t. cikk szerint nem kormányzéseknek, hanem felelős miniszteriumnak kellene a közigazgatás élén állania.»

A királyi teljhatalomra való hivatkozással szemben megjegyzi a felirat, hogy a Sanctio Pragmatica nem ismer királyi teljhatalmat a törvényhozás terén. «A magyar király visszavetheti az elébe terjesztett új törvényjavaslatokat, felszólíthatja az országgyűlést újabb törvények alkotására; de a már egyszer királyi szentesítéssel megerősített törvényeket mindaddig, míg azok a rendes törvényhozás útján el nem töröltettek, szintűgy tartozik megtartani, mint tartozik az ország és annak minden egyes polgára.» Azt az eljárást tehát, mit a kir. leirat követ, midőn törvényeinkről s jogainkról abszolút hatalommal rendelkezik s az októberi diploma és februáriusi pátenst alapjára akarja fektetni a magyar alkotmányt, «kénytelenek vagyunk csak a tizenkét évig fennállott abszolút rendszer újabb alakú folytatásának tekinteni s ahhoz hozzá nem járulhatunk, mert ha ezt tennők, hűtlenek volnánk a törvényhez, hazához s lelkiismeretünkhöz».

«Nem akarjuk mi veszélyeztetni a birodalom fennállását, nem akarjuk a Sanctio Pragmatica szerint jogosan fennálló kapcsolatot felbontani. Az 1848-i III. tc. 17. szakaszából kitűnik, hogy e kapcsolatot a 48-i országgyűlés is fenn akarta tartani, . . . s ez az országgyűlés is kijelentette már első feliratában, hogy az örökös tartományok alkotmányos népeivel mint önálló, szabad ország, függetlenségünk megóvása mellett hajlandók vagyunk esetenként szabadon és nyílt őszinteséggel érintkezni» . . .

«Meg vagyunk arról is győződve, hogy az 1848-i törvények sem a birodalom célszerű kormányzatát, sem annak nagyhatalmi állását

nem veszélyeztetik; de veszélyezteti azt azon rendszer, melynek elfogadására minket is kényszeríteni akar a legmagasabb leirat... Azon nemzet, mely híven megőrzött alkotmányának s törvényeinek pajzsa alatt jogait és érdekeit biztosítva látja, nem kénytelen más helyzet, más viszonyok után sóvárogni... Az egyes államok nagyhatalmi állása nem egyedül rendes hadseregeik számától függ; a legderekből hadsereg mellett is veszélybe dőlhet az állam, ha annak védelme a népek érzelmében nem gyökerezik. Tizenkét évig állott fenn nálunk is az abszolút rendszer; de nem árasztott boldogságot a népre, nem tette az államot gazdagabbá és hatalmában nagyobbá... Ma már a politikai szabadsághoz, a törvényes függetlenséghez való ragaszkodás érzelmeinek mellőzésével népeket és országokat politikai teóriák szerint akarataik ellenére átalakítani ritkán sikerül... Az ily átalakítást az ország oly súlyos csapásnak tekinti, mely attól fosztja meg, mielőtt a legszentebb volt. Fogja-e szívesen védeni és támogatni azon állapotot, melyet keserű érzelmekkel tűr? Azon szorosabb, de kényszerített kapcsolat mellett, mely az országban ily érzelmeket támaszt, jobban és könnyebben lehet-e kormányozni, mint a tágabb, de önkényes egyesülés mellett, mely senkinek sem fáj s melyet a nemzet jogaival és alkotmányával megférőnek tekint?»...

«Kényszerített egység nem teszi erőssé a birodalmat. Az egyes országoknak sértett önérzete s a kényszerítésből származott keserűség szétválási, sőt talán végelszakadási vágyakat ébresztenek, s a miatt a birodalom akkor lesz majd leggyöngébb, midőn összes erejére s népeinek egész lelkesedésére legtöbb szükség volna... A keserűség érzete lehangel minden áldozatkészséget s elfojtja a bizalmat azon hatalom iránt, mely a polgároknak anyagi érdekeit nem tudja, politikai jogait pedig nem akarja kímélni»...

«Az abszolút rendszer keletkezésekor vezérelvül egy eszmét állított fel: az összes birodalom központosított egységének eszméjét. Azon államférfiak, kik ezen eszmét felállították, eltörlöttek s leromboltak mindent, ami útjokban állott, fáradságot s pénzt nem kíméltek s tizenkét év alatt a jövő nemzedékek jövedelmét is elköltötték... Ekkor Felséged maga szüntette meg a rendszert, de azon eszmét, melyet az vezérelvül állított fel, melynek minden jogot, minden tekintetet feláldozott: a központosított egységnek eszméjét kiindulási pontul továbbra is fenntartotta... Ha Felséged birodalmát szabadnak s valóban erősnek óhajtja, nem kényszerített egység, hanem a népek szabad akaratából származott kölcsönös egyetértés által érheti el azt és e célra a központosított egységnek elméletileg talán kecsegtető, de gyakorlatilag nem létesíthető eszméjét kiindulási pontul nem választhatja»...

«De leginkább megdöbbenő volt reánk nézve s úgy hisszük, az összes birodalom minden alkotmányos érzelmű polgárára nézve azon

alkotmányellenes elv kimondása, hogy Felseged az 1848-i törvények elismerésére magát személyesen kötelezettnek nem tartja.»

«Ha joga van a fejedelemnek az elődje által szentesített törvényeket a maga személyére nézve kötelezőknek el nem ismerni, mi lesz akkor alkotmányunknak, az ország törvényes szabadságának, alkotott és alkotandó törvényeinknek biztosítéka? . . . Törüljünk ki az alkotmányból a kötelezettségnek azon folytonosságát, mely nemzedékről nemzedékre száll s a fejedelmekre úgy, mint a népekre egyaránt kiterjed: minden alkotmányosság és minden államnak biztossága az események játéka lesz . . . E folytonosság tagadása mellett az érdekek összeütközésénél minden kérdés csak az önkény hatalmával vagy a fegyver élével volna megoldható, s a népeknek és a fejedelmeknek nem volna egyéb választásuk, mint abszolút uralkodás vagy forradalom.»

Az első feliratnak az országgyűlés kiegészítése iránti kívánságát a leirat megtagadja, illetve e kérdés megoldását csak akkorra ígéri, ha az országgyűlés előbb az örökös tartományok iránti viszonyt a legmagasabb szándék értelmében megállapította. «Előbb tehát a ki nem egészített országgyűlésnek el kellene a nemzet nevében alaptörvény gyanánt fogadnia az abszolút hatalommal kiadott októberi diplomát és februáriusi pátenst, képviselőket küldeni a birodalmi tanácsba, a szentesített törvények legfontosabb részét módosítani vagy eltörölni, s ha ekképen az ország alkotmányát diplomák és pátensek szerint átalakította s az ország jogait és így a meg nem hívottakét is feláldozta, majd akkor és csak akkor lesz kiegészítve az országgyűlés.»

Erdély meghívására nézve nevezetesen azt mondja a leirat, hogy Erdély úniója Magyarországgal a szász és román nemzet beleegyezése nélkül lett elhatározva. Erre nézve a felirati javaslat rámutat arra, hogy az úniót úgy Erdély, mint Magyarország törvényes országgyűlése mondta ki s a király azt szentesítette; az erdélyi országgyűlésen az akkori rendi szervezet értelmében a szászok és románok is képviselve voltak. Vagy talán az egész román és szász népnek kivételnélküli beleegyezése lett volna szükséges? Ha ezt az elvet alkalmazzuk, hogy fognak akkor majd a birodalmi tanács határozatai megállani, ha azokba a cseh vagy lengyel követeknek, a cseh vagy lengyel népnek valamely része belé nem egyezett? És ha régibb törvényeink érvényét lehet kétségbevonni azért, mert azokat nem népképviseleti, hanem rendi országgyűlések alkották, akkor kétségesekké válnak azok a törvények is, melyek által a nemzet a trónöröklés jogát a dicsőségesen uralkodott Habsburg-háznak előbb fiágára, majd nőágára nézve is megállapította.

Horvátországra, Fiuméra s a határörvidékre nézve is megcáfolja a felirati javaslat a leirat állításait; Horvátországot a 48-i törvények semmi, addig gyakorolt jogától meg nem fosztották. Fiumének Magyarországhoz való közvetlen tartozása törvényeink értelmében két-

ségtelen. A végvidék az 1848-i V. cikk értelmében szintén meghívandó a magyar országgyűlésre; de nem is méltányos, hogy mikor a birodalom minden részeinek alkotmány adatott vagy ígértetett, abból csak azok legyenek kizárva, kiket az ország védelme sokkal súlyosabban terhel, mint másokat.

A nemzetiségi kérdésre nézve a felirati javaslat visszautasítja azt a vádat, mintha a 48-i törvények a nem magyarajkú lakosság jogait sértették volna; az azokban a nyelvekre nézve foglalt rendelkezések vagy ismétlései régibb törvényeinknek, vagy kifejezései a folytonos gyakorlatnak. Ezzel szemben az abszolút rendszer minden nemzeti-ségre nézve kimondván az egyenjogúságot, azt azzal valósította meg, hogy törvénykezésben, közigazgatásban és iskolában mindenütt a német nyelvet hozta be. Nemzetiségeink jogai és érdekei már most is több méltánylással találkoznak, mint a legtöbb európai államban, de a magyar országgyűlés kész azokat a közérdek korlátai között törvény által is biztosítani, s e célból már bizottságot is küldött ki, hogy a majdan kiegészítendő országgyűlés törvényhozói munkáját előkészítse, mely megbízatásnak ez már meg is felelt.

Miután a javaslat a trónról való lemondások törvényes hiányainak pótlására nézve fenntartja az első felirat kívánalmát, összefoglalja a mondottakat s ismétli Magyarország közjogának törvényes alapelveit.

A Pragmatica Sanctio állami alapszerződés, melyet a nemzet a királlyal kötött, s mely viszonos kötelezettségeket foglal magában: a nemzet kiterjeszti a trónöröklés jogát az uralkodóház nőágára, viszont a király biztosítja a nemzetet, hogy ő és utódai az országot csak saját törvényeinek megfelelő módon fogják kormányozni. A Sanctio Pragmatica szerint Magyarország és az örökös tartományok között semmi más kapcsolat nincs, mint az uralkodóház azonossága s az egyedül erre alapított feloszthatatlan és elválaszthatatlan birtoklás.

Ezután elősoroltatnak az alkotmányt leghathatósabban biztosító 1715-i, 1741-i, 1790-i és 1827-i törvénycikkek. Majd a sérelmek újabb elősorolására tér át a javaslat: a Pragmatica Sanctio föltételeinek mellőzésére a trón elfoglalásánál; az alkotmány önhatalmú felfüggesztésére s csupán némely részeinek visszaállítására; az októberi diplomának és februáriusi pátensnek Magyarországra alaptörvényként való kiterjesztésére; Magyarországnak a birodalmi tanács törvényhozó hatalma alá rendelésére; arra a fejedelmi kijelentésre, mely a szentesített törvények egy részének érvényét és személyére nézve kötelező erejét el nem ismeri; az országgyűlés törvényes kiegészítésének megtagadására s a most is alkotmányellenesen folyó kormányzásra.

Ezekhez a sérelmekhez fűzi azután a javaslat a nemzet tiltakozását és jogaihoz való törhetetlen ragaszkodásának kijelentését.

«Kénytelenek vagyunk — úgymond — kijelenteni, hogy mi a Sanctio Pragmaticához s annak minden feltételeihez kivétel nélkül ragaszkodunk, semmit, ami azzal bármi részben ellenkezik, alkotmányszerűnek nem tekinthetünk s el nem fogadhatunk. El nem fogadhatjuk a múlt évi október 20-án kiadott császári diplomának s a f. évi februárius 26-án kiadott pátenznek Magyarországra is szándékolt kiterjesztését s azoknak tartalmát sem tanácskozásainkban alapul nem vehetjük, sem Magyarországra kötelezőknek el nem ismerhetjük. Ünnepélyesen tiltakozunk az ellen is, hogy a birod. tanácsnak Magyarország felett bármi részben törvényhozási vagy rendelkezési hatalma lehessen s kijelentjük, hogy mi abba képviselőket küldeni nem fogunk, s minden oly választásokat, mik az országgyűlésen kívül e célra netalán történhetnének, valamint az ily választásoknak elfogadását is alkotmányunk megsértésének nyilvánítván, el nem ismerjük, hogy az ekkép választottak Magyarországot bármi tekintetben képviselhetnék.»

«Kinyilatkoztatjuk, hogy a birodalmi tanácsnak Magyarországra s a kapcsolt részekre vonatkozó rendeleteit alkotmányelleneseknek s érvényteleneknek kell tekintenünk, semmi terhet, semmi kötelezettséget, mit a birod. tanács megállapít, semmi kölcsönt, melynek fölvételét elhatározza, az állam vagyonának semmi eladását, mihez beleegyezését kimondja, Magyarországra nézve kötelezőnek el nem ismerünk s kénytelenek leszünk azt minden időben úgy tekinteni, mint az ország beleegyezése nélkül jogtalanul történtet.»

«Kijelentjük, hogy a nemzetnek azon alkotmányos jogát, miszerint saját adója s katonasága felett mindig saját országgyűlésén rendelkezett, továbbra is sértetlenül akarjuk fenntartani . . . Szorosan ragaszkodunk az ország azon alkotmányos jogához, miszerint a törvényhozó hatalom mind új törvények alkotására, mind azok módosítására vagy eltörlésére nézve a fejedelmet s a törvényesen egybegyűlt országgyűlést illeti . . . Ennélfogva ragaszkodunk az 1848-i törvényekhez is egész terjedelmükben s azokat, mint alkotmányyszerűleg hozott s királyi megerősítéssel ünnepélyesen szentesített törvényeket teljes jogérvényűeknek tartjuk.»

«Kijelentjük, hogy az országgyűlés törvényszabta teljes kiegészítése előtt sem törvények alkotásába, sem a királyi hitlevél feletti értekezletbe nem bocsátkozhatunk.»

«Kijelentjük végre, hogy az ország jelenlegi kormányzatát, különösen a nem alkotmányos tisztviselőknél abszolút hatalmú eljárását törvényelleneseknek s a hazai törvények súlya alá esőknek, a törvény ellen kivetett s behozott direkt és indirekt adókat s azoknak fegyveres erővel behajtását alkotmányellenesnek vagyunk kénytelenek tekinteni.»

«Fájdalommal látjuk, hogy Felsőged a legmagasabb kir. leirat

által minden kölcsönös értekezletet lehetetlenné tett s azoknak fonalát végkép megszakasztotta. A legmagasabb kir. leirat nem áll a magyar alkotmány alapján, hanem az abszolút hatalommal kiadott s alkotmányunk lényegével ellenkező császári diplomát és pátenst tűzte ki fő-törvényül; minket pedig a hon iránti kötelesség és képviselői állásunk s önmeggyőződésünk szorosán a magyar alkotmányhoz kötnek, mi csak annak alapján tanácskozhatunk. E két egymástól eltérő, sőt egymással ellenkező irány óhajtott egyesülésre nem vezethet. Nekünk az irányt legszentebb kötelességünk tűzte ki s azt elhagynunk nem szabad. Mély sajnálattal mondjuk ki tehát, hogy a legmagasabb kir. leirat folytán kénytelenek vagyunk mi is az országgyűlési értekezletek fonalát megszakasztottnak tekinteni.»

«Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. Az ország alkotmányos szabadsága nem oly sajátunk, melyről szabadon rendelkezhetnénk; hitünkre bízta a nemzet annak hű megőrzését, s mi felelősek vagyunk a haza s önlelkiismeretünk előtt. Ha túrni kell, túrni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseitől öröklött. Túrni fog csüggedés nélkül, mint ősei túrtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait; mert amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges. Túrni fog a nemzet, remélve a szebb jövődőt s bízva ügyének igazságában.»

A Deák felirati javaslatának felolvasása oly soká tartott, hogy a szónok kérésére s a Ház beleegyezésével Szalay Lászlónak háromszor kellett Deákot a felolvasásban fölváltania. Ennek ellenére s bár a forró augusztusi napon a zsúfolásig megtelt teremben fülledt volt a levegő, a feszült figyelem, érdeklődés, sőt lelkesedés egy percig sem lankadt el; a felolvasást sűrűn szakították meg a zajos, sőt viharos tetszésnyilatkozatok s végén — az országgyűlési napló szerint — «óriási zajban kitörő közhelyeslés, léget rázkódtató taps és szűnni nem akaró viharos általános éljenzés» jutalmazta a szónokot.

Az elnöktől elrendelt mintegy tíz percnyi nyugtalan szünet után, mely az eljárás módja iránti megegyezésnek volt szánva, a határozati párti öreg Bernáth Zsigmond szólalt fel s indítványozta, hogy ez az «angyali tollal» megírt felirat minden további vita és részletes tárgyalás nélkül egész terjedelmében egyhangúlag fogadtassék el. A Ház túlnyomó része beleegyezése jeléül azonnal föllállott és helyeslésbe tört ki. Ekkor fölkelt Tisza Kálmán, az ellenjavaslat egyik szerzője és kijelentette, hogy ő a Deák javaslatában erős meggyőződését, legszentebb elveit, egészen lelkének titkos sejtelméig kifejezve találja, amiért

a többség kívánsága előtt szívesen hajol meg. Emlékezetes szavakban utalt arra, hogy a nemzet bizonnyal nem fog fegyvert ragadni : csend lesz e honban és nyugalom, de ne reméljék elleneink, hogy az a sírnak élettelen csendje ; csend lesz és nyugalom, de olyan, mint a természetben éjnek idején, melyből a piruló hajnallal megedzve, megérsődve támad az élet.

Ghyczy elnök minden ellentmondás nélkül; a nélkül, hogy a határozati párt javaslatát csak szóba is hozta volna valaki, kimondhatta, hogy a képviselőház e felirati javaslatot, mely az egész magyar nemzet közérzelmeit, közóhaját fejezi ki, egyhangúlag elfogadja s hozzájárulást végett a főrendekkel közli.

Ez az ihletes elhatározás valóban a perc szüleménye volt, mert az ülés előtt még voltak legalább száznegyvenen, kik határozatot kívántak. Hogy a megegyezés létrejött s még a szabályellenes rögtöni határozathozatalba is mindenki belényugodott, az elsősorban a Deák műve ellenállhatatlanul meggyőző hatásának s annak tulajdonítandó, hogy annak éles és határozott hangja tulajdonképpen a felirati és határozati párt közötti minden elvi ellentétet kiküszöbölt. Ha voltak is elégedetlenek, azok nem mertek nyilatkozni, s másrészt voltak sokan, akik az azonnali határozatot azért is indokoltak tartották, mert attól féltek, hogy a felirat éles hangja miatt az országgyűlést rögtön szétugrasztják s így nem lesz ideje a szabályszerű eljárás szerint határozatot hozni.¹

A főrendek augusztus 10-én gr. Szapáry Antal pártoló felszólalása után lelkesedéssel járultak hozzá a Deák «remekművé»-hez, csupán néhány, jobbára leírásból eredő stiláris módosítást kívánva, melyekhez a képviselőház augusztus 12-én készségesen hozzájárult. A két elnök ezúttal is megbízást kapott a felirat személyes átnyújtására.

Habár már az augusztus 11-i koronatanács elhatározta a magyar országgyűlés feloszlatását, a két elnök fogadtatása az uralkodó által augusztus 14-én a szokásos formaságok között ment végbe² s a császár mindössze ennyit mondott válaszképpen : «Magyar királyságom országgyűlésileg egybesereglett főrendeinek és képviselőinek ezen feliratára feleletemet érett megfontolás után a legrövidebb idő alatt meg fogom küldeni.»³ Azután magánkihallgatáson fogadta Apponyit s Ghyczyt s ez utóbbinak — megbízható közlés szerint — azt mondta, hogy örül, hogy újból láthatja, de még jobban örülne, ha más tartalmú feliratot hozott volna. Mikor Ghyczy e megjegyzésre válaszolni akart,

¹ Kónyinnál III. 272. s köv. l., Kossuthnál id. h., Kecskeméthy id. h., Máriássy János képviselő levele szerző atyjához aug. 8-ról (berzeviczei l. t.).

² H. H. S. A. Min. Conf. aug. 11. Fölmerült az eszme, hogy a feliratot csak a kancellár vegye át, de Forgách ellenzése következtében azt elejtették.

³ P. N. aug. 15.

a császár szavába vágott azzal a kérdéssel, hogy meleg van-e Pesten? s a Ghyczy igenlő válaszával a kihallgatás véget ért.¹ Ghyczy ezúttal is jelentést tett a képviselőháznak eljárásáról,² melyet az éljenzéssel és elismeréssel vett tudomásul.

A képviselőház a maga megszámlált napjainak hátralevő részét arra használta fel, hogy némely közérdekű kérdésre nézve legalább anyagot nyújtson és irányt jelezen a jobb jövő számára. Tudjuk, hogy több szakbizottság volt megbízva az erre vonatkozó előkészítő tanulmányokkal; ezek most meglehetősen sietséggel végezték be munkájukat s terjesztették elő³ jelentéseiket, hogy azok legalább kinyomathatók s közzétehetőek legyenek. Legkevesebb gyakorlati jelentősége lehetett akkor, mikor már a halálharang megkondult az országgyűlés felett, a törvénytelen adószedés ügyében kiküldött bizottság munkálatának; e tárgyban az országgyűlés álláspontját úgyis világos kifejezésre juttatták a feliratok. A Nemzeti Múzeum tárgyában kiküldött választmánynak Tisza Lajos előadótól készített jelentése⁴ kimutatja a múzeumi pénzalap sanyarú állását s az intézet javadalmazásának elégtelenségét, kimutatja a körülbelül 50,000 frtnyi évi szükségletet s a beruházásokra fordítandó 160,000 frtnyi összeget; végül egy öttagú országos választmányra kívánja bízni az intézet legfőbb vezetését. A Nemzeti Színház ügyében kiküldött választmánynak Jókaitól szerkesztett terjedelmes és számos kimutatással s okmánnyal felszerelt jelentése⁵ az előzmények történeti kifejtése után tiszta világot vet első nemzeti játékszínünk akkori, az abszolutizmus alatti elhanyagoltatás miatt éppen nem rózsás állapotaira, terhes eladósodására, melyből csak nagymérvű nemzeti áldozatkészség mentheti ki. A Lónyay Menyhért előadótól származó bizottsági javaslat röviden felöleli az összes sürgősebb törvényhozási feladatokat.⁶

Legnagyobb horderővel bírt a képviselőház bizottsági munkálatai között kétségtelenül az, mely az Eötvös kezdeményezésére s az ő irányítása mellett jött létre, s melyhez egy készitendő törvényjavaslat pontozatai is járultak, míg a bizottság néhány román tagja különvélemény gyanánt egy más törvényjavaslatot terjesztett a Ház elé.⁷

A bizottság e jelentése szerint az elé a kérdés elé volt állítva, vajjon

¹ Ezt Wertheimer közli id. művében (I. 194. l.) gr. Andrassy Gyula egy levele nyomán.

² Az aug. 21-i ülésben.

³ Az aug. 9-i, 12-i és 21-i ülésekben.

⁴ Közölve az országgyűlési irományokon kívül az Osterlamm-féle már id. 1861-i kiadás III. kötetének 432. s köv. l.

⁵ U. ott 398. s köv. l.

⁶ U. ott 384. s köv. l.

⁷ U. ott 387. s köv. l., P. N. aug. 14.

a hazában élő nemzetiségek részéről megnyilatkozott kívánalmakat vegye-e javaslata alapjául, vagy kijelölje azokat a határokat, melyeken belül az egyes nemzetiségek igényeiket szabadon érvényesíthetik? A bizottság ezt az utóbbi utat választotta, főleg azért, mert nemzetiségeink az ország különböző területein való elvegyülése a területi elkülönítést — mely különben is lerombolná az ország politikai egységét — lehetetlenné tesz. Ehhez képest a következő főelvekben állapodott meg: a) hogy Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csakis egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet alkotják; és b) hogy az országban lakó minden népek, névszerint: a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz, stb. egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül az egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.

Ezeket az elveket alkalmazzák azután a négy fejezetre oszló törvényjavaslati pontozatok az egyesek és testületek nemzetiségi jogaira, a törvényhatóságokra, az államhatóságokra és az országgyűlésre, abban a szabadelvű szellemben, amint azt azután, hét év múlva az immár törvényalkotó országgyűlés a nemzetiségek egyenjogusításáról szóló törvényekben megvalósította. A román kisebbség javaslata természetesen ennél sokkal messzebbmenő, partikularisztikus irányban próbálja a kérdést a keleti egyházak szervezetére is kiterjedőleg megoldani.¹

A képviselőház, különösen e kérdésre való tekintetből, de figyelembe véve a Lónyay-féle javaslatot is, nem érte be azzal, hogy a bizottsági munkálatot nyilvánosságra hozza, az augusztus 21-i ülésben a Tisza Kálmán indítványára kimondta, hogy bár a képviselőház törvényellenes ki nem egészítése, valamint a törvényes kormányközegek hiánya által akadályozva van a törvényhozási munkában, addig is, míg erre képesítve lesz, kijelenti, hogy 1. az országban lakó minden nemzetiségnek az ország területi s politikai integritásával nem ellenkező bármely igényeinek a feliratokban kifejtett elvek alapján való kielégítését; 2. a különböző vallásfelekezetek közötti polgári és politikai teljes jogegyenlőségnek életbeléptetését és az izraelitákra kiter-

¹ E bizottsági munkálat kapcsában behatóan és tárgyilagosan fejtegeti a nemzetiségi kérdés akkori állását *Kecskeméthy A.* majdnem egykorú id. művében 169. s köv. l. Egészen a *Scotus Viator* szellemében itéli meg e kérdést *Redlich* id. m. III. 285. s köv. l. s hasonlóan nem elfogultság nélkül emlékezik meg róla *Rogge* id. m. II. 144. s köv. l. A rendőrminiszternek egy aug. 9-ről a magyar kancelláriához intézett átiratából (*O. L. Kanc. e. i. 895. sz.*) az tűnik ki, hogy a nemzetiségi kérdésben a határozati pártnak is volt egy, Perényitől szerkesztett munkálata, mely — úgy látszik — nem került nyilvánosságra.

jesztését; 3. az úrbérrel rokon természetű mindennemű birtokviszonyoknak a tulajdonjog sérelme nélkül, mindkét fél iránti méltányosság, kárpótlás, illetőleg megváltás alapján megszüntetését a törvények alkotására képesített országgyűlés első és legfontosabb teendői közé sorolja.¹

Ez a határozat már egy neme volt a végrendelkezésnek, mellyel a végét bekövetkezni érző országgyűlés megbízójához, a nemzethez fordult. Azonban a legbecsesebb hagyomány, mely erről a rövid, de emlékezetes országgyűlésről a nemzetre szállott, mégis a két felirat volt, a Deák művei, melyek együttvéve — s a második talán még inkább, mint az első — valóságos hitvallását alkották a jogaiért és léteért küzdő nemzetnek, kijelölték a híven követendő irányt akkorra is, mikor a nemzetnek törvényes vezére, szószólója, képviselője nem lesz, és felvilágosították az összes nemzeteket a felől: mit akar a magyar nép, mi az, amiért küzd és kinek van ebben, a hatalommal vívott egyenetlen harcban igaza?² «Elveszhetünk ma, — írja ama kornak egy konzervatív érzületű publicistája — de ha ezer év múlva fogja valamely poros oklevéltárban fölfedezni a történetbúvár e két okmányt, napnál világosabban fogja látni, hogy itt egy nemzet veszett el, mely jogának büszke öntudatával bírt és becsülettel kész volt teljesíteni kötelességét.»³ Még a magyar nemzeti politikával szemben gáncsoskodók is kénytelenek Deák ez alkotása s annak megtámadhatatlan igazságai előtt hódolattal hajolni meg;⁴ s a legfényesebb igazolását felfogásának találta meg Deák nagy politikai ellenfelénél, Kossuthnál, ki pár nappal a második felirat elfogadása után ezt írta Jósika Miklósnak: «Deák, mint a törvényesség embere, a nemzet törvényes jogait férfiasan megvédte. Akárhova fordul a kocka, e felírás után senki sem fogja mondhatni Európában akár azt, hogy a magyar a békés kiegyenlítés kísérletét ki nem merítette, akár azt, hogy csak egy hajszálnyival is többet kívánt, mint amihez törvényes jogát cáfolhatatlanul bebizonyíthatá. Ha e felírás után törésre kerül a dolog, Isten, világ s a történelem előtt csakis az osztrák házra háruland a felelősség. D'avoir mis l'ennemi dans le tort devant l'opinion publique nem csekély nyeresemény. S ez Deák érdeme.»⁵

Benn az országban a Deák feliratát ugyanaz a lelkesedés fogadta, amely az országgyűlés két házában elfogadásakor megnyilatkozott s amely elszánt bizalmat öntött a lelkebe a jövővel szemben is. Szögyény joggal írhatta augusztus 11-ről Vaynak, hogy «a kibékülés ára már most a legjobbaknál is oly magas, hogy annak megadását három hét előtt

¹ P. N. aug. 23.

⁴ Redlich id. m. II. 127. l.

² Lásd Eisenmann id. m. 332. l.

⁵ Irataim III. 648. l.

³ Kecskeméthy id. m. 204. l.

mi sohasem javasoltuk volna!»¹ Falk a Pesti Naplóban azt írta, hogy bízik az országgyűlés feltámadásában;² ellenben Kemény a reakció és a forradalom rémképét látta maga előtt.³ Igaz, hogy a Kossuth hívei neki oly jelentéseket és kimutatásokat küldtek a hazából, melyek szerint ez időben a forradalmi sereg már készen állott az országban; 112,500 gyalog és 13,900 lovas katonára számítottak, mint biztosra, 14,700-at bizonytalanként vettek számba.⁴ Ezek a papiroson való készülődések a bécsi rendőrminisztériumnak sok gondot okoztak; hanem a több mint százezer «katona» között, akiket Komáromy György nyilvántartott, vajmi kevesen voltak, akik a forradalmi bizottság egyszerű intésére valóban készek lettek volna fegyvert fogni.

Legcsodálatosabb volt azonban a Deák Ferenc feliratainak hatása a külföldre. Elmondhatjuk, hogy a magyar ügy sem azelőtt, sem azóta soha az európai közvéleményben annyi megértéssel és oly rokonszenvvel nem találkozott, mint 1861 nyarán.

Ha Kossuth utóbb azt írta, hogy Magyarországnak az első feliratban megnyilvánult kiegyezési készsége úgy Párizsban, mint Turinban megszüntette a bizalmat hazánk iránt,⁵ az talán csak azokra a körökre nézve áll, melyekkel ő maga legtöbbet érintkezett s melyek az ő véleményének befolyása alatt állottak. A legkülönbözőbb nemzetek érdeklődése a magyarországi fejlemények iránt a Deák első felirati javaslata óta szakadatlanul nőtt és terjedt s elkísérte a nemzet küzdelmét egészen bukásaig azért, hogy még bukását is dicsfényvel övezzék. Ismerjük Garibaldi nyilatkozatait s említettük az angol parlamentben elhangzott magyarbarát interpellációkat. Június 17-én gr. Montalambert Károly hírneves francia politikus és író b. Eötvös József barátsága révén hosszabb időre Magyarországra jött, eljárta sűrűn a főrendiház üléseire, megismerkedett Deákkal, ki nagy benyomást tett rá s távozása után «Egy gyászoló nemzet» című könyvében s a *Revue des deux Mondes*-ban közzétett leveleiben adott kifejezést Magyarország iránti szinte rajongó szeretetének.⁶ Augusztus elején Smolka Ferenc, a nagy lengyel hazafi, több honfi- és képviselőtársával Budapesten időzött⁷ s bizonyára itt merítette a magyar kérdésnek azt a beható ismeretét, melynek utóbb a birodalmi tanácsban tartott beszédjében oly fényes kifejezést adott. Az osztrák kormány a lengyel politikusok látogatását összeköttetésbe vélte hozhatni a magyar országgyűlés

¹ Vay Emlékl. 433. l.

² P. N. aug. 23.

³ *Beksics* Kemény stb. 269—270. l.

⁴ *Kossuth* id. köt. 646. s. köv. l.

⁵ *U. ott* 680. l.

⁶ *Concha Győző*: «Eötvös és Montalambert barátsága» (Budapest, 1910. Szt. István-Társ.) 160. s. köv. l.

⁷ P. N. aug. 11.

magatartásával is.¹ Az országgyűlés feloszlásakor feltűnően sok külföldi hírlapíró jelent meg Pesten.²

Már ez az érdeklődés is megmagyarázza a jól értesültséget, mely a külföldi sajtót jellemezte ez időben a magyar kérdésre nézve, s a figyelmet, melyet arra fordított. De nagy része volt ebben az emigráció még külföldön maradt tagjainak is, különösen Horn Edének, ki Párizsban nagyon előkelő publicisztikai állást foglalván el, tollát lelkesedéssel bocsátotta a magyar ügy szolgálatába. A Deák Ferenc második felirati javaslatát majdnem minden angol lap egész terjedelemben közölte s a XVII. századbeli Anglia Petition of rightjéhez hasonlította. A brüsszeli Nord párizsi levelezője — aki bizonyára maga Horn volt — azt írta, hogy ott most csak két nevezetes külföldi hírről beszélnek: a magyar országgyűlés második feliratáról és a Montenegróban készülõ harcrol; augusztus 20-á után a londoni lapok vezércikkei csak Magyarország és Amerika ügyeivel foglalkoztak. Rendkívüli melegséggel szállott Magyarország mellett síkra többször is a párizsi Patrie; a londoni Saturday Review ismételve elismerte, hogy az osztrák uralom és Magyarország közötti küzdelemben a jog és igazság az utóbbiak oldalán van s hogy egy tizenkét milliányi nemzetet állandóan fegyverrel féken tartani nem lehet. A Mittelrheinische Zeitung Magyarország alkotmányát annak a köszálnak mondta, melynek megdõlte az összes többi osztrák tartományok parlamentarizmusát is eltemetné. A francia kormányhoz közelálló Constitutionnel óva intette Ausztriát az országgyűlés feloszlásától és az erõszaktól. Az angol Daily News, mely közel állott Lord Russelhez, szintén Magyarország mellé állott s az osztrák birodalmi tanácsot Ausztria népeinek szabadságára, sőt az európai békére nézve is veszélyes testületnek mondta. A brüsszeli Nord szerint a magyar felirat éppoly becsületére válik szerzõjének, mint a nemzetnek, melynek nevében szól. Van — úgymond — valami megragadó és nagyszerű ebben a férfias, szilárd és mégis loyális nyelvben, ha összehasonlítjuk azt azokkal a bágyadt, alázatos szólamokkal, melyekbe a képviselõtestületek a trón zsámolyához vitt kívánságaikat és óvásaikat burkolni szokták. A Neue Frankfurter Zeitung remekmûnek mondta a Deák második feliratát, mely minden idõkre emléke lesz egy nép hûségének meggyõzõdéséhez, emléke egy magát el nem hagyó nemzet joga elpusztíthatatlanságának.³

De talán legjelentõsebb mind e hírlapi közlemények között a nagy angol világlapnak, a Timesnek, mely soká csak óvatosan nyúlt

¹ O. L. Kanc. eln. i. 895. sz.

² P. N. aug. 23.

³ Lásd a P. N. júl. 13., 14., 20., 21., 24., 26., 30., 31-i, továbbá aug. 1., 3., 6., 13., 14., 17., 18., 22., 23. és 24-i számaint.

hozzá a magyar kérdéshez, az országgyűlés utolsó napjaiban közzétett cikke.¹ Ez a cikk fölveti a kérdést, hogy mi hát tulajdonképpen az a Reichsrath! Próbálja meg az a Reichsrath egy napon megszavazni Velence átengedését Olaszországnak, vajjon túlélne-e csak egy órával is azt a szavazást? És egy ily törékeny vízi járműért adja oda Magyarország kipróbált alkotmánya hajóját? Ha a császár el akarja hitetni a világgal, hogy valóban alkotmányos fejedelem, akkor azonnal szigorúan az alkotmányos törvények szerint kell eljárnia. Abból a módból, ahogy most a magyar országgyűléssel bánik, majd meg fogják ismerni a népek azt a módot is, amelyet a Reichsrathtal szemben fog alkalmazni. Húsz évi alkotmányos kormányzás talán összeforrasztathatná a birodalom két részét, de akkor most nem szabad Magyarországgal erőszakosan bánni. A szerkesztőség maga megijedni látszott a cikk bátor hangjától s egy hozzáfűzött megjegyzésben Ausztria iránt valamivel barátságosabb hangot szólaltatott meg, egyezkedésre biztatva a magyarokat, de egyúttal megállapítva, hogy ennek főakadálya a magyarok bizalmatlansága Ausztria iránt. Ők — t. i. a magyarok — mindig visszavonulhatnak azon alkotmányuk sáncai mögé, melyet nem a császár adott nekik s melyet ezért a császár el sem vehet tőlük; ha a császár felosztatja az országgyűlést, az valójában csak elnapolás lesz.

A hatalom és a magyar nemzet között lejátszódott nagy drámának már csak utolsó jelenete volt hátra: a felosztatás; bekövetkezett az is csakhamar, hiszen a Deák második feliratának elhangzása óta nem kételkedett többé senki ebben a kimenetelben, s a Kossuth hívei bevallották, hogy kezdettől fogva ennek előidézésére törekedtek.²

Említettük, hogy a felosztatást tulajdonképpen már az augusztus 11-én az uralkodó személyes elnöklete alatt megtartott miniszteri értekezlet szükségesnek találta, amikor maga Forgách kancellár odanyilatkozott, hogy miután a második felirat a megegyezés fonálát maga eltépettnek jelenti ki, más rendszabály nem marad hátra; Forgách már a felosztató leirat tartalmát is körvonalozta s az annak következtében szükségessé válható intézkedések is — mint látni fogjuk — megbeszélés tárgyául szolgáltak.³

Hogy e kérdést az utóbb, Rainer főherceg elnöklete alatt augusztus 16-án és a következő napokon tartott minisztertanácsok⁴ mégis még egyszer beható vita tárgyává tették, az a még hivatalukban maradt Apponyi országbíró és Mailáth tárnok közbelépése következtében

¹ Közölte a *P. N.* aug. 25-én.

² *Kossuth* id. köt. 653. l.

³ *H. H. S. A. Min. Conf.* aug. 11.

⁴ *U. ott* aug. 16., 17., 19.; a tanácskozások bő ismertetése *Redlichnél* id. köt. 139. s köv. l. Apponyi és Mailáth közbelépésére nézve lásd: *Drei Jahre Verf.* 171. l.

történt, kik az utolsó percben még mindent elkövettek arra nézve, hogy a magyar országgyűlés csak elnapoltassék, föl ne oszlattassék, s akiknek sikerült Forgách kancellárt is a maguk oldalára vonni, míg gr. Esterházy Móric nem tért el előbbi álláspontjától. Az elnapolás pártolói utaltak a nagyobb izgalomra és hevesebb agitációra, mellyel a felosztatás jár, s a valószínű tömeges leköszönésekre, melyek a közgazgatásba zavart hoznának; a felosztatásnál való közreműködésre nehéz lesz polgári állású kir. biztost is találni. Schmerling ékesszólásának egész fényét ragyogtatta, hogy ezeket az érveket megdöntse. Szerinte a királyi tekintély utolsó maradványa is elenyésznék, ha az utolsó felirat felségáruló¹ kijelentéseire a koronának nem volna bátorsága azonnali felosztatással felelni. Veszedelmesebb lesz az izgatás, ha az izgatók megtartják képviselői jellegöket, mintha a felosztatás következtében elvesztik azt. Felháborodással hallotta az államminiszter, hogy esetleg «a király szolgálói» között nem fog akadni senki, ki a biztosi szerepre vállalkoznék; hát azok az országbárok, akik a Habsburg-háznak köszönhetik fényes állásukat, akik az októberi diplomát ajánlották, most a népszerűség kedvéért cserbenhagynák urukat? Ő egyébiránt meg van róla győződve, hogy az országbíró vállalkozni fog a megbízásra, ha azt az uralkodó ráruházza.

Schmerlingnek könnyű volt győznie; Forgách már első felszólalásában kiterjeszkedett arra is, hogy amennyiben felosztatásra kerül a sor, magyar nemzetiségű magasrangú katonai személy volna a végrehajtással megbízandó. Mikor azonban az államminiszter Magyarország további megalázása céljából a mellett kardoskodott, hogy a felosztatás nem leirat, hanem manifesztum formájában hozassék köztudomásra, ebben a kérdésben már osztrák kollégái is cserbenhagyták. Határozatba ment a leirat, azt azonban Forgách már nem tudta kieszközölni, hogy az új országgyűlésnek — a 48-i törvény értelmében — három hónap alatti összehívása határozottan kilátásba helyeztessék. Úgyszintén határozattá lett, hogy a felosztatás ténye a birodalmi tanácsnak is megfelelő indokolással azonnal tudomására hozassék, nemkülönben az összes tartományi helytartóságoknak az összes községekkel leendő közlés végett s egyúttal egy széles körökben terjesztendő népszerű röpirat ismertesse meg a közönséggel a kormány álláspontját és eljárásának indító okait.

Megállapodás történt még arra nézve is, hogy a felosztatást ki mondó leirat gr. Apponyi országbíróhoz, mint a főrendiház elnökéhez küldessék kihirdetés és a képviselőház elnökével leendő közlés végett. Miután Apponyi — kit ezért, távollétében, az osztrák miniszterek szemrehányásokkal halmoztak el — a kir. biztosi szerepre vál-

¹ «hochverrätherischen».

lalkozni nem volt hajlandó, azzal gróf Haller Ferenc tábornagy bízott meg, oly utasítással, hogy ellenkezés esetében a felosztatást katonai karhatalommal vigye keresztül, ami az országgyűlés két házá-
nak is tudomására lesz hozandó. A minisztertanácsban fölmerült kér-
dészel szemben az a nézet emelkedett érvényre, hogy bár a tartományi
gyűlésekben szokásban van a felosztatás kihirdetése után búcsúbeszé-
dek tartása, ez a magyar országgyűlésen meg nem engedhető, amiért
a királyi biztos felelőssé lesz teendő.

Augusztus 19-én Pesten a vármegye házában Ghyczy Kálmán
képviselőházi elnök értekezletre hívott össze harminc képviselőt s
közölte velük, hogy értesülése szerint az országgyűlést a legközelebbi
napokban fel fogják osztatni, s fölvetette a kérdést, hogy ezzel szem-
ben a képviselőház milyen állást foglaljon el? Deák Ferenc rövid
jegyzőkönyvi óvást tartott szükségesnek s vázolta annak tartalmát.
Az értekezlet helyeselte Deák indítványát s megbízta az elnököt, hogy
mihelyt a felosztató elhatározásról értesül, hívja össze a Házat Deák
indítványának előterjesztése céljából. Már két nap múlva, 21-én, előbb
reggel újabb értekezlet volt, majd délben zárt ülés; mindkét össze-
jövetel alkalmával Deák fölolvasta a teendő óvás szövegét, amelyet nagy
tetszéssel fogadtak.¹

Ugyanaznap délután 4 órakor a képviselőház nyilvános ülésre
jött össze, amelyen Ghyczy megtette jelentését a felirat átadásáról;
azután Bónis Samu képviselő szólalt fel és hivatkozva arra, hogy nem
csupán hírből tudják, hogy az országgyűlés napjai meg vannak szám-
lálva, felhívta a képviselőház figyelmét a felosztatással szemben szük-
séges intézkedésekre.

Ekkor szót emelt Deák Ferenc és szintén szükségesnek jelezte,
hogy az országgyűlés végpillanatában óvását jelentse ki az iránt, ami
eddig és ezentúl törvénytelenül történt és történni fog; mindjárt fel
is olvasta megszövegezett óvását, mely röviden újra elősorolta a tör-
vényesértéseket, melyek az országgyűlést alkotmányos működésében
megakadályozták. Hangsúlyozta, hogy az érintkezések fonalát az ural-
kodói leirat szakította meg, midőn alkotmányunkat oly térre kívánta
szorítani, melyre az országgyűlés jogszerűleg nem léphetett. «Meg-
győződésünket, — mondja tovább az óvás — hogy ő felsége alkot-
mányunkat a Pragmatica Sanctio értelmében visszaállítani nem szán-
dékozik, meg fogja erősíteni az, ha az országgyűlés felosztatása bekövet-
kezik, mert az a törvények rendelkezésével ellenkezik. Az 1848-i IV.
t. cikk szerint az országgyűlést felosztatni mindaddig nem lehet, míg
a minisztérium a múlt évi számadásokat s a következő költségvetést
elő nem terjeszti s az országgyűlés azok iránt határozatot nem hoz.

¹ Kónyinnál id. köt. 275. l.

De a törvény e rendelkezése nem teljesítettet s nem is teljesíthető mindaddig, míg a felelős minisztérium visszaállítva s az országgyűlés kiegészítve nincs. Azt is rendeli az említett törvénycikk, hogy az országgyűlés feloszlata után három hónap alatt az újabb országgyűlés összeüljön. Ha tehát a feloszlata után az országgyűlés a törvényben kitűzött időre ismét össze nem hívatik, a törvény rendelkezése ezáltal is újabban sértve lesz. Mi tehát kénytelenek vagyunk már előre minden ily eljárást alkotmányellenesnek s a tizenkét évig fennállott abszolút rendszer további folytatásának tekinteni. Az erőhatalomnak tetteleg ellen nem szegülhetünk, de azok ellen, mik ekkép történnek, ünnepélyes óvást teszünk és kijelentjük, hogy minden jogilag fennálló törvényeinkhez és így az 1848-i szentesített s országgyűlésileg meg nem változtatott törvényekhez is szorosán ragaszkodva, a hatalomnak minden oly lépését, mi azokkal ellenkezik, alkotmányelleneseknek fogjuk tekinteni.»

Ehhez az óváshoz Deák még néhány szót fűzött hozzá. «Nekünk — úgymond — egyetlen fegyverünk a törvény és ügyünk igazsága; erre támaszkodva kell a hatalom fegyvererejével szemben állani... Az igazság végre győzni fog és nekünk abba kell minden reményünket helyeznünk... Nem szabad, nem lehet nekünk a törvény terét soha, semmi szín alatt és semmi esetben elhagyni, mert csak ez az a biztos tér, hol fegyveres erő nélkül, fegyveres erő ellenében is megállhatunk... Én azon meggyőződést táplálom keblemben, hogy az országgyűlésnek ezt a példáját mind a törvényhatóságok az országban, mind az egyes polgárok a hazában híven követni fogják, azaz megmaradván a törvény alapján, a törvénytől nem távoznak, a törvényhez szigorúan ragaszkodnak és akár jobbra, akár balra, mi törvény ellen van, azt se helyeselni, se követni nem fogják. A törvényhatóságok, míg így fennállanak, addig a törvény értelmében fognak működni; öngyilkosságot nem fognak elkövetni; a sors csapásait nyugodt kebellet fogják várni... A tőrésnél legfőbb, hogy méltósággal tőrjünk, a méltóságot pedig a törvényesség adja meg és semmi más.»¹

Óriási, leírhatatlan lelkesedéssel fogadta és emelte egyhangú határozattá a képviselőház Deák Ferenc óvását,² elhatározva annak hozzájárulása végett a főrendiházzal való haladéktalan közlését is.

Semmi jele nem volt tapasztalható annak, mintha a határozati párt a Deák óvásával egyet nem értett volna. Madarász József emlékirataiban³ említi, hogy sokan a képviselők közül a Deák óvását nem tartották elegendőnek s egy Európához is szóló nyilatkozatot kívántak; szerkeszteni is akartak egyet, de a dolog elmaradt, mert értesül-

¹ Deák óvását és beszédjét közli az *orsz.=gyűl. naplón* kívül Kónyi id. köt. 275. s köv. l., úgyszintén a *P. N.* aug. 22.

² *Kecskeméthy* id. m. 201—202. l.

³ 344. l.

tek róla, hogy a határozati párt vezetői készítenek ilyet. Talán ezzel a félbemaradt tervvel függ össze a nem mindig jól értesült osztrák rendőrminisztériumnak az a híre, mely szerint gr. Károlyi Ede egy ily manifesztum szerkesztésével bízott meg, aminek közzétételét a kormány minden áron megakadályozandónak tartotta.¹ A határozati párt külön érvényesülésének egyetlen ténye Tisza Kálmánnak már ismertett indítványa volt, melyet a Deák óvásának elfogadása után terjesztett elő, melyet Deák nem ellenzett, a képviselőház egyhangúlag elfogadott, de melynek célja inkább az volt, hogy az elintézetlenül maradt bizottsági jelentések kapcsában az országot tájékoztassa az országgyűlésnek ama szándékai felől, melyek kivitelét a felosztatás meghiusította.

Ellenben határozottan elégedetlen volt Deáknak nem annyira óvásával, mint inkább ahhoz fűzött beszédjével Kossuth Lajos, ki a törvényes úthoz való szigorú ragaszkodást hirdető intelemben «a forradalom ostracismusát» látta és felháborodott fölötte, hogy a határozati pártban, mely pedig neki azt mondta, hogy iránya az övé, csak egyetlenegy ember sem akadt, aki kinyilatkoztatta volna, hogy vannak esetek, melyekben a nemzetnek erőhöz folyamodni kényszerűség, tehát kötelesség is.²

Mindjárt a képviselőház ülése után, esti 7 órakor a főrendek is ülésre gyűltek össze, melyben egyhangúlag magukévá tették Deák Ferencnek a képviselőháztól már elfogadott óvását.

Ezt az ülést egyébként is nevezetessé tette Mailáth György főtárnokmesternek egy váratlan, hosszabb beszédje, melyben megkísérelte az októberi férfiak eljárásának igazolását; rámutatott arra, hogy a birodalommal közös ügyek mindig voltak s hogy azok rendezése céljából az októberi diploma őszinte békeajánlat volt, melynek jelentőségét ellenfeleink sokkal jobban fogták fel, mint mi. Ha az őszinte békeajánlatot őszinte fegyvernagyvadás követte volna, a kibontakozás útját meg lehetett volna találni; így azonban egyfelől a felszabadult alkotmányos élet kicsapongásai, másfelől az októberi diplomán messze túlmenő februáriusi pátenst oly helyzetet teremtettek, melyben most már a kormánynak csak az erőszak vagy az erőtlenség között van választása. Mégis azt hiszi, hogy eljön az idő, melyben a lajtántúliak bánattal fognak visszagondolni arra a pillanatra, amelyben egy szabad nemzet jogait mellőzve, azok romjain kívántak saját jogaiknak érvényt szerezni; törhetetlenül bízik az uralkodó igazságszeretetében és a hivatkozást a helytelenül értesített fejedelemtől a helyesebben értesítendőhöz még mindig lehetségesnek tartja.³

¹ H. H. S. A. Min. Conf. aug. 17.

² *Irataim* III. 662. l.

³ Mailáth e beszédjét az országgyűl. naplón kívül közölte a P. N. is aug. 25-i számában.

Mailáth beszédjére gróf Teleki Domokos válaszolt, hivatkozva az elkövetett törvénytelenésekre, melyek által a kormányzat, nem az országgyűlés szakította el az egyezkedés fonalát. A kormánynak az erőszakon és erőtlenségen kívül van még egy harmadik választása is: lépjen a törvényesség útjára. Ha a nemzet legjobbjai közt egyetértés fog uralkodni, meg fogjuk tudni oldani nehéz feladatunkat.

A következő nap reggelén érkezett meg Pestre gróf Haller Ferenc kir. biztos,¹ ki nyomban magához kérte Apponyi és Ghyczy elnököket s átadta nekik az országgyűlés feloszlására és az ő kiküldetésére vonatkozó leiratokat azonnali kihirdetés végett. Ghyczy följegyzése szerint nekik közóhajtásuk volt, hogy az országgyűlés erőszak tényleges alkalmazása nélkül oszlattassék fel. Kérdést intézett tehát gr. Hallerhez, hogy azon esetre, ha az országgyűlés a leirat felolvasása után szét nem oszlanék, mi fog történni? Erre Haller határozottan kijelentette, hogy ezen esetre utasítva van a szétszlatást katonai erővel eszközölni. Ennél több Ghyczynek nem kellett; a békés és ildomos eloszlás biztosítva volt; ámbár — jegyzi meg — «mástól félni nagy ok különben se volt, mert ezen időben éppen a leglármásabbak voltak a leggyengébbek.»²

Ugyanazon napon, vagyis augusztus 22-én déli 1 órakor gyűlt össze a képviselőház utolsó ülésére. A hangulat rendkívül lelkes volt; már belépésükkor zajos éljenzés fogadta Ghyczy elnököt, b. Vay Miklóst is és főkép Deák Ferencet. Az elnök felolvastatta azt a leiratot, mely gr. Haller kir. biztosi kiküldetését tartalmazza azzal az utasítással, hogy rendeleteinek az országgyűlés engedelmeskedni tartozik. A leirat bevezetése, mely Haller címeit és rendjeleit sorolja fel, derűtséget keltett. Ezután Ghyczy közölte a Házzal, hogy a kir. biztos felhatalmazta őt annak kijelentésére, hogy amennyiben az országgyűlés a feloszlató leirat ellenére szét nem oszlanék, katonai erőt fog alkalmazni. Ezt a képviselőház némi zúgással fogadta.

Ezután felolvasták a feloszlató leiratot, melynek érdemleges része így szólt: «Miután az immár csaknem öt hónapig működő magyar országgyűlés hozzáintézett felszólításainkban kifejezett várakozásainknak meg nem felelt; s miután Mi, szívünk sajnálatára, Magyarországnunk érdekében hasznos tevékenységet többé nem várhatunk oly országgyűléstől, mely magasztos hivatását a jelen válságos időben minden érdekelt felek legnagyobb kárával annyira félreismerte, miszerint a lehetséges kiegyenlítés fonalát egyenesen elszakasztottnak nyilvánította azért, mert oly követelések nem teljesítettek, melyeknek hordereje a megengedhetőség határain messze túlterjed, kényszerítve érezzük Magunkat a f. é. Szt. György hava 2. napjára egybehívott országgyűlést feloszlalni, amint azt ezennel föl is oszlatjuk, egy új ország=

¹ P. N. aug. 23.

² Könyv. III. 281. s. köv. 1.

gyűlésnek a lehetőséghez képest hat hónap leforgása alatti összehívását Magunknak fenntartván.»

A gr. Forgách Antal és Rohonczy Ignác által ellenjegyzett leirat felolvasását többször zúgás szakította félbe. Utána fölkelte Bernáth Zsigmond s röviden kifejezést adott a képviselőház fájdalomának, melylyel a kényszerűségnek enged, újra utalt a tegnapi elfogadott óvársra és hálás szavakkal vett búcsút a Ház tisztviselőitől.

Ekkor — szünni nem akaró, viharos éljenzés és taps között — szólásra emelkedett Deák Ferenc és rövid, egyszerű szavakban kijelentette, hogy az országgyűlés az erőszaknak enged, de ragaszkodik a mindkét háztól elfogadott óváshoz.

Végül Ghyczy elnök mondott hosszabb, meleghangú búcsúbeszédet, melyben visszapillantást vetett a lefolyt országgyűlésre, melynek nem volt más feladata, mint hogy fenntartsa, megóvja s visszakövetelje az ország eltörölhetetlen, ősi jogait. E feladatnak a képviselők teljes mértékben és nemesen megfeleltek. Akármiként forduljon a kocka, az utókor is hálással fogja elismerni ez országgyűlés érdemeit; s ha a sors rendelése szerint ismét súlyos szenvedések várnának a nemzetre, annak képviselői vigasztalást fognak találni a tudatban, hogy kötelességüket híven teljesítették, s el fogják mondhatni azzal a férfival, ki vallásos meggyőződéseért az 1520. évben a németrómai birodalom országgyűlése előtt vádoltképpen állott: «Itt állunk, másképpen nem tehetünk, Isten segítsen meg.» Az országgyűlés működése megszűnven, a nemzet ügye most már a nemzet kezébe lesz letéve. A nemzet be fogja váltani képviselőinek szavát s híven, állhatatosan fog ragaszkodni alkotmányos jogaihoz, melyeken kívül számára nincs üdv. Ezután a képviselők szíves megemlékezésébe ajánlotta magát s úgy maga, mint tisztársai nevében köszönetet mondva a beléjük helyezett bizalomért, e szavakkal végezte beszédjét: «Isten önökkel, állhatatosság, hazafiúi áldozatkészség nemzetünknek! áldás Hazánkon!»

A jegyzőkönyv hitelesítése után a képviselők viharos: «Éljen a haza!» kiáltások közt hagyták el a termet.

Egy negyedórával később a főrendiházban is kihirdették a feloszlatast. Itt gr. Károlyi Lajos fejezte ki a főrendek ragaszkodását óvásukhoz s azt, hogy az erőhatalomnak engednek. Apponyi országbíró mint elnök mondott köszönetet a tapasztalt támogatásért. «Habar — úgymond — azok, kiket a haza iránti kötelesség, a jog szentsége iránti kegyelet és a közügy iránti hűség egy szívvel és egy lélekkel egyesített, ezúttal meghiusult reményekkel távoznak el egymástól: mindazonáltal feloldhatatlan marad azon kötelék, mely őket szellemileg egymáshoz s a haza szent ügyéhez fűzi.» A főrendek is zajosan éltetve a hazát, hagyták el gyűléstermüket.

Bár a minisztertanácsban az a vélemény uralkodott, hogy a ma-

gyar országgyűlésen a szokásos búcsúbeszédeket sem szabad megengedni, a kir. biztosnak volt annyi tapintata, hogy az elhangzott beszédek ellenére minden beavatkozástól tartózkodott. Mikor a képviselők elhagyták a múzeum palotáját, az utcán néhány ágyúüteget vontak, állítólag az ő megfélemlítésükre;¹ tényleg sehol a legkisebb rendezavarás vagy összeütközés sem fordult elő. A felosztatott országgyűlés tagjai abban sem voltak akadályozva, hogy a felosztatás napján búcsúlakomára gyűljenek össze a városliget előtti lövöldében, ahol az első pohárköszöntő a nemzet bölcsének, Deáknak szólott.² A képviselők testületileg tisztelegtek Deák Ferencnél és Ghyczy Kálmánnál; a főrendiház tagjai pedig a primás vezetése mellett megható búcsút vettek elnöküktől, Apponyitól, ki különösen a főispánokat arra kérte, hogy szigorúan ragaszkodjanak a törvényességhez; magára nézve pedig ígérte, hogy mint országbíró oda fog törekedni, hogy a törvénykezés folyama fenn ne akadjon.³

Ezzel az emlékezetes 1861-i országgyűlés véget ért; a nemzetnek tavasszal bátortalanul sarjadzó reményeit a nyár heve elhervasztotta. Ismét a bizonytalan, mindenkép sötét jövő elé volt állítva.

¹ Madarász J. Emlékirataim 345. l.

² P. N. aug. 24.

³ U. ott aug. 27.

XV. RÉSZ

A SCHMERLING-PROVISORIUM
BERENDEZKEDÉSE

Országos Széchényi Könyvtár

I.

(Schmerling az uralkodó megbízásából a birodalmi tanácsnak bejelenti a magyar országgyűlés felosztatását s kifejti annak indokait. E közlés alapján a birodalmi tanács mindkét háza elismerő feliratot intéz a császárhoz ; a képviselőházban azonban a felirat vitát támaszt, melyben Smolka hatalmas beszédben kél Magyarország védelmére s Clam-Martinitz, Rieger és Potocky is rokonszenvesen nyilatkoznak Magyarországgal szemben. A külföldi sajtó legnagyobb része elítéli Schmerling magyarországi politikáját. Forgách kancellár most a magyar törvényhatóságokkal látja magát szembeállítva, melyek átveszik az országgyűlés szerepét és szembeszállnak a törvényellenes intézkedésekkel. Pestmegye az első, melynek ellenszegülésére a kormány a megyei bizottság felosztatásával s kir. biztos kiküldésével válaszol ; a harc folytatódik, míg a legtöbb megyében és városban felfüggesztik, vagy felosztatják a bizottságot ill. képviselőket, némelyikbe kir. biztos is küldetik, több helyen katonai beavatkozásra kerül a sor. Újabb rendeletek a bélyegilletékek behajtása, az 1862-i adók kivétele s az unjonozás tárgyában meg fokozzák az izgalmat. A megkérdezett főispánok, élükön a prímással, határozottan megtagadják az adóbehajtás és unjonozás körüli közreműködést. A megyei gyűlések általában betiltatnak. A tarthatatlan helyzettel szemben a kormány döntő elhatározásra készül ; ennek nehézségei : Horvátország is szembehelyezkedik a kormánnyal, a pénzügyi helyzet nehéz ; a helytartótanács ellenkezik a kancellárral ; Mailáth fölmentése. 1861. aug.—okt.)

Schmerling államminiszter szokása szerint sietett legújabb diadalával, a magyar országgyűlés felosztatásával, eldicsekedni teremtménye, a birodalmi tanács előtt, mely e célból mindjárt a magyar országgyűlés felosztatását követő napra, augusztus 23-ára összehívott. Itt olvasta fel azt a — köztudomás szerint — ismét a Perthaler tollából folyt terjedelmes államiratót, melyet ő maga a sajtóban csak mint «közlemény»-t tétetett közzé, de melyet az osztrák képviselők, valamint az «urak házá»-nak tagjai is — hossza ellenére — állva hallgattak végig, mert az a legfelsőbb uralkodói kijelentéseknek és üzeneteknek egész sorát tartalmazta, többnyire olyanokat, amelyek a birodalmi tanács címére voltak ugyan intézve, de tulajdonképen az ott nem képviselt Magyarországnak szóltak.¹

¹ Közli egész terjedelmében magyarul *Kónyi* (III. 283. és köv. l.) ; lásd : *P. N.* aug. 24. és 25. ; *Redlich* id. m. II. 155. s köv. l. Tárgyalására nézve l. *H. H. S. A. Min. Conf.* aug. 16., 17., 19.

Schmerling előrebocsátotta, hogy a császár megbízta őt a magyar országgyűlés tekintetében a megelőző napon tett elhatározó intézkedéséről s annak indító okairól a birodalmi tanácsnak közlést tenni.

Ő Felsége ugyanis a legnagyobb fájdalommal tapasztalta, hogy magyar királyságának közügyei «előbbi intézményeinek helyreállítása óta oly állapotba jutottak, melyet az ország sokáig el nem viselhet, de melyből saját erejével többé ki sem vergődhetik». Nem ezt várta az uralkodó, midőn mult év október 20-án, el lévén határozva összes népeinek a törvényhozásban való részvétet megadni, «az üdvtelen lázadásban egészen az 1849. április 14-i bűntényig elragadott s kötelességéhez fegyvererővel visszavezetett magyar királyságnak is kegyelemből odanyujtá bocsánatot adó kezét... Ő Felsége Magyarországot mindent megtett, amit a méltányosság igényel, a többi királyságok és országok iránti igazság megenged s a birodalom szükséges politikai kifejlődésére való tekintet kötelességgé tesz. Ő Felsége Magyarországot alkotmányát, jogait és szabadságait, országgyűlését és helyhatósági intézményeit ismét helyreállította... egyetlen fenntartás mellett. Ezen fenntartásnak pedig nem az a célja, hogy a korlátlan hatalmat gyarapítsa, hanem — a képviselőlet előbbi jogainak lényeges bővítése mellett, nevezetesen adó- és más pénzügyi dolgokban — csak abból áll, hogy az alkotmányos helybenhagyási jog az összes népekre nézve közös ügyekre vonatkozólag többé ne országonként elkülönítve, hanem közösen gyakoroltassék... ami Magyarország nemzeti önállóságát és kifejlődését legkevésbé sem érinti...»

Ez a fenntartás «jogon alapszik...», mert Ő Felsége a magyar alkotmány helyreállítását önként határozta el. Magyarország alkotmánya a forradalmi hatalom által nemcsak megtöretett s ekként jogilag veszendőbe ment, hanem tényleg is megszűnt.¹ Ő Felsége ennél fogva uralkodói kötelességét teljesítve kitzúzhette azon föltételeket, melyek alkalmasak arra, hogy az 1848-iakhoz hasonló események ismétlődése elkerültessék»...

Az összehívott országgyűlésnek jól felfogótt kötelessége lett volna e fenntartáshoz képest a diplomával ellenkezésben levő törvénycikkeket oly átvizsgálás alá venni, melynek alapján lehetséges lett volna egy, a változott körülményeknek megfelelő fölavató diplomát (koronázási hitlevelet) megállapítani. E helyett az országgyűlés az 1848-i törvényeket «melyek az Ő Felsége elődei által esküvel erősített őstiszteletű alkotmányoknak részét nem alkotják», alapul nyilatkoztatta ki s azok jogérvényének föltétlen elismerését követelte, s végül oly felirat elfogadásáig jutott, melyben nemcsak a képviselők, hanem a főrendek is, «kik pedig

¹ «Ungarns Verfassung war durch die revolutionäre Gewalt nicht nur gebrochen, sondern von Rechtswegen *verwirkt* und auch faktisch beseitigt.»

méltóságukat csaknem kivétel nélkül Ő Felségének és a császári házból való elődeinek köszönik», királyuk és uruknak császári és királyi címét is, melyet a föld egyetlen hatalmassága sem vont kétségbe, megtagadni merészkedtek.

Elmondja azután a nyilatkozat, hogy a felirat komoly intés következtében oly alakba öntetett, mely elfogadhatóvá tette azt, azonban az országgyűlés az uralkodó újabb felszólalásának, hogy foglalja el a «törvényes» és az óhajtott célhoz egyedül vezető álláspontot, meg nem felelt, sőt megmaradt azon követelése mellett, hogy az 1848-i törvények érvénye minden fönntartás nélkül kimondassék. A nyilatkozat ennek lehetetlenségét akarva bizonyítani, azzal az új érveléssel is áll elő, hogy a 48-i törvényekben a nádorra vonatkozó határozmányok a magyar korona szuverenitását és praerogatíváit támadják meg.

Ámbár tehát a magyar országgyűlés az egyezkedésnek számára megnyitott útjára nem lépett, sőt a tárgyalások fonalát megszakítottanak nyilvánította, mindazonáltal «Ő Felsége, valamint a monarchia többi országait illetőleg az alkotmányos elvhez ragaszkodik, Magyarországra vonatkozólag is — az ország jobb belátásában bízva — e mellett óhaj maradni» s a birodalom különböző országait egyesítő kötelékeket alkotmányos intézmények által is meg kívánja szilárdítani.

Mindezeknél fogva az uralkodó elhatározta, hogy 1. Az október 20-i és februárius 26-i «alaptörvények» épségben maradnak. Abból sem von vissza Ő Felsége semmit, amit Magyarországnak érett megfontolás után és komoly akarattal megadott. Ha valamely ország megtagadja részvétét ama törvényhozási munkától, melynek alkotmányszerűen a birodalmi tanács a helye, (tudvalevőleg ilyen ország több is volt) az a többi országok alkotmányszerű képviselőit kötelelességök teljesítésében nem akadályozhatja. Mindegyik ország számára nyitva marad a belépés akkorra, mikor a politikai belátás tisztulása folytán bekövetkezett rá nézve a hajlam a birodalmi tanács számára fenntartott jogok gyakorlásában részt venni. Ezen alkotmány megváltoztatása, akár az egyes országok tágabb autonómiája, akár az egész illetékességének javára csak alkotmányszerű úton, tehát a birodalmi tanácsban és vele egyetértve fog megtörténhetni. 2. Ő Felségének abbeli elhatározása, hogy a megerősítést megtagadja ama törvénycikkektől, melyek a korona előjogával, a monarchia többi országai és az összallam jogaival, valamint Magyarország nem magyar ajkú népeinek érdekeivel összeütkeznek, változhatatlan. Ellenben nem akarja ellenezni azokat a cikkeket, melyek ez alaptörvényekkel nem ellenkeznek, s melyek e célból kiválasztandók s a jelen viszonyokhoz alkalmazandók. 3. Minthogy a magyar országgyűlés kijelentette, hogy az új alaptörvények ellen kifejtett ellentálláshoz ragaszkodik s eljárásával a koronázás végbemenetelét egy oly jogviszony ürügye alatt, mely soha se törvényileg, se tetteleg nem létezett,

t. i. a personal-unió ürügye alatt meghiusította, felosztatását el kellett rendelni.

Ehhez hozzáfűzi azután még a nyilatkozat az uralkodónak azt a reményét, hogy «a zavaros nézetek megtisztulnak, a kedélyek lecsillapulnak s a körülmények majd akként alakulnak, hogy rövid idő múlva bekövetkezhetik az új országgyűlés egybehívása, melynek hivatása lesz azokat a kötelességeket teljesíteni, amelyeket a jelen országgyűlés oly menthetetlen módon félreismert vagy elhanyagolt.» Különben Ő Felsége a leghatározottabb parancsokat méltóztatott kiadni, hogy a kormány közegei a rend helyreállításáról és fenntartásáról gondoskodjanak. Egyszersmind tudatja ábbeli erős akaratát is, hogy úgy a birodalom egységét, mint minden királyságai és országai törvényesen rendezett autonómiáját... egyenlően meg fogja óvni, meg fogja erősíteni és maradandólag életbe fogja léptetni... E nagyfontosságú ügyben szilárdságot és szelidséget fog gyakorolni, «biztos reménnyel és Istenbe vetett bizalommal nézve a nehézségek üdvös megoldása elé».

Ha az államminiszter célja e megnyilatkozásával Magyarországnak nemcsak újabb kihívása és ingerlése, hanem megpuhítása és édesgetése volt, ezt a célt ugyan nem érte el; ellenben saját előtérbe nyomulásával és azzal, hogy magát az uralkodó szócsövévé tette meg, elérte teljes mértékben azt, hogy e föllépésétől kezdve az egész egykorú világ mindazt, ami történt és aminek a történetek után szükségkép bekövetkeznie kellett, az ő legszemélyesebb művének tekintette s a közbeszéd a következő éveket épúgy Schmerling-érának nevezte, mint Bach-korszaknak az 1859 előttiéket. A Schmerling-éra fölötti végleges ítéletünket fenntartjuk e korszak befejezésének tárgyalására, de már itt meg kell állapítanunk azt a sajátságos benyomást, melyet az addig liberális hírben állott államférfiúnak Magyarországgal szemben való s most már nyilvánvalóvá lett ténykedése minden elfogulatlan szemlélőre tett. Ha ő magát a Bach abszolutizmusától megkülönböztetni akarta, nem lett volna szabad jogeljáráselméletét magáévá tennie. Az iránt is tisztában lehetett, hogy a központosításnak az a mértéke, mely előtte lebegett, máskép mint abszolutisztikus kormányzással meg nem valósítható. Furcsán hangzott a birodalmi tanácsban megnyilatkozott Schmerling ajkairól az alkotmányosság szüntelen hánytorgatása, mikor egész politikája világosan elárulta, hogy ő alkotmányosság alatt csak a korlátlan uralkodói teljhatalom alkotását érti; azért a teljhatalomét, amely előtt nem állnak meg sem a szentesített törvények, sem a nemzet és királya között véres küzdelmek után létrejött szerződések. Az uralkodói akarat változhatatlanságának hirdetése pedig kevés hatással lehetett azokra a népekre, amelyek tizenkét év óta annak az uralkodói akaratnak már annyi változását érték meg.¹

¹ Redlich id. köt. 156., 159., 745. Eisenmann id. m. 304. l.

A várt tapsok a birodalmi tanácsban el nem maradtak, de azért nem maradt el a kritika sem, sem e testületben, sem a külföldi sajtóban. Úgy a képviselőház, minz az «urak háza» elhatározta, hogy az uralkodói üzenetre felirattal válaszol, melynek megszerkesztésével mindkét házban egy kilenc tagú bizottság bízott meg. Ennek munkálatát az urak háza már augusztus 27-én elfogadta s 30-án küldöttség útján a császár elé terjesztette feliratát, melyben fájdmát fejezte ugyan ki az «események» fölött, de egyttal elismerését az uralkodó szilárdsága iránt, melyet öröklött joga megóvásában tanusított, és békeszeretete iránt, mely a konok ellenzéssel szemben is nyitva tartja a megegyezés útját. Az urak háza megújította ez alkalommal azt a fogalmát, hogy a császári tekintélyt és a birodalom egységét minden támadás ellen védeni kívánja s reményét fejezte ki, hogy ezt a «komoly intést» Magyarország terein meghallgatják, s hogy ott is ismét fel fog ébredni az a «testvéri szeretet», mely a Lajtán innen él s mellyel ők a birodalmat egyesítő kötelékhez ragaszkodnak.¹

A képviselőházban a vita hosszabban elhúzódott, mert itt a bizottsági javaslattal szemben állott a gr. Clam-Martinitz kisebbségi véleménye. A vitában elhangzott beszédek közül csak azokkal foglalkozunk, melyek akkor hazánkban is nagyobb benyomást tettek.

Valamennyi közül kiemelkedik Smolka Ferenc lengyel demokratának, az 1848-i osztrák birodalmi gyűlés egykori elnökének, az akkori osztrák közélet egyik legtekintélyesebb és legtiszteletreméltóbb alakjának hatalmas beszédje, melyet nálunk magyar fordításban is széles körökben terjesztettek.²

Smolka bevezetőleg emlékeztetett arra, hogy 13 év előtt, 1848. szeptemberében a magyar országgyűlés küldöttsége kért bebocsáttatást az akkori bécsi birodalmi gyűlés termébe, előterjesztést óhajtván tenni az Ausztria és Magyarország közti ellentéteknek békés kiegyenlítése iránt. A birodalmi gyűlés e kérést házsabályaira való tekintettel nem vélte teljesíthetőnek. Azóta a történelem arra tanított meg, hogy hiba volt az egyezkedés útját elvágni. Azóta megtanultuk, hogy «a magyar kérdés Ausztriára nézve életkérdés».

De ez okulás ellenére egy rendszer hozatott be, mely Magyarországot az egységes birodalomba beolvasztani akarta. E rendszer alkalmazása 2000 millió forintba került; általa Magyarország szabadsága elveszett, s hogy ez Ausztria jólétét mennyire mozdította elő, azt látjuk.

Az előterjesztett közlemény nem tekinthető a császár üzenetének, a császár személye felelőtlen, szent és sérthetetlen; sajnos, hogy a kormány valahányszor Magyarország irányában alkalmazott rendszabá-

¹ Kónyiné III. 289. s köv. l. Rogge id. m. II. 147. l.

² P. N. aug. 30.

lyokról van szó, mindannyiszor az uralkodóra hivatkozik. Itt a kormány saját tényeinek igazolását várja a birodalmi tanácstól, saját programja számára kér támogatást; az a kérdés: bizalmat, vagy bizalmatlanságot érdemel-e a kormány tőlünk eljárásáért? Mert ha a kormánynak azon az úton amelyre lépett, nem sikerül a magyar kérdés kielégítő megoldása, akkor Ausztria alkotmányos életének sikeres fejlődése, pénzügyei rendezése, elviselhetetlen terheinek könnyítése, jólétének felvirágoztatása kivihetetlennek bizonyul. Ez az eljárás kompromittálja a koronát, mert a miniszteri programokat, sőt még a «változhatatlan alapelveket» is annyszor láttuk változni a lefolyt 13 év alatt, ahányszor a hold változott.

Ettől eltekintve, a birodalmi tanácsnak nincs is joga a magyar kérdésben Magyarországot kötelező határozatokat hozni. Ez a testület legföllebb a szűkebb birodalmi tanácsnak tekinthető, a magyar ügy pedig oly tárgy, mely a magyar közjog szerint csak az ország képviselőtestületei és a magyar korona között tárgyalható és oldható meg.

A szónok egyáltalán nem vonja kétségbe, hogy a koronának joga volt a magyar országgyűlést feloszlatni. De az a kérdés, vajjon e lépés nem a minisztérium politikája következtében vált-e szükségessé? Ebből a szempontból kell megvizsgálni a kormány eljárását és annak okait.

A kormánynyilatkozat arra hivatkozik, hogy Magyarországon az ellentállás következtében a gazdasági élet fennakadt s a közigazgatásban zabolátlanság állott be. Ezzel szemben a szónok rámutat arra, hogy Magyarországon az alkotmány részben való helyreállítása óta az üzleti élet fellendült, s hogy míg a lefolyt 12 év alatt Pesten évenként csak 12—15 ház épült, a jelen év 128 házzal gyarapította Pestet. Ami pedig a közigazgatási állapotokat illeti, azokban nem azért van zavar, mert az önkormányzati jogot visszaadták, hanem azért, mert csak részben adták vissza, nem úgy, mint az jogosan megillette az országot s mint ahogy az a nép véérébe átment.

A miniszteri közlemény azt mondja, hogy az alkotmány visszaállítása egyetlen föltételhez köttetett; csakhogy ez az egyetlen föltétel olyan, mely a magyar alkotmány egész lényét megváltoztatja. Ez a föltétel — az adó- és ujoncmegszavazás jogáról való lemondás — arra van alapítva, hogy Magyarország erre vonatkozó joga kétes, nincs törvényben formulázva. Szónok felolvassa az 1827: IV. t.-cikket, mely kijelenti, hogy e jog a magyar országgyűléstől «semmi szín alatt, még rendkívüli esetekben sem vonható el». Ezt a törvényt Ferenc császár szentesítette és Ferdinánd császár maga is örökösei nevében koronázásakor esküjével pecsételte meg.

A minisztérium azt követeli, hogy Magyarország létező törvényeiből kuszöbölje ki mindazt, ami az új alaptörvényekkel — a diplomával és pátenssel — ellenkezik; nem inkább az új alaptörvényeket kellett

volna úgy szerkeszteni, hogy azok Magyarország alaptörvényeivel ne ellenkezzenek? Azt is mondják : «Magyarország alkotmánya a forradalom által megszűnt, jogi szempontból «eljátszatott». Az oly államjogi elv, mely szerint egy nép elvesztheti jogait s azzal, mint meghódítottal, akarata ellenére lehet rendelkezni, divatozhat még Közép-Afrikában, de Európában egyetlen művelt ember sem vallja már azt. A debreceni országgyűlés túlléphette a maga felhatalmazásának korlátait, de vajjon ezzel eljárhat-e megbízójának jogait is, megsemmisíthette-e az ország alkotmányát? Hiszen az 1849-i hadjáratban kiadott uralkodói manifesztum azt mondta, hogy csak egy kis töredék tűzte ki a fölkelés zászlaját s a nép óriási tömege loyális magatartást tanúsított. Azt a «kis töredéket» bőséges mértékben megbüntették, s most mégis az egész nép elveszítse alkotmányos jogait?

Az ily államjogi elméletek alkalmazása mellett le kell mondani a hatalom egyetlen és kifogyhatatlan forrásáról, arról, hogy ragaszkodás, szeretet, bizalom és áldozatkészség támogassa. Lehet fölállítani azt a kívánalmat, hogy Magyarország bizonyos törvényei a birodalom változott viszonyaira való tekintettel megváltoztattassanak, de akkor előbb a törvényes állapot helyreállításával lehetővé kell tenni annak a változtatásnak alkotmányos eszközlését.

Azonban el volt határozva már előzetesen, hogy a magyar közjog megtöressék. Nem a 48-i törvények az okai a magyar mozgalomnak, sem a horvátok, szerbek és románok, nem is a magyarok, hanem egyedül a rendszer ; az a hagyományos rendszer, mely Magyarországból öröklé osztrák provinciát akart csinálni s amely ezt az alkalmat is megragadta, hogy tervét mindenáron keresztülvigye.

A miniszteri közlemény melegen emlékszik meg a magyarországi nemzetiségekről, melyeket a magyarok állítólag elnyomtak s melyeknek a kormány messzemenő jogokat ígért ; csakhogy a kormány azt már 12 év óta ígéri és 12 év óta semmit se tett a nemzetiségekért ; a magyar országgyűlés pedig kimondta a nemzetiségek egyenjogúságának elvét s Horvátországnak üres lapot ajánlott fel kívánságai kifejezésére. «A nagy-lelkű magyar nemzet, — így folytatta Smolka — meg vagyok róla győződve, hogy meg is fogja tartani szavát s teljes szívből kívánom és remélem, hogy nincs messze az idő, melyben mindazok a nemzetiségek, amelyeket Szt. István koronája egyesít, testvéri érzélemmel fognak egymásnak kezet nyújtani. A népek könnyen megértik egymást, csak azok a befolyások szűnjenek meg, amelyek nem szívesen látják a népek egyetértését, s egyszer az egyiket, másszor a másikat teszik centralizáló szeszélyeik eszközévé.»

Beszéde további folyamában Smolka nyíltan kijelentette, hogy bizalma a kormány politikája iránt alapjában megrendült, mert mindig az ellenkezője következik be annak, amit az elérhetni remél. Ehhez

járu, hogy a kormány fölötté veszélyes elveket hirdet, ilyen például az, hogy egy trónváltásnál bizonyos törvényeket érvényteleneknek lehet nyilvánítani, mert nagyon újak, nem eléggé «tiszteletreméltó régiségűek», de másrészt meg a tiszteltreméltó régiségűeket is eltörlik, ha azok a legújabbakkal ellenkeznek. «Ily elvek hallatára — mondja a szónok — ne csodálják uraim, hogy e padok üresek s mi magunk is igyekszünk minél hamarább hazamenni, ahol legalább ilyen elveket nem hallunk.»

Az ilyen elvek hirdetése többet árt a monarchiának, mint tíz vesztett csata. Azt hiszi a kormány, hogy Ausztria leküzdött már minden veszélyt és nélkülözheti a népek kielégítését? Vagy azt hiszi, hogy hosszabb ideig lehetséges lesz a monarchia egyik felét a másik által tartani féken s oly viszonyokba erőszakolni belé, melyeket elleneznie a természet törvényei parancsolják? Magyarországot most se fog sikerülni osztrák provinciává alakítani; nem többé 12 év, 12 hónap elég lesz, hogy belássák, hogy ismét lehetetlenség után törekedtek.

A szónok szembeszállt azzal az állítással, hogy Magyarország hálaival tartozik azért, mert a Habsburg-ház és a német hatalom szabadították fel a török járom alól; ellenkezőleg, «Magyarország századokon át Németország és az örökös tartományok bástyája volt s drága vérént ontá, hogy azokat ez oldalról megóvja. Sobieski János király is fölszabadította egyszer Bécsset lengyel hadaival s mivel hálálták meg ezt? . . . ismerjük Lengyelország sorsát. Emlékeztet a «Moriatur pro rege nostro»-ra s a magyarok mindenkori áldozatkészségére; s Magyarországnak mindezt azzal hálálják meg, hogy el akarják venni legdrágább kincsét, önállóságát és szerződésekkal biztosított jogait. Magyarország csakis a törvényhez és joghoz való megszeghetetlen hűségének s honszeretetének köszönheti, hogy érvényes joga ma is eltörülhetetlenül áll, amiért az Isten nem is fogja engedni, hogy elveszen.»

Elképzelhető a hatás, melyet e beszéd Magyarországon gyakorolt; Pest város példájára mintegy harminc törvényhatóság küldött lelkes, hálataljes üdvözetet a lengyel hazafinak, ki válaszaiban erősen hangsúlyozta a lengyel-magyar örökre szóló barátságot, az osztrák abszolutizmust végvonaglásban levőnek mondta, s azt jósolta, hogy a Szt. István és a Jagellók koronái régi fényökben fognak újra tündökölni.¹ Azonban nem maradt e beszéd hatástalan a birodalmi tanácsban s Ausztriában sem, úgyhogy az osztrák kormány utóbb rövid időre internáltatta Smolkát Lembergbe s csak az általános visszatetszés hatása alatt állott el az ellenében alkalmazandó további rendszabályoktól.²

¹ *Divéky Adorján*: Magyarok és lengyelek a XIX. században; B. Szemle 1918. szept. (501. szám) 375. s köv. l.

² *H. H. S. A. Min. Conf. Prot. nov. 5. P. Napló okt. 4., 5.*

A «Reichsrath» képviselőházának az uralkodói üzenetre adandó válaszfelirat fölötti több napi vitájában a Smolka felfogásához legközelebb járt a csehek vezéréé, Riegeré, ki hangsúlyozta, hogy Magyarországgal szemben nem az erőszak, hanem a kiegyenlítés útja vezet célhoz s szerencsétlen politikának tartja azt, mely a hatalomra hivatkozik, mikor szomszédságunkban minden percben várható a keleti és az olasz kérdés újabb kitörése. Veszedelmes Magyarországot arra tanítani, hogy ne tartsa tiszteletben a történeti jogokat, csak a fegyver hatalmát, mert ezt a tanítást alkalomadtán a forradalom is felhasználhatja. Oly alkotmányt, melyhez a népnek joga van, büntetésképpen elvenni nem lehet; vissza kell térni a februáriusi pátenstől az októberi diplomához, melynek elhagyása Ausztria összes nem német népességében nagy nyugtalanságot keltett. Egyébiránt e kérdésben a birodalmi tanács nem határozhat, az uralkodóra kell bízni, hogy a kivezető utat megtalálja. A «Reichsrath» illetéktelensége volt a gróf Clam-Martinitz kiindulási pontja is, ki ez értelemben szerkesztette meg ellenindítványát is és beszédjében szintén tiltakozott az ellen, hogy Magyarország történeti alkotmánya «eljátszott»-nak tekintethessék. Magyarország iránt rendkívül rokonszenvesen nyilatkozott a lengyel Potocky gróf is, aki kijelentette, hogy nemzeti jogaiért vívott harcában Magyarországgal szolidárisak az összes szlávok.¹

A kormány magyarországi politikáját helyeslő s főkép az osztrák-németekből alakult többség véleményének főképviselője a bizottsági előadó, dr. Giskra volt, ki nem akarta elismerni a magyarok nagylelkű hűségét a monarchiához, s politikájuk végcélját Magyarország önállóságában látta. Sem ő, sem elvtársai, a magukat szabadelvűeknek valló németek, nem emelték fel szavukat a Schmerling jogeljátszási elmélete ellen. Az államminiszter maga is többször hozzászólt a vitához, csillogó képet festett a kulturális haladásról, melyet Magyarország az abszolút uralom alatt elért, s bizalmát fejezte ki aziránt, hogy nemsokára Ausztria összes népei el fogják fogadni a nekik felajánlott parlamentáris alkotmányosságot. A képviselőház többségétől elfogadott felirat nagy elismeréssel nyilatkozott a kormány szilárdságáról Magyarországgal szemben s átadása alkalmat nyújtott a császárnak ama reménye kifejezésére, hogy a kormánynak a birodalmi közérdek érvényesítése, szemben a partikularisztikus törekvésekkel, végre mégis sikerülni fog.²

Ez a parlamenti siker Schmerlingnek kevés támaszt nyújthatott a közvéleménnyel szemben. Még az osztrák németiség körében is oly tekintélyes hangok, mint az osztrák liberalizmus veteránjáié, a dr. Fisch-

¹ P. N. aug. 30., szept. 1. és 4.

² P. N. aug. 31., szept. 1., 3. Rogge id. m. II. 148. l. Redlich id. m. II. 166., 171—172. l.

hofé s a későbbi miniszteré, dr. Ungeré egészen másképp ítélték meg a helyzetet, mint a birodalmi tanács többsége. Ők, bár névtelenül, már akkor oly megoldásra mutattak rá, mely majdnem teljes érvényesítése a monarchia dualisztikus berendezésének,¹ Schuselka egy újabb röpirata is lelkes védelmére kelt a magyar ügynek. A külföldön pedig már épenséggel nem találkozott megértéssel a Schmerling politikája; az angol és a francia sajtó legtekintélyesebb orgánumai kíméletlenül bírál-
ták azt. Különösen a vezető angol lap, a Times majdnem állandóan foglalkozott a magyar kérdéssel, gyermekesnek mondva az osztrák államminiszternek a hódító jogára való hivatkozását s nagyon kedvezőnek találva Magyarország állását, mert a nélkül, hogy forradalmat kellene csinálnia, szervezett passzív ellentállásával, különösen fenyegető háború esetében, rákényszerítheti Ausztriát a vele való megegyezésre. Szemére lobbantotta az osztrák császárnak, hogy a magyar parlamenttel nem tudott bánni, vezéreivel nem törődött, miniszteri beszédek helyett a magyar országgyűlés csak kevély leiratokat kapott. Hasonló szellemben írt a Morning Post, a Daily News és több angol lap. A francia sajtóban főkép a Pays, a Siècle, a Messenger au Midi s a Constitutionnel foglaltak Magyarországgal mellett állást, Horn Ede kitűnő cikkben vilá-
gította meg a magyar válságot, Edouard Simon egész cikksorozatban kelt a magyar álláspont védelmére, Léon Plée úgy találta, hogy Magyarország többet nyert veszteségével, mint nyerhetett volna győzelmével; ma már Európa meg nem engedné az 1849-ihez hasonló orosz be-
avatkozást; de azért jól teszik a magyarok, ha a törvényes úton maradnak. A brüsszeli Nord s a szerb lapok is hazánk iránt barátságos állás-
pontot foglaltak el.²

A főkérdés azonban, mely elé a kormány magát állítva látta, az volt, hogy mit csináljon már most Magyarországgal? Milyen hatást gyakorolt ott az országgyűlés feloszlata és miként különböztetheti meg magát a még mindig kifejezetten az októberi diploma alapján álló kormány elődjétől, mely bevallott abszolútizmust gyakorolt?

Csakhamar meg kellett győződnie róla, hogy az országban a hangulat nagyon elborult, de behódolási készségre semmi sem mutat s nincs egyetlen számbavehető tényező sem, melynek támaszára számíthatna az alkotmányossággal az országgyűlés feloszlásának ideje és módja által immár szakított kormánypolitika.

A válaszok, melyeket Forgách kancellár beköszöntő levelére kapott az egyházi és világi hatóságoktól, többnyire a színtelen udvariasság és óvatos tartózkodás hangját szólaltatták meg. Scitovszky bíbornok-

¹ Névtelen röpirat: «Zur Lösung der ungarischen Frage 1861. l. Eisenmann id. m. 377. l.

² P. N. aug. 29., 30., szept. 3., 4., 10., 19., 21., nov. 3.

hercegprímás azt kívánta, hogy az új kancellárnak sikerüljön elérni azt, hogy a trón és az ország egymásban találják meg támaszukat s ily irányban való közreműködését helyezte kilátásba. Haynald Lajos erdélyi püspök lelkesen üdvözölte Forgách ama kijelentését, hogy az egyedül üdvös alkotmányos és törvényes úton kíván eljárni s ezen az úton valósítani meg az uralkodó és a nemzet között annyira szükséges kibékülést ; ebben az irányban ő is felajánlja közreműködését, Ranolder János veszprémi püspök, a Felséghez való rendületlen ragaszkodását és legtisztább, áldozatkész hazaszeretetét hangsúlyozta ; Haas Mihály szathmári püspök erős kormányt kívánt a törvényhatóságok megfélemezésére. Valamivel bátrabban nyilatkozott Zabojszky László szepesi püspök, azt kívánván, hogy sikerüljön együttesen úgy a Felség várakozásait, mint a nemzet méltányos és jogos igényeit kielégíteni, az összbirodalom épségét fenntartani s a magyar nemzet függetlenségét biztosítani. Ő és hívei készek megadni a császárnak, ami a császáré, de teljesíteni akarják szeretett hazánk iránti kötelességeiket is. Haubner dunántúli evang. superintendáns öreg kora miatt a politikától való visszavonulását jelentette be ; Fogarasi János, a pesti váltótörvényszék elnöke azt kívánta, hogy a kiengesztelődés munkája sikerüljön.¹

A főispánok mindjárt az országgyűlés feloszlata után értekezletet tartottak gr. Károlyi Györgynél s elhatározták, szemben a kancellár körlevelével, hogy a szigorú törvényességtől egy hajszálnyira se térnek el.² Ez eléggé fenyegetően hangzott, mert hiszen az országgyűlés időelőtti feloszlata ténye s az új országgyűlés összehívásának bizonytalansága már magában megsértése volt a «szigorú törvényességnek».

A rendőrminiszter bizalmasainak jelentése szerint Pesten a hangulat az országgyűlés feloszlata után a félelem és a szenvedési elszántság között ingadozott. Már akkor híre járt, hogy Schmerlinget gr. Belcredi fogja felváltani, ami négy év múlva valósággal bekövetkezett, de amiben Magyarországon állítólag már akkor sokan örvendezve hittek. Izgalommal várták, hogy Pestmegyének már kihirdetett közgyűlésén mi fog történni? Gr. Károlyi István, Pestmegye főispáni helytartója állítólag kijelentette, hogy ha a tisztikar testületileg lemond, ő sajátjából ad mindenkinek félévi fizetést végkielégítésül. A rendőri jelentés hozzáteszi, hogy ez kitelik attól, aki 1849-ben egy egész huszárezredet állított fel saját költségén.³

Bizonyos magábaszállás és a történetek hánytorgatása mutatkozhatott politikai, különösen konzervatív körökben ; mert jól értesült toll jegyezte föl, hogy «megindultak a kölcsönös utólagos vádaskodások». A konzervatívok hibáztatták, hogy a megyék az októberi diplomával

¹ O. L. Kanc. E. I. 1861. 687. sz. a. összegyűjtve.

² P. N. aug. 28.

³ O. L. K. E. I. 948. szám.

szemben a 48-i törvények alapjára helyezkedtek, miáltal helyzetök az országgyűlés feloszlataása következtében tarthatatlanná lett. Deáknak is szemére hányták néhányan, hogy a határozati pártot túlsúlyra hagyta jutni, a főrendeknek is, hogy a képviselőház első feliratát szó nélkül elfogadták.¹

Ezzel szemben tény az, hogy ez időben Deák minden oldalról kapta a hálálkodó üdvözlő és hódoló nyilatkozatokat s hogy jótékony célt szolgáló arcképének megrendelői tüntető tömegességgel jelentkeztek.²

A hivatalos jelentések mindenütt keresték és látni vélték a pártok és bizottságok alakulását. Eötvös életrajzírója tudni véli, hogy az ő és gr. Károlyi Sándor közreműködésével mindjárt az országgyűlés feloszlataása után bizottság alakult, mely főkép a külföldi propagandát kívánta szervezni s e célra pénzt is gyűjtött; az ilyen bizottságot a rendőrségnek természetesen könnyű volt forradalmi komitévá minősíteni, s igazgatásának tudni be a megyék magatartását. Az ez időben létezett három párton, t. i. a 47-esek (konzervatívok), 48-asok (Deák-párt) és 49-eseken (Kossuth hívei) kívül állítólag még egy negyedik is volt keletkezében Danielik püspök és helytartótanácsos és Kovács Lajos író vezetése alatt s egyetértésben Worafka pesti rendőrfőnökkel. Ezekkel a részben kalandosan hangzó híresztelésekkel szemben valószínűleg gr. Andrassy Gyula járt legközelebb az igazsághoz, aki Zemplén megye közgyűlésén kijelentette, hogy Magyarországon nincsenek pártok, mert ha a haza vagy az alkotmány veszélyben forog, minden vélemény egyé lesz.³

A kormány magyarországi számításaiban oly fontos tényezőként szereplő nemzetiségek magatartásában ez időben feltűnő jelenséget alkotott a magyar-szerb barátkozás. Állítólag magyar vezető politikusok igyekeztek a pesti Thökölyanum közvetítésével megnyerni a szerb ifjúságot a magyar alkotmánytörekvések számára. Tény az, hogy mikor augusztus 29-én Újvidéken Thököly Sebőknek (Száva) a róla nevezett pesti intézet alapítójának emlékét ünnepelték, ebben közismert magyar egyéniségek is részt vettek, nevezetesen Toldy Ferenc és b. Podmaniczky Frigyes a magyar Akadémia képviselőjében; a lakoma valóságos magyar-szerb testvéresülési ünnepéllé vált, melyben a hirhedt Sztra-timirovič György is részt vett, s melynek során Miletic Svetozár akkori-újvidéki polgármester, a magyar alkotmány visszaállítására üritette poharát s megígérte, hogy a szerbek egyesülni fognak a magyarokkal

¹ Kecskeméthy «Vázlatok» 223. s köv. l. P. N. szept. 24.

² P. N. szept. 4., 21.

³ Ferenczi Zoltán: B. Eötvös József (Tört. életr.) 226. l. Wertheimer: Andrassy I. 196—197. l. A Daniclik-féle terv itt egyenesen megfizetett agentúra színében van feltüntetve. P. N. szept. 26. O. L. K. E. I. 969. sz.

küzdelmökben. Egyes hivatalos, de megerősítetlen híradások szerint ez alkalommal történt megbeszélés értelmében b. Eötvös József, Csernovics Péter kíséretében Belgrádon és Kragujevácban is összeköttetés=ket keresett.¹

Határozottan ellenséges volt a magyarok iránt a románság magatartása, főleg Erdélyben, ahol a megyegyűléseket több helyen zavarták az izgató beszédek s a megyeház udvarára, sőt termébe is behatoló tömegek; érthetetlen, ellentmondó követelésekkel léptek föl, hol a megválasztott magyar bizottsági tagok neveit akarták törölni, hol a megválasztott románok mondtak le a bizottsági tagságról. Nyilvánvaló volt, hogy ezek a zavaros érvényesülési törekvések az elhangzott kormánynyilatkozatok visszhangjai voltak; de mikor aztán nagyszebeni forrásból a brüsszeli Nord cikke az erdélyi románságot arra buzdította, hogy szakadjon el Ausztriától és egyesítse Erdélyt Moldva-Oláhországgal, amire a külföldi sajtóban a magyar emigránsok vezető alakjai, Jósika és Ludvig adták meg a választ, a magyarországi románság bécsi pártfogói gondolkozóba eshettek a felszított mozgalom végkövetkezményei iránt. Érdekes jelenség, hogy ugyanakkor, mikor a belga sajtó útján a románok ilyen biztatást kaptak, Garibaldi egy a románokhoz intézett levélben a magyarokkal való kibékülésre és egyetértésre intette őket.²

Forgách kancellár — mint már említettük — a főispánokhoz körlevelet és utasítást intézett augusztus 21-én és 22-én, tehát akkor, mikor már el volt határozva az országgyűléssel való szakítás. Ezek a körlevelek közzé is tétettek.³ Az első a kancellár reményét fejezi ki, hogy hat hó alatt lecsillapodván a kedélyek, lehetséges lesz az újból összehívandó országgyűléssel a félbemaradt feladatokat megoldani. Az uralkodó nem akarja Magyarországot a birodalomba beolvasztani s az 1790:X. t. c. értelmében belügyei önkormányzatát és függetlenségét fenn akarja tartani. E törekvésében számít a főispánok és tisztvársaik támogatására. A beállott bajok nagyrészt annak tulajdonítandók, hogy annak idejében a főispáni utasítások meg nem tartattak, már a megyebizottsági tagok s a tisztviselők választásánál sem. A megyék a parlamenti szerepét vették át; ezért kell most visszatérni a főispáni utasításokhoz, melyekre való hivatkozással most a főispánok figyelmébe ajánlja a következőket: 1. A főispánoknak oda kell hatniok, hogy a jövő tisztújítás alkalmával oly egyének nyerjenek tisztségeket, kik hivatásuknak

¹ P. N. szept. 3. O. L. K. E. I. 969. sz. Stratimirovič emlékirataiban (Wasich erlebte 132. s köv. l.) Jókai Mórt és Arany Jánost is említi, s azt állítja, hogy ő felköszöntőt mondott az összes szlávok egyesülésére, holott a P. N. híradása szerint föl nem szólt. Eötvös szerbiai látogatásáról életírója, Ferenczi Z. nem tesz említést.

² Úrmösy id. m. l. 322. s köv. l. P. N. aug. 29.

³ P. N. aug. 27.

megfelelni tudnak is, akarnak is. 2. A megye költségvetése a helytartótanácshoz terjesztendő fel s a megyék a kormányiszékekkel és bíróságokkal szemben további engedetlenséget ne tanúsítsanak. 3. Az országbírói értekezlet munkálata szigorú zsínórmértékül szolgáljon a törvénykezésnél s egyes megyék azt vita tárgyává ne tegyék. 4. Különösen ügyelni kell arra, hogy a megyegyűlésekbe a bizottsági tagokon és tisztviselőkön kívül senki más be ne bocsáttassék. 5. Az adófizetés megtagadásának további pártolása megszüntetendő, nehogy erősebb rendszabályokhoz kelljen nyúlni. A második körlevél általánosságban hangsúlyozza, hogy az országgyűlés feloszlata nem jelenti az októberi diploma által helyreállított (?) alkotmány megsemmisítését s a fennálló rendszertől való eltérést, sőt a kancellár meg van győződve az alkotmányosság üdvös voltáról. Elvárja, hogy a főispánok oda törekedjenek, hogy megyéjökben a rendezett állapotok megszilárduljanak, az ingerült kedélyek lecsillapodjanak s a rendzavarások meggátoltassanak. Végül augusztus 27-én még egy körrendeletet bocsátott ki a kancellár, melyben a megyéknek szigorúan megtiltotta a további adóbeszedést, intézkedett a nálok befizetett adó kezelése iránt és újra sürgette a költségvetése fölterjesztését.¹

Nincs okunk kétségbevonni, hogy gr. Forgách Antal őszintén igyekezett a törvényhatóságokkal való további együttműködést lehetővé tenni; hiszen azt tudnia kellett, hogy ha a törvényhatósági autonómiák megtagadják ezt az együttműködést, ő maga fog a legnehezebb helyzetbe jutni a közigazgatás továbbvitelében. Az sem vonható viszonttagadásba, hogy egyes vármegyék az ellenzékeskedésben a túlságba mentek s nem fontolták meg, hogy a kormány, hatalmi eszközei birtokában, nem lesz mindjárt teljes kapitulációra rábírható. Azonban másrészt tagadhatatlan, hogy az országgyűlés határozatai a nemzeti közvéleménynek megfeleltek, azokkal a törvényhatóságok majdnem kivétel nélkül azonosították magukat s miután a 48-i törvények, bár a népképviselői rendszer behozatalával megvonták a megyéktől a követküldés jogát és azt a jogot, hogy követüket utasítással lássák el, meg nem vonták azt az ősi jogukat, hogy az országot érdeklő nagy kérdések iránt megnyilatkozzanak, ha nincs is országgyűlés, amelyhez feliratukkal fordulhatnának. Lehetséges volt-e az előzmények után elvárni azt, hogy az elmúlt évi főispáni utasításokra való hivatkozás egyszerre betöltse azt a mély szakadékot, mely a nemzet közvéleményét s így a törvényhatóságokét is a kormánytól az alkotmány kérdésében elválasztotta s amely az országgyűlés feloszlata által mindenestre még mélyült? Az összeütközésnek multhatatlanul be kellett következnie, annál inkább, mert a törvényhatóságok az országgyűlés feloszlata következtében

¹ P. N. szept. 5.

magukra hárulni látták az alkotmány védelmének kötelességét és mert — megvallva az igazat — a kormány részéről is vajmi kevés történt az összeütközés elkerülése vagy legalább enyhítése érdekében.

Az első renitencia a mindig ellenzéki Heves és Szabolcs megyékben mutatkozott és pedig abban, hogy vonakodtak az országbírói értekezlet munkáját a megyei törvényszékre nézve kötelezőnek elismerni, miáltal az országgyűlés határozatával szálltak szembe, amiért maga Mailáth, mint a helytartótanács elnöke, szükségesnek jelezte kir. biztos kiküldését e megyékbe.¹

A tulajdonképen való hadüzenet Pestmegyétől indult ki, amely augusztus 26-i közgyűlésén teljes elismerését fejezte ki a felosztatott országgyűlés magatartása iránt s egyetértését a felosztatás elleni óvástételével, s e határozatát hozzájárulás végett a társtörvényhatóságokkal is közölte. Nyáry Pál alispán beszédjében jelezte, hogy valószínűleg nemsokára a megyékkel is az fog történni, ami az országgyűléssel, de addig kötelességek helyökön kintartani. A Nyáry jóslata hamar beteljesült; a három nappal utóbb összehívott újabb közgyűlésen már felolvasásra került a helytartótanácsnak egy, Károlyi László elnökhelyettes-től aláírt leirata, mely a megyének a minap hozott «vakmerő» határozatát, amellyel az országgyűlés felosztatása ellen tiltakozván, hatáskörét túllépte s a királyi jogokat megtámadta, királyi parancs alapján megsemmisítettnek jelenti ki s utasítja a megyét, hogy bizottsága üléseit azonnal függeszse föl. A közgyűlés e rendeletet a megyék alkotmányos jogával ellenkezőnek találván, annak külön tárgyalását a szeptember 30-i közgyűlés napirendjére tűzte ki.² Időközben Pest város közgyűlésének is volt alkalmja szembeszállni a kormánnyal; abban az intézkedésben, mely szerint azok, kik behívott katonákat a bevonulástól visszattartanak, haditörvényszék elé állítandók, az ostromállapot bejelentését látta s ez ellen felirattal és óvással élt, egyúttal utasította tisztviselőit, hogy tevékenységöket hagyják abba, ha az a becsülettel, a hazafisággal, az alkotmány szellemével és törvényeink rendelkezésével ellentétbe hozná őket. Sáros megye közgyűlésén Szinyei Merse Felix alispán nagy helyeslés közt kijelentette, hogy a megye magát alkotmányos működése teréről csak a hatalom által fogja leszoríttatni engedni. A közizgalmat még növelték a brutális katonai beavatkozásnak megújuló esetei; így Biharban egy az adópénztár kirablásával vádolt s a megyei törvényszék elé állított adóhivatalnokot katonai karhatalom szabadított ki fogságából; Pest város közgyűlésének ideje alatt fegyveres katonaság jelent meg a városházán és 282 adókönyvet erőhatalommal elvitt.³

Általános érdeklődés mutatkozott Esztergom megyének — amely-

¹ O. L. K. E. I. 663. sz.

³ U. ott aug. 27., szept. 1.

² P. N. aug. 27., 28. és 30.

ben tudvalevőleg a hercegprímás volt a főispán — szeptember 2-^{ra} kitűzött közgyűlése iránt. A primás megnyitó beszédjében visszatekintvén a felosztatott országgyűlésre, megállapította, hogy bár az a hozzáfűzött várakozásoknak meg nem felelhetett, munkálatai mégis hazánk évkönyveiben kitörölhetetlen betűkkel lesznek följegyezve. Az országgyűlés mindvégig törvényes alapon állott s a törvényes autonómia keretén belül önkényt felajánlotta szolgálatait a birodalmi érdekek istápolására. E célra azonban hazai törvényhozásunk hozzájárulása nélkül, sőt azt megelőzve oly központi birodalmi intézmény állíttatott fel Bécsben, melyet Magyarország legsarkalatosabb jogainak, sőt az 1790 : X. t.=c. által biztosított önállóságának feláldozása nélkül el nem fogadhat, törvényesnek el nem ismerhet. Így bekövetkezett a felosztatás. De az országgyűlés mégsem volt egészen sikertelen, mert az országbírói értekezlet munkálatának elfogadásával a törvénykezés rendje és a magyar törvények uralma biztosítva van s a nemzetiségi bizottság munkálatának kihirdetése eloszlatta a veszélyeket, melyek az ország testvér-népfajainak egyetértését fenyegették. Bár az országgyűlésnek el kellett némulnia, a birodalom másik felében emelkedtek hatalmas hangok a mi védelmünkre. Bízik benne, — úgymond a bíbornok — hogy ősi alkotmányunk el nem vesztet, míg azt vétkes kezekkel magunk le nem romboljuk s abban és az uralkodóban bízva megmarad helyén, ellenben abban a pillanatban, melyben e remény elenyésznek, elhagyná e díszes széket.¹

Roppant éljenzés követte e beszédet, mely mindenfelé — a külföldön is — méltó feltűnést keltett, a nélkül, hogy az osztrák kormány legkevésbé gondolkodóba ejtette volna. Minthogy az esztergomi példa után már kétségtelen volt, hogy a többi törvényhatóságoktól sem várható engedékenyebb magatartás, a kancellár úgy vélte, hogy legjobb lesz mindjárt a vezető törvényhatósággal, Pestmegyével röviden elbánni, ez majd példaadólag és megfélemlítően fog hatni a többire. Szeptember 2-ról keltezve rendeletet intézett Pestmegye főispáni helytartójához, gr. Károlyi Istvánhoz, melyben kijelentette, hogy tekintettel a törvényhatóság makacs ellenszegülésére, Pestmegye bizottságát ezennel végkép felosztatja, egyidejűleg vizsgálatot rendel el a történetekre nézve s e végből Gombos Bertalan min. tanácsost és pénzügyi főügyészt küldi ki kir. biztos gyanánt ; a főispáni helytartó azonban hatáskörében meghagyatik. Habár a minisztertanács már Gombos rendkívüli tiszteletdíjának kérdésével is foglalkozott, a kiküldetésből semmi se lett, mert Gombos állítólag hirtelen veszélyesen megbetegedett. Ekkor Kapy Eduard, volt nógrádi megyefőnökre esett a választás, aki azonban szintén csak hosszú habozás és huzavona után tette le a kir. biztosi esküt. Ugyanekkor Pest város is intést kapott, de törvényhatósági bizottsága

¹ U. ott szept. 6.

csak felfüggesztetett, bár a város ez ellen is feliratilag óvást emelt. Székesfehérvár törvényhatósági bizottsága ellenben feloszlattatott, úgy mint a pestmegyei és k. biztosként oda — miután Torkos Kálmán helytartótanácsos vonakodott e megbízást elfogadni — Szekrényessy Endre volt főtörvényszéki tanácsos küldetett ki.¹

Miután ezek a kir. biztos kiküldetésének első esetei voltak, a kormány jónak látta közzétenni az e biztosoknak adott utasítás egy részét; persze csak azt, amely azt a már egészen komolytalanná vált szólamot tartalmazza, hogy Ő Felségének nem szándéka az alkotmányos intézményeket megszüntetni vagy Magyarország «közigazgatási és országglási törvényes függetlenségét gátolni», csak a rendet kívánja helyreállítani a forradalmi törekvésekkel szemben. Hogy ez az utasítás már a megyei bizottságok új megalakításának módjára is rámutatott, arról hallgatott a hivatalos közlés, az csak a félhivatalos Pesti Hírnök s a bécsi lapok útján szivárgott ki a közönségbe.²

És ezzel föltartóztathatatlantul megindult a görgeteg, megindult a reménytelen harc az októberi diploma által részben helyreállított alkotmányosság utolsó maradványa: a törvényhatósági önkormányzat és a viszonyok hatalmától mindinkább a jogfosztás és erőszak útjára terelt kormányzat között. Sok megyében a nevesebb képviselőknek az országgyűlésről beszámoló beszédei³ adták meg az alkalmat az országgyűlés feloszlításának tényével szemben állást foglalni, másutt a pestmegyei körlevél; több helyen a helytartótanács intézkedéseivel való szembeszállás idézte elő az összeütközést. Az összeütközés pedig előidézte a törvényhatósági bizottság felfüggesztését, súlyosabb esetekben feloszlítását és kir. biztosok kiküldését; a kir. biztosok némely helyen csak katonai karhatalom igénybevételével voltak képesek hivatalukat elfoglalni. Amint a feloszlítás megtörtént, a közgyűlés rendesen határozatot hozott, mellyel a tisztikart vagy lemondásra hívta fel, vagy arra, hogy csak addig maradjon helyén, a míg semmi alkotmány- vagy törvényellenes cselekményre nem kötelezik; ahol a lemondás megtörtént, ott gyakran ünnepélyes búcsút is vett a megye főispánjától s a feloszlított bizottság, tiltakozva a hatalmi tény ellen, a Szózat éneklése közben hagyta el a gyűléstermet. A határozatok legtöbb helyen egyhangúlag hozattak, csak a románlakta vármegyékben volt nézeteltérés és vita. Több főispán igen erélyes hangú felterjesztésben fejezte ki a maga és megyéje óvását a történetek ellen.⁴

¹ H. H. S. A. Min. R. Prot. szept. 2. P. N. szept. 7., 8., 10., 11., 28., okt. 10.

² O. L. K. E. I. 676. sz. P. N. szept. 7., 8., 10.

³ Így beszámoltak Gr. Andrassy Gyula Zemplénben, Horváth Boldizsár Vasban, Beöthy Zsigmond és Ghyczy Kálmán Komáromban, Somssich Somogyban stb.

⁴ Lásd ezekre nézve a P. N. közléseit szept. 11-ikétől egész nov. 7-ikéig.

Csak néhány jellegzetesebb mozzanatát emeljük ki ennek a hosszú, több mint két hónapig tartó elkeseredett küzdelemnek.

Heves megyében hasonló volt a helyzet, mint Esztergomban : ott az érsek volt a főispán ; Bartakovics Béla érsek közgyűlési elnöki beszédjében hangsúlyota, hogy az országgyűlés szentesített alaptörvényeinket áruba nem bocsáthatta és nemzetünk függetlenségét áldozatul nem hozhatta. A februáriusi pápens hazánk önállóságát, függetlenségét követelte áldozatul. Ő mégis tisztársaival együtt, bár áldozatok árán is, szívesen megmarad helyén, mert ha ők lelépnek, vagy őket leléptetik, helyöket ismét a bürokrácia foglalja el. Tapasztaltuk, — úgymond — hogy a centralizáció rendszerében a bürokrácia minden, a polgár semmi ; az az egyenlőséget abba helyezi, hogy egy polgárnak sincs szabadsága. Minden reményünk a megyei municipium ; folytassuk tehát alkotmányos ildomossággal működésünket ; ő bízva az isteni gondviselésben, reméli, hogy hazánk csillaga fel fog még derülni. Az érseknek ez a reménye akkor nem teljesült, ő is csak úgy, mint alkotmányos főispán-társai, kénytelen volt elhagyni helyét.

Székesfejérvárott már szeptember 21-én Szekrényessy kir. biztos oszlatta fel a városi képviselőtestületet, csak a tisztviselők jelenlétében, mert hívására csak azok jelentek meg. A biztos hangzatos, biztató szövege után Zsömböry Ede városbíró fejezte ki a város sajnálkozását a történt intézkedés fölött, ragaszkodását az alkotmányhoz és a tisztikar elhatározását a képviselőtestület újjászervezése esetében testületileg visszavonulni. A főbíró e beszédjeért estve fáklýászenét kapott.

Feszült várakozás előzte meg Pest megyének már régebben szeptember 30-ra kitűzött, de a helytartótanáctól rendeletileg betiltott közgyűlését. Már a megelőző napon kívántak a bizottság tagjai értekezletet tartani a megyeházán, de azt katonaságtól megszállva találták, a nép pedig hullámozott a székház előtt. Másnap néhány bizottsági tagnak sikerült a folyosóra feljuthatni ; ezeknek Nyáry alispán magyarázta meg a helyzetet, mire a felszaporodott tömeg a Szöveget énekelve a főispáni helytartó, gr. Károlyi lakása elé vonult, ahol Jókai tartott beszédet, amelyre Károlyi válaszolt. A megye pecsétjét átadták a főispáni helytartónak, ki azt a múzeumban helyezte el. A tömeg vállaira vette Károlyit, ki ezután Budára ment, a helytartótanácsnál átadni saját és az egész tisztikar lemondását. Károlyi László helyettes elnök fogadta a megjelenteket s a helytartótanács sajnálatát fejezte ki a katonai megszállás fölött, melyről semmi előzetes tudomása nem volt!¹ A megyei tisztviselőkarból csak a levéltárnok s a közbiztonsági személyzet maradt meg a helyén.

¹ Így adja elő a dolgok lefolyását a *P. N.* közlésével (szept. 29.), megegyezően *Podmaniczky Frigyes* (Naplója III. 132. s köv. 1.).

Tolnamegye példájára a megyegyűlések utolsó határozatai a végrendelkezés jellegét öltötték. Előre tudva feloszlatusukat, előre intézkedtek a közigazgatás menetének lehető fenntartása, a megye értékeinek megőrzése, a tisztviselők kellő utasítása s főkép a közbiztonság megóvása iránt. Némely megyében — mint Nyitrában — közadakozás útján próbáltak a rabtartás, a megyei szolgaszemélyzet, a kórház költségeire fedezetet biztosítani, miután a megyei tisztviselők sok helyen, különösen a törvényszékiek, megvonatván a megyéktől minden pénzforrás, úgyszintén díjtalanul látták el tisztöket. Hontmegye kijelentette, hogy inkább nem választ törvényszéket, mintsem hogy annak fenntartására a törvénytelen kormányhatóságok anyagi segélyét legyen kénytelen igénybe venni. A kormányhatóságok törvényességét most már alig egy-két megyében ismerték el, annyira, hogy a sajtóban fölmerült már a kérdés, vajjon a kir. Kúriának szabad-e azokkal az érintkezést fenntartania, minek következtében attól lehetett tartani, hogy a megyei rendszer bukását a törvénykezési rendszer fölbomlása is fogja követni, amelynek rendbehozása érdekében Deáknak egész népszerűségét latba kellett vetnie.¹

Időközben a kormány gondoskodott róla, hogy a régi sérelmekhez újak, nem kevésbé súlyosak járuljanak s e miatt az izgalom nötményesüljön. A július 27-én a bélyeg- és törvényszéki illetékeknek a törvényszékek által visszamenőleg leendő behajtása kérdésében kiadott rendelet közhírrététele óta bizonyos nyugalom állott be, mely remélni engedte, hogy a kormány annak végrehajtását erőszakolni nem fogja. Most egy augusztus 23-i pénzügyigazgatósági rendelet a legszigorúbb alakban megújította azt az utasítást, ami az alkotmányos bíróságokat a legkellemetlenebb helyzetbe hozta s elkeseredett fölszólalásokra adott okot.²

És mialatt a katonai adóvégrehajtások a kimondott szünet ellenére egyáltalán nem szüneteltek, október 12-ről egy császári pátens adatott ki, mely elrendelte, hogy miután az 1862. évi költségvetés alkotmányos úton nem volt megállapítható s az állami szükségletekről gondoskodni kell, az állami adók és pótlékok ugyanazon módon és összegben szedendők be az 1862. évre, «mint azt az 1860. október 8-i pátens 1861-re elrendelte. Az uralkodó azonban fenntartja magának azt, hogy az alkotmányos úton netán még elhatározandó változtatásokat esetleg még az 1862. év folyamában érvényesítse. Ezt a pénzügyigazgatóság azzal a hozzáadással tette közzé, hogy az egyenes adók behajtásánál a községek, testületek és az adókötelezettek felelősség terhe alatt tartoznak közreműködni.³

S mintha még ez se volna elég, a kancellária sietett egy október 18-i a főispánokhoz intézett rendeletben kijelenteni, hogy miután az

¹ P. N. okt. 22.² U. ott szept. 20.³ U. ott okt. 22.

októberi diploma értelmében is a birodalomra nézve közös adó- és katonai ügyek tekintetében az eddigi rendszabályok érvényben maradnak s ennél fogva az ujoncozás végrehajtása körül a megyék s különösen a főispánok közreműködni kötelesek, nyilatkozzanak a főispánok az iránt, milyen kilátás van a kormányzatukra bízott megyében az ujoncozásnak a megyei tisztviselők által leendő végrehajtására? s amennyiben a megye ezt megtagadná, mennyiben számíthat a kormány arra, hogy a főispán az ügyet elfogja mozdítani s minő lépéseket szándékozik ez irányban tenni? Figyelmezteti a rendelet a főispánokat, hogy az adóknak katonai erővel való behajtása állandóvá nem válhatik; ezen visszás helyzet megszüntetése azonban csak a megyék és főispánok közreműködése útján lehetséges.¹

Valóban legalább is naivnak volt minősítendő ez a felszólítás akkor, mikor már a törvényhatóságok főispánjaikkal együtt kevés kivétellel több mint egy hónap óta nyílt harcban állottak a kormánnyal és annak e kérdésére — mely még hozzá nyilvánosságra is hozatott — a legfélreérthetlenebb alakban megadták a választ. De hát a kancellária még mindig kíváncsi lévén, kapott újabb választ is, olyat, amelyben nem telhetett öröme.

Megint a bíbornok=hercegprímás, mint főispán volt az első egyike, kik bátran és egyenesen nyilatkoztak s nyilatkozata, épúgy mint a hozzá intézett kérdés, megjelent a lapokban. Válasza az volt, hogy semmi kilátás nincs arra, hogy a megye, mely már a törvénytelenül kivetett adók erőszakos behajtása miatt is fel van zaklatva, a törvényesen meg nem ajánlott ujoncok besorozása körül közreműködjék. Neki pedig mint főispánnak ezt eszközölni sem joga, sem hatalma nincs. Nem is ajánlja a jelen viszonyok között az ujoncozást, mert nem hiszi, hogy ujonc, ki szülei zsaroltatásának zokogó szemtanuja volt, elegendő biztosítékot nyújtson a fejedelemnek . . . nem hiszi, hogy egy ország és becsületes népek érzelmeivel, reményeivel, jogával játszani hosszú időre tanácsos lenne. Bár kéretlenül, azt tanácsolja, hogy az adó- és ujoncállítás kérdése halasztassék el a legrövidebb időre összehívandó országgyűlésre, addig pedig az adó erőszakos behajtása szüntetessék meg. Ő Felsége jelenjen meg hű országa szívében, szóljon egy őszinte szót, lépjen közvetlen érintkezésbe a nemzettel, a nemzet mindenre kész, lesz amit a Felség tőle törvényesen követel.²

E nyilatkozata s különösen annak közzététele miatt Scitovszkyt Bécsbe idézték ad audiendum verbum regium s közzétették, hogy az uralkodó ez eljárása fölötti nem tetszését adta tudtára. Hogy a prímás az uralkodónak mit mondott, azt nem tudjuk, de a kancellárhoz intézett nyilatkozatát bírjuk s az nagyon férfiasan hangzik. Kijelenti benne,

¹ U. ott.

² U. ott okt. 27.

hogy neki válasza közlésében semmi része sem volt, sajnos, — úgy-
mond — hogy a kormány őt, ki a trónhoz legközelebb áll, oly kevésbé
ismeri, hogy a részességet föltételezte róla. Ő a Felső iránti szeplőtlen
hűségének mindig tanúbizonyságát adta. «Felszólítottam, — így foly-
tatja — hogy nyilatkoznám és adnék tanácsot. Szóltam tehát mint fel-
szólított s lelkiismeretem sugallata szerint adtam azt a tanácsot, melyet
a körülmények figyelembevételével mellett nem csak egyéni meggyőző-
désem szerint legcélszerűbbnek tartottam és tartok, hanem amelyet
nem hiszem, hogy valaki, ki a körülményeket ismeri, rosszalni, még
kevésbé talán károsnak mondani merne. Fájjalom, őszinteségem rossza-
lást aratott. Tudom és hálás kebellem elismerem, hogy sokat és mindent
fejedelmeim kegyelmétől nyertem. És éppen ezen hálaérzet készített
amaz őszinte tanácsadásra, melyet ugyanezen hálaérettől ösztönözve,
alattvalói legmélyebb hódolattal ezennel ismétlek. Mindent a fejedelem-
től nyertem, csak lelkiismeretemet Istentől vettem. Ez ellen szólni
sohasem fogok, legkevésbé akkor, midőn annak sugallatát követve
királyomnak s hazámnak szolgálni vélek.»¹

A főispánok legnagyobb része a primás nyilatkozatához hasonló
értelemben válaszolt a kancellár kérdésére, még az erősen konzervatív
érületű gr. Péchy Manó is, legélesebben gr. Károlyi Lajos; ez időben
már el volt terjedve Mailáth György tárnokmester lemondásának híre.
Pest városában, ahol a képviselőtestület már fel volt oszlatva, a tanács
teljes ülése vette át szerepét s egy, Királyi Pál főjegyzőtől szerkesztett
rendkívül éles hangú felirat fölterjesztésében állapodott meg, főképp a
törvénytelen adóbehajtások ügyében, de támadó éllel a hadsereg ellen
is. Ennek az lett a következése, hogy Koller Ferenc Pest város kiküldött
királyi biztosa, megjelent a tanács teljes ülésén s előhozatván az előbbi
ülés jegyzőkönyvét, abból sajátkezűleg kivágta az adóbehajtásra vonat-
kozó határozatot s egyúttal közölte az illető ülésben elnöklő Horváth
Károly városbíróval a legfelsőbb rosszalást s Királyi Pál főjegyzőt, ki
ellen hűtlenségi per van folyamatban, állásától és fizetésétől felfüggesz-
tette; a többi résztvevők is rosszalást kaptak. Ennek következtében
Pest város tanácsa, miután a Királyi Pál elleni per beszüntetése érdeké-
ben feliratot határozott el, testületileg lemondott, csak a kapitányságo-
kat hagyva a rendfenntartás érdekében működésben és átmenetileg,
15 napig, a városi hatóság némely más osztályát is a magánérdekek meg-
ővése szempontjából; kérte azonban Pestváros a helytartótanácsot,
hogy a személyzetnek másokkal való pótlásáról gondoskodjék.²

E közben Pestmegyében megtörtént Kapy Eduard kir. biztosnak

¹ O. L. K. E. I. 1067. szám. A lapok csak a megidézés és rosszalás tényét
közölték. (P. N. okt. 31., nov. 3.) Rogge (id. m. II. 151. s köv. 1.) el nem mulasztja
ez alkalommal is ütni egyet a «braver Slowak»-on.

² P. N. okt. 22., 30., 31., nov. 6.

eléggé dicstelen székfoglalása. Már annak előestéjén a biztos ablakbeveréssel egybekötött macskazenét kapott az István főherceg=szállóban levő lakásán. A hivatalos jelentés szerint is csak 20—30 főt számláló tüntetők ellen katonaság vonult fel és hat éles lövést tett, mire a tüntetők, nehánynak letartóztatása mellett, széteszlottak. Kapy ijedtében egy budai szálléba akart átköltözni, de Coronini parancsnok biztatására megmaradt helyén; a rendőrigazgatóság a városi rendőri közegek magatartását ez esetben gyanúsának találta.¹ Kapy a hívására megjelent csekély számú, hivatalban maradt megyei tisztviselőhöz beszédet intézett, melyben magyarázni s mintegy mentegetni igyekezett vállalkozását, bizonyítva, hogy mindig híve volt az alkotmányosságnak s a megyei önkormányzatnak is és csak súlyos aggodalmak között vállalta el a rábízott feladatot, miután valakinek kell a közrend fenntartásáról gondoskodnia. Ő most — úgymond — néhány napra falura vonul; reméli, hogy azalatt a kedélyek némileg megnyugosznak; addig írják össze a szolgákat és rabokat, mert első teendő ezek ellátásáról gondoskodni; a működésben maradt tisztviselők fizetéséről is gondoskodni kívánt, de azok kijelentették, hogy a helytartó=tanáctól fizetést nem fogadnak el.²

Az áldatlan és kilátástalan harc e csüggesztő jelenségei közepett senkit meg nem lepett s már feltűnést se keltett, mikor a kancellária egy október 27=én kiadott s a főispánokhoz is intézett rendelettel, legfelsőbb szóbeli parancsra hivatkozva, általában mindennemű «megyei gyűlés» tartását megtiltotta s e tilalom megtartásáért a főispánokat személyesen felelősekké tette. Ezt a tilalmat közölték a pesti katonai főparancsnokkal is a szükségessé válható karhatalmi intézkedések előkészítése végett.³ A megyék ezt a rendeletet is époly kevésbé vették figyelembe, mint az előbbieket s a legtöbb helyen gyűlést hívtak össze s ha annak tartását a katonaság megakadályozta, rendszeren az alispán lakásán történt meg az összejövetel, melyet aztán szintén szétugrasztott a katonai erő, úgyszólván több helyen az utcán kellett a tisztikar lemondását s a megye tiltakozását kihirdetni.⁴

Forgách aligha hitegette magát azzal, hogy ez a tilalom már most segíteni fog a bajon. A helyzet teljesen tarthatatlanná vált s az ország az anarchia küszöbén állott; most már nem tiltani, hanem cselekedni kellett, különben a kormány — eziránt tisztában lehetett — tehetetlenségében nemcsak tekintélyét veszti el egészen, hanem hovatovább nevetségessé válik.

Ámde a cselekvésnek ezer nehézsége volt; a helyzet nemcsak a szorosabb értelemben vett Magyarországon volt beteg. Hiszen a dédel=

¹ O. L. K. E. I. 745. sz.

² P. N. okt. 23.

³ U. ott okt. 30., nov. 3.

⁴ Lásd a P. N. több közlését november elejétől kezdve.

getett Horvátország a maga országgyűlésén szeptember 27-én egy feliratot fogadott el s azt küldöttsége útján az uralkodónak át is nyújtotta, amely teljesen megtagadta a birodalmi tanácsban való megjelenést, ellenben követelte a most a birodalmi tanácsban képviselt Dalmáciának Horvátországhoz való csatolását és Horvátország készségét nyilvánította a magyar országgyűléssel a teljes jogegyenlőség alapján bizonyos ügyeknek, közös törvényhozás és közös kormányzat elé utalása iránt tárgyalásokat folytatni. Ezért kívánta a magyar országgyűlés mielőbbi összehívását, s magát az alkotmány közös védelmében Magyarország szövetségesének tekintette. A horvát országgyűlés is követelte magának az adó- és ujoncmegszavazás jogát és tiltakozott a törvénytelen adóknak katonai erőszakkal való behajtása ellen. A horvát országgyűlésen gr. Jellačić György altábornagy, a volt bán testvéröccse, kit országos alkapitánnyá választottak meg, valósággal lázító beszédet mondott Ausztria ellen és Fiumében egymást érték a Magyarország melletti tüntetések. Szóval: nyilvánvaló volt, hogy Ausztria mostani politikájában Horvátország megszokott támaszára éppen nem számíthat, sőt abban a harcban, amelyet Magyarország ellen folytat, Horvátországgal is szemben találja magát.¹

Erdély akkor, mikor Magyarországgal szakításra került a sor, nagy kérdőjel volt még. Más helyen fogjuk ismertetni azt a szívós küzdelmet, amelyet az ottani kormányzék és az erdélyi kancellária a külön országgyűlés összejövele ellen folytattak és amelynek tulajdonítható, hogy a már egyszer, szeptember 19-i legfelsőbb elhatározással «Károlyfehérvár»-ba november 4-re összehívott erdélyi országgyűlést el kellett halasztani. Amit az uralkodó erdélyi magyar tanácsadói a magyar kancellárral és miniszterrel összefogva elérni tudtak, az éppen csak haladék volt a Schmerling terveinek megvalósításában. Egyébként a törvényhatósági autonómia terén Erdélyben a harc, bár mérsékeltebb hévvel s nem ellentmondás nélkül, ugyanabban az irányban folyt mint Magyarországon s bár később, de ott is ugyanolyan vereséggel végződött.²

Külső veszély nem fenyegette a monarchiát, Garibaldi közeli betörésében csak a legvérmesebb patrióták hittek; de hogy Olaszország a maga teljes nemzeti egységének megteremtésében megállni nem fog, az bizonyos volt s ez magyarázta meg azt az éberséget, amellyel az osztrák rendőrség az olasz földről visszatérő, vagy az ottani magyar légióval valami összeköttetésben levő egyéneket megfigyelte,³ fegyvercsempészetet, fegyverkezést, gyanús pénzgyűjtést és honvédtborzást

¹ *Unsere Zeit* 1864. (VIII. köt.) 623. s köv. I. P. N. aug. 29., szept. 11., 13., 14., 15., 25., 26., okt. 12., 13.

² P. N. okt. 3.

³ O. L. K. E. I. 665., 692. számok.

szimatolt ott is, ahol annak valójában nyoma sem volt.¹ És ez magyarázza meg azt a sietséget is, amellyel a hadügyminiszter az ujoncozási munkálatokat meg akarta indítani mindazokkal az aggályokkal szemben, melyeket a magyar és erdélyi kormányhatóságok felhoztak,² s ugyancsak az ujoncozás foganatosításának biztosítása volt egyik legfontosabb érv arra, hogy a magyarországi közigazgatás terén a törvényhatóságok ellenkezése következtében beállott fejtelenségnek vége vessék.

Az Olaszország részéről várható támadás gondolata indította Ferdinánd Miksa főherceget, ki elvesztett tartomány-kormányzói hatáskörét most a haditengerészet főparancsnokáéval cserélte föl, hogy a minisztertanácsban nagy igényekkel lépjen föl a haditengerészet kifejlesztése érdekében, már 1862-re 9 millió forint többletet kért, jelezve, hogy ez a következő években 16 millióra fog emelkedni. A pénzügyminiszter érthető okokból húzódozott e követelés elől, utalva arra, hogy az 1862-i állami költségvetés 62 millió deficittel zárult, s hogy az — még ha a hadsereg létszáma változatlan is maradna, — 100 millióra fog emelkedni.³ Gondolnia kellett arra is, hogy Ausztria államadóssága 1860 második felében majdnem 19 millió forinttal növekedett,⁴ hogy a rendszerváltozás következtében Magyarországon 5200 tiszviselő volt rendelkezési állományba helyezve, kiknek ellátása az államot terheli⁵ s hogy az adóbehajtási nehézségek miatt, melyek már Horvátországra is kiterjednek, az államkincstár bevételeiben még mindig 11 milliónyi visszamaradás mutatkozott.⁶

Míg mindezek a nehézségek bénították a kormányt elhatározásában a magyar helyzettel szemben, hátráltatták megállapodását a saját kebelében kiütköző ellentétek is. A hadügyminiszter minduntalan sürgette a katonaság fölmentését az adóvégrehajtás és dohányelkobzás gyűlöletes munkájától, a pénzügyminiszter azonban sehogyse akart erről az eszköztől végkép lemondani s ezzel még inkább csökkenteni az adóbevételeket.⁷ Még nyilvánvalóbb volt az ellentét Forgách és Schmerling között abban a tekintetben, hogy ez utóbbi a nemzetiségek által akarta a magyarságot sakkban tartani s ekkép ellentállását megtörni, ellenben Forgách — ezt el kell ismerni, — nem szívesen kedvezett a nemzeti ségeknek a magyarság rovására. Schmerling intézkedéseiben sok esetben mellőzte a magyar kancellárt s ez csak utólag értesült bizonyos, hatáskörébe vágó dolgokról. Forgáchnak mégis sikerült megakadályozni

¹ *U. ott* 630., 650., 721., 740., 751. számok.

² *H. H. S. A. Min. Conf.* okt. 2.

³ *H. H. S. A. Min. Conf.* szept. 19.

⁴ *P. N.* aug. 31.

⁵ *U. ott* szept. 28.

⁶ *H. H. S. A. Min. Conf.* szept. 5. *P. N.* okt. 30., dec. 18.

⁷ *H. H. S. A. Min. Conf.* szept. 9.

azt, hogy Krassóban a román nyelv nyilváníttassék a megye hivatalos nyelvéül, hogy Aradmegyébe román kir. biztos küldessék ki, s hogy Záránd megye visszacsatoltassék Erdélyhez, ellenben nem akadályozhatta meg, hogy a kormány egy névtelen röpiratot terjesszen hivatalos közegei útján a nemzetiségek közt, amely megvádolta az országgyűlést magatartása miatt, mondván, hogy izgatásával feldúlta a közállapotokat s az uralkodót tüntette föl mint a nemzetiségek védelmezőjét, aki nem fogja megengedni, hogy Erdély önállóságát elveszítse s meg fogja követelni, hogy a 48-i törvényeknek Erdélyre és a nemzetiségekre nézve sérelmes rendelkezései megváltoztattassanak.¹

Végül nehézségeket gördített a Forgách útjába a saját végrehajtóközege, a helytartótanács is; el kell ismerni, hogy nagyon tiszteletre méltó nehézségeket: ez a testület úgy szerepelt 1861 őszén, mint az októberi csonka alkotmányosság utolsó védelmezője, habár ez a szerepe a nyilvánosság elől el volt vonva, s így el kellett tűrnie, hogy az e feladatot mindenesetre messzebbmenőleg teljesíteni akaró törvényhatóságok támadásuk nyilait ellene intézzék.

Mailáth mint tárnokmester fölötte kényelmetlenül érezte magát az országgyűlés feloszlata óta a helytartótanács elnöki székében s igyekezett is magát a hivatalos teendőktől lehetőleg távoltartani. Bécsben kívánták az ő megmaradását, épúgy mint az Apponyiét, mert ők voltak utolsó képviselői az októberi kormányzat folytonosságának, de épenséggel nem voltak elragadtatva magatartásától és működésétől. Azokért a beszédeiért, amelyeket a főrendiház utolsó ülésén tartott, kérdőre vonták, mire ő bemutatta s a lapokban is közzétette mindkettőnek szövegét.²

Már a rendőri hatóságok panaszolták, hogy a helytartótanács nem lép fel a kívánatos szigorral a honvédegyetek ellen.³ Sőt a helytartótanácsnak Mailáth elnöklete alatt volt bátorsága a kancellária azon intézkedése ellen, mellyel Pest megye ismeretes határozatát megsemmisítette s a megyei bizottság feloszlátását elrendelte, előterjesztéssel élni augusztus 29-én magához az uralkodóhoz, mire már két nappal később egy Ő Felsége parancsára hivatkozó választ kapott a kancellártól, amely, bár egyetértve a helytartótanács érvelésével, hangsúlyozza, hogy miután az uralkodónak nem szándéka a magyar alkotmányt és megyeszervezetet megsemmisíteni, csak kötelességeinek korlátai közé

¹ U. ott szept. 2., 24., okt. 12. *Redlich* (id. m. II. 138. l.) bár teljes ismeretében a minisztertanácsi jegyzőkönyvekben foglalt tényeknek, mégis megpróbálja letagadni azt, hogy a kormánynak része lett volna a nemzetiségek ez időbeli mozgalmában. *P. N.* szept. 27., okt. 6., 10., 12., 27., 29.

² *O. L. K. E. I.* 662. szám. *P. N.* aug. 29.

³ U. ott 742. szám.

kívánja utasítani a megyét, a helytartótanács tanúsítson a rend fenn-tartása érdekében szilárdabb fellépést és nagyobb kitartást.¹

A tanács azonban ez intés ellenére nem nézhette tétlenül, hogy a törvényhatósági önkormányzat szerveit a kormány miképpen némítja el egymásután és október 16-áról egy újabb, az egész helyzetre kitér-jeszkedő felirattal élt az uralkodóhoz.² Hivatkozott ebben az októberi diplomára, mely a megyei önkormányzatot s a helytartótanács által az ország autonóm beligazgatását visszaállította; a tanács hozzá is látott a munkához, remélve, hogy kölcsönös jóakarattal a még függő kér-dések megoldása is lehetséges, s a koronázás előkészíthető lesz. Vádat emelt a felirat a törvényhatóságok ellen, melyeknek nagyobb része a helytartótanács illetékességét el nem ismerte s az önkényes intézkedések terére lépett még a januárius 16-i királyi leirat után is és főképp a februárius 26-i pátens megjelenése óta. Mégis találkozott több megye, mely a házi adó kivetését mellőzte, költségvetését fölterjesztette s a szükséges összeg utalványozását kérte. Azonban a legnagyobb nehézségeket maguk a pénzügyi hatóságok okozták, ami ellen a helytartó-tanács április 17-én előterjesztést is tett. A pénzügyi közegek eljárása ásta alá a helytartótanács tekintélyét. Még inkább nőtt a bizalmatlanság a tanács iránt ama legfelsőbb intézkedés következtében, mely a tanács meghallgatása nélkül megengedte a volt bánóság és vajdaság területén a szerb nemzeti gyűlés megtartását, ami ellen a tanács nem késett május 22-én aggodalmainak adni kifejezést. Fölszólalt május 22-én az ellen is, hogy a május 15-i legfelsőbb elhatározás értelmében az ország-ban alkalmazott cs. kir. polgári államhivatalnokok és szolgák s az ország-ban állomásozó pénzügyőri legénység további rendelkezésig a katonai bírászkodás védelme alá helyeztettek s így most már az őket érintő bűnvádi és polgári ügyekben a budai, illetve temesvári katonai főpa-rancsnokság, illetőleg az ottani katonai bíróságok lesznek hivatva íté-lkezni. Az előterjesztés felsorolja a törvényeket, melyekbe ez az intéz-kezés beléütközik s kimutatja, hogy törvényellenes a pénzügyi ható-ságoknak is mindenbe avatkozása s tisztán polgári ügyekben való intézkedése, ami azt a látszatot kelti, mintha a helytartótanács a tör-vények mellőzésével az abszolutizmus elvének hódolna. A higgadtabb gondolkodásúaknak is meginog hitük a kormányzás alkotmányos mivoltában, ha kénytelenek tapasztalni, hogy az igazgató kir. kormányzék amúgy is megtámadott tekintélyének s törvényes állásának csorbításá-
val, törvényszabta eljárásaiba idegen hatóságok részéről oly beavat-kozások történnek, melyek hazánk törvényeivel homlokegyenest ellen-keznek, s így a rendezett állam eszméjével össze nem egyeztethető

¹ P. N. szept. 8. Rogge id. m. II. 149. l.

² P. N. okt. 30.

dualizmus terjedésével az alkotmányos kormányzat intézése mindinkább háttérbe szorul. A helytartótanács augusztus 29-én és október 3-án is felszólalt a törvényhatósági bizottságok és képviseltek feloszlása ellen, mely kiegyenlítés helyett csak fokozza az ingerültséget s növeli a bonyodalmakat. Most azt ajánlja, hogy gyűjtse Ő Felsége maga köré a főispánokat és világosítsa fel őket alkotmányos szándékai felől s mindenekfölött jöjjön az országba, amit úgylis előírnak törvényeink és bízza meg az ország kormányzatának vezetésével az egyik Magyarország viszonyaival ismerős főherceget mint helytartót; csak ez fogja a helytartótanács tekintélyét is visszaállítani s lehetővé tenni az országgyűlés mielőbbi, eredményes megtartását.

Habár e fölterjesztés érdemleges része nem tartalmazott semmi olyat, ami a megfontolást meg nem érdemelte volna, Bécsben a helytartótanács e lépésében valóságos palotaforradalmat láttak, a minisztertanács csak azért tekintett el a tanács megrendszabályozásától, mert napjai úgylis meg voltak számlálva,¹ s a rendőrminiszter nem késett a kancellár figyelmét azokra a tanácsosokra irányozni, kiket az ő kémei legveszedelmesebbeknek tartanak s akikben a felterjesztés értelmi szerzőit és a prímásnak is sugalmazóit látják.²

Mikor e följelentés megtörtént, már a helytartótanács fölött a maga régi alakjában megkondult a halálharang. Most már Mailáthot sem marasztalták, ő október 29-én nyujtotta be nagyon önérzetes hangon írt, a kancellárhoz intézett lemondását.³ Az, amire vállalkozott, — mondja ebben — megghiúsult, részint mert a 12 évi nyomás alól hirtelen fölszabadult elemek túlcsapongtak a mérséklet és józanság határain, részint, mert ennek ellenhatásaként az elhatározó körökben feledték azt, hogy mélyen fekvő és régóta elhanyagolt bajok orvoslása egyedül gondos ápolás és hosszú türelem mellett remélhető. A kiegyenlítés művének elháríthatatlan akadálya, hogy az ország nemzeti és állami létének jogfolytonossága vonatott kétségbe. A kancellárt nem szükséges figyelmeztetni arra a veszélyre, amely az alkotmányeljátszás elméletének gyakorlati alkalmazásából a fejedelmi jogok legitimitására és a trón szilárdságára hárulhat. Már pedig a július hó 20-án a magyar országgyűléshez intézett leirat kiindulási pontjául ez az elv tűzetett ki és annak Magyarországra leendő gyakorlati alkalmazását az államminiszternek a birodalmi tanács előtt az összkormány nevében tett nyilatkozata époly határozott, mint éles modorban, kilátásba helyezte. Ebben a közjogi alapon ő nem tud megnyugodni, sőt abban a «cselek-

¹ H. H. S. A. Min. R. Prot. okt. 27.

² O. L. K. E. I. 850. sz. A feljelentés Havas, Abonyi, Szapáry és főkép Péchy Ferenc ellen irányul.

³ U. ott 755. sz.

vési rendszerben» sem, mellyel a kancellár a közigazgatás terén rendet vél teremthetni; ezért nem támogathatja a kormányt és kéri felmentését.

Bár Forgách legfelsőbb helyre tett előterjesztésében nagy elismeréssel nyilatkozott Mailáth érdemeiről s ajánlotta, hogy a fölmentés azok teljes elismerése mellett adassék meg, a november 3-áról kelt legfelsőbb elhatározás értelmében a tárnokmester kegyelemben ugyan, de érdemei elismerése nélkül bocsáttatott el;¹ ami — a fejedelmi kegy forgandósága mellett — nem szolgált akadályaul annak, hogy kevesebb mint négy évvel később, mint kancellár térjen vissza.

¹ U. ott 786. sz.

II.

(A kancellár és a minisztertanács előkészítik a Magyarorszáiban életbeléptető rendszabályokat ; azok jelzése a sajtóban. A november 5-i legf. kéziratokkal életbeléptetett «provisorium»: a törvényhatósági önkormányzatnak és a helytartótanács testületi működésének felfüggesztése ; gr. Pálffy Móric helytartó, Privitzer helyettese ; a politikai bűntények és vétségeknek a katonai bíróságok elé utalása. A helytartó működésbe lép. A kir. Kúria óvást emel a katonai bíraskodás ellen. A kormány tájékoztatni igyekszik a külföldet elhatározásai iránt ; a provisoriumnak általánosan kedvezőtlen fogadtatása. A helytartó és a «megyekormányzók» rendkívül széles hatásköre. Az országbírói értekezlet munkálatának tervbe vett revíziója ; régi pátensek újból való életbeléptetése. A főispánok felmentése ; a megyekormányzók s a törvényhatósági tisztviselők kinevezése. Elégedetlenség egyes új megyekormányzókkal. A provisorium hatása az országban ; megint a passzivitás politikája. A sajtó kezelése. A februáriusi pátens kiadásának évfordulóját megünneplik, de nem ellentmondás nélkül. Az országgyűlés feloszlata 6ta hat hó telvén le, Forgách kir. kéziratral kívánja az összehívás késedelmét kimagyarázni, de szándéka meghíúsul. 1861. aug. — 1862. márc.)

Már az augusztus 11-i minisztertanácsban maga az uralkodó vetette föl a kérdést, hogy mily rendszabályok lesznek alkalmazandók Magyarországon az országgyűlés feloszlata után a végből, hogy a közigazgatás rendje ismét helyreálljon, amit a császár, a míg csak lehetséges, törvényes eszközökkel óhajtana elérni. Forgách kancellár időt kért a megfontolásra, de már ez alkalommal jelezte, hogy az ellenszegülő vármegyékbe kormánybiztosokat fog kelleni kiküldeni, ami már a multban is megtörtént, s hogy szükséges lesz a középpontban is változtatásokat eszközölni a kormányzati ügyek menetének gyorsítása érdekében ; továbbá szükségesnek jelezte a helytartótanács kebelében egy vallásügyi, egy közoktatásügyi s egy közlekedésügyi szakosztály szervezését. Ez a 48-i törvények szellemének megfelelné, márpedig szem előtt tartandó, hogy a 48-i törvények nem lettek a maguk egészében eltörölve, csak revíziójuk mondatott szükségesnek.¹ Forgách megbízást kapott javaslat szerkesztésére, de még mielőtt ahhoz csak hozzá is foghatott volna, már harmadnapra újra szóba kerültek a kormánytanácsban a magyar dolgok. A kancellár tiltakozott az ellen, hogy a

¹ H. H. S. A. Min. R. Prot. aug. 11.

honvédegyletek megrendszabályozhatása végett az ország valóságos ostromállapotba helyeztessék. Schmerling államminiszter hangsúlyozta a magyarországi közigazgatás fokozatos átalakításának szükségét, amit esetleg nem bennszülött elemek bevonásával lehetne eszközölni s ellenkezés esetében ostromállapotnak és katonai uralomnak is helye lehetne.¹

Azután a kérdés nyugodott egész szeptember 5-ig, amikor már az első összeütközések a törvényhatóságokkal megtörténtek. A kancellár ez alkalommal odanyilatkozott a minisztertanácsban, hogy a feloszlatott vagy ezentúl feloszlatandó megyei bizottságok és városi képviselőtestületek semmiesetre se alakíthatók a januáriusban követett eljárás szerint újra, másrészt a kinevezés sem ajánlatos, mert a tekintélyesebb elemek azt el nem fogadnák, választás útján pedig a régiek kerülnének vissza. Azt ajánlotta, hogy a kir. biztosok utasíttassanak, hogy az új megyei bizottságokat legfőlebb kétszáz-as létszámmal a legtöbb adót fizetők sorából állítsák össze, úgy hogy kiegészítésül a községek is választanának bizonyos számot. Forgách ezt alkotmányosnak és célravezetőnek tartotta; a legtöbb adót fizetők az ily kinevezést vagy választást el fogják fogadni, hogy megakadályozzák a sorban utánuk következőknek bejutását; a zsidók azonban kizárandók volnának, miután hitvallásuk még nincs egyenjogusítva. A minisztertanács ehhez hozzájárult,² s ennek tulajdonítható, hogy ezt a tervet már a legközelebbi napokban közzétette néhány bécsi lap s a hírt megerősítették a magyarországi félhivatalos lapok is, azonban azzal a hozzáadással, hogy ilyen oktroiált bizottságokat csak azok a törvényhatóságok fognak kapni, amelyek megtagadják a felsőbb hatóságokkal való egyetértő működést a rend helyreállítása érdekében.³ Még mielőtt Forgách javaslatát legf. helyen bemutathatta volna, talán a hangulat kipuhatólása és egyúttal befolyásolása céljából lapjában, a «Sürgöny»-ben közzétette az oktroiálendő megyeszervezet részletes tervét, mely ugyan tetszésre éppen nem számíthatott.⁴

Ily előzmények után tette meg a magyar kancellár október 21-ről kelt legalázatosabb előterjesztését az uralkodóhoz, mely részletes javaslatokat tartalmaz a Magyarországon behozandó új rendszer, illetve «Magyarországban a rendezett állapotok helyreállítása végett teendő intézkedések» tárgyában.⁵ Ennek az előterjesztésnek lényeges elemei helyet foglalván a kevéssel később kibocsátott legfelsőbb rendelkezés-

¹ U. ott aug. 15.

² U. ott szept. 5.

³ P. N. szept. 8., 12., a Morgenpost, Wanderer, Sürgöny és Pest-Ofner Zeitung nyomán.

⁴ P. N. szept. 17.

⁵ O. L. K. E. I. 738. szám.

sekben, azokkal a kibocsátványok alakjában fogunk megismerkedni ; itt csak azt jegyezzük meg, hogy az előterjesztéshez már csatolva voltak az új rend életbeléptetése céljából kibocsátandó kéziratok, valamint a főispánok, főispáni helytartók, illetve kir. biztosok részére a törvényhatóságok ideiglenes szervezése tárgyában kiadandó utasítás és a tisztviselők által leteendő eskü mintái. Az előterjesztés úgy az októberi diploma alapján életbeléptetett alkotmányosság felfüggesztését, mint a helytartótanács testületi szervezetének megszüntetését, a helytartó kinevezését, a törvényhatósági bizottságok feloszlását, bizonyos bűntények és vétségeknek a katonai bíraskodáshoz való utalását s végül a törvényhatóságok részére előírt szervezést is ideiglenes rendszabálynak mondja.

A minisztertanács október 27-én magának az uralkodónak elnöklése alatt foglalkozott az előterjesztéssel.¹ Miután Forgách nyilván előzetesen megnyerte már javaslata számára az államminiszter hozzájárulását, az a minisztertanácsban alig volt már érdemleges vita tárgya, csak két, a helyzetre nézve jellemző vitakérdés merült föl. Rechberg külügyminiszter abban a véleményben volt, hogy Magyarország már érett az ostromállapot behozatalára, azonban megnyugtattatta magát arra nézve, hogy a javasolt rendszabályok elegendők lesznek a provizorium hivatalnokait működésükben megvédeni. Az uralkodó kifejezett kívánságára a javaslat azon pontja, mely elvben kizárta a katonai bíróságok elé utalt politikai vétségeknél a testi fenyíték alkalmazását, töröltetett.

Behatóan megvitatták a magyarországi helytartóság vezetőségének személyi kérdéseit. Gróf Forgách Antal abból a felfogásból indulván ki, hogy a helytartó személyénél lényeges szempont a magyar hangzású név és a magyar nyelv teljes ismerete, a jelölteként megnevezett gr. Pálffy, gr. Crenneville és gr. Horváth tábornokok közül, különösen higgadságánál fogva, a legutóbbit ajánlotta ; Schmerling gr. Pálffy Móric altábornagy mellett emel szót, kitől legtöbb függetlenség és erély várható, mert Magyarországon csak az érhet el valamit, akitől félnek. A császár választása Pálffyra esett. Miután Majláth már lemondott, helyettese Károlyi László betegeskedett és a legidősebb tanácsost, Hedry Ernőt, vezető szerepre kevésbé alkalmasnak találták, Forgách szükségesnek tartotta egy alkalmas egyéniségnek Bécsből Budapestre küldését, ki a helytartóság vezetését már Pálffy székfoglalása előtt átvegye s a helytartónak, kivált az első időben, segítségére legyen ; mint ilyent jelölte meg Privitzer István udvari tanácsost a kancelláriában, kinek képességei és alkalmi volta felől Lasser belügyminiszter is, ki alatt előbb szolgált, fölötte elismerőleg nyilatkozott.

¹ H. H. S. A. Min. R. Prot. okt. 27., Lásd *Redlichnél* II. k. a 186. s köv. l.

A november 1-én ugyancsak a császár elnöklete alatt tartott minisztertanácsban már a designált helytartó, Pálffy is résztvett; érdemes vita itt se volt az életbeléptetési módzatok fölött. Pálffy kívánságára elhatározatott, hogy ő külön kéziratban neveztesse ki helytartóvá, nehogy a behozott új rendszerrel, melynek megalkotásában része nem volt, neve kapcsolatba legyen hozható, a mi fokozná népszerűtlenségét Magyarországon, melyről ügyis tudomással bírt. A következő napi miniszteri tanácskozás főképp a kiadandó utasításokat tárgyalta. Feltűnő, hogy maga Forgách kancellár indítványozta, hogy a helytartóság az akkori gyakorlattól eltérően, nem a kancellária útján, hanem közvetlenül levelezzen a pénzügyi-, hadügyi- és kereskedelemügyi miniszterekkel. A kiadandó utasítások a szabadságjogokat teljesen mellőző, abszolutisztikus rendőrialom minden kellékeinek megfeleltek s szinte természetes, hogy azoknak legfontosabbja szigorú titoktartás kötelezettsége mellett adatott ki a helytartónak. Elég legyen arra utalni, hogy ezen utasítás szerint oly egyének is büntetendők, akik a kormány rendszabályait «rosszakaratólag helytelenítik»,¹ sőt amennyiben veszélyeseknek látszanak, azonnal valamely várfogságban «ártalmatlanná tehetők», továbbá, hogy nagyobb rendzavarások után, melyek katonai beavatkozást igényeltek, a községek tartoznak minden fölmerülő anyagi kárt megtéríteni.²

Habár az uralkodó különös szigorral kötötte szívére ezúttal a kormány tagjainak a titoktartást, a Pester Lloyd bécsi tudósítója már október 22-én — tehát a döntő minisztertanács előtt — tudni vélte, hogy az elhatározás már megtörtént, még pedig a legszigorúbb értelemben, hogy kivételével annak a mindössze nyolc törvényhatóságnak, melyek költségvetésüket a helytartótanácsnak fölterjesztették, az összes többi törvényhatóságok főispánjai fel fognak mentetni, s hogy a gyökeres változás keresztülvitelére az új provizóriumnak, melynek még nevet sem adtak, vezetésére Forgách kancellár vállalkozik.³

Miután a bécsi lapok már egy-két nappal előbb jelezték a bekövetkező változást a személyek megnevezésével is,⁴ november 8-án a magyar lapok is közölték egész terjedelemben a november 5-ről kelt legfelsőbb elhatározásokat, melyek Magyarország sorsát a legközelebbi évekre eldöntötték.⁵

A kibocsátott kéziratok elseje gr. Forgách kancellárhoz volt intézve s kifejtette, hogy a magyarországi helyhatóságok nagyobb részének féktelensége s a lázadással határos nyílt ellenszegülése a közrend

¹ «Böswilliger Tadel.»

² H. H. S. A. Min. R. Prot. nov. 1., 2., Redlichnél 193. s. köv. 1., 747. s. köv. 1.

³ P. N. okt. 23.

⁴ U. ott nov. 7.

⁵ U. ott nov. 8.

fenntartását legnagyobb veszéllyel fenyegeti, s a fennálló büntető-törvényeknek most divatozó alkalmazása ily megtámadások ellen elegendő védelmet nem nyújt. Az uralkodó kötelessége a tartozó engedelmességet s a kormány tekintélyét újra megszilárdítani. Miután a szükséges rendkívüli intézkedések foganatosítása a helytartótanácsnak az 1723. és 1790-i törvényeken alapuló jelen szervezetével össze nem fér, s az országgyűlés a függőben maradt kérdések elintézése végett addig össze nem hívható, míg a rendezett közigazgatási állapot helyre nem állott, a helytartótanácsnak az októberi diplomával újra felélesztett testületi hatáskörét, valamint az ország helyhatóságainak működését a megzavart közrend helyreállításáig ideiglenesen fölfüggeszti az uralkodó, s ehhez képest a még fennálló megyei, kerületi bizottmányok és városi képviselőtestületek feloszlását rendeli el. Utasítja a kézirat a kancellárt e parancs foganatosítására, s a jövőben megyei kormányzattal felruházandó személyek kiválasztása tekintetében elvárja javaslatait, addig is meghagyván neki, hogy gondoskodjék a megyékben és városokban a közigazgatásnak az új közegek kirendeléseig a jelenlegi tisztviselők által személyes felelősség alatt fennakadás nélkül leendő továbbviteléről. Az egyidejűleg kinevezett helytartónak úgy a helytartótanács, mint a főispánok, főispáni helytartók, s a megyék egyéb főnökei, úgyszintén a főváros polgármesterei engedelmességgel tartoznak. Utal a kézirat a mellékelt egyéb intézkedésekre is, és végül kijelenti, hogy az uralkodónak rendíthetetlen szándéka az októberi diploma erejénél fogva Magyarországnak alkotmánya, jogai és kiváltságai, országgyűlése, törvényhatósági intézményei tekintetében adott engedményeket jövőre is egész épségükben, sértetlenül fenntartani.

Ez a kézirat, valamint az a másik, mely gróf Pálffy Móric altábornagyot magyarországi helytartóvá nevezi ki, ellenjegyzés nélkül jelent meg. A helytartótanács-hoz intézett kézíraton gr. Forgách Antal és Beke Kálmán mint ellenjegyzők szerepelnek. Ez az utóbbi kézirat ismétli a Forgáchhoz intézettnek tartalmát, elrendeli a helytartó iránti engedelmisséget s azután így folytatja: «Miután továbbá bizonyos, a közrend föntartása s a vagyon- és személybátorság ellen intézett büntettek és vétségeknek ideiglenesen a polgári bíróságok illetősége alóli kivételét, s a katonai bíróságok joghatósága alá utasítását elrendelni elkerülhetetlennek látszik», az erre vonatkozó intézkedések is átküldetnek s azok gyors kihirdetése a helytartótanács feladata lesz. A kézirat annak kijelentésével végződik, hogy az uralkodónak komoly szándéka, hogy Magyarországon a «sajnos fondorkodások» által veszélyeztetett közrend e kivételes rendszabályok által mielőbb helyreállítassék s itt is hangsúlyozva van az alkotmány sértetlen fenntartásának ígérete.

Egy másik kézirat a kir. Kúriához volt intézve; ebben is ismételve van röviden az előbbieknél eszmemenete, s azután közölve a katonai bírászkodás kivételes alkalmazása bizonyos bűntények és vétségekre, «miután ezáltal a kir. Kúriának is törvényes bírói illetékesége ideiglenes változást szenved». Ezekhez a rendszabályokhoz — mondja az uralkodó e leiratában — csak a rendkívüli szükségétől ösztönözve, a magyar büntető-törvények számos hiánya miatt, «atyai keble őszinte sajnálatával» nyúlt, s mihelyt a rend helyreállítása lehetővé fogja tenni, azokat meg fogja szüntetni. Egyúttal «legkegyelmesebben megparancsolja», hogy Magyarországon az igazságszolgáltatás és a magánjogi viszonyok addig is, amíg e rendkívüli intézkedések fennállanak, minden háborítástól és sérelemtől megóvassanak s ehhez képest úgy a kir. Kúria, mint a törvényhatóságok törvénykezési közegei hivatásukat az országbírói értekezlet határozmányai értelmében teljesítsék.

Egy a kancellárhoz intézett kézírathoz mellékelt jegyzék foglalja magában azokat a bűncselekményeket, melyek ezentúl katonai bírászkodás alá esnek, hivatkozással az 1855. januárius 15-i pátenssel kibocsátott katonai büntető-törvényre és az 1857. május 27-i általános polgári büntető-törvényre s ezekkel összhangban. Itt elősoroltatnak az első csoportban: a felségárulás, a Felség s a császári ház tagjainak megsértése, valamint a közcsendháborítás; továbbá a zendülés és lázadás, a nyilvános erőszakoskodás, melynek esetei négy pontban vannak részletezve, e büntettek valamelyikének elősegítése, végül bizonyos, elősorolt különleges vétségek; ezek között szerepelnek a csődülés, izgatás, «jövendőmondások terjesztése», és «rendeletek megsértése», amelynek tág fogalma alá minden odasorolható. Ki van mondva továbbá, hogy a meghatározások a nyomtatványok útján elkövetett bűncselekményekre is alkalmazandók. Egy külön csoport szól a hadsereg elleni büntettekről, úgymint a jogszerű toborzásról, kémkedésről, a katonakötelezettség megszegésére való csábításról stb. Kimondatik továbbá, hogy a kancellár és a helytartó az ország egész területére, vagy egyes járásokra, sőt helységekre is, külön rendeleteket és tilalmakat bocsáthatnak ki s ezek megszegőit 500 frtig terjedő bírsággal, vagy egy évig terjedhető várfogsággal sújthatják; ez a rendelkezés főképp a tüntetésekre vonatkozik. El van rendelve továbbá, hogy minden hatóság köteles minden tudomására jutó bűncselekményt a katonai bíróságok tudomására hozni. Külön rendelkezés állapítja meg közigazgatási járások szerint a katonai bíróságok illetékességét; minden katonai bíróság székhelyén egy katonai parancsnok működik, s a fővezetés a hadfőparancsnok kezébe van letéve. A katonai parancsnok jogosítva van a vádlott elfogatására, az ítélet végrehajtásának elrendelésére, vagy annak enyhítésére, sőt elengedésére is. A legsúlyosabb bűntények el-

bírálásának a hadfőparancsnok székhelyén kell végbemenniök. Felségárulás büntette esetében, valamint oly esetben, mikor halálbüntetés, vagy öt évnél hosszabb szabadságvesztés forog szóban, az ítélet közzététel előtt a katonai legfőbb törvényszékhez terjesztendő fel; egyéb-iránt minden vádlottnak is jogában áll az ítélet ellen a hadfőparancsnokhoz, egy évnél hosszabb szabadságvesztés esetében a katonai legfelsőbb törvényszékhez folyamodni. Katonai bíróságok és parancsnokságok az ország tizenkét helyén állíttatnak fel, nevezetesen Pozsonyban, Komáromban, Sopronban, Pécssett, Budán, Kassán, Debrecenben, Nagyváradon, Aradon, Szegeden, Temesvárott és Péterváradon.

Ez volt az a kép, amelyet a Magyarországon behozott új kormányzati rendszerről az uralkodói kibocsátványok a közönségnek nyujtottak. Ehhez járult azután az a benyomás, melyet az új helytartónak, ki haladéktalanul elfoglalta hivatalát, első fellépése és megnyilatkozásai keltettek.

Gróf Pálffy Móric egyénisége nem volt ismeretlen a magyarok előtt; tudva volt róla, hogy megszakított katonai pályája folytatása végett azért jelentkezett 1848-ban, hogy jogait fegyverrel védő hazája ellen harcolhasson; mikor az abszolút uralom a zsandárságot szervezte Magyarországon, ő lett az első pozsonyi zsandárcsapat parancsnoka; jelszava volt, hogy a magyar terrorizmusnak véget kell vetni. Mint tetőtől talpig katona, modorában is kifejezésre juttatta ezt; akik vele érintkeztek, följegyezték róla, hogy mennyire meg tudta félemlíteni azokat, kik eléje kerültek; nevetése néha még félelmesebb volt, mint haragja.¹ Pestre érkezvén, azonnal fogadta a helytartótanács tagjait, s hozzájuk intézett beszédje nem annyira a megfélemlítés, mint inkább a bizalomkeltés szándékát árulta el. «Szavakból — úgymond — volt már elég, most tettek kellene; őt cselekedeteiből fogják megismerni, s ő is a helytartótanács tagjait tetteik után fogja megítélni.» Elvárja, hogy az ideiglenesen változott helyzetben is kötelességeiket pontosan fogják teljesíteni. Forduljon hozzá mindenki bizalommal, nemcsak igazságos főnök, hanem őszinte barát és jóakaró is kíván lenni. Reméli, hogy sikerülni fog Ő Felsége bizalmát az ország számára újra biztosítani, s az országgyűlés működését előkészíteni, amikor majd ő viszatérhet a katonai pályára. A magyaroknak őseiktől örökölt higgadt szelleme lehetővé fogja tenni Ő Felsége alkotmányos kormányzatra irányuló atyai szándékának megvalósítását. A falragaszokon is, melyeket kibocsátott, s melyekkel az új kormányzat intézkedéseit s különösen büntető rendelkezéseit közzétette, hozzácsatolta ezt a megnyugtató záradékot: «A fentebbi hirdetés által, sajnos, de elutasíthatatlan kötelességemet teljesítvén, hinni akarom, óhajtom és remélem, hogy a

¹ Wertheimer: Andrassy I. 198. I. Frankenburg id. m. II. 110—111. I.

higgadt és befolyásos férfiak támogatása és közreműködése, valamint honunk reménydús ifjúságának józan magatartása mellett ezen szigorú rendelvények foganatosítására ok és alkalom adatni nem fog». ¹

A legfelsőbb intézkedéseknek azonban csakhamar oly visszhangja kelt, mely fölött nem volt könnyű napirendre térni. A kir. Kúria gr. Apponyi György országbíró elnöklete alatt, a hétszemélyes és kir. tábla együttes üléséből előterjesztéssel élt az uralkodóhoz, melyben hangsúlyozva, hogy nem akar a politikába elegyedni, mégis vitára kelt a hozzá intézett kir. kéziratral, felszólalt az ellen, mintha az országban féktelenség uralkodnék s megállapította, hogy a Kúria intézkedéseit minden hatóság engedelmesen fogadta. Cáfolta a kézirat azon állítását is, mintha törvényeink a felségárulás bűntényei ellen kellő védelmet nem nyújtanának, s erre nézve törvényeket idézett, de hivatkozva az 1790: XII. törvénycikkre is, mely szerint a törvénykezés szervezetét királyi hatalommal nem lehet megváltoztatni, kérte, hogy törvényes jogköre mielőbb visszaállíttassék. ²

A kormánynak éreznie kellett, hogy a katonai bíraskodásnak polgári személyekre való kiterjesztése, ami tulajdonképpen az ostromállapottal egyértelmű, intézkedéseinek legsebezhetőbb pontja, de azért éppen ehhez ragaszkodott legszívósabban, egy már régóta érezhető nyomás alatt állva s talán az olasz tartományokban megszokott gyakorlatot követve, ³ ami a katonai hatalom fokozódott túltengését idézte elő. Ez megnyilvánult már a katonai adóvégrehajtásokban, amelyeket sajtószerű módon a katonai kormányzat akarata ellenére hozott be és tartott fenn a pénzügyi kormányzat; ez vezetett ahhoz a már említett intézkedéshez, ⁴ mely a pénzügyőri személyzet védelmét a katonai hatalomra bízta. Forgách nem mentesíthető az alól, hogy már a provizórium kihirdetése előtt ismételve maga vette igénybe a katonai hatalom segítségét és védelmét, mikor másképp boldogulni nem tudott. Így már október 17-én megkereste a hadügyminisztert, hogy, miután a kormány bizalmi közegei, különösen a kir. biztosok veszélyes tünemények és kicsapongások által megfélemlítésnek vannak kitéve, utasítsa a magyarországi katonai parancsnokságokat, hogy őket nemcsak megkeresés esetében vegyék védelmökbe, hanem saját megfigyeléseik alapján is avatkozzanak be, s esetleg fogassák el és büntetessék meg a tetteseket, mit a hadügyminiszter készségesen teljesített is. ⁵ Ily előzmények után valóban nem lehet csodálni, hogy ebben az időben a katonai túlkapásoknak annyi esetével találkozunk. Másrészt elismerendő, hogy mikor a provizórium kihirdetésével minden addiginél nagyobb,

¹ P. N. nov. 9. és 10.

² U. ott nov. 30. Rogge id. m. II. 155. l.

³ Redlich id. köt. 195. l.

⁴ Lásd e kötet 260. lapját.

⁵ O. L. K. E. L. 724. és 1051. sz.

messzemenő bírói hatalmat is ruháztak a katonaságra, felelőssége érzetében maga Forgách kancellár igyekezett arra, hogy e hatalom gyakorlása a mérséklet és óvatosság határai között maradjon, amiben gr. Coronini magyarországi hadfőparancsnok is megértően támogatta őt. Mindjárt a legfelsőbb elhatározások kibocsátása után felkérte Forgách a hadügyminisztert, utasítsa a katonai hatóságokat, hogy bíraskodási jogukat csak az új rendelkezések kihirdetése után előforduló esetekben vegyék igénybe, nehogy ez a jog visszaható erővel fölruházottnak tűnjék fel, ami nagy és méltó nyugtalanságot keltene.¹ S kevéssel később gr. Coronini a lapokban is közzétett napiparancsban utasította a katonaságot, hogy óvakodjék minden olyan provokációtól, melyek polgári egyéneknek katonai bíróság elé idézését vonhatnák maguk után; az ezzel ellenkező eljárásért az illetők szigorú büntetésre számíthatnak.² Ha tehát ebben az időben a katonai büntetőtörvény részeit közölték a lapok, ezt lehetett úgy magyarázni, hogy a kormány a polgári közönséget figyelmeztetni akarja arra, miképpen kerülheti el az e rendelkezésekkel való összeütközést.

Mindenesetre szükségét érezhette a kormány annak, hogy a behozott új rendszert a közvélemény a birodalomban és azon kívül is lehetőleg kedvezően ítélje meg s azért már annak kihirdetése előtt elhatározta, hogy a külképviseltek útján a külállamok kormányai kellő magyarázatot kapjanak.³ A közvélemény megnyugtatójának és felvilágosításának célját szolgálta az ideiglenességnek az az erős hangsúlyozása is, amely minden kormánynyilatkozatból kicsendült, habár ennek az ideiglenességnek a megszüntetése oly föltételekhez volt kötve, amelyek bekövetkezésének valószínűségében beavatott ember aligha hihetett.⁴

Nem mondhatjuk, hogy ezek a felvilágosítások akár a bel- akár a külföldön valami nagy hatást mutathattak volna fel. Magyarországon természetesen a sajtó nem is nyilatkozhatott szabadon a történetekről. A Pesti Naplóban valószínűleg Kemény Zsigmond abban keresett némi biztató mozzanatot, hogy a rendelkezések végrehajtásával csak a kancellár van megbízva, az osztrák miniszterek nem, amiből a dualizmus elismerésére lehet következtetni; továbbá abból, hogy az összes kibocsátványok hallgatnak a februáriusi pátensről és a birodami tanácsról, arra vont következtetést, hogy e kérdésben Magyarország helyzete függőben levőnek van elismerve.⁵ A kormányt támogató magyarországi lapok, a «Sürgöny», a «Pesti Hirnök» már régóta

¹ U. ott 789. szám.

² P. N. nov. 12.

³ H. H. S. A. Min. R. Prot. okt. 29. P. N. nov. 21.

⁴ P. N. 1862. jan. 11.

⁵ U. ott 1861. nov. 9.

a 48-as politikát vádolták, mint minden bekövetkező baj okozóját; most a «Sürgöny»-ben valószínűleg Kecskeméthy Aurél a nemzet éretlenségének tulajdonította a rendkívüli állapot bekövetkezését; a nemzet egész politikájának kulcsa az önámítás volt: majd harcias trónbeszédet vártak Párizsból, majd Garibaldit várták Fiuménál, majd Ausztria bukását egy napról a másikra. Ime: ilyen ostoba a magyar nemzet; itt van a kulcsa az országgyűlés, a megyék politikájának! A magyar mindig csak önkárán tanul.¹

Míg tehát a hazában a kormány a maga szubvencionált lapjai útján is legfeljebb a történekekért való felelősség kérdésében tudott magára nézve kedvezőbb hangulatot kelteni, az osztrák sajtó a provizórium bírálatában erősen megoszlott, az angol és a francia sajtó pedig majdnem egyhangúlag elítélőleg nyilatkozott a kormány rendszabályairól.² Különösen Angolországban oly általános volt a Magyarország jogi álláspontjának kedvező felfogás, hogy Palmerston miniszterelnök, ki nem volt érzéketlen a közvélemény megnyilatkozásai iránt, diplomáciai úton följánlotta közvetítését az osztrák kormány Magyarországhoz való viszonyának rendezése érdekében, mert azt Ausztriára nézve döntő fontosságúnak tartotta, azonban ajánlkozása rideg és büszke visszautasításban részesült, illetve Rechberg kioktatta őt, hogy akkor tesz az ügynek legjobb szolgálatot, ha a magyarokkal megérteti, hogy Anglia részéről semmi támogatásra sem számíthatnak.³

Egyébiránt most már a kormányra nézve nem maradt más hátra, mint választott rendszerét minden irányban kiépíteni és érvényesíteni, miközben a viszonyok hatalmánál fogva mind tovább kellett csúsznia az önkényuralom lejtőjén s mind hasonlatosabbá kellett válnia a megelőző Bach-korszakhoz, melytől úgyszólván már majdnem csak a provizórium, az ideiglenesség fikciója különböztette meg.

Nem tudjuk, mennyiben okozta ezt Pálffy kívánsága és mennyiben a Forgách engedékenysége, de tény az, hogy a szervező elhatározások a helytartó hatáskörét messzebb terjesztették ki, mint ameddig a «főkormányzó» Albrecht főhercegé terjedt. A kancellár javaslatára kimondatott, hogy a pénzügyi és bírói hatóságok is a helytartót, kívánatára minden őt érdeklő tárgyban felvilágosítani, sőt amennyiben szükségesnek látja, a vonatkozó iratokat is rendelkezésére bocsátani tartoznak. Növelte a helytartó személyes hatáskörét az is, hogy a belügy igazgatás sok oly rendelkezése, mely azelőtt a helytartótanácsot mint testületet illette meg, most a helytartó személyére bízott. A helytartótanács testületi szerepének e mindinkább csökkenő jelentősége okoz-

¹ P. N. okt. 10–11., nov. 17., 1862. márc. 23.

² U. ott nov. 14., 16.

³ H. H. S. A. Vorträge u. a. Handbillets 1861. dec. 1.

hatta, hogy a tanácsosok közül többen, mégpedig nagyon tekintélyes férfiak, ezidőben lemondtak állásaikról.¹

Mikor még senki sem tudhatta, kiknek a sorából fognak a «megyei kormányzók» (főispánok, főispáni helytartók, kir. biztosok) kikerülni, vagyis, hogy kik fognak e szerepre vállalkozni, már megállapítást nyert az a messzemenő hatáskör, mely őket a törvényhatóságok új megszervezése és vezetése körül meg fogja illetni. E szerint a főispánok, helyetteseik vagy a kir. biztosok a kormánynak az illető megye területére kirendelt legfelsőbb közigazgatási közegei, kik közvetlenül a kancellárnak és helytartónak vannak alárendelve; megyéjük területén a sz. kir. városokban is mint kir. biztosok működnek, kivéve csupán Budát és Pestet, amelyek közvetlenül a helytartótanács alatt állanak. A megyei «kormányzó» az összes közigazgatási, törvénykezési és egyenes adózási ügyeket személyes felelősség mellett vezérli és ellenőrzi. Ő nevezi ki és esketi föl a megyei tisztikart, mely az eddigi szokás szerint alispánokból, a szükséges számú jegyzőkből, tisztii ügyészekből, szolgabírákból, esküdtekből, továbbá egy pénztárnokból és egy levéltárnokból áll. Ő fogadja fel a szegődvényeseket és szolgálkat. A városokban a polgármestereket, városbírókat és a többi tisztviselőket is ő nevezi ki; a tisztviselők kinevezésénél azonban a polgármestertől javaslatot kíván be. Míg az új tisztviselői kar ki lesz nevezve, a mostani tisztviselők személyes felelősség terhe alatt kötelesek hivatalaikban megmaradni s működésüket folytatni. Egyes tisztviselőket a «megyei kormányzó» állásuktól ideiglenesen felfüggeszthet s másokkal helyettesíthet. A főispánok stb. fizetését minden egyes esetben Ő Felsége határozza meg. A tisztviselők fizetéseiket a «megyei kormányzó» utalványára a helytartótanács által kiszabott keretben húzzák, a netán szükséges fizetésjavítás iránt a helytartótanácsához teendő előterjesztés. A megyei költségvetés megállapítás végett a helytartótanács elé terjesztendő s a megállapított összeg azután évnegyedi részletekben fizetetik ki számadás terhe alatt a megyei pénztárnak. Az igazságszolgáltatást, — az országbírói értekezlet határozmányai értelmében — ha a jelenlegi választott bírák lemondának, a főispán stb. által kinevezett bírák gyakorolják. A megyei törvényszék üléseiben a «megyei kormányzó», akadályoztatása esetében pedig valamelyik alispán elnököl. Az egyenes adók tekintetében a «megyei kormányzót» a pénzügyi közegekkel szemben ugyanazok a jogok illetik meg, amelyek az előbbi korszak alatt a volt «megyefőnököket» megillették s e végből melléje egy vagy több pénzügyi tisztviselő rendelendő. A «megyei kormányzó» gondoskodik a közcsend, rend és közbiztonság fenntartásáról. A felettes hatóságok rendeleteit a megyében közhírré teszi

¹ Név szerint Szlávy, Perczel és Szapáry; lásd *H. H. S. A. Min. R. Prot. nov. 2. P. N. nov. 12. és 28.*

és foganatosítja ; az öszszbirodalom érdekét és jólétét előmozdítani igyekezik ; ellenőrzi a közigazgatást, törvénykezést, adókezelést stb. s ahol szükséges, intézkedik vagy jelentést tesz. Ha a közrend és nyugalom helyre lesz állítva s a közönség részéről várható már üdvös közreműködés, a «megyei kormányzó» javaslatot tehet a megyei bizottmány, illetve városi képviselőtestület összeállítása iránt. Az utasításhoz csatolva vannak az esküminták is, külön a közigazgatási és külön a bírói teendőket végző tisztviselők számára. Ez utóbbiak azt tartoztak esküvel fogadni, hogy «szegény vagy gazdag válogatása nélkül, kérelmet, adományt, kedvezést, félelmet, gyűlölséget, szeretetet és kedveskedést félretéve, Isten és az ő igazsága szerint a fennálló törvényhez képest» fognak igaz ítéletet hozni ; a tisztviselők azt is megfogadni tartoztak, hogy semmi titkos társaság tagjai nem lesznek.¹

A provizórium tehát a régi, meggyökerezett törvényhatósági önkormányzatot teljesen halomra döntve a majd ezután kiválasztandó «megyei kormányzók» rejtélyes alakjaira bízta annak egész hatalmi körét, sőt többet annál : a pénzügyet is, amelytől az alkotmányos megyei önkormányzatot makacsul távortartották, felidézve ezzel az adómegtagadások és katonai adóvégrehajtások minden bajait, izgalmait és keserűségeit.

Láttuk, hogy az összes eddigi kormányzati intézkedések és megnyilatkozások az országbírói értekezlet munkálatát jelölték meg, mint ezentúl is a bírói eljárás alapját ; ez volt az utolsó még megmaradt vívmánya az októberi diplomával behozott csonka alkotmánynak s az 1861-i rövid országgyűlésnek is. Azonban Schmerling és miniszter-társai állandóan lesben álltak, keresve az alkalmat, hogy Magyarországot ettől a vívmánytól is megfosszák. Tudjuk, hogy annakidején Apponyi országbírónak milyen küzdelmébe került az uralkodó beleegyezését e munkálat-életbeléptetésére kinyerni, s hogy Deáknak egész bölcseségét és befolyását latba kellett vetnie, hogy a radikálisabb nemzeti politika követelményeivel szemben ez a kompromissziumszerű megállapodás az országgyűlés hozzájárulását is megnyerje. Alighogy az országgyűlést feloszlatták, osztrák részről megújultak a támadások az országbírói értekezlet munkálata ellen, melyet nemcsak az abszolút korszak pátenzeivel, hanem magának Magyarországnak érdekeivel is ellentétben állónak láttak.

A legközelebbi ürügyet erre az 1854-i bányatörvénynek a kőszén után fizetendő bányailletékre² vonatkozó rendelkezése szolgáltatta ; a pátenz értelmében ez a kincstárt illette meg, az országbírói értekezlet munkálata szerint azonban a földtulajdonost ; Plener pénzügyminiszter arra való tekintettel, hogy e változtatás a kincstárt évi 50—60,000 forint jövedelemtől fosztja meg — mint hozzátette : alkotmányellenes

¹ O. L. K. E. I. 738. szám.

² Bergfrohne.

módon, mintha a pátens alkotmányosabb volna, mint az országbírói értekezletnek országgyűlésileg jóváhagyott munkálata, — e rendelkezés hatályon kívül helyezését kérte. Forgách kancellár óva intette a minisztertanácsot ily elhatározástól, mert a szóban forgó intézkedés megfelel a régi magyar jognak, mely mellett a bányászat felvirágzott, s miután Ő Felsége az értekezleti munkálatot elfogadta, annak ilyen módosítása most a fejedelmi elhatározásba vetett hitet ingatná meg ; ezért legalább is az ügynek előzetes, írásbeli tárgyalását kívánta, amihez több miniszter hozzájárult. Erre Schmerling államminiszter rendkívül jellemző nyilatkozatot tett. Nem ellenezte az előzetes tárgyalást, de hozzátette, hogy Magyarország magának tulajdonítsa, ha bányászata is — mint oly sok más — tönkre fog menni elavult törvényei miatt. Ő sajnálja, úgymond, hogy Ő Felségét annakidején rávették, hogy «alkotmányértés útján» megerősítse az országbírói értekezlet határozmányait, most itt egy kincstári bevétel megszüntetéséről van szó, ami az októberi diploma értelmében csak a birodalmi tanács hozzájárulásával volna lehetséges. Most, néhány héttel a jóváhagyás után, e határozmányok megváltoztatása a korona kompromittálása nélkül csakugyan nem volna lehetséges, de kijelentendőnek tartja, hogy ez csak ideiglenes intézkedés és egyidejűleg tárgyalások volnának indítandók a szükséges módosításokra nézve, mivégből az egész értekezleti munkálat németre lefordítandó s az összes miniszterekkel közlendő lenne. Lichtenfels, az államtanács elnöke, ki a centralisztikus követelményekben szeretett még Schmerlingen is túltenni, abban a nézetben volt, hogy a szóbanforgó, formális országgyűlési határozaton nem is alapuló munkálatnak érvénye föl volna függesztendő ; a minisztertanács azonban a Schmerling javaslata értelmében határozott.¹

Ennek a tanulmányozásnak a következménye volt azután a majdnem egy évvel később napvilágot látott császári kézirat, mely a főkancellárnak meghagyta, hogy az országbíróval és meghívandó szakférfiakkal egyetértve készítsen javaslatot az országbírói értekezlet munkálatának úgy az anyagi, mint az alaki jogra kiterjedő gyökeres átalakítására nézve, mely majdan királyi proposíció gyanánt fog az országgyűlés elé kerülni. S valamivel később egy 1861. évi december hó 15-ről kelt legfelsőbb elhatározás megújításával sürgette a kormány az osztrák kereskedelmi jognak a maga egészében Magyarországra újból leendő kiterjesztését.²

A pénzügyminiszter azután is újra meg újra előhozakodott a pénzügyek folytonos romlása miatt is érthető panaszaival s már nemcsak a bányáilleték, hanem a bélyegilletékek terén is veszélyeztetve

¹ H. H. S. A. Min. R. Prot. aug. 26.

² P. N. 1862. aug. 26. és szept. 18.

látta az országbírói értekezlet megállapodásai által az állam pénzügyi érdekeit. El is határozott, hogy az összes miniszterek közöljék a kancellárral idevágó panaszait, hogy azok mind összefoglalva terjesztethessenek a minisztertanács elé.¹

Ez az előterjesztés mindegyre késett; amíg Apponyit látta a kormány az országbírói székben, úgy látszik habozott elhatározó csapást mérni az értekezlet munkálatára. E helyett kerülő úton igyekezett elérni célját. Újra meg újra átlukasztotta az értekezleti munkálat érvényét egyes régi patentális rendelkezések felújításával. Erre szolgált a bélyegilletékeknek visszaható erővel a törvényszékek által való behajtására vonatkozó már említett s még a provizórium előtt kibocsátott rendelkezés, mely az alkotmányos bírákat súlyos lelkiismereti összeütközés elé állította. S mikor tapasztalnia kellett, hogy a bíróságok a pénzügyigazgatósági rendelettől eléggé meg nem ijedtek, nem átalotta a kormány az uralkodó személyét vonni be a játékba s általa adatni ki egy a kir. Kúriához és a törvényhatóságokhoz intézett leiratot, mely szokatlanul ünnepélyes formában adja tudtára «kedvelt híveinek; a fölmerült kételyekre való tekintettel, hogy az országbírói értekezlet munkálata alapján kiadott ideiglenes törvénykezési szabályoknak célja nem volt és nem lehetett a fennálló pénzügyi törvényeket hatályon kívül helyezni, s hogy ennél fogva az 1850-i bélyeg- és illetéktörvény Magyarországon ma is és jövőben is kötelező erejű s úgy a felek beadványain, mint a bíróságok kiadványaira s a reájok ruházott kötelezettségekre nézve mellőzhetetlen szabályul és zsinórmértékül szolgál.»²

Ennek a rendszabálynak célbavett pénzügyi hatása aligha volt akkora, mint a politikai, mert teljesen lehetetlenné tette az alkotmányosan megválasztott törvényszéki bírának hivatalukban maradását, midőn tőlük azt követelte, hogy törvénytelenül kivetett adók behajtására vállalkozzanak.

A módszer azonban: a régi pátensek egyenkinti föllevenítése, rendkívül kényelmes eszközként kínálkozott a régi rend lassankinti helyreállítására, amit mindig azzal a tetszetős ürüggyel lehetett igazolni, hogy miután az országgyűlés elmulasztotta a szükséges törvényt kellő időben meghozni, azokat a közrend érdekében hatalmi szóval, az előző korszak «törvényeinek» újabb életbeléptetésével kellett pótolni.

Így látjuk, hogy a kormány már októberben újból alkalmazásba vette az 1852. sajtópátent s ennek alapján kérlelhetetlenül lefoglalta a merészebb hangú lapokat; az első áldozatok az élclapok lettek s a dolog szinte komikus szint öltött, midőn e rendszabály szigorát koron-

¹ H. H. S. A. Min. R. Prot. okt. 24.

² A december 11-ikéről keltezett, Forgách és Pápaytól ellenjegyzett nyomatott császári leirat Hlaváts főisp. helytartó kíséző iratával a berzeviczei iratárban. L. P. N. dec. 15.

kint a kormány sugalmazott lapjainak is, sőt a minden politikai színezetet nélkülöző Vasárnapi Ujságnak is megéreznie kellett.¹ Látni fogjuk, hogy megsokasodtak a sajtóperek az egykor szabadelvű Schmerling uralma alatt. Ugyanígy lett később — királyi biztosi hatáskörben s hivatkozással arra, hogy az abszolút rendszer minden törvénye, melyet az októberi diploma kifejezetten hatályon kívül nem helyezett érvényes, — újra életbe léptetve az 1852-i egyleti törvény, mely az eddiginél sokkal kényelmesebb alapul szolgált minden egyesületi működés megszabályozására.²

Az ezidőbeli adminisztratív intézkedések közül szívesen írunk Forgách kancellár javára néhány tanügyi természetűt. Így keresztülvitte a kancellár, Schmerling ellenzésével szemben, hogy a helytartótanács kebelében fennálló tanulmányi bizottság szakértő külső tagokkal bővítessék ki; így jutottak jeles magyar tudósok, mint Pauler Tivadar és Szabó József, abba a helyzetbe, hogy a tanügyi kormányzat körében is értékesítsék tehetségüket és tudásukat.³ Október 21-én a helytartótanács a magyarországi gimnáziumok tanítási nyelvének kérdését úgy szabályozta, hogy az 19 gimnáziumban kizárólag a magyar legyen, 19-ben pedig vegyesen a magyar és az ott dívó nemzetiségi nyelv; csak a belényesi alapítványi gimnáziumban szolgált a román kizárólagos tanítási nyelvül. Valamivel később a műegyetemen a magyar nyelv és irodalom tanítását rendszeresítették.⁴

A provizórium kihirdetésével a kormány magát az elé a nehéz feladat elé látta állítva, hogy összetoborozza azokat az egyéneket, akiknek segítségével a maga választott rendszerét a valóságba átvigye, rendeleteit végrehajtsa s a közigazgatás és törvénykezés zavartalan menetét biztosítsa.

Forgách és Pálffy aziránt tisztában lehettek, hogy e feladat megoldásánál az alkotmányos korszak által hivatalba helyezett egyének közül, kik a közönség bizalmát kétségbevonhatatlanul bírták, majdnem senkire sem számíthatnak. Másrészt azonban különösen Forgách el volt tökéelve, hogy az októberi diploma alapján behozott magyar szolgálati nyelvet veszni nem hagyja s ezért nem fogadja meg a Schmerling tanácsát, hogy nem magyar honosokat is alkalmazzon a közigazgatás és törvényhozás körében, útját állja a Bach-rendszer rendelkezési állapotba helyezett tisztviselői tömeges visszavándorlásának s magyar honosokkal fogja a lemondókat pótolni, onnan vevén azokat, a hol találja.

Csakhamar tapasztalnia kellett, mily nagy nehézségekkel jár ez,

¹ P. N. okt. 8., 11., nov. 6.

² U. ott 1862. jan. 11.

³ H. H. S. A. Min. R. Prot. szept. 24.

⁴ P. N. okt. 31., 1862. jan. 10.

kivált a roppant hatáskörrel és nagy felelősséggel egybekötött megyekormányzói állások betöltésénél. Némely törvényhatóságba már a provizórium beköszönte előtt kir. biztos küldetett ki, így Pest megyébe Kapy Eduard, Pest városába Koller Ferenc; ezek megtartva minőségüket, új, nagyobb hatáskörükbe léptek. Jankovich György, a jászkún kerület főkapitánya volt az egyetlen a régiek közül, ki megmaradt helyén; a főispánok túlnyomó része már lemondott s most bekövetkezett a többinek fölmentése is; némelyiknél — mint pl. gr. Cziráky János, fejezmegyei főispánnál — a fölmentést mint tett nyilatkozatai megtorlását tüntették föl; ellenben gr. Péchy Manó, abaúji főispán felmentése elismerés nyilvánítása mellett történt.¹

Az új főispáni és adminisztrátori kinevezések legtöbbször meglátzott, hogy a választás kényszerűségből történt, jobbnak hiányában! Esztergomba, a primással való megegyezés alapján neveztetett ki gr. Forgách Ágoston vál. püspök, esztergomi kanonok főispáni helytartóvá, Vas megyébe gr. Zichy Hermann, Somogyban Mérey Károly, Tolnában Döry Gábor, Győrben Balogh Kornél lettek főispánok; Forgách püspöknek és Méreynek volt bátorságuk körlevéllel fordulni a megye közönségéhez, igazolva elhatározásukat s támogatást kérve. Mérey a kiegyenlítést jelölte meg céljául s kijelentette, hogy ha ez nem is sikerül, nyugodt lelkiismerettel fog sírba szállni. Forgách püspök a megye közönségéhez beszédet is intézett, az egybegyülteket elvezette a primáshoz s azután lakomát adott nekik. A legtöbb megyében azonban a kancellár kénytelen volt kevésbé tekintélyes alakokkal érné be: egy-két elszegényedett mágnás mellett a Bach-korszakból nyugdíjas minőségben vagy rendelkezési állományban itt maradt törvényszéki elnökök vagy bírák szolgáltatták a legnagyobb kontingensét az új «megyekormányzó» karának; akadt közöttük volt megyefőnök és kir. táblai jegyző, sőt pénzügyi tanácsos és volt szolgabíró is. Ismeretlen, súlytalan nevek s ezeket is csak úgy tudta megnyerni Forgách, hogy bizalmas körlevélben tudtukra adta, hogy rendszerváltozás esetében rendelkezési állapotba helyezésre vagy kedvezményes nyugdíjazásra számíthatnak.²

Nem kisebb nehézségekkel járt a tisztikarok összeállítása; ezek is hasonló elemekből toborzódtak, de itt még mélyebben kellett a jelentéktelenség és ismeretlenség rétegeibe leszállani. A szabolcsmegyei kir. biztos öt embernek kínálta fel az alispánságot, míg végre talált egyet akit elfogadta. Több kir. biztos a hivatali állásokkal egybekötött fizetések fölemelését kérte, mert oly illetmények mellett, aminőket az alkotmányos korszak tisztviselői húztak, ma nincs vállalkozó! Előfordult ismételve, hogy oly egyének, kiknek kinevezését már közzé-

¹ O. L. K. E. I. 817., 1148. szám. P. N. nov. 9., 15., 19., 22., 26.

² P. N. nov. 13—dec. 11-i számok.

tették, utólag tiltakoztak ellene. Máriássy Ádám, ki már az oroszok bevonulásakor mint kormánybiztos szerepelt, s most Borsod megye kir. biztosa lett, legegyszerűbbnek találta hirlapi hirdetésben hívni fel mindenkit, ki magát hivatalos állás viselésére képesnek érzi, hogy jelentkezzék s mutassa be okmányait ; így aztán nem lehet csodálni, hogy a kinevezettek között «cs. kir. figyelő» (respicient), tollnok, írnok is előfordult és ritka kivételt alkotott az olyan eset, amelyben egy ezidőben állásba jutott tisztviselő ezt az állását utóbb az alkotmányos korszakban is megtartotta.¹ A provizórium idejében Pestmegye első alispánja a Nyáry Pál helyére Benyovszky Vince lett, Pest város főpolgármestere Krászonyi József, Budáé Paulovics László.²

Csodálatos, hogy a kinevezéseknél követett ilyen eljárás után a kormány mégis csakhamar abba a helyzetbe jutott, hogy a saját kinevezettjeinek megbízójuk iránti hűségben és odaadásában kételkedni volt kénytelen. Ez csakis úgy magyarázható, hogy az új kinevezettek s különösen a megyei kormányzók, látva a gyűlöletet, melynek ki vannak téve, néha egy-egy, a közvéleménynek tetszetős kiszólással vagy kilengéssel igyekeztek súlyos helyzetüket könnyíteni. Így Pálffy helytartó megbotránkozással mutatta be a kancelláriának Szabó Antal temesmegyei főispáni helytartónak székfoglalása alkalmával tartott beszédjét, melyben tagadta az októberi diplomának alaptörvényi jellegét s Deák Ferenc feliratáról azt mondta, hogy az szigorúan a törvényen alapul, de jó lett volna a «quid juris» mellett a «quid consilii»-t is tekintetbe venni ; elismerte, hogy Magyarországon csak az országgyűlésileg megajánlott adó hajtható be, de az okosság kívánja, hogy a hatalommal szembe ne szálljunk. E beszédje miatt Pálffy az adminisztrátort állásától nyomban elmozdítandónak ítélte. Forgách higgadtabban fogta fel a dolgot ; tapintatlannak tartotta ő is a beszédet, de nem látott elegendő okot arra, hogy e miatt a különben érdemes férfiú elejtessék, annál kevésbbé, mert nehéz volna helyére megbízható egyént találni.³

Hasonló esete volt Balogh Kornélnak, ki mint udvari tanácsos a kancelláriában elvállalta a győrmegyei főispánságot s a megyei tisztikar első összejövelele alkalmával nem akadályozta meg egy oly határozatnak jegyzőkönyvbe vételét, amely az új rendszer ellen óvást emelt. A főispán igazoló jelentése ellenére a kancellár a helytartó javaslata értelmében utasította az utóbbit, hogy Baloghot tapintatlan eljárásáért rója meg s a szóbanforgó határozatot töröltesse általa a jegyzőkönyvből. A főispán a megrovásban megnyugodott, de újabb előterjesztésben fölmentetni kérte magát a jegyzőkönyvi törlés végrehajtásától,

¹ Fuhrmann Andor eperjesi polgármester.

² P. N. nov. 14, dec. 20-i számok.

³ O. L. K. E. I. 1119. szám.

mert a tisztikar óvása időközben feledésbe ment, a tisztviselők kötelességeiket pontosan teljesítik s e rendelet utólagos végrehajtása állását lehetlenné tenné. A helytartó, mint a katonai fegyelem embere, nem volt hajlandó a kérést teljesíteni, mert az idő múlása (ez már márciusban történt) a főispán saját hibája s a kormány nem lesz képes tekintélyét fenntartani, ha saját közegei megtagadják utasítása teljesítését. Forgách kancellár most is engedékenyebbnek bizonyult: elengedte a főispánnak a jegyzőkönyvi törleszt, de komolyan megintette, hogy jövőben ilyesmi ne forduljon elő.¹

Azonban panaszok merültek föl egyes megyekormányzók ellen a közönség köréből is. A kancellár kénytelen volt gr. Zichy Hermann vas megyei főispántól felvilágosítást kívánni be tisztikarának hanyagsága s a közigazgatás lassú menete miatt. Még sokkal nagyobb megütközést keltet Máriássy Ádám borsodi kir. biztos eljárása. Ő kezdettől fogva erős kezűnek akart mutatkozni; azoknak a rendelkezési állományban levő tisztviselőknak, kik hivatalt vállalni nem akartak, a fizetését egyszerűen beszüntette, amiért a kancellária dícséretében volt része. Csakhamar azonban átjárta a lapokat a hír, hogy Máriássy parancsára Jekelfalusy Lajost, Miskolc város főbíróját, úgyszintén Éles János albíró és Kis József főjegyzőt elfogták s a kassai hadtestparancsnoksághoz kísérték állítólag azért, mert a rájuk bízott okmányokat az új tisztviselőknak kiszolgáltatni nem akarták. A helytartóság is értesült a dologról, de hamar megnyugtattatta magát Máriássy azon jelentése által, hogy a katonai hatóságok közlése szerint a vizsgálat nem fogja Jekelfalusynak és társainak elítéltetését vonni maga után. A kancellár azonban kevésbé kedélyesen fogta fel a dolgot, «őszinte sajnálatát fejezte ki Máriássy tapintatlan eljárása felett»; ő — úgymond — barátja az erélynek, de rosszalja az olyan balfogásokat, melyek az erély ürügye alatt csupa túlbuzgóságból s a következmények higgadt megfontolása nélkül követtetnek el s melyek a hivatalos közegeket igazságtalan színben tüntetvén fel, megingatják a közbizalmat. Amiért Máriássy komolyan utasítandó, hogy az ily intézkedésektől szigorúan tartózkodjék. Jekelfalusy és társai pedig nagy sietséggel szabadon bocsáttattak.²

Míg a magyarországi ideiglenes kormányzat igyekezett tárgyilagos szigorral gyakorolni az ellenőrzést saját közegei fölött, viszont ezeket a vállalkozásuk miatt őket az értelmiség részéről érő bántalmak és bojkottálás ellen is oltalmába akarta volna venni; de e tekintetben nem mutathatott fel eredményeket. Jellemző példa volt a vas megyei újonnan kinevezett alispán, Hrabovszky esete, ki megjelenvén a szom-

¹ *U. ott* 1862. évi 65. és 236. szám. *P. N.* 1862. jan. 11.

² *O. L. K. E. I.* 1861. évi 952. sz., 1862. évi 64. és 384. számok. *P. N.* 1862. jan. 9., 11., 21.

bathelyi gazdasági egyesület közgyűlésén, az egész gyülekezet tüntetőleg elhagyta a termet.¹ Az ilyen tüntetések ellen nem volt védekezés. Gr. Pálffy Móricot mód felett bosszantván e dolgok, egy legfelsőbb elhatározást akart kieszközölni, mely a nyilvánosság előtt az uralkodó teljes védelméről biztosítaná az új tisztviselőket. Forgách kancellár abban a helyes véleményben volt, hogy egy ily legfelsőbb megnyilatkozás csak növelné az illetőket hazaárulóknak nyilvánító, s a jegyzőkönyvekből már úgyszólván törölt megyegyűlési határozatok fontosságát. Pálffy azután más módon próbált a sértegetéseknek és fenyegetéseknek véget vetni; egy körrendeletben az ily vétségekre nyolc naptól hat hónapig terjedhető szigorú fogságbüntetést akart szabni. Forgách elvben egyetértett ezzel, de attól tartott, hogy az ily cselekmények nyomozása túlságosan belé fog nyúlni a magánéletbe; ő is tervbe vette az efféle vétségeknek kifejezetten a katonai bíróságok elé való utalását. Azután mindössze az történt, hogy egy december 14-éről kelt udvari rendelet újra elrendelte a diffamáló határozatoknak — amennyiben az még addig meg nem történt volna — a jegyzőkönyvekből való törlését.²

Már az eddig elmondottak is némi tájékoztatást nyújtanak arra nézve, hogy a provizórium milyen fogadtatásban részesült Magyarországon s milyen várakozással nézhetek annak létrehozói munkájuk gyakorlati eredményei elé. Egy a magyarok iránt kevés rokonszenvet eláruló újabb közjogi és történetíró csodálatosnak mondja a nyugalmat, mellyel a nemzet e változást fogadta s azt a majdnem kivétel nélküli egyetértést, amellyel az egész ország megfelelt a passzivitás Deáktól kiadott jelszavának. Mindez annak a bizonyítéka volt, hogy Magyarország az alkotmányos kormányzás néhány hónapja alatt erkölcsileg megerősödött és teljesen egységes volt nemzeti politikájának céljára nézve, amiért a jövőbe vetett bizalma sem ingott meg.³

Ez a csodálatos nyugalom főképp a Deák személyétől áradt ki, aki teljesen tisztában volt magával az iránt, hogy a nemzet most se tehet semmi egyebet, mint visszakövetelni alkotmánya teljességét, bár Bécs — ha úgy tetszik neki — kormányozhatja 500,000 szuronnyal, amelynek a nemzet ellent nem állhat. Tőle pedig ne várja senki, hogy azt a programot, amelyet a két feliratban kifejtett, most mással cserélje föl.⁴ Azt mondogatta ez időben mindig: «csak egy helyes politika van jelenleg — nem politizálni!» Csengery Antal s vele bizonyára sokan azt mondták rá: igaza van. Nehéz is lett volna nyilvánosan politizálni, mikor a gyűléseket nem túrték s a sajtó annyira gúzsba volt

¹ P. N. 1862. jan. 15.

² O. L. K. E. I. 1861-i 881. szám; 1862-i 104. szám; ez utóbbi nincs kiadványozva. P. N. 1862. jan. 21.

³ Redlich id. köt. 194—195. l.

⁴ Kecskeméthy A. beszélgetése Deákkal; K. A. naplója 126. s köv. l.

kötve, hogy a nagy kérdések fölötti legszelidebb polémiát sem engedték meg. «A rendőrség éjjel kidobta a lapból ami nem volt ínyére.»¹ A passzivitás politikáját hirdette Kemény Zsigmond is a Pesti Naplóban, mondván, hogy «nem volna értelme annak, ha most suttogva és en miniature ismételnők azt, amit tavaly fennszóval, nem hatás nélkül, de eredménytelenül hirdettünk.»²

A helyzet megítélése szempontjából azonban figyelmet érdemel az a jelentés is, amelyet 1861. december hó elején küldtek Kossuthnak hívei.³ Ez a jelentés nagyon sötét színekben festi a közhangulatot, talán némileg célzatosan is, hogy Kossuthot cselekvésre indítsa. «A hazafiak nagy része — úgymond a jelentés — megijedt az életbeléptetett szigorú rendszabályoktól, a rossz hazafiak pedig honfiúi áldozatkészségnek minősítik hivatal utáni sóvárgásukat. Annyi a hivatalkereső, hogy két provizóriumot lehetne belőlük összeállítani. (Ennek az említett tények ellentmondanak.) De vannak kivételek! Az agitáció azt hirdeti, hogy Magyarországon csak az urak nem akarnak kibékülni Auszriával, mert akkor nem tarthatnák lenyugözve a népet, de a császár meg fogja mutatni, hogy az fog történni, amit ő akar s ami a nép és a nemzetiségek javára szolgál. Szerencsére az agitációval párhuzamosan halad az adóexecutió katonai erővel, temérdek csalással és zsarolással. Keresztül tudtuk vinni az alkotmányos hatóságok tömeges lemondását az abszolút kormány intézkedéseivel szemben; sokan nehezen váltak meg állásuktól, ezért becsületbeli dolgot kellett csinálni belőle... «Az biztos, hogy ha tavaszra nem lesz valami «égiháború», a nemzet minden áron ki fog békülni; egy ilyen békemű apostolaiavá azonban mi sohasem válhatnánk.»

Az általános tájékozatlanságban természetesen kapkodott a közönség különösen Bécsből szárnyra kelő hírek után, bár azoknak többnyire nyomában járt a cáfolat. Beszéltek a titkos intésről, melyet a volt országgyűlési határozati pártiak kaptak volna Bécsből bizonyos egyezkedési tárgyalások iránt, melyekből természetesen semmi se lett.⁴ Zsedényi ezt írta 1862. februáriusában Deáknak: «Magam maradtam régi barátaim sorából, kit Ő Felsége időről-időre még magához hivat. Azt tudom, hogy a külön minisztérium eszméjét soha, de soha el nem fogadja.»⁵ Egyszer Schmerling bukásának, másszor Rainer főherceg

¹ Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései (Bpest, 1928) 474—475. l.

² P. N. 1862. márc. 19.

³ Kossuth: Irataim III. 665. s. köv. l. Ezt a jelentést Jósika küldi Kossuthnak Genuába azzal, hogy azt P. F.-től kapta; ez a P. F. minden valószínűség szerint b. Podmaniczky Frigyes, aki tudvalevőleg sógora volt Jósikának.

⁴ Podmaniczky id. m. III. 135. s. köv. l.

⁵ Kónyi: Gr. Széchenyi István levelei Hollán Ernőhöz, Bud. Szemle, 1899, (265. szám) 162. l.

helytartóságának, sőt nádorságának híret terjesztették a lapok. Apponyi maga cáfolta meg azt a tudósítást, mintha a magyar konzervatívok Bécs mellett Kalksburgban értekeztetet tartottak volna, amihez az osztrák lapok mindenféle kommentárokat fűztek. Hasonlóképpen megcáfolta Ürményi József a bécsi lapok ama híret, mintha ő a császárnak emlékiratot nyújtott volna át.¹

Egy időben levélváltás folyt a kancellária s a helytartóság között az uralkodónak magyarországi látogatása tárgyában. Forgách maga vetette föl az eszmét, hogy a törvényhatóságok szervezésének befejezése után egy uralkodói látogatás, mint a viszonyok megszilárdulásának legfelsőbb elismerése, jó benyomást tenne; azonban, Pálffyval egyetértőleg, még februárius közepe táján is el kellett ismernie, hogy a helyzet erre meg nem érett. Véletlenül ugyanekkor a mindig szimatoló rendőrség egy, a császár ellen tervezett merényletnek vélt nyomára jönni; az ez irányban megindított, kiterjedt vizsgálat azonban alaptalannak tüntette föl a jelentést.² A császár kevéssel előbb velencei tartományában időzött s a Veronában végbement nagy katonai szemle alkalmával a bel- és külpolitikai helyzet által egyaránt nem indokolt harcias beszédek hangzottak el. Az uralkodó a katonákhoz intézett beszédjében buzdította őket a nehéz küzdelmekre, melyek előtt állnak, Benedek hadfőparancsnok pedig kifejezést adott az egész katonaság lelkesedésének és nemzeti ségi különbség nélküli önfeláldozó készségének nagy Ausztriáért és császáráért síkra szállni. Beszédét így végezte: «És győzni fogunk! Isten bennünket úgy segéljen! Amen.»³

Szerencsére ekkoriban Ausztria csak a balkánon adta némi jelét harci kedvének, amidőn a montenegrói és hercegovinai lázongások idejében határai biztonsága s a közlekedés biztosítása érdekében csapatait bevonlatta Dalmáciából a Hercegovinához tartozó Suttorinába, ami heves jegyzékváltást idézett elő Szt. Pétervár és Bécs között, mert Oroszország — s mint később kitudt, nemcsak Oroszország — Ausztriának ebben az egyoldalú és elszigetelt vállalkozásában a párizsi béke megszegését látta; nagyobb bonyodalom azonban nem támadt belőle.⁴

A provizórium berendezkedéséhez természetesen hozzá tartozott a sajtó megfelelő kezelése úgy korlátozó és megtorló, mint hangulat-
keltő és propagatív irányban; az előbbire nézve a kormánynak úgyszólván teljesen szabad keze volt, mégse érthette el egészen a célját; az utóbbira nézve elmondhatjuk, hogy a ráfordított áldozat semmi arányban sem állott az eredménnyel. Már decemberben elkezdődtek a sajtóvétségek miatti elfogatások; Tóth Kálmán, mint a Bolond Miska szer-

¹ P. N. 1862. jan. 14., 17., 18., 19., 25., 26.

² O. L. K. E. I. 1862-i 127., 204., 235. számok.

³ P. N. 1862. jan. 15. Rogge id. köt. 182. l.

⁴ P. N. 1862. jan. 4. Rogge id. köt. 177—178. l.

kesztője, ekkor került fogságba.¹ Ez időben a hivatalos kormánylapnak tekintett «Sürgöny»ön kívül, mint nem hivatalos lapok, Magyarországon a Pest=Ofner Zeitung, a Pesti Hírnök részesültek szubvencióban, amelyet azonban hosszú huza=vona után éppen nem nagy összegben a kancellár megkeresésére a pénzügyminiszter csak kellenlül utalt ki.² Az osztrák és a magyar kormánytagok között ugyanis írásban és szóval állandóan folyt a vita a hivatalos és nem hivatalos szubvencionált sajtó magatartása fölött, s — mint már említettük — előfordult nem egyszer, hogy egy kormánylapot is le kellett foglalni. Ausztriában a sajtótudatóciók terén sokkal bőkezűbb volt a kormány. Schmerling egy ízben érdekes adatokat terjesztett a minisztertanács elé a sajtószubvenciókról; e szerint az 1861. év folyamában 78,500 forintot fordítottak e célra s ez összegből a Schmerling lapja, a Donau=Zeitung, melyet Perthaler szerkesztett, egymaga 25,000 frtot vett igénybe. A Schmerling számítása szerint tulajdonképpen e célra 350,000 frt volna szükséges, melyből 85,000 frt a külföldi sajtóra jutna, a pénzügyminiszter legfőlebb 160,000 frtnak felvételét a költségvetésbe mondta lehetségesnek. A személyesen elnöklő császár csak azt kívánta biztosítani, hogy a szubvencionált lapok azután ne írjanak a kormány ellen.³

A provizórium kihirdetését követő első hónapokban a katonai bíróságok szemlátomást tartózkodtak joguk gyakori és feltűnő igénybevételétől; ellenben még mindig nem szüneteltek a katonai adóvégrehajtások, habár maga a rendőrség figyelmeztette a kormányt az e téren előforduló visszaélésekre és arra, hogy a legloyalisabb polgárok is békétlenek lesznek, mert joggal azt hitték, hogy a provizórium behozatalával az adószedést a rendes pénzügyi közegek fogják végezni s most látják, hogy minden a régiben marad, amit nem az új hivatali közegek lassúságának, hanem magának az új rendszernek tudnak be.⁴

A következő fejezetben fogjuk látni, hogy, míg magában a szűkebb értelemben vett Magyarországon a provizórium első hónapjai egyáltalán nem hozhattak létre oly eredményeket, melyek az állítólag csak izgatók által félrevezetett közönséget az új rendszernek s az annak végcéljaként jelentkező összepontosított birodalmi alkotmány eszméjének megnyerhették volna, Erdélyben szintén kínos vajadások akadályozták a Schmerling terveinek megvalósulását, Horvátország pedig tovább is ridegen elzárkózott a februáriusi pátens ígéreteitől. Sőt mi több, magában Ausztriában nyomát sem lehetett találni a megelégedésnek, a

¹ P. N. 1861. dec. 10., 14., 15.

² O. L. K. E. I. 1861-i 823. és 1084. számok, 1862-i 181. szám. (Itt 3000 frtról van szó.) H. H. S. A. Min. R. Prot. 1861. szept. 2. (Itt a Sürgöny szubverciója 6000 frttal szerepel.)

³ H. H. S. A. Min. R. Pr. 1862. márc. 4.

⁴ O. L. K. E. I. 1861-i 971. szám.

csonka s a mellett nehezen kezelhető birodalmi tanács állandóan csak a februáriusi alkotmány kudarcáról tett bizonyosságot.

Ily körülmények között valóban csak a Schmerling makacs hiúsága szülhette azt a gondolatot, hogy a februáriusi pátens kibocsátásának első évfordulóját birodalomszerte meg kell ünnepelni. Indítványára s a közkívánatra való hivatkozással a minisztertanács már februáriu 15-én elhatározta, hogy az alkotmány megadásának évnapja, vagyis februáriu 26-ika, mindenütt megünnepeltessék, egyházilag is és az ünneplésben a hivatalnokok és a katonatiszti kar hivatalból testületileg részt vegyenek.¹ Schmerling ez alkalomból magas kitüntetésben részesült. Az ünneplés a legtöbb helyen zavartalanul, de kizárólag hivatalos jelleggel végbement s a Schmerling sajtója megállapíthatni vélte, hogy napról-napra szaporodik azoknak a száma, kik a föderalizmus táborából a februáriusi pátensébe mennek át, így a rutének, románok, szászok, szerbek s a felvidéki tótok; sőt a magyar körökben is jobb hangulat kezd lábrakapni. Nem hiányzott azonban az ellentmondás sem, és pedig nem a gúzsbakötött Magyarország részéről. A prágai hercegérsek megtagadta a kívánt ünnepi mise tartását, mondván, hogy az egyház politikai tüntetésekben nem vehet részt; ugyanezt tették a königgrätz és bukovinai püspökök. Volt e fölött nagy felháborodás a minisztertanácsban, mely elhatározta, hogy az illető főpapoknak a császár megütközése fejeztessék ki.²

De az osztrák sajtóban is nagyon megoszlottak a vélemények ez ünneplés időszerűségére nézve. A centralista «Morgenpost» szerint az alkotmány megünnepelésének öröme nem ment a fájdalomtól, mert a dualizmus, melyet a februáriusi alkotmány el akart törölni, élénkebben nyilatkozik, mint valaha. Legélesebben tiltakozott az ünneplés ellen a prágai «Hlas», arra emlékeztetvén, hogy Csehország lakosságának kétharmada cseh s csak egyharmada német! Mire a Schmerling szócsöve, a «Donau-Zeitung» fölényesen kitanította cseh kollégáját, hogy Európa nem fogja megengedni, hogy e világrész kozák legyen és Németország nem fogja Csehországot kezeiből kibocsátani soha! Az azóta lezajlott világesemények furcsa világot vetnek az osztrák államminiszter fennhéjázó jóslatára.³

Véletlenül a pátens kibocsátásának évnapja majdnem összeesett azzal a nappal, t. i. februáriu 23-ikával, amelyen a magyar országgyűlés feloszlata 6 óta hat hónap telt el. Forgách kancellárnak meg kellett emlékeznie arról, hogy az ő javaslatára az országgyűlést feloszlató uralkodói leiratban az a bár csak bizonytalan ígéret is foglaltatott, hogy az új országgyűlés a lehetőség szerint hat hónap alatt fog összehívadni.

¹ H. H. S. A. Min. C. Pr. 1862. ² U. ott márc. 6. P. N. febr. 27. febr. 15.

³ P. N. febr. 26., 27.

Senki se gondolhatott komolyan arra, hogy ez a határidő megtartassék ; azonban Forgách mégis helyén valónak vélte, hogy annak kényszerű elmulasztása valami magyarázat tárgyává tétessék. E mellett őt kétségkívül az a gondolat is vezérelte, hogy komolyan akarta összehívni egyszer az országgyűlést és akarta ébren tartani az ebbe vetett hitet a nemzetben ; mert csak így vélte lehetségesnek egy oly mérsékelt párt létrejöttét, mellyel majdan az országgyűlésen a kiegyezést — az ő elgondolása szerint mindenesetre 47-es alapon — megkísérelni lehessen.¹ Ez magyarázza meg azt is, hogy a kancellár a tervezett uralkodói megnyilatkozásban utalni kívánt az országgyűlés számára már most előkészítendő királyi propozíciókra, hogy ez is igazolja az összehívás komoly szándékát.

A március 7-én az uralkodó személyes elnöklete alatt tartott minisztertanácsban terjesztette elő javaslatát, bemutatva már a kiadandó királyi kézirat szövegét is, mely röviden megállapítván, hogy az országgyűlést összehívni mindeddig lehetetlen volt, s utalva arra, hogy az uralkodó eltökélt szándéka Magyarországnak a birodalom többi országhoz való közjogi viszonya tekintetében a magyar országgyűlés közreműködésével határozni s hogy fennáll reménye a kedélyek oly megnyugvására, s a viszonyok oly megszilárdulására, mely az országgyűlés összehívását nemsokára lehetővé fogja tenni, utasítja a kancellárt, hogy az országgyűlés elé terjesztendő királyi propozíciókat dolgoztassa ki és mutassa be. E propozíciók tárgyai gyanánt Forgách a közjogi kérdésen kívül megjelölte a polgári perrendtartást, a kereskedelmi- és büntető-törvényt, de jelezni kívánta, hogy a régibb magyar törvények is alkotmányos úton a jelen közjogi viszonyokhoz alkalmazandók lesznek.

A javaslat nagy vitát idézett föl ; Rechberg és Esterházy pártolták azt, mert véleményök szerint Ausztria iránt barátságos hatalmak (itt bizonyára Angolországra gondoltak) megnyugvással fogadnák a magyar országgyűlés összehívását. Schmerling is kívánatosnak tartotta, hogy a jóérzelmű magyarok megszabaduljanak attól az aggálytól, hogy Magyarország abszolutisztikus módon fog kormányoztatni. Kívánná azonban, hogy a kézirat határozottan fejezze ki azt, hogy az uralkodó a közösen kezelendő ügyekre nézve változhatatlanul határozott s csak azok kezelésének módja lehet tárgyalások anyaga. Forgách utalt ugyan arra, hogy a gazdag képzeletű magyarokkal máskép kell beszélni, de nem látott lényeges eltérést a saját s az államminiszter felfogása közt és hajlandónak nyilatkozott javaslatának szövegét megfelelően módosítani. Miután a császár jelezte, hogy a magyar országgyűlés esetleges elfogadható javaslatai a birodalmi tanács elé lesznek viendők, s hogy ha a tárgyalások eredménytelenek maradnának, az országgyűlés újból feloszlatandó és

¹ *Drei Jahre Verf.* 177. 1.

a jelenlegi kormányzati rendszer mindenestre fenntartandó lesz, Forgáchot javaslata kidolgozására utasította.¹

A két későbbi minisztertanácsban (márc. 11. és 14.), mely e tárggyal foglalkozott, már nem a császár, hanem Rainer főherceg miniszterelnök elnökölt s Forgách bemutatta módosított javaslatát, mely számolt a Schmerling aggályaival, de mégsem nyerhette meg ennek tetszését, ami kissé ingerültté tette a vitát. Schmerling nem akart elállni az elhatározások változhatatlanságának hangsúlyozásától s a februáriusi pántensre való utalástól, mire Forgách ingerülten felelte, hogy jobb semmit se mondani, mint mindig újra «csipkedni».² Gr. Nádasdy Ferenc, ki ez időben, mint a kormány bizalmi férfia, az erdélyi ügyekre nézve ismét helyet foglalt a kabinetben, azt ajánlotta, hogy a főispánok előzetes megkérdezése után próbaképpen a törvényhatósági bizottságok volnának összehívandók, hogy azok magatartásából lehessen következtetést vonni arra nézve : mi várható az országgyűléstől? Forgách ezt határozottan ellenezte, sőt hibának tartotta, hogy 1860-ban megengedték a bizottságok összehívását. Ő — úgymond — a maga tisztviselőivel kívánja a választásokat intéztetni, a törvényhatóságok majd csak az országgyűlés által eszközölt reform után lennének visszaállítandók. Megegyezés nem jöven létre, a kiadandó kézirat tervét végül egészen eljejtették.³

Forgách, úgy látszik, bízott abban, hogy ha az uralkodó, ki akkoriban Velencében időzött, visszatér, sikerülni fog az ügyben fordulatot idéznie elő, mert — feltűnő mellőzésével a hivatalos titoktartásnak — kevéssel később a lapokban egy közlemény jelent meg, mely elmondja, hogy miután a hat hó, mely alatt az országgyűlésnek «a lehetőség szerinti» összehívása kilátásba helyeztetett, elmúlt, a kormány tájékoztatni kívánja a közvéleményt az össze nem hívás okai felől ; a tájékoztatás formájára nézve azonban nézeteltérés van az államminiszter s a kancellár között, mely csak a császárnak Velencéből való visszatérése után fog eloszlattni.⁴

A nézeteltérés eloszlátása nyilván nem sikerült s a kormány a magyarázattal adós maradt. A nemzet bizonyára jobban értette meg azt a hallgatást, mint megértette volna a magyarázatot.

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. 1862. márc. 7. *Redlichnél*: II. 301—302. l.

² «sticheln».

³ H. H. S. A. Min. R. Pr. márc. 11., 14. *Redlichnél* II. 302—303. l.

⁴ P. N. márc. 18.

III.

(Az erdélyi külön országgyűlés összehívásának terve döntő stádiumba jut ; Kemény kancellár javaslatai nagy módosítást szenvedvén, ez lemondását idézi elő. A szeptember 19-i uralkodói leirat kitűzi az erdélyi országgyűlést nov. 4-ikére Gyulafehérvárra ; a kormányszék ez ellen előterjesztést tesz, melyet a kormány mellőz. Gr. Nádasdy Ferenc miniszterre neveztetvén ki, megbizatik az erdélyi kancellária vezetésével ; az országgyűlést ugyan bizonytalan időre elhalasztják, de az előkészítő munkálatokat elrendelik. Az erdélyi kormányszék elnöke a távozó gr. Mikó Imre helyett gr. Folliot de Crenneville altábornagy lesz s a törvényhatóságok vezetőinek kicserélésével és a törvhat. bizottságok felfüggesztésével, majd újjászervezésével Erdélyben is provizórium lép életbe, mely, miután az alkotmányos bírák vonakodnak az osztrák jogot alkalmazásba venni, a törvénykezésre is kiterjed. Az alatt Horvátországban is szakításra kerül a sor ; az országgyűlést felosztatja, de némely kívánságát teljesíti a kormány ; a megyéket működésben hagyják, azok némely helyen ellenzéki szellemű feliratokat határoznak el, de az ujoncozást foganatosítják. A birodalmi tanácsban fölmerül a költségvetés tárgyalására való illetékesség kérdése, a pénzügyi bizottság hosszan tárgyalja a költségvetést s a képviselőház erős kritikával, csak a miniszteri felelősség hiányára való utalással bocsátja azt keresztül, miközben az egész jobboldal távoltartja magát a szavazástól. A pénzügyi helyzet fokozódó nehézségei közt a haditengerészet számára külön minisztériumot szerveznek. Viszály a pénzügyminiszter és a magyar kancellár között a katonai adóvégrehajtások ügyében. 1861. szeptember — 1862. április.)

A Schmerling eredeti szándéka kétségekívül az volt : Horvátországban és Erdélyben a Magyarországon követett politikától megkülönböztetett eljárást alkalmazni ; ezekben a «koronatartományok»-ban remélte, hogy a februáriusi pátens elfogadását s a birodalmi tanácsban való képviselést sikerül keresztülvinnie és akkor a beligazgatás terén szívesen meghagyta volna mindkét országban a létező önkormányzatokat és eltekintett volna a magyarországiakhoz hasonló, tulajdonképpen ostromállapotszerű rendszabályoktól.

Horvátországra nézve már augusztus folyamában bekövetkezett a csalódás, azonban a bécsi kormány, megemlékezve a régi érdemekről, ezzel a dédelgetett gyermekével mégsem akart kíméletlenül bánni s mint látni fogjuk, a tétovázás és elodázás politikáját követve életben hagyta a vármegyéket s még egy-két közjogi vívmánnyal is kedveskedett a horvátoknak.

Más volt a helyzet Erdélyben; ott ugyan a román vagy szász többséggel bíró megyék nem fejtették ki azt az éles ellentállást, amely Magyarországon majdnem általánossá vált, de a külön országgyűlésnek, melytől Schmerling a birodalmi tanácsban való részvétel kimondását várta, de amelyet az 1848-i törvények alapján állóknak szükségkép ellenezniök kellett, az összehívása oly óriási nehézségekbe ütközött, s oly soká elhúzódott, hogy a kormány végre nem tehetett egyebet, mint ott is egy provizóriumot léptetni életbe, melynek a közigazgatás és törvénykezés rendes menetének biztosítása mellett az is volt a célja, hogy a külön országgyűlés számára előkészítse a talajt.

Ismertettük azt a kétségkívül taktikai okokból az erdélyi kormány= szék és kancellária által előidézett huzavonát, mely már az októberi diploma kibocsátása óta késleltette az erdélyi országgyűlés kiírását. Sok sürgetés után b. Kemény Ferenc, az erdélyi kancellária elnöke végre augusztus 24-én terjesztette elő a minisztertanácsnak az erdélyi ország= gyűlés összehívására vonatkozó javaslatait.¹

B. Kemény Ferenc kétségtelenül bizonyos ellenmondásba jutott önnönmagával, midőn jól ismert elvi álláspontját, mely az 1848-i úniót fennállónak s tehát az erdélyi külön országgyűlést törvénytelen= nek tekintette, elhagyásával belébozsátkozott a külön országgyűlés megtartásának módozataiba. Taktika volt bizonyára ez is: ellentétek fölidézésével akarta legalább még egyszer elodázni a törvénytelen álla= pot bekövetkezését. De miután bukását így sem kerülhette el, kérdés, vajjon hírneve és emléke szeplőtlen megőrzése szempontjából nem lett volna-e jobb már az elvi kérdésben vinni törésre a dolgot?²

E javaslat szerint az erdélyi országgyűlés november 4-re Kolozs= várra lenne összehívandó, s azon királyi proposíciók gyanánt szerepel= nének: a kormányzéknél és a kir. táblánál még üresedésben levő magasabb tisztségeknek választás útján való betöltése, képviselők kül= dése a birodalmi tanácsba, Magyarország és Erdély úniójának kérdése s az igazságügyi törvények szükséges revíziója. Az országgyűlés meg= választása olyképp történnék, hogy az eddig is választói joggal bírók körén kívül fejenkinti 8 forint adó jogosítson a választásra. Az ország= gyűlés kir. biztosául első helyen gr. Haller Ferenc táborszernagyot ajánlotta.

A Kemény javaslata nagy vitát idézett föl; a saját kancelláriájá= nak egyik román tanácsosa, Pop László Vazul azzal szemben külön= véleményt terjesztett elő, mely Nagyszebent ajánlotta az országgyűlés székhelyéül s a királyi proposíciók közé a román nemzet törvénybe iktatását s a nemzetiségek egyenjogúságának törvényes biztosítékait is

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. 1861. júl. 26., aug. 24.

² Lásd Ürmösy id. művét I. köt. 332. s köv. l.

felvétetni kívánta. Az országgyűlést már hat hét multával egybehívatni javasolta. Schmerling, az osztrák miniszterektől támogatva a Pop véleményéhez járult, de azon túlmenőleg kifogásolta, hogy az eddig jogosulatlan nemzetek részvétele az országgyűlés megalakításában mélyen alatta marad az eddig jogosultak arányszámának. Miután már a március 24-i legfelsőbb elhatározás megállapította a 4 forintnyi censust, legalább annak kimondását kívánta, hogy ebbe az összegbe mindenemű adó beszámíttassék és hogy a 60,000-nél több lelket számláló megyék 3000 lelken felül nem két, hanem megfelelően több képviselőt küldjenek, úgyhogy az országgyűlési képviselők száma 16-tal szaporodjék. Az országgyűlés székhelyéül ő is Nagyszebenet ajánlotta, mert, bár a kormányzék Kolozsvárott van, nem lesz nehéz azon osztályát, melylyel az országgyűlésnek éppen dolga van, Nagyszebenbe átutaztatni s Kolozsvárott a gyűlés nem magyar tagjai különösen az únió kérdésében a multak emlékeinek hatása s a magyar lakosság és a diákság terrorizmus alatt állának, ellenben Nagyszeben higgadt szász lakossága nem fogja zavarni az országgyűlés munkáját. Schmerling nem ellenezte az únió kérdésének a királyi propozíciók közé való felvételét, de a kormánynak előzetesen tisztába kell jönnie az iránt, hogy az úniót fennállónak nem tekinti és jövőre ellenzi.

Az ellenvéleményekkel szembeszállott Kemény s felfogását melegen támogatta Forgách is, sőt azzal sokban egyetértett Esterházy is. A magyarok véleménye szerint a Schmerlingtől ajánlott választási aritmetika ugyanis eltérne az 1790-i törvény alapjától s a románok messzemenő követeléseit mégse elégítené ki; a császár kinevezhetne 16 regalistát a románok közül, ezzel ugyanaz a cél volna elérve a törvény sérelme nélkül. Az időpontra nézve a két javaslat közötti különbség nem nagy; legjobb lesz megválasztását a kormányzékra bízni. A magyar kormánytagok nem hitték, hogy Kolozsvárott rendezavarás történhetnék mert most már a közönség nem vegyülhet az országgyűlés tagjai közé, mint régen; ha pedig a hagyomány és törvény ellenére Nagyszebenbe hívatik össze az országgyűlés, oda a magyarok nem fognak elmenni; nem is kívánható tőlük, hogy azokon a községeken menjenek át, amelyekben a románok a magyarokat 48—49-ben agyonverték. Az únió kérdésére nézve a magyarok álláspontja az, hogy azt a szentesített 48-i törvény kimondja, annak formai érvényéhez tehát kétely nem fér, annak revízióját csupán az októberi diploma rendelkezése szempontjából kell a kir. propozíciók közé fölvenni.

A vita megújult a szeptember 9-i minisztertanácsban,¹ a császár személyes elnöklete alatt. Ezúttal is mindkét fél szívósan ragaszkodott álláspontjához, új meg új érveket hozva fel annak támogatására; mint

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr.: 1861. szept. 9.

az országgyűlés esetleges székhelye, most már Gyulafehérvár is szóba került, bár Kemény arra figyelmeztetett, hogy ott nincs terem, mely 300 embert magába fogadhatna s ennyi embert a városban elszállásolni sem lehet; ellenben a Kolozsvárra nézve fölmerült aggodalmakat teljesen alaptalanoknak találta; e város az utóbbi időben mindig nyugodtan viselkedett, akkor is, mikor Bécsben és Prágában tüntetések voltak. B. Lichtenfels, az államtanács elnöke azt a jellemző nyilatkozatot tette, hogy jobb, ha a magyarok és székelyek nem jönnek el az országgyűlésre, mert az ő részvételöktől úgyse várható semmi jó. Rechberg pedig megjegyezte, hogy a kormánynak utóvégre is nincs oka az erdélyi országgyűlést mindenáron létrehozni.

Az országgyűlés egybealkotására nézve Schmerling a Pop számadatai alapján igyekezett kimutatni, hogy a márciusi legfelsőbb elhatározás mily igazságtalanságokat hárít a románokra. Most az ú. n. taxalis helyek, vagyis városi kerületek 60,000 lakos után 30 képviselőt küldhetnek az országgyűlésre, a megyék 1.800,000 lakosa csak huszat; ezekhez járul a 400,000 főnyi szászság 22, s a 390,000 főnyi székelység 10 képviselője; miután a románok 1.200,000 főnyi tömeget képviselnek, méltányos, hogy a képviselők száma 18-al szaporíttassék s ebből 16 a románoknak jusson. A Schmerling számadataival főképp Forgách kancellár szállott szembe, ki nagy eréllyel védte az erdélyi kérdésekben is a magyarság érdekeit. Szerinte múlt évi október óta a románság minden méltányos kívánsága teljesezésbe ment, ők úgy a kancellária, mint a kormányszék, a bíróságok és a főispáni kar összeállításánál kellő figyelemben részesültek; adócenzusuk alapján részt vesznek úgy a taxalis helyek, mint a megyei kerületek képviselőválasztásaiban s a regálisták meghívásánál se fognak mellőzteni. Mostani kívánságaik azonban már mértéktelenek, ők egyszerűen a létszámra akarják alapítani a választási rendszert és az országgyűlésen oly többséget akarnak létrehozni, mely nem az értelmiség s a vagyon, hanem a vagyontalan tömeg uralmát jelentené. Ne hitegesse a kormány magát azzal, hogy a románok mindig mellette lesznek! Nekik különleges céljaik vannak, melyeket a kormányhatalom letörésével is igyekezni fognak megvalósítani. B. Kemény is ily értelemben nyilatkozott, kijelentve egyébiránt, hogy a képviselők számát a március 24-i legfelsőbb elhatározással eldöntöttnek tekinti; az az országban ki lesz hirdetve s azt megváltoztatni csak törvényhozási úton lehetne, egyébiránt a románoknak nem is volna hasznuk képviselőik szaporításából, mert nem találnának a megválasztásra alkalmas és méltó embereket. Ez ellenvetésekkel szemben az államminiszter csak természetesnek találta, hogy oly időben, mikor majdnem minden nemzetiség túlzott követelésekkel lép fel, a románok sem maradnak vissza. A kormány majd megtalálja a kellő mértéket s ha elégedetlenek lesznek, el fog bánni velök, mint ahogy elbánt másokkal.

Az élökre állított vitakérdések ebben a minisztertanácsban eldön-
tetlenek maradtak ; az uralkodó a döntést fenntartotta magának, az
azonban rövid idő múlva bekövetkezett, s hogy milyen értelemben fog
történni, azt már néhány nappal előbb sejteni lehetett, amikor a lapok
közzétették b. Kemény Ferencnek az erdélyi kancellária elnöki állásától
való fölmentését és Kabós Dániel legidősebb tanácsosnak a kancellária
vezetésével való ideiglenes megbízását.¹

Szeptember 19-ikéről kelt az uralkodói leirat, mely az erdélyi
országgyűlést november 4-ikére «Károlyfehérvár»-ba tűzte ki s a kor-
mányszéknek meghagyta, hogy a majdan kinevezendő kir. biztossal
egyetértve az erre hivatott «karokat és rendeket» hívja egybe s hirdesse
ki az országgyűlés főteendőiként : a román nemzet becikkelyezését a
bevett nemzetek közé ; a kijelölést a kormányzék és kir. tábla mind-
ama tisztségeire, melyekre a kijelölést a törvény a «karoknak és rendek»-
nek tartja fenn s melyek most ideiglenesen vannak betöltve ; huszonhat
követ választását a birodalmi tanácsba s végül a polgári és büntető-
törvényeknek netán szükséges módosításait. Ugyanez a leirat — a
március 24-i legfelsőbb elhatározás megváltoztatásával — elrendeli,
hogy mindazok, kik legalább 8 forint adót fizetnek, választójoggal bír-
janak s hogy azok a magyar megyék, melyeknek lakossága a 60,000-et
meghaladja, minden 30,000 lakos után válasszanak egy követet. Minden
követ havi 100 frt tiszteletdíjban részesül.²

Ez a legfelsőbb intézkedés, mely majdnem mindenben az osztrák
miniszterek álláspontját juttatta diadalra, sőt túlment azon, amennyi-
ben az únió kérdését föl sem vette a királyi propozíciók közé, szeren-
csére mindenkép magában viselte a végrehajthatatlanság átkát. Szinte
kómikus e leiratban a görcsös ragaszkodás az 1790-i törvénynek meg-
felelő «karok és rendek» elnevezéshez, amikor egy, az akkori viszonyok-
hoz képest szélsőségesen liberálisnak mondható népképviselői rend-
szeren felépülő országgyűléstről volt szó. A kormányzéknek megkül-
dött részletes utasítások azután teljessé tették azt a választási aritmetikát,
amely által Schmerling elérhette azt, hogy Erdélyben a román vidéke-
ken 18,000 lélekre jusson egy képviselő, míg a magyar vidékeken csak
20,000-re ; legkiváltságosabb helyzetbe jutottak a szászok, akiknek
már 12,000 lélek után kijárt egy képviselő.³

Ez a rendelet, úgy, ahogy szólt, végrehajtást nem talált, különösen
az összehívásnak abban megjelölt ideje bizonyult csakhamar kivihetet-
lennek. A kormány nagyon csalódott, ha azt hitte, hogy a Kemény eltá-
volításával már minden akadályt kiküszöbölt a maga útjából ; csak-

¹ P. N. szept. 15., 22.

² U. ott okt. 3. A márc. 24-i legf. elhatározásra nézve l. e kötet 222. lapját.

³ Beksics Fer. Józs. kora 597. l.

hamar tapasztalnia kellett, hogy magában Erdélyben is hiányzanak a tényezők, melyek a törvénytelen rendeletet végrehajtsák.

A kolozsvári kormányzék a helyett, hogy — mint utasítva volt — haladéktalanul a választók összeírásához fogott volna, alapos és beható tárgyalás alá vette a kapott leiratot és fölterjesztéssel élt az ellen. A kormányzék 12 tanácsosa közül a hét magyar — köztük fényes érveléssel Haynald püspök — az 1848-i törvények érvénye mellett, tehát a külön országgyűlés összehívása ellen foglalt állást, az öt román és szász két különvéleményt jelentett be az összehívás érdekében.¹

A többségtől elfogadott felirat hangsúlyozza, hogy a kormányzéknek esküjéből folyó kötelessége a törvényekhez való ragaszkodás; hivatkozik a gyulafehérvári értekezlet megállapodására, melyet magáévá tesz s mint már egy előbbi fölterjesztésében is kifejtette, minden octroi-t, mint az 1791: VII. és 1848-i (erdélyi) I. törvénycikkkel ellenkezőt, kizárandónak tart. Mély sajnálattal vette ennélfogva a kormányzék a külön erdélyi országgyűlés összehívására vonatkozó legfelsőbb leiratot, melyet különben már azért sem tekinthet érvényesnek, mert nincs királyi, csak kancelláriai pecséttel ellátva s mert abban Ő Felségének trónralépte sincs közölve, úgy, hogy ez a rendelkezés alig különbözik azoktól, melyekkel az osztrák örökös tartományok országgyűlései összehívtak a birodalmi tanácsba való követküldés céljából. Erdélyben azonban a törvényhozás joga az ősi alkotmányban gyökerezik; Erdély rendeletekkel nem kormányozható. Ezt az álláspontját a felirat törvényidézetekkel s hosszabb közjogi fejtegetéssel indokolja. Kijelenti a kormányzék, hogy a királyilag szentesített 1848-i törvényeket érvényben lévőknek kénytelen tekinteni, mert azoknak az únióra vonatkozó rendelkezéseit az erdélyi országgyűlés is magáévá tette s V. Ferdinánd király 1848. július 11-i innsbrucki leirata is elismeri, hogy ezentúl Erdélyre nézve kötelező törvények csak a magyar országgyűlésen hozhatók. Csak ezen az úton, vagyis a közös törvényhozás útján érhető el a fennforgó fontos kérdések kielégítő elintézése. Ha bizonyos különleges ügyek részére külön erdélyi országgyűlés mutatkoznék szükségesnek, a törvényes országgyűlés ilyennek alakítását elrendelhetné, de olyan erdélyi országgyűlés, aminőnek összehívását ez a leirat elrendeli s amely törvényen nem alapul, a kérdéseket meg nem oldhatná, csak növelné a bonyodalmakat, mert végzései törvényes erővel nem bírnának s már pusztá összehívása nagy villongásokat idézne elő a néposztályok és nemzetiségek között s megnehezítene minden kiegyenlítést. Az uralkodói leirat úgy tünteti fel az erdélyi nép egy részét, mintha az ma minden jogból ki volna zárva, holott már az 1848-i törvények szabadították fel a jobbágyságot s létesítették a törvény előtti teljes egyenlőséget, mely a

¹ Ūrmössy id. m. I. 396. s köv. I. P. N. okt. 26.

népkepviseletben is kifejezésre jut. Az oktrojált választási rendszer tehát fölösleges, de káros is, mert a műveletlen tömegnek túlságos befolyást ad a közéletre, amidőn a vagyon és értelmiség hátrahelyezésével a választók számát 15,000-ról 160,000-re emeli s megkülönböztetéseivel a nemzetiségi kérdést kompromittálja. A magyar szent korona területén Erdélyen kívül is vannak románok, miért részesüljenek csak az erdélyiek ily kiváltságos helyzetben? A jelen időpont sem alkalmas az erdélyi országgyűlés összehívására. Mindezeknél fogva a kormányszék a célbavett intézkedést elejtetni kéri.¹

A kormányszék azonban az ellenszegülést a végletekig vinni nem akarván, rendeletet intézett a törvényhatóságokhoz, amelyben jelezte, hogy az országgyűlés összehívása ellen előterjesztéssel élt, amelyre még választ nem kapott, mégis közli a választók összeírására vonatkozó részét a rendeletnek, mert azt olyannak tekinti, melynek végrehajtása az uralkodó további elhatározásainál tájékoztatásul szolgálhat. Ennélfogva — ragaszkodva ugyan álláspontjához — felszólítja mégis a törvényhatóságokat, hogy az összeírást hajtsák végre és munkálataikat terjesszék fel, mi végből megküldte az összeírási mintákat is.²

Képzeltető a megütközés, melyet ez az előterjesztés — melyet még hozzá a kancellária pártolt s annak vezetője a minisztertanács előtt is indokoltnak ismert el — a magát mindenhatónak érző kormány körében keltett. Kabós Dániel elnökhelyettes a kancellária részéről egyelőre az országgyűlésnek december 2-ikára való elhalasztását ajánlotta, míg ugyanannak a kancelláriának román tanácsosa, Pop, a kormányszék rendreutasítását s a választók összeírásának a törvényhatósági főtisztviselők személyes felelősségére leendő azonnali elrendelését ajánlotta.

Schmerling államminiszter szokott fennhíjázásával nyilatkozott a kormányszék felterjesztéséről, melynek érvelésével — szerinte — nem érdemes foglalkozni, mert a guberniumnak egyáltalán nincs joga a legfelsőbb elhatározások ellen feliratokkal élni; ez nem az 1848 előtti gubernium, ez az a testület, melyet — éppúgy, mint a kancelláriát — az októberi diploma hívott életbe s ez azt ily jogokkal fel nem ruházta. A leiratnak minden részében érvény szerzendő s az ezzel ellenkező hivatali közegek eltávolítandók és másokkal cserélendőek fel. Világosan megmondta, hogy ez az eljárás alkalmazandó az erdélyi kancelláriával szemben is, amennyiben az októberi diplomát és annak következményeit elismerni nem hajlandó.

A vitának gr. Forgách Antal egy egyhangúlag elfogadott közvetítő indítványa vetett véget, mely oda irányult, hogy tekintettel az Erdélyben uralkodó fogalomzavarra, küldessék oda egy bizalmi férfiú, ki az erdélyieknek magyarázza meg az októberi diploma szellemét.³

¹ P. N. okt. 26., 27.

² U. ott nov. 6.

³ H. H. S. A. Min. R. Pr. okt. 19.

Redlichnél II. 248. s köv. I.

Érdemleges határozatok egyébiránt csak az október 29-én a császár személyes elnöklete alatt tartott minisztertanácsban hozattak. Ez alkalommal már Schmerling érdemesnek találta a kormányzók feliratának részletes cáfolatába bocsátkozni ; azonban ez a cáfolat kevés értékkel bírt, miután a határozat, melyet az uralkodó nyomban kimondott, mégis csak az volt, hogy az erdélyi országgyűlés bizonytalan időre elhalasztandó, míg abban a másik határozatban, mely szerint a kormányzók utasítandó, hogy a Magyarország és Erdély úniójára vonatkozó iratokat terjessze föl, annak nyílt beismerése foglaltatott, hogy a kormánynak ebben a kérdésben elfoglalt merev álláspontja teljesen nélkülözött a kellő tárgyismeretet. Elodázhatatlanul szükségesnek találván a kormány az erdélyi kancelláriát megfelelő vezetés alá helyezni s Erdélybe egyelőre kir. biztost küldeni ki, a kancellária vezetésével miniszteri minőségben vita után gróf Nádasdy Ferenc volt miniszter bízott meg, kir. biztosul pedig b. Stankovics altábornagyot szemelte ki a kormány. Az a körülmény, hogy a biztos e megbízása egyúttal a gubernium vezetésének ideiglenes átvételére is kiterjedt s e teendők szempontjából b. Reichenstein polgári segéd (civil-adlatus) rendeltetett melléje, mutatja, hogy a kormány már számolt a nagyérdemű és tekintélyű gróf Mikó Imrének, «Erdély Széchenyi»-jének a kormányzók ideiglenes elnökségétől való megválásával, amely azonban forma szerint csak akkor következett be, mikor már utódja az elnökségben ki volt szemelve.¹

A kormánynak valóban nem lehetett oly könnyen napirendre térnie a kormányzók fölterjesztése fölött, mert az Erdély igen széles és mértékadó köreinek nézetével teljesen megegyezett. A magyar többségű megyék mind lelkes határozatokban és feliratokban fejezték ki egyetértésüket a kormányzók álláspontjával és kijelentették, hogy bár a vett utasítás értelmében el fognak járni a választók összeírása körül, az erdélyi országgyűlésre képviselőket küldeni nem fognak. Több megye egyúttal megragadta az alkalmat, hogy a románok nemzetiségi jogainak hatásos biztosítására való készségét hangsúlyozza. Az erdélyi románság köréből azonban egészen ellenkező megnyilatkozások történtek ; a románok elégedetlenek voltak kormányzói képviselőik különvéleményének mérsékelt hangjával és Sulutz érsek küldöttség élén egy kérvényt vitt fel a császárhoz Bécsbe, mely egész forradalmi hangon izgatta a románságot a kormányzók s a létező jogrend ellen.²

Schmerling nem tévedett, mikor Nádasdyban vélte megtalálni azt a férfiút, aki az ő szándékait Erdélyben valóra váltsa s e mellett még eljárását egy nagy magyar nemzetség nevének fényével öveze. Már a november 17-i minisztertanácsban beszámolt az új erdélyi kancellár

¹ H. H. S. A. u. ott okt. 29. P. N. nov. 23., 28.

² Űrmössy id. m. I. 337. s köv. I.

Mikóval folytatott meddő tárgyalásairól, melyekben őt a februáriusi pátens elismerésére igyekezett rávenni s megtette javaslatait a legközelebbi teendőkre nézve, melyeknek kiindulási pontja az erdélyi országgyűlés összehívására vonatkozó leirat változatlan fenntartása volt, oly intézkedések megtevésével, melyek előkészítsék a talajt a képviselőválasztásoknak a tervbe vett módon való megtartására. Nádasdy programja tulajdonképpen a magyarországi provizórium mintájára való átalakítása volt az egész erdélyi közigazgatási szervezetnek, mely hogy minél alaposabban menjen végbe, minden közigazgatási közegnek előzetesen kellett a februáriusi pátens érvényét elismernie s magát az annak szellemében való működésre köteleznie. Hiába figyelmeztette Nádasdyt, a magyar kancellár arra, hogy ő szándékosan elkerülte a maga közegeinek a februáriusi pátensre való kötelezését, mert ez ma még rájuk nézve a vállalkozást a mai közhangulattal szemben lehetlenné tenné, holott majd lassankint lehetséges lesz az októberi diploma alapján a februáriusi pátent is érvényre juttatni: a többi kormánytagoknak a Nádasdy provizóriumtervének éppen ez a radikálizmusa tetszett s a terv a maga egészében határozottá is emeltetett.¹

Nádasdy nem késett a személyi kérdésekre vonatkozó javaslataival sem. Ajánlatára gróf Mikó Imre a kormányzék ideiglenes elnökségétől saját kérésére, kegyelemben, de minden elismerés nélkül fölmentette. Hogy az országgyűlés összehívásával járó teendők erős kézbe legyenek letéve, Nádasdy a gubernium vezetését katonára vélte bízandónak; ehhez képest gr. Folliot de Crenneville Lajos altábornagy lett a kormányzék elnöke, Kozma Dénes és Pop László Vazul eddig kancelláriai udvari tanácsosok alelnökök. Nádasdy javaslatba hozta azt is, hogy az eddig a kormányzéknel rendszeresített három protonotáriusi állás helyett öt szerveztessék, főkép az országgyűlés jegyzőkönyveinek vitele szempontjából s erre az öt helyre a bevett vallásfelekezetek: latin szert. és görög szert. katolikusok, reformátusok, unitáriusok és görögkeletiek egy-egy képviselője neveztesse ki; az ág. evangélikus szászokról gondoskodni fölösleges, mert azoknak külön felekezeti felsőbb hatóságuk van. Forgách e javaslatra megjegyezte, hogy a protonotáriusok választása a törvény értelmében az országgyűlés teendői közé tartozik, az uralkodót csak a megerősítés joga illeti meg s nem volna kívánatos mindjárt az országgyűlés elején ilyen hatásköri összeütközést idézni elő; Nádasdy azonban, tudva, hogy kikhez beszél, könnyen élet vette a magyar kancellár ellenvetésének azzal a jellemző kijelentéssel, hogy itt csak ideiglenes intézkedésről van szó, ez azonban sürgős, mert az erdélyi román nemzet jogos kívánságának kielégítése fontosabb, mint az országgyűlés esetleges «lármája». A továbbiakban kifejtette az

¹ H. H. S. A. Min. C. Pr. nov. 17. Redlichnél II. 252. s köv. 1.

új kancellár, hogy Erdélyben a törvénykezési állapotok, különösen az elsőfolyamodású bíróságoknál sajnálatosak, ezért Marosvásárhelyen egy új bíróság szervezendő, mint elsőfokú büntetőbíróság az összes bűnügyek s a kincstár perei számára is. A kormánytanács e javaslatot is jóváhagyta, könnyen napirendre térvén Forgách azon ellenvetése fölött, hogy a bírósági szervezet megváltoztatása az országgyűlés hatáskörébe tartozik.¹

Pár nappal később a minisztertanács Nádasdy javaslata alapján megállapodásra jutott az Erdély újjászervezése tárgyában kibocsátandó legfelsőbb elhatározás tartalmára nézve is. E szerint az új rendhez alkalmazkodni nem akaró, illetve az országgyűlés előkészítésével ellenkező törvényhatósági bizottságok feloszlatandók s az előírt új esküt letenni vonakodó tisztviselők elbocsátandók s helyökre a kormányzék elnöke új alkalmas egyéneket nevez ki. Sőt ezt az intézkedést a Lasser belügyminiszter indítványára megtoldták még azzal is, hogy a meg nem felelő tisztviselőket a főispán rövidesen elbocsáthassa. Nádasdy, Kozma és Salmen udv. tanácsosok véleményére támaszkodva azon reményét fejezte ki, hogy az új kormányzat által összeállítandó törvényhatósági bizottságok, a főispánok jó vezetése mellett hasznos szolgálatokat fognak tenni, amiben Forgách, utalva a mostani hangulatra, kételkedett. Úgy Nádasdy, mint az osztrák miniszterek erősen bíztak abban, hogy a magyarok és székelyek kénytelenek lesznek követni a románok példáját, nehogy önmagukat kisémmizzék; azt hitték, hogy Erdélyben az ellenállás nem oly általános, mint Magyarországon, s ha mégis bekövetkeznék az, hogy az új megyebizottságok se bizonyulnának kezelhetőeknek, akkor fel fognak függesztetni azok is. Forgách ez érveléssel szemben hiába utalt arra, hogy Erdélyben nincs tabula rasa, mint Magyarországon, ott a törvények el vannak ismerve s tehát érvényesek, s ezért ily szervezeti változtatások csak törvényhozásilag vihetők végbe, ő a majdnem mindig néma Esterházytól sem támogatva, nézetével ismét egyedül maradt.²

Néhány nappal később a kormány megállapította az erdélyi törvényhatóságok képviselőitinek megalakítására vonatkozó, ideiglenesnek mondott s 50 szakaszból álló szabályzatot is. E szerint minden megye, vidék és szék a maga törvényhatósági ügyeiben bizottság által képviselteti magát, melyet legalább három havonként tartozik a főispán (főkapitány, főkirálybíró), üresedés esetében helyettese összehívni. E bizottság a régi megyebizottság hatáskörében jár el, figyelemmel a főispánok részére kiadott utasításra s erre a szabályzatra. Tagjai a nagybirtokosok választottjai, a községek képviselői, a városok, mezővárosok s az ipartelepek küldöttei, úgyszintén a kereskedelem képviselői. A sza-

¹ U. ott nov. 22.² U. ott nov. 25.

bályzat meghatározza minden egyes törvényhatósági bizottság tagjainak számát, s a legkisebb szám 22, a legnagyobb 88. Meg van továbbá határozva az is, hogy törvényhatóságonként hogy oszlik meg a különböző érdekképviseltek száma; a tisztviselők hivatalból tagjai a bizottságnak. A szabályzat előírja a választás módját is, a községek képviselői közvetett választás útján jutnak a bizottságba. A szenvedő választójog a harmincadik életév betöltéséhez van kötve; a választás a választótól aláírt szavazólapok útján történik.¹

Nemsokára végbement a kormányzék új elnökének székfoglalása és gr. Mikó Imre búcsúvétele is. Gr. Folliot de Crenneville tábornoki egyenruhában jelent meg s magyar beszéddel foglalta el hivatalát; a nyilvánosságnak szánt beszédje általánosságokban mozgott, miután azonban a legidősebb tanácsos, Cserey, válaszul a kormányzóhoz intézett beszédjében nagyon hangsúlyozta a törvények szentségét s reményét fejezte ki, hogy azok tiszteletben fognak tartatni, Crenneville a személyzet fogadásakor tett nyilatkozatában nyíltan kimondta, hogy Ő Felsége más, tapasztaltabb államférfiakkal szemben azért nevezte ki őt, mert ő katona s tőle elvárhatja, hogy rendeleteit pontosan és haladéktalanul fogja végrehajtani. Bizalmasan szívére is kötötte a tanácsosoknak, hogy tartsák szemelőtt az októberi diplomát és az azt követő rendeleteket, mert csak ezek szolgálhatnak a szervezés és kormányzás alapjául.²

A távozó Mikót előzőnlötték a búcsútisztelgések. Búcsúbeszédjében hangoztatta, hogy az ő távozása nem lehet ok arra, hogy a vele egyetértők megvonják tehetségüket a haza szolgálatától; sőt inkább, Istenben bízva tartsanak ki továbbra is, munkálkodjanak, legyenek közvetítők a korona és az ország alkotmányos igényei között s hassanak oda, amíg csak lehet, hogy a hazában a törvényesség diadalát ülhesse.³

Nehogy a magyarországi példa további követésre találjon, az új erdélyi kormányzat sietett addig is, míg az új megyei bizottságok megalakulnak, a régiek működését felfüggeszteni, kivételével csupán Aszód és Fogaras vidékének s a szász székeknek, ahol ellenkezéstől nem kellett félnie. A városi képviselőtestületek egyelőre még meghagyattak.⁴ A főispánokhoz kérdést intéztek, vajjon hajlandók-e a kancellária utasításai szellemében kormányozni megyéjüket, az adókat behajtatni, az ujoncozást elrendelni, a bíraskodásban az osztrák törvényeket alkalmaztatni s az ellenszegülő tisztviselőket másokkal cserélni föl? A főispánok, illetve főkirálybírák túlnyomó része e felhívásra lemondással felelt, s a főispánok példáját követte a tisztviselői kar is; a lemondott főispánok

¹ U. ott dec. 7. P. N. 1862. jan. 1.,

³ U. ott; Ürmössynél 341. l.

3., 4., 5., 10.

⁴ P. N. dec. 20.

² P. N. dec. 15.

helyét nyomban kinevezett adminisztrátorok foglalták el. Némely megyében — mint például Hunyadban — a főispán és tisztkar azért maradtak helyükön, hogy legyen, aki fékentarthassa a románság fenyegető magatartását. Kővár vidékén azért maradt meg a tisztkar, mert bízott benne, hogy az átmeneti állapot hamarosan véget fog érni s ily értelemben írt is föl az uralkodóhoz. Kolozsvár, Kézdivásárhely közgyűlése egyhangúlag elhatározta, hogy addig ismét össze nem gyűl, míg az alkotmány nem lesz helyreállítva.¹

A kormány arról is gondoskodott, hogy az újraalakítandó törvényhatósági bizottságok hatásköre gondosan és szorosan körül legyen írva s azok politizáló testületekké ne válhassanak, amit különben már tagjaik csekélyre szabott száma is megnehezített. E szerint e bizottságok voltak hivatva megválasztani azokat a tisztviselőket, akik 1848 előtt is választás alapján foglalták el állásaikat, de nem foglalkozhattak a birodalom közös ügyeivel, politikai, katonai, valamint törvénykezési kérdésekkel, ellenben a közigazgatás és törvénykezés körében észlelt hiányok orvoslása érdekében a császárhoz feliratot intézhettek. E bizottságok ülései részére nyilvánosság volt biztosítva s tanácskozásaikban az Erdélyben honos mindhárom nyelven föl lehetett szólalni. A bizottságnak hat havi költségvetést kellett szerkesztenie s csak annak jóváhagyása után vált a fedezet utalványozhatóvá. A tisztviselői állásokra való jelöléseknél a bevett vallásfelekezetekre is tekintettel kellett lenni. Az elnök a határozatot, ha azt a törvényekkel vagy rendeletekkel ellenkezőnek találta, a kormányzék elé vihette.²

A törvénykezés rendjére nézve Erdélyben kétségkívül más volt a helyzet, mint Magyarországon; az 1861-i országgyűlés, melyen Erdély képviselve nem volt, csak a szorosabb értelemben vett Magyarországra nézve fogadhatta el a jogszolgáltatás zsinórmértékéül az országbírói értekezlet munkálatát s az uralkodó is csak e területre nézve rendelte el annak használatát. Visszaállítatván Erdélyben is az autonóm bíráskodás, a bírák kezdték — a magyar példát követve — az országbírói értekezlet ideiglenes szabályzatát használatba venni; ezért most — már november 1-én — megjelent egy császári rendelet, mely ezt az eljárást rosszalja s személyes felelősség terhe alatt meghagyja úgy az erdélyi kir. táblának, mint az elsőfokú bíróságoknak, hogy az 1860. december 21-i kézirat értelmében kizárólag az addigi — vagyis az osztrák jognak megfelelő — polgári és büntető jogszabályokhoz tartsák magukat.³

Ez az intézkedés a lemondások egész sorát vonta maga után. Báró

¹ *Ürmösy id. m. I. 344. l. II. 6—13. l. P. N. 1861. dec. 25., 29., 1862. jan. 1., 5., 8., 9., 10., 21., 29., 30. l.*

² *P. N. 1862. jan. 1.*

³ *U. ott 1861. dec. 14.*

Apor Gábor, a marosvásárhelyi kir. tábla elnöke már novemberben lemondott;¹ a megyék törvényes ú. n. «derék székei» januárius havában utolsó ülésükre gyűltek össze s az osztrák törvények követésére vonatkozó rendelet fölolvása után egyhangúlag elhatározták, hogy működésüket megszüntetik s e lépésök indokait a kormányzék, mint egyúttal legfőbb törvényszék előtt kifejtik. A kormány nem sokat törődött a lemondásokkal, attól félve, hogy ha a bizottságok választására bízta a törvényszékek megalakulását, megint engedetlen egyének kerülnek a bírói székekbe, megváltoztatta saját, a megyék szervezetére vonatkozó rendeletét s a bizottságok tisztválasztási joga alól kivonta a bírói személyzetet és kinevezte az elsőfokú bíróságok tagjait is. Rendelkezése szerint az igazságszolgáltatást a megyékben 9—10 járásbíró fogja gyakorolni, kik együtt, mint testület pótolni fogják a «derékszékeket» ezek fölött áll a kormányzék, mint legfőbb törvényszék. A megyékben s vidékekben és székely székekben összesen 15 törvényszéki osztály állítatott fel s az úrbéri különbíróóságok már előbb történt megszüntetésével az úrbéri ügyek is e törvényszékekhez utaltattak. A marosvásárhelyi kir. tábla hiába kérte előterjesztésében, hogy a bírói szervezetet a törvényhozás intézkedései hagyják érintetlenül.²

A változásokat természetesen maga a kolozsvári kormányzék sem kerülhette el. A tanácsosok közül a nagyobb nevek viselői úgyszólván mind Mikó elnökkel együtt távoztak s helyükbe szürke alakok kerültek.³ B. Salment, a szászok grófját meghívták a kormányzékbe s a szász gróf teendőinek ellátásával a Schmerling eszméi érdekében buzgólkodó Schmidt Konrádot bízta meg. A szász egyetem próbált óvást emelni a választás mellőzésével való kinevezés ellen; ez azonban nem akadályozta azt, hogy Schmidt Konrád megérkezésekor Nagyszebenben fáklyászenét kapjon. E változások s új elnöke nem írhatták ki az erdélyi kormányzékából annyira az igazság tiszteletét, hogy «felhivatván erre» a kancelláriától, Erdély úniója kérdésében ne tegyen oly előterjesztést, melyből kitűnt, hogy 1848-ban maga a kiküldött királyi biztos jelentette ki az erdélyi országgyűlés összejövetelét utolsó hongyülésnek, átmenvén annak hatásköre a pesti közös országgyűlésre. Mihezképest az únió 1848-ban valóban létrejött s a vonatkozó törvények érvénye elismertetett.⁴

Ez vázlatos képe annak a provizóriumnak, melyet az osztrák kor-

¹ *U. ott* nov. 29.

² *Ürmössy* id. m. II. 14. s köv. I. P. N. szept. 20., dec. 20., 1862. febr. 26.

³ *Ürmössy* (id. köt. 15. l.) jellemzően állítja szembe a neveket. Lemondtak: b. Jósika Lajos, b. Bornemisza János, id. gr. Bethlen Gábor, Nagy Elek, b. Kemény Domokos; jöttek: Pap Alajos, Herbert Eduárd, Balogh Jakab, Koronka László és Phlepsz.

⁴ *Ürmössynél* 15. s köv. I. P. N. nov. 21., dec. 10., 11., 29., 1862. febr. 7., 8.

mány Magyarország után Erdélyben is behozni volt kénytelen s amelyet azok is, akiknek kielégítését vették célba Bécsben, csak éppen mint a külön országgyűlést előkészítő ideiglenességet fogadtak el, mert azoknak, mint látni fogjuk, sokkal messzebbmenő, nemcsak Magyarország és Erdély kapcsolatát, hanem Erdély egységét is veszélyeztető törekvéseik voltak. Az erdélyi provizórium, megfelelően az ott kevésbé általánosan és élesen nyilvánult ellenszegülésnek, valamivel enyhébb és kíméletesebb volt a magyarországinál ; nem volt egybekötve ostromállapotszerű rendszabályokkal, nevezetesen a katonai bíraskodás behozatalával. Az a körülmény, hogy a tisztviselőket előzetesen megkérdezték készségük iránt, a kormányzat szellemében való továbbműködésre, lehetővé tette, hogy megtorlásszerű elbocsátások csak a legkritikább esetekben történjenek. A törvénykezés terén azonban a változás Erdélyben mélyrehatóbb volt, mert a felsőbb bíróságokat sem kímélte ; ellenben az alsóbb bíróságoknál Magyarországon a bélyeg- és illetékpátens életbeléptetése körülbelül ugyanazt a hatást váltotta ki, amelyet Erdélyben az osztrák törvények alkalmazásának kötelezettsége. Azt el kell ismerni, hogy Nádasdy és Crenneville kinevezési jogukat úgy gyakorolták, hogy a provizórium tisztviselői karának egy részét az alkotmányos korszak is meghagyhatta helyén.¹

S ezzel áttérünk az 1861. év utolsó és az 1862=inek első hónapjaiban Horvát=Szlavonországokban kifejlődött helyzet ismertetésére.

Jeleztük már, hogy a horvát országgyűlés szeptember 27=én heves vita után az uralkodóhoz intézendő oly feliratban állapodott meg, mely mindannak ellenkezőjét tartalmazta, amit Schmerling tőle várt és sokban azonosította magát a felosztatott magyar országgyűlés álláspontjával. A kormányt nagy zavarba hozta e felirat s nem kevesebb mint négy minisztertanácsban foglalkozott az arra adandó válasszal.² A felirat oly szakadékot tárt föl a kormány és a horvát országgyűlés közt, melyet semmiféle taktikai és dialektikai ügyeskedéssel eltakarni nem lehetett, áthidalására pedig oly engedmények kellettek volna, melyeket a kormány az előzmények után s különösen Magyarországgal szemben elfoglalt álláspontjára való tekintettel semmikép meg nem adhatott. Az iránt tehát, hogy ezzel az országgyűléssel boldogulni nem lehet s azt föl kell oszlatni, a kormány magának Mazuranicsnak, a horvát dikasztérium elnökének javaslatához képest csakhamar megállapodásra jutott. A kérdés csak az volt, hogy a felosztatás indokolásában és közlése módjában miképpen tegyenek megkülönböztetést Magyarország és Horvátország között, tekintettel arra, hogy amaz jogait a forradalom által «le-

¹ Ürmössy id. köt. 16. l. H. H. S. A. Min. R. Pr. 1862. jan. 14.

² H. H. S. A. Min. R. Pr. 1861. okt. 14., 19., 29., nov. 2. Redlichnél II. 226. s köv. l.

játszotta», míg emez — mint azt az összes miniszterek hangoztatták — híven kitartott a dinasztia mellett.

Így jött létre a válaszirat, melyet november 12-én olvastak fel a zágrábi országgyűlésen s mely annak a kijelentéséből indult ki, hogy az uralkodónak nem volt szándéka az októberi diploma által a régi jogokat elvonni, csupán azok gyakorlatát kívánta a birodalmi egység követelményeivel összhangba hozni. A leirat dicséri a horvátok töretetlen dinasztikus hűségét, mely az uralkodót arra a reményre jogosíthatta, hogy az októberi diploma által Horvátországnak nyújtott, az eddigiéknél nagyobb jogok elismeréssel fognak találkozni, de e tekintetben fájdalmasan csalódott. Sajnálja az uralkodó, hogy a horvát országgyűlés a birodalomhoz való alkotmányjogi viszony rendezését «a tételes jog kizárólagos és terméketlen téren, nem a saját politikai haszna és szükségletei terén, tisztán tagadó állásfoglalással, az országos érdekek helyett egy száraz jogkérdés felállításával» keresi. A régire való föltétlen visszatérés lehetetlen, ellenben kilátásba helyezi a leirat a külön horvát udvari kancellária, s egy saját főtörvényszék szervezését; a határőrvidék teljes becsatolására nézve is bizonyos ígéret hangzik el, Dalmáciával pedig majd csak akkor lesznek a tárgyalások megindíthatók, ha Horvátország viszonya az összbirodalomhoz meg lesz állapítva. Tekintettel az országgyűlés hosszú tartamára és csekély eredményeire, a leirat azt felozlatottnak nyilvánítja s egyúttal közli, hogy a felozlatás végrehajtásával a bán van megbízva.¹

Fagyos némaság fogadta a leiratot, mely a horvát országgyűlést ugyanarra a sorsra juttatta, amely a magyart elérte s még csak nem is helyezte kilátásba mielőbbi újabb összehívását. Horvátországban ez a felozlatás mindenesetre csak növelte az ellenzéki szellemet, a helyett, hogy azt a Schmerling politikai céljaihoz közelebb hozta volna.²

A kormány nem késett azt, a mit megígért, teljesíteni. Már november 17-én határozatba ment a horvát udvari dikasztériumnak önálló kancelláriává való átszervezése, melynek élére a dikasztérium eddigi elnöke, Mazuranic került. A magyar kancellár ellenvetését, hogy ezzel az intézkedéssel jó volna addig várni, míg Magyar- és Horvátország viszonya rendezve lesz, nem vették figyelembe.³ Ez az intézkedés, s még inkább az, hogy a horvátok kedvét keresve a kancellária címében Horvát-Szlavonország mellett Dalmáciát is szerepeltették, kellemetlen fölszólalásokat idézett föl a birodalmi tanácsban és Dalmácia országos választmányában.⁴

Elvben már ekkor elhatározták a horvát legfelsőbb bíróság szervezését is, de helyének meghatározása nélkül, sőt azzal az utógondolat-

¹ P. N. nov. 15.

² Redlich id. köt. 230. l.

³ H. H. S. A. Min. R. Pr. nov. 2.

⁴ P. N. 1862. márc. 18., 29.

tal, hogy az csak a Bécsben székelő kancellária egy osztálya legyen. Mazuranić azonban sok ellentmondással szemben később mégis keresztülvitte, hogy Zágrábban szerveztessék egy «hétszemélyes tábla», mint legfelsőbb bíróság, mert a horvátok ösztönszerűen bizalmatlankodók minden Bécsben székelő intézmény iránt.¹

A horvát országgyűlés kellemetlenkedéseitől ilyenképpen megszabadult a kormány, de miután a törvényhatósági autonómia terén Horvátországot mégsem akarta Magyarország sorsára juttatni, azt el kellett tűrnie, hogy a megyék közgyűléseket tartsanak s a legélesebb ellenzéki hangú feliratokkal ostromolják — mintegy helyettesítve a parlamentet — Bécset. E tekintetben különösen Verőcze járt elől, mely egyszer — Strossmayer püspök minden ellenzésével szemben — azt határozta, hogy tiltakozik és felír a törvénytelen bélyeg- és illeték-rendelet ellen, követve a magyar megyék megelőző példáját; aggodalmát is fejezte ki, hogy mi fog Horvátországgal történni, ha Magyarország megint kénytelen lesz magára venni a szenvedések keresztjét alkotmányához való hű ragaszkodása miatt? Majd arra kérte a horvát kancellárt, hogy ne vegyen részt a Reichsrath üléseiben, mert ezáltal elvesztené a nemzet bizalmát, s ugyanekkor félretette a kancellária azon utasítását, hogy a katonai hatóságokkal németül levelezzen, valamint a bor- és hús fogyasztásra vonatkozó helytartósági rendeleteket is, sőt kimondta azt is, hogy a helytartóságot és a kancelláriát fölösleges intézményeknek tartja. Varasd megye felírt a kormányhoz, sürgetve a magyar országgyűlés összehívását, máskor meg félretette a tisztviselők létszámára és illetményeire vonatkozó kormányrendeletet, sőt tiltakozott az ellen. Pozsega megye felírt a királyhoz, kérve az országgyűlés mielőbbi összehívását, még pedig az 1848-i törvény alapján; tiltakozott a törvénytelenül kivetett adók behajtása ellen is. De míg a horvátországi megyék egy része ily nyíltan és szabadon adott kifejezést az állapotokkal való elégedetlenségének, másrészt egyik sem mulasztotta el, habár kifejezetten «csak a kényszernek engedve», az ujoncozást elrendelni és foganatosítani, ami lényegesen enyhítette velök szemben a hangulatot Bécsben.²

Az előadottak mutatják, hogy akkor, amikor Schmerling a februáriusi pátens kibocsátásának első évfordulóját megünnepelte s ebből az alkalomból kitüntetésben részesült, az ő alkotása, a birodalmi tanács, mint a birodalmi alkotmány koronája, nemcsak hogy még mindig csonka volt, hanem távolabb állott, mint keletkezésekor attól, hogy valaha igazán teljessé váljék, mert eltekintve az olaszok kimaradásától,

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. 1862. jan. 18.

² P. N. 1861. okt. 26., nov. 27., dec. 1., 4., 1862. jan. 1., 25., márc. 21., 22., 29., júl. 9.

a magyarok részvételére sem nyílt semmi kilátás, Erdélyben a viszonyok még mindig nem közeledtek a célhoz s Horvátország is makacsul elzárkózott az államminiszter boldogító tervei elől. S az egész helyzetben az lehetett legbosszantóbb annak értelmi szerzőjére nézve, hogy a Reichsrathnak ez a huzamossá váló csonkasága tulajdonképpen mindinkább kifejezőjévé vált a Lajta=határ szerint megoszló dualizmusnak, mint immár tagadhatatlan valóságnak, vagyis éppen annak a közjogi eszmének a megérlelésére szolgált, amelyet Schmerling a maga alkotásával kiirtani akart volna.

Ez a helyzet pedig mindig fokozódó nehézségeket gördített a birodalmi tanács működése s a kormánynak abban érvényesülő politikája elé. Mert hiszen tudjuk, hogy ez intézmény életbehívását nem a demokratikus és parlamentáris államforma iránti őszinte hajlam, hanem csakis az a tekintet sugalmazta, hogy ez a könnyen kezelhetőnek képzelt gépezet a maga látszólagos alkotmányosságával széles alapra fogja helyezni s ezzel meg fogja szilárdítani az osztrák állam hitelét s valahára rendezhetővé fogja tenni súlyos zavarokban szenvedő pénzügyeit. És e helyett íme az óhajtott birodalmi tanács megvolt, valamiképpen működött, de éppen csonkaságánál fogva még mindig nélkülözte a legfontosabb feladata : az állami költségvetés megállapításához szükséges illetékességet s ezt a hiányt semmiféle ügyeskedéssel sem lehetett pótolni.

Eléggé későn, csak december 12-én terjesztette elő a kormány az uralkodó elnöklete alatt összeült minisztertanácsnak az 1862. évi birodalmi költségvetést.¹ A császár azzal a kijelentéssel indította meg a tanácskozást, hogy a magyarországi politikai és törvénykezési kérdések a birodalmi tanács tárgyalásaiból kirekesztendők. Nádasdy arra figyelmetetett, hogy nem fog más hátra maradni, mint a magyarországi közigazgatás és törvénykezés költségeit kizárólag az ország saját bevételeiből fedezni, ami okvetetlenül a bevételek emelését fogja szükségessé tenni. Plener osztotta e nézetet s nem szemrehányó él nélkül jegyezte meg, hogy ez az októberi dipléma által létesített dualizmus következménye ; a birodalom költségvetésében ez csak könnyebbülést idézhet elő. Lasser belügyminiszter szükségesnek vélte, hogy az uralkodótól felállított követelmény fejeztessék ki a birodalmi tanács előtt is. Lichtenfels, az államtanács elnöke úgy vélte, hogy Magyar- és Horvátország elmakacsolása (Contumacirung) csak akkor fog lehetővé válni, ha Erdély képviselőtéről a Reichsrathban már gondoskodva lesz. A birodalmi tanácsnak teendő kormányelőterjesztésen a császár néhány stiláris módosítást kívánt ; így, nem érdektelen hogy többek közt törölni kívánta azt a mondatot, melyben az abszolút uralkodás, mint a

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. 1861. dec. 12.

korona előnye van feltüntetve, mert itt — úgymond — előnyről szó nem lehet.

Schmerling a követendő eljárást úgy képzelte, hogy a költségvetés előterjesztése után a birodalmi tanácsban javaslat volna teendő egy kilenc tagú bizottság kiküldésére, mely 24 óra leforgása alatt tegyen indítványt a költségvetés kezelésének módja iránt. Ha netán a képviselőház előzetes vitába kívánna bocsátkozni a fölött, vajjon a javaslat tárgyalására illetékes-e? a javaslat vissza volna vonandó s a képviselőház egyelőre januárius végéig elnapolandó. Az urak háza még együttmaradhatna néhány hozzá utalt javaslat elintézése végett. Miután Lasser jelentést tett a különböző parlamenti pártokkal folytatott bizalmas tanácskozásokról s Lichtenfels azzal a jellemző indokolással csatlakozott az államminiszter nézetéhez, hogy az ajánlott eljárás a felelősséget egészen a képviselőházra hárítja, a minisztertanács magáévá tette a Schmerling javaslatát.

December 17-én beterjesztette a kormány a zárszámadást és költségvetést a birodalmi tanácsnak. Már az előterjesztés tárgyi tartalma se volt alkalmas arra, hogy jó benyomást tegyen ; az 1862-i előirányzat hiányát sikerült ugyan 57 millióra leszorítani, de az előző év bevallott deficitje 109 milliót tett ki. Schmerling a Reichsrath csonkaságának okaként — furcsa okoskodással — csak az erdélyi országgyűlés elkésett összejövetelét jelölte meg. Ő t. i. már föltételezhetni vélte, hogy Erdély akar a birodalmi tanácsban megjelenni, ellenben Magyarország és Horvátország meghívatván, kifejezett vonakodásuk — szerinte — feljogosítja a birodalmi tanácsot arra, hogy részvételöktől egyáltalán eltekintszen. Megjegyezte, hogy a kormánynak tulajdonképpen joga volna az alkotmány 13. §-a értelmében rendeletileg léptetni életbe a költségvetést ; mégis, saját jogát megszorítva, előterjeszti az előirányzatot, hogy a birodalmi tanács a benne képviselt országokra nézve tárgyalhassa azt s ezek ne állíttassanak egy sorba azokkal, amelyekre nézve a rendeleti intézkedés joga fennáll. Ez az önmagának ellentmondó megkülönböztetés nem győzhette meg a képviselőház tagjainak nagy részét ; Potocky, Clam, Grocholski és Rieger utalva a birodalmi tanács nem teljes voltára s ebből folyó illetéktelenségére, a pénzügyi előterjesztés tárgyalása ellen szólaltak fel ; a többség azonban bizottsághoz utasította a kormányjavaslatokat, amelyekben már az adóemelés szükségessége is kifejezésre jutott. Ezután elnapolták a Reichsrathot.¹

Egész januáriuson át az osztrák képviselőház pénzügyi bizottsága szorgalmasan tárgyalta a kormány költségvetési előterjesztéseit, közbe erős kritikát is gyakorolva a minisztérium eljárásán.² Februárius 5-én újból megnyilvánván a képviselőház ülésezése, Plener pénzügyminiszter

¹ P. N. dec. 19., 24.

² U. ott 1862. jan. 18., febr. 4.

tájékozást nyújtott a pénzügyi helyzetről s kijelentette, hogy új kölcsön fölvétele lehetetlen, új adók behozatala pedig már a folyó évre gyakorlatiatlan volna. A bevallott nagy deficit elenyésztetésére az előterjesztés a só árának, a bélyegek és illetékeknek, a répacukor-adónak s bizonyos egyenes adóknak is emelését és egy a nemzeti bankkal kötendő új megegyezést ajánlotta; javaslatai nyomasztó hatást tettek a birodalmi tanácsra. Maguk a liberálisok, kikre Schmerling eddig támaszkodni szokott, voltak legelégedetlenebbek. Ez azonban nem akadályozta azt, hogy a pénzügyi bizottság februáriusban is folytassa részletekbe menő munkáját.¹

Míg így a költségvetés=tárgyalás súlypontja a bizottságba helyezkedett át,² a Reichsrath más téren igyekezett kellemetlenkedni a kormánynak. Lasser miniszter egy törvényjavaslatot terjesztett elő, mely a már elfogadott új sajtótörvényt egy pótcikkkel egészíti ki, amely a hivatalból üldözendő sajtóvétségek számát rendkívül kiterjesztette; ezt a javaslatot a képviselőház többsége elvetette. Viszont a kormánynak sikerült leszavaztatni a bizottság egy javaslatát, mely sajtóvétségekre az esküdtszéki bíraskodást kívánta alkalmaztatni. Ugyanakkor az urak házában a legkonzervatívebb főurak szólaltak fel a konkordatum oly magyarázata ellen, mely az egyház vagyonkezeléséből a kegyurakat teljesen kizárta s azt egészen az egyházi kormányzat hatáskörébe vonta. Schmerling kénytelen volt megígérni, hogy e kérdést törvényhozásilag fogja rendezni.²

Legkényelmetlenebb volt azonban a kormánynak az, hogy a Reichsrath újra meg újra fölvetette — így a költségvetés bizottsági tárgyalása alatt is — a miniszteri felelősség kérdését s oly nyomatékosan követelték e kérdés törvényes szabályozását, hogy ennek megtagadása esetére a költségelőirányzat megszavazása is kétséssé válhatott. A minisztertanácsban lefolyt hosszú vita során,³ melyben Schmerling, Degenfeld, Lasser, Plener, Lichtenfels és Wickenburg meglehetősen előzékeny és szabadelvű, ellenben Rechberg, Mecséry, Nádasdy, Forgách és Esterházy rideg és elutasító, vagy legalább is tartózkodó álláspontot foglaltak el, végre a császár személyes elnöklése alatt egy Schmerling-től javaslatba hozott s a birodalmi tanácsban teendő körmönfont nyilatkozatban történt megállapodás. E szerint az uralkodó felhatalmazta minisztereit annak kinyilatkoztatására, hogy a mult évi július 2-án az osztrák képviselőházban tett ama kijelentés, melynek értelmében a miniszterek az alkotmány fenntartásáért s a törvények megtartásáért a birodalmi képviselőnek is felelősek, Ő Felsége kifejezett jóváhagyásával tétetett meg. Ő Felsége nemcsak az említett nyilatkozatban körülírt

¹ U. ott febr. 6., 8., 13.

³ H. H. S. A. Min. R. Pr. 1862.

² U. ott febr. 13., 14., 22., 23.

ápr. 22. és 27.

felelősség vállalására adta beleegyezését, hanem már az alkotmány adományozásával elismerte ezt az elvet és ezzel azt is, hogy az 1851. augusztus 20-án kiadott kabineti iratban foglalt ama rendelkezés, mely szerint a minisztérium kizárólag az uralkodóval szemben felelős s minden más politikai tekintéllyel szemben mentes a felelősségtől, magától értetődőleg hatályon kívül helyeztetik annyiban, amennyiben a miniszteri felelősség előbb említett elvével ellentétben áll. Ő Felsége azt is megengedte, hogy a kormány a július 2-i nyilatkozat szemelött tartásával a miniszteri felelősségnek alkotmánytörvény által való biztosítására kezdeményezést tegyen.

Említést érdemel, hogy ez az elhatározás, még mielőtt a nyilatkozat megtörtént volna, a császár legnagyobb megbotránykozására a lapokban közöltetett, mégpedig messzemenő kommentárokkal, amelyek az uralkodót annak kijelentésére indították, hogy minden, további koncesszióra irányuló törekvéssel szembe kell szállni, mert a további engedékenységgé forradalomra s végfolyamatban reakcióra vezetne.¹

Időközben a pénzügyi bizottság elkészült munkájával s jelentését, mely erősen bírálta a kormány pénzügyi politikáját, a Reichsrath elé terjesztette. Ugyanakkor a pénzügyminiszter is előállott javaslataival, melyek a föld-, ház-, jövedelmi- és kereseti adó fölemelése útján mintegy 18—19 milliónyi bevételi többletet ígértek. A pénzügyminiszter előterjesztése általában rossz benyomást tett. A bizottság előadója, Herbst jelentésében és beszédjében kiterjeszkedett a pénzügyminiszternek 1860. október óta tett s a birodalmi tanács utólagos igazolását igénylő összes intézkedéseire s megjegyezte, hogy miután tényleg nincs parlamentáris miniszteri felelősség, a Reichsrath ítélete csak erkölcsi lehet s hogy a bizottság több történet intézkedést nem éppen szerencsés rendszabálynak kénytelen nyilvánítani. Pražak a csehek nevében kijelentette, hogy a jelenlegi szűkebb birodalmi tanács nem lévén illetékes a költségvetés tárgyalására, ő és társai semmi pénzügyi kérdés tárgyalásában részt nem vesznek, ugyanezt a kijelentést tette meg Grocholski a lengyelek nevében. A centralisták és a pénzügyminiszter ellenérvei, Hein elnöknek a képviselői esküre s a törvényre emlékeztető intelmei hatástalanok maradtak; az egész jobboldal kivonult a március 24-én végbement szavazás előtt s így a határozatot, mely sokban helytelenítve a kormány eljárását, a bizottsági jelentést elfogadta, a Reichsrath képviselőháza törvényes létszámának alig egy harmada hozta meg, ami valóban gyöngye támaszául szolgált a kormány pénzügyi politikájának.²

Hogy a birodalmi tanácsnak ez az elkényszeredett budgettárgyalása

¹ U. ott 1862. máj. 2.

² P. N. 1862. márc. 15., 27., 28., 30. Rogge id. m. II. 16p. l.

nem tartotta szigorúan szem előtt az uralkodótól a magyarországi belviszonyokra nézve felállított tilalmat, azt az a körülmény mutatja, hogy Forgách kancellár az április 23-i minisztertanácsban kénytelen volt óvást emelni a Reichsrath pénzügyi bizottsága részéről a magyar udvari kancellária költségvetési javadalmára nézve tett megjegyzések ellen.¹ Ezek a megjegyzések főleg arra vonatkoztak, hogy a birodalmi tanács felfogása szerint a magyarországi kir. hatóságok és bíróságok költségei az állampénztárt terhelik, ellenben a törvényhatóságok javadalmát csak előlegezheti az állam.²

Arra az alkotmányosságra nézve, amelyet a februáriusi pátens Ausztriában behozott, legjellemzőbb, hogy mikor Plener pénzügyminiszter a birodalmi tanácsban kiállott vesszőfutás után még mindig a legkietlenebb pénzügyi helyzettel látta magát szembeállítva s a május hóra várható 13 milliányi deficit lefaragása végett szükségét érezte annak az új bankkegyezménynek is, amely még mindig elintézetlenül feküdt az időközben hűsvéti szünetre szétment Reichsrath asztalán, Schmerling maga adta a minisztertanácsnak azt a tanácsot, — melyet az el is fogadott — hogy napolják el hosszabb időre a parlamentet s léptessék életbe az egyezményt rendeleti úton.³

A pénzügyi helyzet nehézségeinek egyik főoka a nem szűnő katonai követelésekben rejlett, melyekkel csínján kellett bánni, mert az uralkodó azt találta, hogy már eddig is túlsokat vontak meg a hadügyi tárcától; Plener mégis keresztülvitte, hogy áprilisban legalább tárgyalások indultak meg bizonyos létszámszállítás érdekében, melyekre nézve azonban a döntést maga az uralkodó késleltette. Egy másik réme a pénzügyminiszternek a haditengerészet fejlesztése volt, mely hajtóerejét, mint már láttuk, Ferdinánd Miksa főhercegben bírta, kinek mexikói császárljeltségét akkor még csak szárnyaló hírek jelezték. A főherceg — mint a haditengerészet főparancsnoka — nem nyugodott, míg keresztül nem vitte, hogy a haditengerészet számára külön minisztérium szerveztessék, ami már januárius 28-án elhatározott dolog volt, de a minisztérium szervezését, hatáskörének megállapítását s vezetőjének kinevezését a kormány, ameddig csak lehetett, késleltette. A főhercegnek az a kalandos eszméje, hogy haditengerészeti miniszterré Perthaler, a Schmerling publicisztikai bizalmasa neveztesse ki, nem talált visszhangra a kormány körében, azt különben Perthaler várta-

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. 1862. ápr. 23.

² O. L. K. E. I. 1862. 308. sz. Ebből a miniszterelnöki átiratból megtudjuk azt is, hogy Magyarország 1862. évi egész költségvetése 13.785,407 forintot tett ki; ebből a közp. igazgatásra esett 181,250 frt, a politikai adminisztrációra 3.978,000 frt, az utakra 2.100,000 frt, a törvénykezésre 4.100,000 frt s a csendőrségre 1.249,054 frt.

³ H. H. S. A. Min. R. Pr. ápr. 1.

lanul közbejött halála is megghiusította. A minisztérium ideiglenes vezetését a miniszterek egymásnak kínálták, mindegyik húzódozott tőle, míg végre gr. Wickenburg kereskedelmi miniszter volt kénytelen vállalkozni reá.¹

A panaszok, bonyodalmak és összetűzések ki nem apadó forrása maradt a magyarországi adóhátralékok és azok ellen alkalmazott katonai végrehajtások ügye is. Láttuk, hogy e tárgy bizonyos ellentétet eredményezett a pénzügyminiszter és hadügyminiszter között. Forgách hivatalba lépése óta még sokkal élesebb s a nyilvánosság elé is hurcolt ellentét támadt e téren közte és a pénzügyminiszter között, amelynek jelenségei éles világot vetnek a provizórium kormányzati viszonyaira.

Említettük már, hogy a provizórium életbelépése óta, bár most már a kormány engedelmes közigazgatási közegekkel rendelkezett, a katonai adóvégrehajtások egyáltalán nem szűntek meg s még a gúzsba kötött sajtóban is felhangzott néha az e miatti panasz ; még élesebb visszhangot keltett ez a gyűlöletes gyakorlat a miniszteri tanácskozásokban és a miniszterek iratváltásában.

Februárius elején a hadügyminiszter hozta szóba e tárgyat a minisztertanácsban.² Kifejtette, hogy a magyarországi és erdélyi katonai parancsnokságok újabb jelentései tanúsítják, hogy a katonaság alkalmazása az adóbehajtásnál nemcsak katonai, hanem politikai szempontból is káros, mert sok esetben egész brutálisan fordul valóban fizetéképtelen egyének ellen is, ami elkeseredést szül oly körökben is, melyek különben kevésbé ellenségesek a kormány iránt. Forgách kancellár úgy vélte, hogy a katonai adóvégrehajtás, mely azelőtt nélkülözhetetlen rendszabály volt, most már megszűnt az lenni, mert Magyarországon most már az emberek készek fizetni s fizetnek is ott, ahol tudnak. Példákat hozott fel annak bizonyítására, hogy a pénzügyi közegek mennyire túlmennek buzgalmukban a kellő határokon. Az ilyen dolgok — szerinte — fölötte rossz benyomást tesznek s általuk a kormány elveszti azt a támaszát, melyet a parasztságban bírt ; a köznép t. i. előbb ingerült volt az urak ellen, akik őt adó-nemfizetésre unszolták, most azonban megfordult a hangulat. Vissza kellene térni lassan a törvényes kerékvágásba és megvalósítani a főispáni utasítás ama pontját, mely az adóbehajtást az ő gondjaira bízta ; a közigazgatási közegek jobban tudják a behajtás időpontját megválasztani. Nádasdy megállapította, hogy Erdélyben az 1861-i adóhátralék mind be van hajtva ; igaz, hogy sok embernek a marháját, gazdasági eszközeit kellett ezért eladnia. Igazságtalanság van abban, hogy míg más koronatarományokban az

¹ *U. ott* 1861. nov. 19., 1862. jan. 4., 14., 23., márc. 19., 29., ápr. 17., 22., *P. N.* 1862. jan. 29., febr. 1., márc. 13. *Rogge id. m.* II. 164. l.

² *H. H. S. A. Min. R. Pr.* 1862. febr. 5.

évnegyedi adókészletet csak az évnegyed végén tekintik esedékesnek, Magyarországon és Erdélyben már az elején behajtják!

Plener pénzügyminiszter megpróbálta megvédelmezni közegeit az ellenők irányuló vádak ellen, mindig konkrét adatokat kívánva, melyek alapján aztán gondoskodhatnék az orvoslásról. A mostani eljárásnak 45 millió adóforint behajtása köszönhető; a végrehajtást mindig intés előzi meg, úgy hogy gyakran nem is kerül rá a sor, de a lehetőségét fenn kell tartani, mert most is 14 millió adó vár behajtásra s ebből 9 millió hátralék! Annak az ideje, hogy az adóbehajtás ismét a politikai közegeknek adassék át, még el nem érkezett; tartani lehet tőle, hogy a főispánok népszerűségök érdekében elnézést fognak gyakorolni. Tagadásba vonta a felhozottak nagy részét, mint téves jelentéseken alapulókat; szerinte az évnegyed elején többnyire még azt se tudják, mennyi adó hajtandó be. Ezek a panaszok csak az általános adófizetési viszonyra vezetendők vissza és egyesek népszerűsködési hajlamára. Persze, ha a kormány lemondana az adóbehajtásról, nagyon népszerű lenne, de beállna a pénzügyi bukás. A pénzügyminiszter egyébiránt hajlandónak nyilatkozott a fölmerült panaszokat orvosolni és elrendelni, hogy a behajtás ne mindjárt az évnegyed elején indíttassék meg és ott, ahol tényleg fizetésképtelenség forog fenn, végrehajtás ne alkalmaztassék.

Miután Schmerling és a többi miniszterek is a mellett nyilatkoztak, hogy az adóügy még hagyassék meg a pénzügyi közegek kezében, de katonai végrehajtás csak a legvégsőbb esetekben alkalmaztassék, a megállapodást is ily értelemben formulázták, azzal a hozzáadással, hogy az évnegyed végén fizetési meghagyások lesznek intézendők a községekhez határidő kitérésével s erről a polgári hatóságok is értesítendők, melyek figyelmet érdemlő esetekben a határidő meghosszabbítását hozhatják javaslatba.

Azonban csakhamar kitűnt, hogy a pénzügyi közegek ezt az engedménynek szánt intézkedést újabb szigorításra használták fel, amennyiben a hátralékos adókat most már a községektől követelték, ami ellen a kancellár felszólalván, a pénzügyminiszter az ily túlkapások megszüntetésére utasítottatott.¹

Kínos benyomást tett, hogy ezek után a napilapok kezdték szellőztetni a magyar kancellár és a pénzügyminiszter között támadt különböző összeütközéseket s csakhamar a sugalmazott magyar kormánylapok is valóságos támadásokat intéztek a pénzügyminiszter ellen, hol azt vetvén szemére, hogy a magyar tanulmányalapot sem akarja kiszolgáltatni a magyar hatóságoknak s az osztrák nemzeti bank monopóliuma érdekében akadályozza a magyar földhitelintézet létrejöttét, hol az esztergomi adóvégrehajtás brutalitásai miatt emelvén panaszt.

¹ U. ott febr. 15.

Ez az utóbbi eset úgy volt feltüntetve, hogy Esztergom várost 5000 frt adóhátralék miatt végrehajtási úton 21,000 forintig károsították meg, amihez aztán hozzáfűzték azt a megjegyzést, hogy a régi magyar adóhivatalok összköltsége 300,000 frt volt, míg a mostani adókezelés 6—7 millióba kerül!¹

Ez szükségkép éles iratváltást idézett elő a kancellár és a pénzügyminiszter között, melyekben ez utóbbi szemére lobbantotta Forgáchnak, hogy szubvencionált lapjai támadják őt, míg Forgách a szintén szubvencionált Donau-Zeitung durva támadásait tette szóvá. A magyar kancellár szelíden megintette a maga lapjait, a pénzügyminiszter mindig megújuló felszólalásait azonban útvégre is — mint illetékteleneket — irattárba tétette.²

¹ P. N. márc. 7., 18., 27. (a «Sürgöny» és a «P. Hirnök» közlései); O. L. K. E. I. 271. szám (a Sürgöny és Ungar. Nachrichten közléseiről).

² O. L. K. E. I. 271., 351., 384. számok.

IV.

(A provizórium sajtóperai, fenyítő eljárásai és rendőri rendszabályai. Az erdélyi vasút ügye és a földhitelintézet létrejötte. Tisztviselői gyűlések a megyékben, Pálffy helytartó és Forgách kancellár látogatásai és nyilatkozatai a vidéken. A kormány nemzetiségi politikája a rutének, tótok, románok és szerbek követeléseivel szemben. Schmerling befolyása a külpolitikára; az olasz kérdés, fordulat Garibaldi szerepében; a német kérdés, megújuló összetűzések Poroszországgal. A magyar kérdés Ausztria sorskérdése; a Reichsrath tárgyalásainak súlytalansága. A magyarországi közhangulat; a passzivitás uralkodó; józan osztrák hangok, a közeledési kísérletek eredménytelenek; a dualizmus emlegetése a sajtóban. Kovács Lajos polémiája Keménnyel; Schmerling rideg nyilatkozatai. Somssich névtelen nyílt levele és Kemény válasza, az uralkodó meglehangú nyilatkozata a földhitelintézet küldöttségével szemben. Deák megtagad minden közösséget a Pesti Napló közleményeivel; a provizórium első évének meddsége. 1862. április—november.)

Láttuk, hogy a provizórium első hónapjaiban a hatalom csak bizonyos tartózkodással nyúlt hozzá a rendelkezésére álló megtorló rendszabályokhoz úgy a sajtóbeli, mint egyéb politikai vétségekkel szemben. Ez a tartózkodás azonban csakhamar megszűnt és a Schmerling alkotmányának védelmére úgy Magyarországon, mint Ausztriában a fenyítő eljárások olyan özöne rohanta meg különösen a sajtót, hogy e korszak a sajtóperek szaporasága tekintetében minden előzőt túlhaladott.¹

Ezek között a sajtópörök között nálunk is a legnagyobb figyelmet és érdeklődést az keltette, mely 1862. februárius havában indult meg a «Wanderer» című független, magyarbarát bécsi hírlap ellen egy cikk miatt, mely a kormány magyarországi politikáját élesen kárhóztatta, mint olyat, mely csak az anyagi hatalomra támaszkodik s amely a magyar kancellárt, kit osztrák kollégái mindig leszavaznak, valóságos bűnbak szerepére kárhóztatja. A cikk írója az akkoriban különösen a Pesti Napló-beli cikkei révén nálunk is jól ismert és köztiszteletben álló Falk Miksa volt; ellene indult tehát az eljárás, melynek lefolyását a magyar lapok is közzölték s melynek során Falkot hat havi börtönre ítélték, hetenkint egy napi bőjttel, azonfölül doktori címétől megfosztották. A felsőbb bíróság, tekintettel az elítélt nagy családjára, a büntetést három

¹ Névtelen. Dreissig Jahre aus d. Leben stb. (már id.) 77. l.

óra enyhítette a bört elengedésével, de ennek elszenvedése is erősen megviselte a tétlenséghez nem szokott férfiú egészségét.¹

Ugyanakkor egy más sajtópere is volt a Wanderernek, egy cikk miatt, melyet ugyancsak magyar ember : Frankenburg Adolf írt, de melyért a felelősséget Grass szerkesztő vállalta, ki azután le is ülte helyette a nyolc havi börtönt. Hasonló büntetést szenvedett Friedmann Bernát a Neueste Nachrichten egy cikkeért.² Magyar földön előfordult az a furcsa eset, hogy egy a kormány megbízásából újra megindított politikai lap az «Ungarische Nachrichten» ellen, mindjárt első számában a Falk elítéltetésére vonatkozólag közölt, s tulajdonképpen a jogfolytonosság alapjára helyezkedő cikkeért katonai fenytő eljárást indítottak, s annak szerkesztője, Bauszner József lázítás címén egy havi fogságra ítéltetett.³ Pompéry Jánost, a «Magyarország» szerkesztőjét a hadbíró-ság négy havi börtönre ítélte, kiadóját, Wodianer Fülöpöt pedig egy havi fogságra és 1000 forintnyi biztosítéka elvesztésére ; maga a főkancellár járt közbe gr. Coronini hadfőparancsnoknál az ítélet enyhítése érdekében, eredménytelenül, sőt még azt is csak nehezen tudta keresztülvinni, hogy Pompéry büntetése kiállása után egy más lap megindítására kapjon engedélyt ; csak augusztus hóban engedték el Pompérynek hátralevő börtönbüntetését.⁴ Szilágyi Virgil, ki az országgyűlésen mint képviselő figyelemreméltó szerepet vitt, nem sajtóvétségért, hanem egy külföldön járó állítólagos politikai ágenssel való összeköttetése miatt került vád alá s utóbb 10 évi várfogságra és ügyvédi oklevele elvesztésére ítéltetett.⁵

Hivatalos kimutatás szerint Magyarországon a provizórium kezdetétől, vagyis 1861. november 5-től kezdve 1862. június végeig kivételes hatóság részéről 486 esetben indult meg a fenytő vizsgálat, legtöbb, t. i. 130, a budai kerületben ; azonban ezen esetek egyikében sem sikerült súlyosabb természetű politikai vétséget deríteni ki.⁶ Ausztriában a birodalmi tanácsban is szóba hozták a feltűnően sok sajtópert, mely két hírlap bukását is idézte elő ; többen pártolták a «Concordia» hírlapírói egyesületnek az elítéltek megkegyelmezése érdekében a Reichsrathhoz intézett kérvényét. Bécsben 4000 aláírással ellátott tömeges kérvényben akarták a megkegyelmezést magánál az uralkodónál kérelmezni, de a küldöttség nem kapott kihallgatást.⁷

¹ P. N. febr. 22., márc. 20., 21., 23., 25., 27., 28., júl 25. Frankenburg id. m. II. 79—80. l.

² Frankenburgnál id. k.

³ O. L. K. E. I. 1862. 261. és 349. szám. P. N. április 2., 30.

⁴ O. L. K. E. I. 361., 366., 375., 488., 738. szám. P. N. máj. 2., 3., 18., aug. 19.

⁵ O. L. K. E. I. 168., 195. szám. P. N. márc. 2., 12., okt. 31.

⁶ P. N. aug. 17.

⁷ U. ott júl. 10., aug. 1., 3.

A különböző tiltó és korlátozó rendszabályok s a fenyegető sajtóperek már annyira megsűkítették a sajtó szabad mozgási területét, hogy a lapok terjedelme is kezdett szűkülni s különösen nálunk ez időben a sajtó már alig mert egyébbel, mint külpolitikával, társadalmi, gazdasági és kulturális kérdésekkel foglalkozni, amit Kemény Zsigmond a Pesti Naplóban nyíltan be is vallott.¹

És feléledtek újra — akárcsak a Bach-korszakban — a mindenféle rendőri zaklatások, szimatolások, ellenőrködések, megrendszabályozások, azzal a különbséggel, hogy most már csak bosszankodást keltek, félelmet nem. Gróf Pálffy helytartó szívesen hallgatott a rendőri közegek minden sugalmazására, ellenben gróf Forgách kancellárnak némely esetben sikerült a legképtelenebb rendszabályokat megakadályozni. A helytartó például meg akarta tiltani a Horváth Mihály magyar történelme ekkor megjelent negyedik kötetének forgalomba hozatalát is, a kancellár megengedte. Mikor a helytartóság egy új hirdetményt akart kibocsátani s abban különböző rendellenes cselekedeteket, mint például a Szózat éneklését a katonai bíraskodás körébe kívánta utasítani, a kancellária leintette, mondván, hogy «tekintve hazánknak különös viszonyait s a magyar nép eredeti szokásait és jellemét, éppen ilyen kihágásokra nézve a vétkesség fokának meghatározásánál nagyobb óvatosság alkalmazandó, nehogy egyes esetekben, netalán minden rossz szándéktól távol eső éneklések megfenyítése által a tilalom-ellenes iránti fogalmak megzavartatván, ezúttal a kedélyek még inkább elkésérríttessenek s a kormánynak kiengesztelésre irányuló törekvése nehezítessék.»² Sajnos azonban, Pálffynak makacsságával s a bécsi támogatás tudatában mégis sok esetben sikerült kerülő úton a kancellár ellenzésével szemben is megvalósítani szándékát.

A külföldre utazó nevezetesebb magyar embereket ellenőrzés alá helyezték; a forradalmi hősök, a kiválóbb emigránsok arcképeinek vagy a rájuk vonatkozó emléktárgyaknak terjesztése szigorú tilalom, esetleg megtorlás alá esett; még a Rákóczi hamvainak hazahozatalára irányuló mozgalmat is igyekeztek csírájában elfojtani. Minden pénz- és aláírás-gyűjtés tiltva volt, még a Deák Ferencet a Szép Juhásznénál ünneplő fiatalság lelkesedése is szemet szúrt, messzemenő rendszabályokkal igyekeztek a volt határozati pártnak állítólag június 1-re tervezett összejövetelét megakadályozni. Megbízhatatlannak bizonyult sehonnai feljelentők besúgása alapján komoly vizsgálat indult egy az uralkodó ellen tervezett állítólagos merénylet ügyében. Egy kertészeti folyóiratban Garibaldi proklamációját szimatolta a rendőrség; egyleteknek ülést csak rendőri ellenőrzés mellett volt szabad tartaniok és haszon-

¹ *U. ott* 1861. dec. 17.

² *O. L. K. E. I.* 1862. 313. szám. Pápay István fogalmazványa.

talan ürügyek alatt meg is tiltották összejöveteleiket ; a nemzeti zászló kítűzése elegendő ok volt valakinek elfogatására.¹

Pedig a kormánynak igazán nem kellett szimatolnia a bajokat, látta mindenki azokat, amelyek igazán beavatkozást, orvoslást igényeltek. Az 1862. év tavasza nagy árvizekkel látogatta meg majdnem az egész országot ; a szenvedett kárt 1.140,000 frtra becsülték, a reászorultak segélyezésére begyűlt 198,000 frt, melyhez maga az uralkodó járult hozzá tetemes összeggel. A segélyösszezből legtöbb jutott Győr, Pest és Komárom megyének, de az nem állott arányban a nagy szükséggel.²

Mintha a megyei önkormányzat megszűnte fölbátorította volna a gonosztevőket, különösen túl a Dunán hihetetlen vakmerőséggel folytak újra a rablózelmek ; csapatosan támadták meg a haramiák a községeket, Somogyban s a Bakonyban egész csaták folytak le a szegénylegények s a csendőrök között. Sem a csendőrpuska, sem a kézrekerítők számára kítűzött jutalom, sem az elfogottak kivégzése nem tudott véget vetni a rablásoknak.³

A kormány igyekezett jeleit adni az ország gazdasági érdekeivel való törődésének. Úgy látszott, mintha az erdélyi vasút rég vajudó ügye valahára dűlőre jutna. Két terv állott egymással szemben : a Nagyváradtól Kolozsváron át Brassóba és az ugyanonnan Aradon s Gyulafehérváron át Nagyszebenbe vezető vonal terve. Úgy a magyar, mint az erdélyi közvélemény túlnyomó része az első mellett szállott síkra, csak egy szerb-román érdekcsoport, mely nem volt nagy, de melynek jó összeköttetései voltak Béccsel, kívánta a másodiknak adni az elsőbbséget. A július 1-én tartott koronatanácsban már maga az uralkodó sürgette a döntést ; habár Nádasdy is a kolozsvári terv mellett foglalt állást, az augusztusban Bécsben járt küldöttségek is semmitmondó válasszal tértek vissza ; még mindig nem volt kimutatva az építéshez szükséges pénzerő az állam pedig nem volt hajlandó, vagy nem volt képes áldozni.⁴

Egy másik fontos közgazdasági érdek tekintetében valahára sikerült a kormány döntő intézkedését kieszközölni. Ez a magyar Földhitelintézet létrejötte volt, melyet a pénzügyminiszter makacs ellenzése késleltetett mindedig. Az 1859-i nagy felbuzdulás közepett az Országos Magyar Gazdasági Egyesület körében egy magyar földhitelintézet megteremtését is megpendítették, s bizottságot küldtek ki az alapsza-

¹ Lásd ezekre és több hasonlóra nézve az *O. L. K. E. I.* 1861-i 1167. és 1862-i 70., 94., 97., 143., 178., 214., 272., 294., 313., 336., 377., 396. és 776. számait, valamint a *P. N.* márc. 28., 29., ápr. 4. és 29. és jún. 5-i számait.

² *P. N.* febr. 22., 25., máj. 20.

³ *U. ott* jún. 7., 12., aug. 6., szept. 4., 19.

⁴ *U. ott* jan. 16., jún. 7., júl. 30., aug. 12. *H. H. S. A.* Min. Conf. Pr. júl. 1. Ürmössy id. m. II. 52—58. l.

bályok megszerkesztése végett és gyűjtést indítottak egy jótállási alap létesítésére, amire három év alatt egy millió forint gyűlt össze. Miután e terv Magyarországnak földhitel tekintetében Ausztriától való függetlenítését jelentette, az osztrák kormány természetesen akadályokat gördített annak megvalósítása elé. Végre 1862. augusztus elején a magyar kormányférfiaknak sikerült az alapszabályokat az államtanácstól kívánt némi módosításokkal elfogadtatni s a minisztertanács többségét gróf Nádasdy ellenzése, de Schmerling pártolása mellett az előleg jellegű félmilliónyi állami hozzájárulás megszavazására is megnyerni. Szent István napján írta alá az uralkodó az engedélyokmányt s szeptember 22-én az intézet megtarthatta alakuló közgyűlését.¹

Hogy a régi megyei életnek legalább valami halvány visszfényét láthassa a közönség, a kancellária április 13-án utasította a törvényhatóságok vezetőit, hogy koronkint tartsanak nyilvános tanácskozásokat a tisztviselőkkel, azokon vitassák meg az aktuális közkormányzati kérdéseket s azok lefolyásáról és az azokban megnyilatkozó közhangulatról teygenek azután jelentést a kormánynak.² Ez meg is történt s hogy a régi formát megtartsák, az ilyen tisztgyűlések küldöttségileg hívták meg a főispánt körükbe; de igazi érdeklődést ezzel nem kelthettek; senkit sem érdekelt az, hogy a kinevezett új tisztviselők teendői krenézve egymással eszméket cserélnek. Igazi vita sehol sem volt; néhol egyes ügyek tanulmányozására választmányokat küldtek ki, a gyűlések különben többnyire csak arra valók voltak, hogy az új tisztviselők a hátralékok feldolgozásával s a közigazgatás rendes menetének helyreállításával dicsekedhessenek. Mikor a helytartó Pest város tisztikara mellé községi választmányt nevezett ki bizonyos önkormányzati látszat keltése céljából, a tekintélyesebb egyének visszautasították a kinevezést.³ A megyei gyűlések megtarthatását csak a jobbára román nemzetiségű Zaránd megyének s a mindig jó érzelműnek tartott jászkún kerületnek ígérték meg. Gr. Haller Sándor bihari főispán, felbátorodva Forgách kancellár egy biztató nyilatkozatától, hozzá intézett bizalmas előterjesztésben igyekezett őt a megyei önkormányzat visszaállításának megnyerni s megható színekkel ecsetelte a magyar nemzet nemes magatartását, mely «némaságában is hangosan követel», mely érdemes az alkotmányra és a szabadságra, mely tud áldozatkész is lenni, ha jogait tisztelik s vele szabad nemzethez méltó hangon szólnak, de szívós és megtörhetetlen, ha legszentebb emlékeit, törvényeit és nyelvét megtámadva látja. Forgách megdicsérte ugyan Hallert felszólalásáért, biztosította, hogy egyetért vele, nem is kívánja, hogy a törvényhatóság a kormány hízalgő szolgája legyen, de miután másrészt a forradalmi eszmék képviselőjévé

¹ H. H. S. A. Min. Conf. aug. 7. P. N. ápr. 9., aug. 29., szept. 20., 23.

² O. L. K. E. I. 281. szám.

³ P. N. jan. 28., 31., márc. 25., 28., 29., máj. 1., jún. 17., júl. 17.

s a kormánnyal való rendszeres ellenkezés középpontjává sem szabad fajulnia, kijelentette, hogy a municipális önkormányzat előfeltételei még hiányzanak!¹

Ilyen bátorszavú főispánja a kormánynak akkor már vajmi kevés volt ; láttuk, hogy a némileg önállóbb gondolkodásúakat mily nehéz volt a maga tekervényes útjainak követésére szoktatnia. Áprilisban leköszönt Strossmayer diakovári püspök is, ki vállalta Verőce megye főispánságát, leköszönt kifejezetten azért, mert oly rendszabályokat kívántak tőle, amelyeket ő a megyei autonómiával s az elvben elismert magyar-horvát alkotmánnyal összeférőknek nem talált. Azok pedig, akiket a kormány emelt ki az ismeretlenség homályából s állított a törvényhatóság élére s akik ezért minden parancsát teljesítették, nemcsak, hogy súllyal, befolyással nem bírtak a megyében, hanem több esetben tekintélyes részről kiinduló följelentésekkel és vádakkal látták magukat szembeállítva, melyek — bár néha mások becsvágya miatt is — egyenesen eltávolításukat követelték. Ilyen akció indult Szepes megyében b. Barkóczy adminisztrátor ellen s mikor Sáros megyében, különösen a tapolyi vidéken a kuriális zsellérek tömeges munkamegtagadása már szinte kommunisztikus jelleget öltött, a földbirtokosok egy része Hlavács János főispáni helytartó lanyhaságában és kétes magatartásában kereste a mozgalom okát.²

Pálffy helytartó az ilyen panaszok esetében nem kímélte a fáradságot s rendesen maga ment el a helyszínére meggyőződést szerezni a tényállás felől. Általában szorgalmasan utazgatott az országban s igyekezett megjelenésével és nyilatkozataival hatni a közönségre a kormány szándékai érdekében, bár szónoki próbálkozásai nem voltak éppen szerencséseknek mondhatók. Így például március hóban Győrött járván, az őt üdvözlőknek humoros választ akart adni ; azt mondta, hogy «az óvások ideje lejárt, mert Ő Felsége már megóvta az ország érdekeit azok ellen, akiktől óvakodni kell». Ezek úgyse kapacitálhatók, a higgadt emberek pedig, kiknek támogatására számít ő, az ország nagy többségével együtt a legnagyobb bizalommal tekintenek a kormányférfiakra, mint az ország valódi képviselőire. Ennek a bizalomnak újabb jelét várja ő az országgyűlési választásoktól, mert aki szándékosan szemet nem húny, tudja, hogy a kormány őszinte kívánsága a jogfolytonosságot fenntartani s Magyarországot megmenteni attól a veszedelemtől, melybe a túlzók sodorták és sodorni akarják. Figyelmeztette azután a győrieket, hogy óvakodjanak minden elhamarkodott lépéstől, mert «az óvatosság a bölcsesség anyja!» A politikában experimentálni nem lehet (!). Egyébiránt nincs ok a félelemre, semmi sincs veszélyeztetve ;

¹ U. ott febr. 21., aug. 7. O. L. K. E. I. 544. szám.

² P. N. ápr. 20., 30., júl. 18., O. L. K. E. I. 543., 547., 587., 639. szám.

Magyarország magyar fog maradni, ezt veszélyeztetni senki sem akarja. Ennek ellenkezőjét csak azok híresztelik, akik szegény hazánkfiait tévutakra akarják vezetni. A kecske is csak egyszer megy a jégre, mondja — Pálffy szerint — a közmondás; mennyivel inkább számíthatunk erre a magyarnál, kinek eszélyessége közismert.¹

Az ily naiv kormánynyilatkozatok valóban nem ébreszthettek bizalmat a kormány szándékainak komolysága iránt s még kevésbé voltak bizalmat keltők az azokban gyakran megnyilatkozott ellentmondások, a sietős cáfolatok, melyek minden biztatóbb kijelentést nyomon követték. Mikor egy félhivatalos lap a jólétesültség minden látszatával hírül adta, hogy a magyar kormányférfiak a jogeljátság elméletét, mely soha az uralkodó ajkairól el nem hangzott, el nem ismerik, s a fontos közjogi feladatokat csak alkotmányos úton vélik keresztülvihetőknek, Schmerling sietett közzétenni, hogy a kormány soha ily kijelentés megtételére fölhatalmazást nem adott.²

Kevéssel azután, hogy az államminiszter a birodalmi tanácsban kijelentette, hogy bízik e testület mielőbbi teljes kiegyezésében, de ez csak a császár által adott alkotmány — tehát a februáriusi pátenz — alapján történhetik, melyhez a kormány szigorúan ragaszkodik, Forgách látogatást tett Esztergomban, ahol Palkovics alispánnak egy nagyon bátor és a nemzeti jogokat védő beszédjére megjegyzte, hogy a kormány nem beolvasztásra, hanem kiegyenlítésre törekszik. A primás üdvözetére adott válaszában pedig azt hangoztatta, hogy a provizorium még nagyobb veszélyektől mentette meg a nemzetet s most a kiegyezkedés nagy művén kell teljes erővel munkálkodni. A Felső szereti — úgy mond — a magyart, szabad és alkotmányos országokat kíván látni a Lajtán innen és túl; nem jogok elkobzásáról van szó, hanem csak oly módok találásáról, melyek által alkotmányos állásunk és jogaink a birodalom érdekeivel és a testvérnépek jogaival összhangba hozassanak. Az ily értelmű kiegyezés nem lehetetlen, sőt kellő módok mellett biztosan el is érhető. Mikor pedig a főispáni helytartó — szintén egy Forgách gróf — meghívta őt a megyeházába és a városházába, oda nyilatkozott, hogy ezt a látogatást akkorra tartja fenn, mikor már a törvényes állapot visszaállítását fogja jelentetni.³

Kevéssel utóbb a sajtóban Forgách távozásának hírért kezdtek szellőztetni, amit megcáfoltak ugyan, de Schmerling, ki semmi titkot nem csinált a közte s a magyar kancellár közt fennforgó ellentétekből s a magyar kormányférfiakat sajtójában gyakran megvádolta, most lapjában jeleztette, hogy a kormány hivatottnak érzi magát az alkotmány keresztülviteléhez a keleti részekben is erélyesen hozzálátani s minden

¹ P. N. márc. 26.

³ U. ott jul. 9., 11., 12.

² U. ott ápr. 6., 9.

kételyt eloszlatni az alkotmány megszilárdítására irányuló törekvése iránt. Ez alatt félreérthetetlenül a Reichsrathba való közvetlen választásokra utalás volt értendő, aminek megengedhetőségét Forgách a maga lapjában a leghatározottabban tagadásba vonta. Valamivel később pedig a birodalmi tanács bizottságában még azt is hangsúlyozta az államminiszter, hogy a magyar kancellár tagja ugyan a kormánynak, de magántermészetű nyilatkozatai nem lehetnek hivatalos állásfoglalás tárgyai.¹

A magyarországi közvélemény túlnyomó része nem nézhetett bizalommal a provizórium kormányára már csak annak nemzetiségi politikája miatt sem, mely főkép az erdélyi kérdésben jutott kifejezésre, de melynek jellemző tünetei az egész vonalon minden széparatiztikus törekvés pártolásában mutatkoztak.

Micsoda benyomást tehetett például Magyarországon az, mikor a hirhedt Dobrzánsky Adolf, kinek képviselői mandátumát féktelen nemzetiségi izgatása miatt meg kellett semmisíteni, egyszerre mint a budai helytartóság egyik tanácsosa kezdett szerepelni s ezt a hivatalos állását arra használta föl, hogy hírlapilag közzétett körlevélben buzdítsa a felvidéki ruténséget a maga nemzeti különállásának érvényesítésére. Ez esetben maga Pálffy, a helytartó sem ismert tréfát s az ily szerepet a hivatali állással összeegyeztethetőnek nem találván, Dobrzánsky eltávolítását követelte. Feltűnő, hogy e kívánsággal szemben Forgách kancellár volt az, aki nem annyira kíméletből, mint inkább célszerűségi tekintetekből beírta a Dobrzánsky megdorgálásával s hatásköre leszál-
lításával, úgy vélekedvén, hogy ha ez az ember kiszabadul a szolgálati kötelékből, izgatásával majd többet fog árthatni.²

Pedig, hogy akkor még a ruténség túlnyomó része hazafias gondolkodású volt és nem kereste a surlódást a magyarsággal, azt mutatják az ajándékok, s az üdvözlő irat, melyeket b. Eötvös József az országgyűlésen a nemzetiségi kérdésben kifejezett működésért a mármarosai ruténektől kapott s amelyeket megköszönve, ő a nyilvánosság előtt is hangoztatta a magyarok s a nemzetiségek érdekközösségét és azt, hogy az átélt nehéz idők megtanítottak bennünket egyetértésünk és összetartásunk szükségességére. Dobrzánszky agitációjának azonban megvolt az eredménye, hogy — felbuzdulva a tót példán — a munkácsi püspöki consistoriumból kérvény ment Bécsbe a császárhoz a ruténség nemzeti különállásának elismerése érdekében.³

Láttuk a mozgalmat, mely a felvidéki tótság körében már az országgyűlés folyamában megindult ; az akkor még a törvényhozó testületnél

¹ U. ott máj. 4., szept. 30., okt. 1., 15., 18.

² O. L. K. E. I. febr. 1. 100. szám.

³ P. N. ápr. 29. Rogge id. m. II. 153. l.

kereste kívánságai teljesítését, az országgyűlés feloszlátása azonban arra indította vezetőit, hogy egyenesen a trónhoz forduljanak. 1861. decemberében Mojzes beszercebányai püspök vezetése alatt, de számos protestáns vallású vezető egyéniség részvételével is, népes küldöttség jelent meg Bécsben az uralkodó színe előtt, szóval és írásban kérve a tótság sérelmeinek orvoslását. Előterjesztésök történelmileg igyekezett kimutatni, hogy a tótság már a magyarok bejövetelekor itt volt, államot alkotott s kultúrával bírt; azután egészen a XVIII. század végéig tényleg egyenjogúak voltak a magyarokkal. Ők már 1849. szeptemberében — tehát éppen a szabadságharc leveretésekor — kérték egy tót koronátartomány alakítását, de sikertelenül, s így kénytelenek voltak tovább túrni az elnyomatást; a kérvényhez csatolták a júniusi turóc-szentmártoni «nemzetgyűlés» emlékiratát is, mely eredménytelen maradt, mert az országgyűlés nem foglalkozhatott vele. Most, fel lévén oszlatva az országgyűlés, a Felséghez fordulnak azzal a kérelemmel, hogy fejedelmi teljhatalma alapján szervezzen számukra önálló nemzetiségi kerületet. Az országgyűlés és a törvényhatóságok feloszlátását igazságos rendszabálynak ismerik el, tekintettel a nem magyar nemzetiségekkel szemben tanúsított maguktartására; de — sajnos — a Helytartótanács is csak újabb sérelmet szerzett nekik, a kancellária kibocsátványával szemben az összes katolikus gimnáziumokban kizárólagos oktatási nyelvül tevén meg a magyart (?). Az «ultramagyarizmus» e túlkapasáival szemben fordulnak az uralkodóhoz s az ő utolsó leirata szellemében, melyet az országgyűléshez intézett, kérik a leghűbb tót nép jogainak alkalmas intézményekkel való maradandó megóvását. A császár a küldöttségnek adott válaszában ismételten örömét fejezte ki afölött, hogy «a magyar részekbeli, minden időben és minden viszonyok között hű és loyális tót népe érzelmeinek tolmácsait» itt láthatja.¹

A kegyteljes uralkodói válasz ellenére a küldöttségjárásnak egyhamar nem lett több gyakorlati eredménye, mint hogy a helytartóság a gimnáziumok tannyelvének szabályozásánál vegyes ajkú vidékeken a nemzetiségi nyelvnek tágabb tért nyitott.² Azonban a központi kormányzat hathatósan érezte a tót nacionalista törekvések iránti rokonszenvét egyelőre egy más téren, az ág. evangelikus egyházkormányzat terén, amennyiben azokban a súrlódásokban, melyek a régi autonóm alapon szervezett és a pátens értelmében külön szuperintendencia alatt koordinált hitközségek között előállottak, a magyar kormányférfiak ellenzésével szemben mindig ez utóbbiak oldalára állott s ily módon igyekezett a magyar- és tótajkú protestánsoknak az egyházi élet körében való egyesülését hátráltatni; beavatkozásaival egyenesen szította az egyenetlenséget, hogy a pátens alapján választott Kuzmány teljesen fölösleges

¹ P. N. 1861. dec. 12., 15., 18.

² U. ott márc. 19.

külön tót szuperintendenciájának mindinkább kevesbedő híveit szaporítsa, s a tótságot a magyarságtól egyházilag különválassa.¹

Említettük az ellenséges hangulatot, mely a román nemzetiség részéről a magyarság irányában megnyilatkozott. Ennek ellenére, — vagy talán éppen ezért — és annak ellenére is, hogy Moldva- és Oláhország-nak Cuza Sándor alatt egységes fejedelemséggé alakítását 1862 elején a brassói románság feltűnő lelkesedéssel üdvözölte, s hogy már ekkor híre járt az olyan tankönyveknek, melyek a Tiszát jelölik meg Románia határául, az erdélyi román ujoncok pedig tömegesen szöktek át a határon, az erdélyi románság különböző kérvényeinek elintézéséül egy legfelsőbb elhatározás érkezett le, mely a románokat megdicsérte hűségökért.²

Míg az erdélyi román sajtóban élénk vita folyt a fölött, hogy a románok is «beléphetnek-e a magyar alkotmányba», vagy nem, egyházi téren megindult a mozgalom a gör. keleti románoknak a szerb patriarka joghatósága alóli kivonására s külön metropolita alatt nemzeti egyházzá való szervezésére. Március hóban Ságuna püspök vezetése alatt küldöttség járt ez ügyben Bécsben a császárnál s Forgách kancellárnál; az utóbbi biztatólag nyilatkozott. B. Kemény Zsigmond e hírekkel szemben a Pesti Napló hasábjain súlyos aggályokat nyilvánított az ország lakosságának egyházi téren nemzeti alapon való széttagolásával szemben; egyébiránt megjegyezte, hogy e kérdés csak országgyűlésileg, törvényhozás útján oldható meg. Feltűnt, hogy mikor június közepén Pálffy helytartó Nagyváradon egy román küldöttséget fogadott, mely panaszokat emelt a tisztviselők ellen és a «természeti jogok» követelményeire hivatkozott, Pálffy jól megleckéztette a panaszkodókat. Nem ismerte el a küldöttséget a román nemzet illetékes képviselőjének, a természeti jogokra való hivatkozást pedig elcsépelte agitacionális jelszónak mondta. Annak akadályát — úgymond — nem látja, hogy a községek kívánatukra saját nyelvüket használják az ügykezelésnél, de ez irányban izgatásokat, titkos gyűléseket, jegyzők önkényes elmozdítását, s a nyelvbeli többség kizárásával hozott határozatokat tűrni nem fog. Végül a lelkészekhez fordult s arra buzdította őket, hogy hassanak megnyugtatólag a népre s versenyezzenek szorgalomban, műveltségben és polgári erényekben.³

Láttuk, hogy a szerbség és a magyarság érintkezése az 1861. év folyamában nagyon barátságos volt, amit csak előmozdíthatott Rajačić patriarchának decemberben bekövetkezett halála. Azonban a szerb

¹ H. H. S. A. Kabineti iroda irattára 1862. 3564. szám és *Min. Conf.* 1862. okt. 3., 6.

² H. H. S. A. kab. ir. ir. 1862. 3195. szám. *P. N.* jan. 3., 4., 18., ápr. 19., 23.

³ *P. N.* márc. 12., 19., 20., 25., máj. 23., jún. 15.

nemzeti kongresszusnak a szerb «privilégiók» megóvása érdekében a magyar országgyűléshez benyújtott előterjesztése az országgyűlés feloszlata következtében elintézetlen maradt s ez alkalmas fogantyúul szolgált Schmerlingnek, hogy a kérdést napirendre hozza és napirenden tartsa, szívósan követve azt a nyilvánvaló célt, hogy a megszüntetett bánásgot és vajdaságot valami alakban visszaállítván, Magyarország integritásán újabb csorbát üssön.

A minisztertanács erre vonatkozó tárgyalásai nagyon tanulságosak a kormány kebelében tagadhatatlanul fennforgott ellentétek megismerése szempontjából. Schmerling 1861. december 21-én terjesztette elő ezt az ügyet, még egyszer, utólag egyet ütvén Vay volt kancelláron azért, mert abban a nézetben volt, hogy e dologban semminek sem kell történnie. Ismertetvén a szerb nemzeti kongresszus előterjesztésének tartalmát, Forgách kancellár csakhamar szót kért, hogy arra utaljon, hogy hivatali elődje ez ügyet a magyar országgyűlés elé tartozónak tekintette s hogy miután ez kétségtelenül magyar ügy, annak előterjesztésére tulajdonképpen ő illetékes, ő azonban még eddig behatóbban nem foglalkozhatott vele. Az államminiszter váltig hivatkozott arra, hogy e tárgyban ő a Felségtől a kancellárral együtt kapott megbízást, mert az birodalmi ügy is. Bár Nádasdy most is a Schmerling segítségére sietett, miután Mazuranič horvát kancellár is igényt formált a hozzájárulásra, végül az elnöklő Rainer főherceg javaslatához képest egy miniszteri bizottsághoz utasították — tanulmányozás végett — az ügyet, mi által az hosszabb időre lekerült a napirendről.¹

Amikor a szerbek már említett föllázadása Montenegróban és Hercegovinában a török uralom ellen a szerbiaiakat is magával ragadta, amikor a belgrádi erősség török helyőrségét megostromolták s ez vizont a várost kezdte bombázni, úgy hogy a lakosság nagy része átmenekült Zimonyba, amikor az egész szerbség lánggal égett és szélsőséges nemzeti aspirációknak hódolt, akkor, 1862 nyarán látta Schmerling időszerűnek a kongresszusi munkát s az arra vonatkozólag készült miniszteri bizottsági és államtanácsi javaslat elővételét. Maga Rainer főherceg miniszterelnök és Rechberg külügyminiszter időszerűtlennek találták a tárgyalást és Forgách kijelentette, hogy bár tagja volt a miniszteri bizottságnak, csak a kész javaslatot látta. Így aztán az államminiszternek is bele kellett nyugodnia egy újabb halasztásba.²

Végre a november 8-i minisztertanácsban érdemleges tárgyalás alá került az ügy, éspedig két javaslat alakjában: az egyiket Forgách kancellár terjesztette elő, a másikkak, mely az államtanács kebelében készült, Lichtenfels elnök volt az előadója. Mindkettő megegyezett a

¹ H. H. S. A. Min. Conf. 1861. dec. 21.

² U. ott aug. 4. Rogge id. m. 178. l. P. N. jún. 19., 24., aug. 24.

szerbek hűségének dícséretében ; a magyar kancellár maga is messze ment az engedményekben ; javaslata szerint a császár megtartja a szerbek nagyvajdájának címét s Torontál és Szerém megyékből egy nagy-kikindai szerb kerületet alakít, kinevezendő vajda hatósága alatt ; Bács-Bodrog megye kettéosztása az országgyűlés feladata lesz. Kissé bonyolult e javaslat szerint az új kerület hatósági szervezete, amennyiben az ki van ugyan véve Torontál és Szerém megyék törvényhatósága alól, de alá van rendelve e két megye főispánjának, kik erre való tekintettel alvajda címet viselnek, s felsőbb fokon a budai helytartóságnak.

Az államtanács javaslata még sokkal messzebb ment ; az valamivel kisebb terjedelemben visszaállította a szerb vajdaságot, mely Bács, Torontál, Temes és Szerém megyék azon községeiből alakul, amelyekben szerbek laknak, a zászlós urak közé sorolandó vajda hatósága alatt áll, de a budai, illetve zágrábi helytartóságnak alá van rendelve ; külön címerrel és zászlóval bír s szolgálati nyelve a szerb. A két javaslat felett vita folyt, mely főkép ama kérdés körül forgott, vajjon az uralkodónak van-e joga a törvényhozás hozzájárulása nélkül új közigazgatási kerületeket alakítani? A horvát kancellár és több osztrák miniszter is aggályokat nyilvánított ; Esterházy csattanósan jegyezte meg, hogy fontosabb a magyarság millióit, mint 500,000 szerbet kielégíteni. A többség mégis — természetesen Nádasdyt is beleértve — a bécsi államtanács javaslatát pártolta ; azonban a korona egyelőre nem döntött a kérdésben s így az tovább is függőben maradt.¹

Valamennyi nemzetiség megnyerésére irányult végül az a július 27-ről kelt s Forgách kancellárhoz intézett, de közzé is tett legfelsőbb kézirat, mely arra utasítja őt és a Helytartó Tanácsot, hogy készítsenek törvényjavaslatot, melyben Magyarország nem magyar ajkú lakosainak nyelvök és nemzeti kifejlődésükre vonatkozó jogai a népek egyenjogúságának elve szerint szabatosan és határozottan megállapíttassanak, hogy e javaslat majd királyi propozícióképpen az újra összehívandó országgyűlés elé terjesztessék. Hát erre a mézes madzagra valóban semmi szükség nem volt ; az 1861-i országgyűlés a maga rövid élete alatt is elegendő tanújelét adta annak, hogy a nemzetiségi kérdést a legnagyobb méltányosság szellemében kívánja megoldani ; a kormány tette azt lehetetlenné az országgyűlés idő előtti feloszlatásával.²

Világosan tűnik ki tehát a Schmerling egész nemzetiségi politikájából az a célzat : a kormányt tüntetni fel mint a nemzetiségek védelmezőjét az elnyomó magyarsággal szemben s másrészt a magyarságot puhítani meg a nemzetiségi veszély fokozásával. Pedig találóan mondja Ausztria e korszakának egyik történetírója, hogy milyen ellentmondás

¹ H. H. S. A. Min. Conf. nov. 3.² P. N. aug. 5., 8.

van abban : az örökös tartományokban centralisztikusan kormányozni és a magyarokat a föderalizmus rémképével kergetni a Reichsrath karjaiba.¹ És egészen bizonyos, hogy a legújabb osztrák közjogászoknak sem fog sikerülni a provizórium osztrák kormányát tisztára mosni attól a vádtól, hogy a magyarországi nemzeti ellentéteknek céljai érdekében való szításával hozzájárult Magyarország belső erejének csökkentéséhez s ezáltal a bekövetkezett katasztrófa előkészítéséhez is.²

Az osztrák államminiszter határtalan becsvágya a belügyi téren úgy a Lajtán innen, mint túl vajmi kevés sikert tudván felmutatni, rávetette magát a külpolitikára is, melyen befolyása — szemben a Rechberg külügyminiszterével — mindinkább előtérbe nyomult.³ Érvényesülésére főkép a német kérdést szemelte ki. A Balkán ez időben súlyosabb gondot nem okozott ; Orosz=Lengyelországban még csak kifejlődőben volt az a forradalom, mely azután nemcsak Galiciában, hanem nálunk is oly élénk rokonszenvet váltott ki.

És nem volt ekkoriban igazán fenyegető az olasz kérdés sem, melynek fejlődését figyelemmel kísértük egész az 1861. év nyaráig.⁴ Ausztriát méltán gondolkodóba ejthette az, hogy az új olasz királyságot immár nemcsak Anglia és Franciaország, hanem Oroszország, sőt 1862 nyarán Poroszország is elismerték, úgyhogy a bécsi kormány az elismerés merev megtagadásával már egészen elszigetelve állott Európában. Azért mégis, pénzügyei rossz állása ellenére, küldött évenként 600,000 forintot a modenai hercegnek csapatai fenntartására,⁵ s láttuk, hogy 1862. januáriusában mily harcias beszédek hangzottak el Veronában.

Olaszországban 1862 tavaszán a Ricasoli-kabinetet a Rattazzié váltotta föl, ugyanazé a Rattazzié, aki kevéssel előbb, mint miniszter kijelentette, hogy Róma nemsokára Olaszország fővárosa lesz s a francia kormánynak kétségkívüli szándéka a megszállás megszüntetése ; később miniszterelnöki székfoglalójában a római kérdésre nézve úgy nyilatkozott, hogy az erkölcsi és diplomáciai eszközökkel Franciaországgal egyetértőleg lesz megoldandó, Viktor Emánuel király is Róma közeli felszabadulásáról beszélt Nápolyban és Palmerston angol miniszterelnök lehetetlenségnek nyilvánította a pápa világi uralmának fenntartását. A hivatalos Franciaország hallgatott, azonban a francia sajtóban kikerüppent a hír, hogy a hatalmak beavatkozásának Mexikóban végkifejlete az lesz, hogy ott császárság fog alakulni és hogy mexikói császárul Ferdinánd Miksa osztrák főherceg van kiszemelve ; a Habsburg-di-

¹ Rogge id. m. 153. l.

² Ezt a tisztára mosást I. Redlich kísérli meg többször id. művében II. 158., 266—269. l.

³ Névtelen id. műve (Dreissig Jahre etc.) 96. l.

⁴ Lásd e kötet 277. s köv. lapjait.

⁵ H. H. S. A. Min. Conf. 1861. nov. 24.

nasztia e térfoglalása pedig úgy volna tekintendő, mint Ausztria kárpótlása Velencének Olaszország egységesítésével együttjáró elvesztéséért.¹

Ami Ausztriát és Magyarországot is az olasz kérdésben legjobban érdekelte, az az volt, hogy milyen lesz az új kormány viszonya Garibaldihoz? Fogja-e magát általa esetleg a saját szándékain túlmenő vállalkozásokra is elragadtatni? Mert hogy a nálunk is ünnepezt szabadsághős nem fogja soká beérni azzal, hogy az olasz ifjúságot céllövési gyakorlatokra buzdítsa és a Consiglio di Provvedimentóban koronkint Ausztriát is fenyegető beszédeket tartson, az nem szenvedett kétséget. Gróf Rechberg egy a birodalmi tanácsban elhangzott interpellációra adott válaszában kijelentette, hogy Ausztria szigorúan tartózkodik az Olaszország belügyeibe való beavatkozástól, de el van határozva meglevő területét megvédelmezni.²

Júliusban fölmerült a hír, hogy Garibaldi ismét Sziciliában van — ahonnan két év előtti vállalkozása is kiindult — s állítólag szabad csapatával Montenegró segítségére akar sietni. Azonban csakhamar kiderült, hogy egészen más tervei vannak, kiadta a jelszót: Róma vagy a halál! ami országszerte nagy lelkesedést keltett, s bár a kormány, szembe szállva a közvéleménnyel, sietett Sziciliában az ostromállapotot kihirdetni, csapatokat küldött délre és Garibaldi néhány hívét el is fogatta, a merész szabadsághős önkénteseivel megszállotta Cataniát, angol hajókon átkelt Calabriába és elindult — Rómát meghódítani! Azonban vállalkozását ezúttal nem koronázta siker; Aspromonténál augusztus 29-én a rendes olasz hadsereg egy számra nézve a Garibaldiénál kisebb csapata megtámadta az északra nyomulókat s majdnem az egész csapatot elfogta; miközben Garibaldi maga is megsebesült és egyidőre mint engedetlen lázadó, fogságba került. Ezzel Ausztriára nézve egyelőre minden veszély el volt hárítva; a kimenekült magyar legionáriusok már kezdtek lassankint visszaszállingózni a hazába, ahol sokáig elrejtőzni és koldulni voltak kénytelenek.³

A viszonylagos szélcsend, mely így az európai nemzetközi viszonyokban beállott, alkalmasnak látszott arra, hogy az osztrák kormány tisztázzon bizonyos kérdéseket, melyek Ausztria s a német «Bund», illetőleg főképp Poroszország között fennforogtak. Eljárása meglehetősen világosan elárulta, hogy tulajdonképpen Ausztria hegemoniáját igyekezett a feltörekvő Poroszországgal szemben az összes németiség fölött biztosítani; hogy ennek végfolyamatban éppen az ellenkezőjét érte el, abban mindenesetre része volt politikája amaz ingadozásának is, melyet a Schmerling és Rechberg közötti ellentétek okoztak, amelyeknek utóbb

¹ P. N. 1861. dec. 6., 1862. márc. 5., 13., ápr. 13., 16., 23., máj. 4.

² U. ott márc. 11., 14., 29., ápr. 10., máj. 10.

³ U. ott júl. 12., aug. 2., 5., 7., 12., 15., 23., 24., 26., 28., 29., 31., szept. 2., 4., okt. 11. O. L. K. É. I. 1862=i 940. és 1036. számok.

Rechberg áldozatául is esett. Még nagyobb része volt azonban abban, hogy Ausztria e versenyben vereséget szenvedett annak a körülménynek, hogy 1862. szeptemberében porosz miniszterelnök Bismarck-Schönhausen Ottó lett, kinek óriási fölényét a küzdelemben akkor még senki sem sejtette.¹

1862. februáriusában a magyar közvéleményt is foglalkoztatta egy névtelen német röpirat, mely először pendítette meg egy, a régi hagyományoknak megfelelően, Regensburgban tartandó német fejedelemgyűlés eszméjét; e gyűlést az osztrák császár mint vezérhatalom hívná össze s az hivatta volna a német szövetség szervezeti kérdéseinek megvitatására, tekintettel a Poroszország és Ausztria közt mindig újra felmerülő összeütközésekre.²

Márciusban azután egy sajátságos eset merült föl Kur-Hessen tartományban; összetűzés a hercegi kormány s a parlament között a választójog kérdésében. Poroszország magához ragadta a szövetség ellenőrző szerepét, megbízottat küldött Casselba, ki a kormány visszalépését követelte, s mikor ezt el nem érte, ottani követét visszahívta. Ausztria megütközött Poroszország önkényes és illetéktelen eljárása fölött, de a lényegre nézve egyetértett vele s a hesseni kormány lemondása azután lehetővé tette a kérdés békés megoldását.³

Ugyanez időben keletkezett az első összekülönbözés Berlin és Bécs között a schleswig-holsteini kérdésben, melynek fejleményeivel később fogunk foglalkozni, s ekkor folyt az a jegyzékváltás is, mellyel Ausztria Bernstorff porosz külügyminiszternek a Bund átszervezésére irányuló terve ellen a kisebb német államokat egyesítve vitte harcba. Mindez a sok ingerlés csak arra indította a porosz kormányt, hogy még tovább menjen a német szövetségnek Ausztriától való függetlenítése terén s március 29-én kereskedelmi szerződést kössön Franciaországgal erősen szabadkereskedelmi szellemben, miáltal a német vámegelet tagállamait az elé az alternatíva elé állította, hogy vagy kövessék őt ezen az úton, vagy oszlassák fel a vámegeletet.⁴

Ez az eljárás csakugyan nem volt a vámegelet alapszabályaival összeegyeztethető; Rechberg élénken tiltakozott is ellene, a francia szerződés érvényének felfüggesztését kívánta, néhány kisebb német államot meg is nyert a csatlakozásra s mozgalmat indított a mellett, hogy Ausztria összes tartományaival lépjen be a vámegeletbe, de sem a francia-porosz szerződés létrejöttét megghiúsítania, sem az egész osztrák birodalmat a német vámegelettel egyesítenie nem sikerült.⁵

¹ *Névtelen id. m. (Dreissig Jahre etc.) 97. l.*

² *P. N. febr. 18.*

³ *U. ott márc. 17., 21., 22., 25., 28., 31.*

⁴ *U. ott júl. 16. Rogge id. m. II. 183. s köv. l.*

⁵ *U. ott júl. 17., 24., 26., 31. Rogge id. k.*

A két német vezérhatalom útjainak különválása nyilvánvalóvá lett, mikor Poroszország július 21-én az olasz királyságot elismerte, s erről az osztrák kormányt is értesítette, azzal a hozzáadással hogy az olasz kormánytól garanciákat kapott a statusquo megbolygatásától való tartózkodására nézve.

Az ez alkalomból Rechberg és Bernstorff grófok között végbement, s nyilvánosságra is hozott jegyzékváltás oly jellemző arra az ellentétre nézve, mely Poroszország és Ausztria politikája között már ekkor mutatkozott, s amely négy évvel később oly korszakos — következményeiben Magyarország sorsára is kiható — összeütközésre vezetett, hogy annak jellegzetesebb részét ide iktatjuk.

Gróf Rechberg a közlésre adott válaszában csípős udvariassággal a császár köszönetét tolmácsolta a porosz királynak azért az ellentállásért, melyet mindeddig kifejtett az «úgynevezett olasz királyság» elismerésére irányuló sürgetésekkel szemben, s azt az őszinte óhaját, vajha Poroszország soha meg nem bánná azt az elhatározását, hogy a legerőszakosabb forradalom és a leglelküismeretlenebb jog- és szerződés-szegés eredményét mégis elismerte. Ami pedig az állítólag olasz részről nyújtott garanciákat és formaszzerű ígéretekkel illeti, azok nem érik meg a papírt, melyre irattak.

A porosz külügyminiszter éppoly csípősen válaszolt. Hangsúlyozta, hogy ő a kapott garanciákat elfogulatlanabban értékeli, mint Ausztria, s még nagyobb súlyt helyez arra, hogy az olasz királysággal és annak követeléseivel szemben Poroszország oly állást foglalt el, mely a turini kabinetre nézve éppen nem kellemes, s melyet más európai hatalmak teljes jelentősége szerint értékelnek. Szövetségbaráti közlésének ily fogadtatásából — úgymond — azt a tanulságos tapasztalatot meríti, hogy jövőre az osztrák érdekek tekintetbevételétől fel van mentve, ha csak szövetségi kötelessége mást nem parancsol.¹

A látszólagos külpolitikai nyugalom ez idejében is az osztrák kormánynak éreznie kellett, hogy Ausztria sorskérdése a magyar kérdés, vagyis az, vajjon a provizórium által teremtett alkotmányon kívüli állapot megérlelheti-e belátható időben Magyarország behódolását a februáriusi pátensnek s általa a merev birodalmi egységnek, vagy más úton kell-e keresni a monarchia legnagyobb országának oly kielégítését, mely lehetővé tegye, hogy arra beállható válságos helyzetekben támaszkodni lehessen?

E sorskérdés megítélésénél két tényező volt figyelembe veendő: a Lajtán innen, vagyis Ausztriában létesített alkotmányos állapot, tehát a birodalmi tanács működése, mely hivatva lett volna Magyarországra nézve a behódolást kívánatossá tenni, és a magyarországi közhangulat

¹ P. N. aug. 26.

s közszellem, amelyből következtetések voltak vonandók arra nézve, hogy Magyarország megelégedésére mily föltételek teljesítése mellett lehetne számítani?

Figyelemmel kísértük a birodalmi tanácsban történeteket egészen a miniszteri felelősség tárgyában május 1-én ott elhangzott kormánynyilatkozatig, melyet Ausztriában is nagyon vegyes érzelmekkel fogadtak s melyben csak a centralisták láttak vívmányt annyiban, amennyiben az a miniszteri felelősséget csak a Reichsrathal szemben állapítja meg, nem egyúttal az országgyűlésekkel szemben is. Míg a birodalmi tanács működése általában inkább rossz, mint jó benyomást tett s felrötták neki azt, hogy a költségvetésben eszközölt törlései alig tesznek ki többet, mint amennyibe e testület maga kerül az államnak, míg tekintélyes osztrák politikusok elismerték, hogy a közönség mind közönyesebb lesz az osztrák parlament működésével szemben, Plener pénzügyminiszter a különösen neki kijutott sok leckéztetéssel szemben azzal vigasztalta magát, hogy a Reichsrath együttléte és működése hozzájárult az osztrák viszonyok kedvezőbb megítéléséhez a külföldön. Egyébiránt azt, hogy mennyiben volt igaz az az alkotmányosság, amelyet a februáriusi pátens Ausztriában behozott, legjobban világtja meg az uralkodónak egy szeptember 29-én a minisztertanácsban tett megjegyzése, mely kifogásolta azt, hogy a hivatalos nyelvhasználat szerint a birodalmi tanács a költségvetést és adókat «engedélyezi» és «megállapítja» s ezek helyett más kifejezések használatát kívánta.¹

Az 1863-i költségvetés tárgyalása — bár az 1862-nek elintézése már mintegy precedensül szolgált — újra kidomborította mindazokat a visszásságokat, amelyekkel a megelőző évi járt. Komolyságát nem nagyon fokozta az, hogy a képviselőház a concordatum ellen intézett heves támadás után leszállította Bach vatikáni nagykövet fizetését, s ugyanezt tette a velencei kormányzóval is; az urak háza visszaállította az eredeti tételeket. A bankszabadalom meghosszabbítását sem akadályozta az, hogy ha a csehek és lengyelek elvi okokból távol nem maradtak volna a tárgyalásoktól, a képviselőházban semmi esetre sem lett volna meg a kellő többség annak megszavazására. Báró Kemény Zsigmond napnál világosabban mutatta ki, hogy a magyar költségvetésnek az ez időben csak szűkebb alakjában létező Reichsrath általi tárgyalása nemcsak a magyar alkotmánynak, hanem a februáriusi pátensben foglaltak is megsértése; ennek ellenére a tárgyalás most is végbement, de az elfogadás en bloc történt s utólag a magyar kancellár saját lapja, a «Sürgöny» is azzal biztatta a magyarokat, hogy ne törődjenek a tárgyalással: ránk nézve — úgymond — jogi szempontból mind-

¹ H. H. S. A. Min. Conf. júl. 29., szept. 29. P. N. ápr. 12., máj. 3., 6., okt. 16.

egy, akár a bécsi, akár a pekingi birodalmi tanács foglalkozik a magyar költségvetéssel; ez «non avenue!» A Reichsrath határozata hivatalos alakban nem is jut el Magyarországra; itt most a király rendelkezik teljhatalommal a birodalmi tanácsra való minden hivatkozás nélkül. Ránk nézve a Reichsrath határozatai semmi kötelező erővel nem bírnak; a magyar, erdélyi és horvát kancellár nem is volt jelen a költségvetés ottani tárgyalásánál! A Reichsrath «kedvteléseivel» nincs okunk törődni.¹

A magyar hivatalos sajtó ilyen kiszólásai nem voltak éppen alkalmasak a birodalmi tanács tekintélyének emelésére, de nem emelte azt az a fitymálás sem, amellyel a kormány egyes tagjai az ottani felszólalásokat gyakran fogadták. A Reichsrath első kísérlete a katonatiszti kinevezések ügyébe való beavatkozásra a hadügyminiszter legridegebb visszautasításával találkozott; Plener közönyös nyugalommal fogadta, mikor a centralista liberális párt vezérszónoka, a német Giskra valóságos megrovásban részesítette őt három évi működéseért, tagadásba vonva helyzet-ismeretét, őszinte akaratát és tehetségét arra, hogy segítsen a helyzeten; szó sem lehet — úgymond — bizalomról olyan miniszterrel szemben, aki egyebet se tud, mint adókat emelni helytelen alapon; csak azért nem indítványoz bizalmatlanságot, mert a Reichsrath az alkotmányosságnak még csak gyermekkorát éli és soká fog tartani, amíg egy miniszter bizalmatlansági szavazat miatt el fogja hagyni helyét.²

Mikor Schmerlingnek októberben a sajtótörvény bizonyos szigorításai körül támadtak nehézségei a birodalmi tanács képviselőházában, éles, parancsoló, erélyes hangon jelentette ki, hogy ha meg nem szavazzák azt, amit kíván, a kormány másképp is tud magán segíteni, megintésekkel és elkobzásokkal s ezért elmondhatja, hogy «Wir können warten!» Ehhez a mondásához, mely azután röpké szóvá lett a Schmerling politikájának jellemzésére, sok kommentárt fűzött az osztrák sajtó.³

Jellemeztük már az ország közhangulatát a provizórium elrendelését követő első hónapokban, mely nagyban és egészben a Deák politikai magatartásával megegyezően a teljes passzivitás jeleit mutatta. A kormánynak bizalmi közegei meglehetősen ellentmondó értesítéseket küldtek, hol azt jelentették, hogy a kiegyezés vágya mindinkább terjed s az emigráció mindinkább vesztí befolyását, sőt az emberek nagyobb erélyt várnak a provizórium közegeitől, hol a felvidéki kon-

¹ P. N. ápr. 9., 12., 27., máj. 10., júl. 4., 24., 25., okt. 5.

² U. ott jún. 21., júl. 6.

³ U. ott okt. 24., 25. Sajátságos, hogy Podmaniczky (id. m. III. 144. l.) 1862. június 11-éről keltezett följegyzéseiben mondja, hogy Bécsben kiadták a jelszót: Wir können warten! pedig ez a mondás csak később kelt szárnyra. Falk jegyezte fel (kor- és jellemrajzok 67. l.). Forgách kancellár élécét Schmerlingre: «Ach ja, warten kann er schon, aber kommen wird nichts.»

zervatívék konspirációiról tudtak újságot, s néhány adminisztrátor káros szerepéről, sőt egész forradalmi szervezetek kísérleteiről, de ezek az utóbbi közlések többnyire olyanoktól eredtek, akik maguk is e szervezetek tényezői voltak, s most cserben hagyván azokat, a saját érdemeik kiemelése érdekében nagyították a már elmúlt veszélyt, amiért maga a kormány sem adott hitelt az ilyen besúgásoknak. A május 6-i minisztertanácsban a hadügyminiszter odanyilatkozott, hogy Magyarországon a hangulat elég nyugodt arra, hogy az ott állomásozó katonaság számát apasztani lehessen s ezt a kancellár és a rendőrminiszter is megerősítették.¹

Bujanovics Sándor júliusban Sárosból azt írta a Pesti Naplónak, hogy ott azok, akik a közéletben tevékeny részt vettek, most házi tűzhelyeiknél várják a jövő fejleményeit, gazdaságuknak szentelik munkásságukat s következetes passzivitásba merülnek; így van ez a városokban is, ahol még a társadalmi életet is megszüntetik a kormánynak az egyleti tevékenységet gátló rendszabályai. Egykorú följegyzések ecsetelik az egész országban elterjedt marasmust, sőt «a hont ordítva szeretők» hasztalan erőlködéseiből való kiábrándulást is. A jobb elemeknek az alkotmány felfüggesztése következtében úgyszólván kötelezőleg beállott visszavonulása a hivataloktól sok embert érzékenyen sujtott. A már úgyszólván «kimúlófélben levő középosztály» zöme, mindazok, akik mint országgyűlési képviselők és megyei tisztviselők egy szebb jövőt láttak felcsillámlani, most megfosztva reményeiktől, egy csapással a végbukásra lesznek kárhóztatva. E kétes viszonyok között újabb csapás érte az országot júniusban Kossuth Lajosnak manifesztuma által, mely a dunai konföderációt állította oda végcélul. Nagy volt e fölött a fölháborodás, mert ez a Reichsrath felé terelte az embereket, amennyiben úgy vélekednek, hogy ha már minden áron Reichsrathba kell menni, inkább mennek Bécsbe, mint Belgrádba.²

Erdélyben, amint a külső felszabadító jövetelébe vetett hit tünezett s másrészt az egyesült Románia terjeszkedési vágya és az erdélyi románság ellenséges mozgolódása új veszélyekkel fenyegetett, a magyarságban az erős összetartás ápolásával együtt a veszélyes kalandoktól való óvakodás szükségének érzete ébredt föl s így itt is mindinkább terjedt a Kossuth politikája helyett a Deákéhoz való csatlakozás hajlama, bármily kevés kecsegtető kilátást nyújtott is a jövő.³

Ily körülmények között némileg érthető a kormánynak az a bizakodása, hogy várakozással el lehet érni a magyarság behódolását a

¹ O. L. K. E. I. 294. szám ápr. 12., 531. szám júl. 30., 768. szám szept. 26. H. H. S. A. Min. Conf. május 6.

² P. N. júl. 11. Podmaniczky id. m. III. 142—143. l. Arany J. Vojtina Ars Poetikája, 1861. és szerkesztői levél Jókaitól 1861.

³ Ürmössy id. m. I. 346. s. köv. l., II. 5. l.

centralisztikus politika eszméinek s másrészt az is, hogy jó magyar hazafiak buzgalommal keresték az Ausztriával való megegyezés valami elfogadható módját, amíg a nemzetet a kényszerűség rá nem viszi jogai cserbenhagyására. A nyilvánosság elé került jelenségek szerint azonban a kölcsönös közeledés minden kísérletét nyomban követte a meghiúsulás.

Ha áprilisban megújult a kormányválságnak, Schmerling távozásának s a magyar országgyűlés közeli összehívásának híre, a Forgách lapjának, a «Sürgöny»-nek bécsi tudósítója sietett kijelenteni, hogy nem lehet kilátás az országgyűlés összehívására, míg fentt és alant kölcsönös bizalom nem lesz, míg a viszonyok az egyezkedés művének nem kedveznek s míg nem várható olyan országgyűlés, mely higgadtságot hoz magával s a nem mellőzhető tényezők számbavételét s nem mereng el a képzelődés csalékony délibábjain. Alkalmat kell adni a nemzetnek, hogy a revíziót a 61-i képviselők névsorán kezdje meg s az új képviselőház ne hozza magával a tavalyi tárgyalások emlékeinek keserűségét. Zsedényi ugyanakkor bizalmas levelében még pesszimiztikusabban nyilatkozott, mondván, hogy Bécsben kiegyenlítési programmról nem is álmodnak; hallja, hogy Apponyi hozott programokat, de csalódik, ha azt hiszi, hogy azokat bármi figyelemben részesítik; még abban is kételkedik, hogy Forgáchnak sikerülni fog-e mindvégig a közvetlen választásokat a Reichstrathba elkerülni s ő megmarad annál a nézeténél, hogy két-három év múlva is csak az 1847-i alapon történhetik a kiegyenlítés.¹

Néha osztrák hangok is segítségére látszottak jönni a magyar ügynek. Áprilisban Schuselka egy «Reform» című röpiratában leszólva a Reichsrathot, melyet már a kormány sem vesz semmibe, a magyar kérdést jelölte meg a birodalom legfőbb problémájaképpen, melyet valószínűleg a birodalmi tanácson kívül fog kelleni megoldani. Biztató volt a centralista lapok hallgatása a magyar kérdéstről, mintha magyar részről várták volna a kezdeményezést s nem tekintették volna — úgy mint előbb — e kérdés aktáit lezártaknak; a jogeljárás elméletet is mintha sutba dobták volna. Az osztrák föderalisták lapja, a «Vaterland» szembeszállott a Reichstrathba való közvetlen választások eszméjével; a rövidlátó, türelmetlen, ideges politikusok programjának mondta azt, melynek megvalósítása nemcsak, hogy a békét nem hozná meg, hanem ellenkezőleg, kikerülhetetlenül a legkomolyabb bonyodalmak hosszú sorát idézné elő. Magyarország eddigi társadalmi és politikai életének súlypontját semmisítenék meg ezzel s helyébe oly tényezőket állítanának, melyektől a birodalom belső állapotának lassú, de gyarapodó fejlődése éppen nem várható. Utóvégre is a birodalom szempontjából Magyarországon minden csak a magyarságtól várható, mert annál van

¹ P. N. ápr. 4., 17. Kónyi Deák F. besz. III. 298. l.

az értelmi és vagyoni túlsúly, ha ezt kiszorítják politikai szerepéből, oly elemeket hoznak majd felszínre, melyektől túlzott követeléseken kívül egyéb nem várható. A felvilágosodott közvélemény mindig meg fogja vonni beleegyezését oly intézkedéstől, melyben nemcsak, hogy megoldás nem rejlik, hanem mely éppen lehetetlenné teszi a megoldást, mert szétvágja a csomót, melyet a valódi állambölcseiség megoldhatna. Egyébiránt ez időben már a centralista lapok is alig mertek a direkt választások tervével előhozakodni. Még a Schmerling legsajátabb lapja, a «Donau-Zeitung» is, mintegy elhagyva a rideg jogi álláspontot, a tisztesseges megegyezés szükségét hangoztatta.¹

De mikor az egyik bécsi lap, utalva a kedvező külpolitikai helyzetre és Ausztria szilárd állására, arra intette a magyarokat, hogy egyezzenek ki Ausztriával, mondjanak le szeparatiztikus törekvéseikről, mert íme a birodalmi tanács így kénytelen megkérdezésök nélkül állapítani meg államuk költségvetését, Kemény Zsigmond a Pesti Naplóban nem maradt adós a válasszal s kijelentette, hogy az egész magyar nemzet a jogfolytonosság alapján áll, attól nem tágit s nálunk nincsenek oly tekintélyek, kiket a nemzet más útra követni hajlandó volna.²

Általán sok szó esett akkoriban szeparatizmusról, dualizmusról és pluralizmusról. Sajátságos, hogy volt idő, amikor Kemény Zsigmond, felsőbb utasítás következtében, kénytelen volt Falkot arra kérni, hogy kerülje cikkeiben a dualizmus szót,³ lassanként ez a szó mégis polgárjogot nyert a sajtóban. Egyszer a hivatalos «Sürgöny» merészelt azt mondani, hogy a szeparatizmus legbiztosabb ellenszere a dualizmus; mire a centralista lapok természetesen ráförmedtek, hogy hiszen a dualizmus maga is szeparatizmus. Végre Schmerling maga is szükségesnek tartotta kijelenteni, hogy a jogfolytonosság rögeszméjéből kiinduló dualizmusra való törekvés túllépi a megengedhető ellenzés határait, mire Kemény cikkében kedélyesen megjegyezte, hogy akkor az egész magyar sajtó anathema alá van helyezve. A centralista és föderaliztikus osztrák lapok polémiájában elhangzott az utalás arra is, hogy Magyarország a maga céljai szempontjából tulajdonképpen könnyebb a centralistákkal megegyezni, kik az egységet akarják, jóllehet a maga különféleségeivel, mint azokkal, akik pluralizmust akarnak, mely messze túlmegy a dualizmuson. A Schmerling lapja végül a fenyegetések terére lépett s kijelentette, hogy a látszólagos dualizmusnak a kormány köréből el kell tűnnie, még személyváltozások árán is.⁴

Egyszer híre járt, hogy Pálffy helytartó egy vidéki útján odanyilatkozott volna, hogy az országgyűlést rövidesen össze fogják hívni. A leg-

¹ P. N. ápr. 20., 23., máj. 9.,
jún. 17.

² U. ott ápr. 24.

³ Falk id. m. 69–70. l.

⁴ P. N. máj. 9., júl. 12., aug.

5., 13.

határozottabb cáfolat nem soká váratott magára ; e szerint a helytartó csak azt mondta, hogy az országgyűlés összehívását csak az fogja siettetni, ha mindenki odaigyekszik, hogy az összehívandó országgyűlés valóban eredményes legyen. A kormány nem fogja magát tévútra vezetetni olyanok által, akik maguk legzajosabban kívánják az összehívást, de semmit sem tesznek annak eredményessége érdekében.¹

Június második felében különösen az osztrák sajtóban sokat hánytorgatták egy magyarországi kormánypárt alakításának tervét. A Rechbauer gráci ügyvéd s birodalmi tanácsi képviselővel magyar részről bizonyos kiegyenlítési terv iránt állítólag folytatott tárgyalások és az ez év nyarán a stájerországi Rohicsen időzött néhány magyar főúr által szerkesztett memorandum jelentéktelen és illetéktelen kísérletezéseknek bizonyultak ; annak a névtelen programnak, melyet augusztus elején terjesztettek a fővárosból tekintélyek véleményére való hivatkozással s amely a nemzet sarkalatos jogairól a korona javára való lemondást ajánlotta, nem akadt gazdája. A Pesti Hírnök közölte azt az állítólagos kormánypárti programot, melyet főleg a Bácskában terjesztenek.²

Az egyedüli mozzanat, ami némileg a kölcsönös közeledés érdekében való zászlóbontásnak volt minősíthető, két magyar politikusnak, kik mindketten a Széchenyi lelkes híveiként voltak ismeretesek, Kovács Lajosnak és Zichy Antalnak júniusban a Pesti Hírnökben közzétett cikkeiből állott, melyek szemére vetették Kemény Zsigmondnak és a Pesti Naplónak «bölcshallgatását» s a Reichsrathal való megegyezés megkísérlését ajánlották. Kemény ezt a felszólalást nagyon komolyan vette s egész cikksorozatban védte a passzivitás politikáját és igyekezett minden egyezkedési akció időszerűtlenségét kimutatni. Visszapillantást vetett az abszolutizmus tizenkét éves uralmára s az egységesítésnek és a korlátlan uralomnak kettős, váltakozó célkitűzésére ; megállapította, hogy a februáriusi pátenstagadhatatlanul bizonyos alkotmányos formában igyekezett az egységesítést végrehajtani. A nyilvánvaló célzat azonban az : a birodalmi tanács hatáskörét birodalmi parlamentté duzzasztani s a magyar országgyűlést, mint elavult dolgokkal foglalkozó kis tartományi diétát elsorvasztani ; tehát ez az út is csak az olasz birodalmi egység felé vezet. A Reichsrathal ezért egyezkedni nem lehet, hanem ki kell tartanunk szilárdan közjogi álláspontunk mellett.³

Kovács Lajos megkísérelte a cáfolatot és a kapacitálást ; szerinte a különbség, mely őt és társát Keménytől elválasztja, csak az, hogy ők mozogni akarnak, tervezni, próbálni valamit, aminek még nincs teste, keresik a közös ügyek körülírását, remélnék közeledést a túloldal-

¹ U. ott máj. 29., jún. 1.

³ U. ott jún. 24., júl. 1.

² U. ott jún. 19., 25., aug. 3., 6.

ról, főképp mióta ott a «Verwirkung» hánytorgatásával felhagytak; ellenben Kemény attól tart, hogy minden közeledési kísérlet végfolyamatban a birodalmi tanácsba való belépésre vezet. Ebben a vitában Keménynek váratlan szövetségese támadt a Schmerling személyében, aki, mintegy fölbátorítva a Kovácsék kísérletei által, reményét fejezte ki a birodalmi tanács június 26-i ülésén, hogy nemsokára a birodalom összes országainak képviselőit fogja ott együtt láthatni, de kijelentette, s ezt hajthatatlanul ismételte későbbi nyilatkozataiban és lapjában, hogy ez csak a császártól adott alkotmány alapján lehetséges, mert ahhoz a kormány szigorúan ragaszkodik. Mikor aztán Kecskeméthy Aurél a «Sürgöny»-ben szemrehányást tett a Pesti Naplónak, hogy megmaradva a maga «török fatalismus»-ánál, az államminiszter e «békülékeny» nyilatkozatát kellően nem méltányolta, Keménynek könnyű volt kimutatnia, hogy nem ő ítélte meg pesszimisztikusan azt a nyilatkozatot, hanem Kecskeméthy optimisztikusan, amiért mindjárt rá is cáfolt a Schmerling lapja s azt ajánlotta a magyar államférfiaknak, — akik alatt bizonyára a «Sürgöny» gazdáját, Forgáchot is értette — gondolják meg, hogy a népszerűség szép dolog ugyan, de végre is a monarchiában csak egy kormány van s ezért ne keltsenek a magyar népben oly reményeket, melyek nem teljesíthetők.¹

Miután Schmerling nyilatkozataiban és lapjában azt szerette hangoztatni, hogy ha a magyarok az országgyűlés összehívását kívánják, nyujtsanak előbb garanciákat arra nézve, hogy az országgyűlés ki fogja küldeni képviselőit a birodalmi tanácsba. Kemény kérdést intézett egy cikkében a miniszter lapjához, hogy milyenek legyenek azok a garanciák, amelyeket a kormány vár? s mikor válasz helyett a Donau-Zeitung folytatta nyílt támadásait az állítólag a dualizmusra törekvő magyar kormányférfiak ellen, azok távozását követelve, Kemény kimutatta, hogy a Schmerling lapja a centralisztikus követelésekben túlmegy még a februáriusi pátens rendelkezésein is. Egy szeptemberben megjelent röpiratot, mely a birodalmi alkotmány rendelkezéseit magyar felfogás szerint igyekezett magyarázni s még mindig túlságosan eltávolodott a jogfolytonosság álláspontjától, sokan a magyar főkancellár megnyilatkozásának tartottak, ami határozott cáfolatban részesülvén, a közönség utóbb ezt is Kovács Lajosnak tulajdonította.²

Schmerling végre szükségesnek látta október 16-án a Reichstrath pénzügyi bizottságában kereken kijelenteni, hogy bár a magyarok szeretnek terveket kovácsolni, a kormány azokról tudomást nem vesz és senkivel sem tárgyal, mint ahogy nincs is kivel tárgyalnia, hanem megmarad változatlanul álláspontján. Bár az államminiszter ezzel semmi

¹ U. ott jún. 27., júl. 1., 3., 4., 10., 16.

² U. ott júl. 25., 27., aug. 17., szept. 14., 17., 25.

újat sem mondott, a bécsi porosz követnek mégis az volt a benyomása, hogy ez a nyilatkozat rontotta meg az 1862 őszi a kiegyezés felé hajló hangulatot és készséget úgy Magyarországon, mint Ausztriában.¹

Néhány nappal később a Pesti Napló egy, október 20-ról, tehát az októberi diploma kiadása napjáról keltezett s b. Kemény Zsigmondhoz intézett névtelen nyílt levelet hozott, melynek szerzőjéről a szerkesztőség csak annyit árult el, hogy az egy kiváló hazafi, ki a nemrég lefolyt idők alkotmányos küzdelmeiben a zászlóvivők közé tartozott; csakhamar kitudódott azonban, hogy a nyílt levél írója nem más, mint Somssich Pál. E levél éles bírálatban részesítette a «mondva csinált alkotmányokat» s fejtegetései oda irányultak, hogy az egyezkedés megszakadt fonalát csak az veheti föl újra, akinek arra egyedül van joga és hatalma: az uralkodó, ha bizalommal fordul a nemzethez.²

Kemény nem kevesebb, mint öt cikkben válaszolt a nyílt levélre, s bár sokban egyetértett Somssichsal, mégis azt a felfogást vallotta, hogy a kiegyezés módozatai csak az újra egybehívandó országgyűlésen alakulhatnak ki s hogy semmiféle előzetes program, bármily tekintélyes részről jöjjön is az, nem számíthat az országgyűlésen elfogadásra s e tekintetben a legkitűnőbb egyének előleges kezességében se bíznék. Véletlenül éppen e cikkek megjelenése idejében hozták a lapok a hírt, hogy az uralkodó a megalakult magyar földhitelintézet küldöttségét fogadván, annak köszönő szavaira azt válaszolta, hogy örömmel engedélyezte az intézet létesítését, mert ő is kívánja Magyarország anyagi érdekeinek felvirulását. De szíve óhajta csak akkor fog egészen teljesülni, ha Magyarország érdekeit nem csak anyagi, hanem egyéb tekintetben is biztosítva fogja látni. Ez — úgymond — részben önöknek és honfitársaiknak sikeres közreműködésétől függ. Legyenek — így végzé szavait — e szavaim hírmondói Magyarországon, melyet az Istentől rám bízott országok sorában hajdani multja, állása és jövője is szívemhez oly közel köt.³

Ezek a váratlanul és szokatlanul meleg szavak a hazában kitűnő benyomást tettek s valószínűleg azok véletlen találkozása a Somssich és Kemény megnyilatkozásaival okozhatta, hogy a bécsi «Presse» már a «Deák-párt»-nak a kiegyezésre nézve kedvező hangulatáról kezdett írni, mikor Deák Ferenc, épp ez időben feljövén nyaralóhelyéről Pestre, egy november 4-én a Pesti Naplóban közzétett nyilatkozatban minden közösséget megtagadott a megelőző közleményekkel. A «Presse» t. i. azt írta, hogy a Pesti Naplóban egy fontos cikk sem jelenhetik meg, melyet a Deák elnöklete alatti «club» jóvá nem hagyott volna. Deák ezt

¹ U. ott okt. 18. Wertheimer: Bismarck im polit. Kampf, Berlin, Hobbing, 244—245. l.

² Pap Ferenc: B. Kemény Zsigmond II. 491. l. P. N. okt. 24.

³ P. N. okt. 26., 28., 29., 30.

megcáfolta, kijelentvén, hogy ily klubot nem ismer, annak tehát nem is elnöke s különben az egész nyári évad alatt falun szokott tartózkodni. Kemény, mint szerkesztő, ehhez csak néhány szót fűzött, mondván, hogy Deák abban a szerencsében részesül, hogy a róla nevezett pártnak különös fegyelemre és szervezésre nem volt szüksége, hogy eljárását összhangban tartsa az ő nézeteivel. A maga részéről is kéri a bécsi zsurnalisztikát, hogy ne tartsa az általa aláírt cikkeket másoktól felülvizsgáltaknak vagy sugalmazottaknak.¹

Habár az a mód, ahogy a bécsi sajtó a Deák szerepét a magyarországi közvélemény megnyilatkozásaiba beállította, az ő részéről mindeusztal visszautasítást igényelt, cáfolatának ridegsége talán szándékan túlmenőleg is ellentétbe helyezte őt a Pesti Napló közleményeivel, ami elkedvetleníthette Keményt, mert olvasóközösségében kételyt támaszthatott aziránt, vajjon lapja csakugyan a Deák politikájának organuma-e? Ha tekintetbe vesszük, hogy a Somssich nyílt leveléből tulajdonképpen ugyanaz a hang csendült ki, amely harmadfél évvel később a Deák híres húsvéti cikkében oly örvendetes visszhangra talált, t. i. az a remény, hogy az uralkodó meg fogja találni az utat a nemzet szívéhez és eszéhez, melyet az osztrák politika addig hiába keresett, a Deák visszautasító nyilatkozatát csak úgy magyarázhatjuk, hogy ő még nem látta elérkezettnek a kölcsönös közeledés idejét s attól tartott, hogy egy elsiertett kísérlet csak kockáztathatja, vagy elodázhathatja az óhajtott sikert.

Miután a Deák nyilatkozata éppen akkor jelent meg, amikor egy év telt el a Schmerling-provizórium kihirdetése óta, ez csak azt bizonyítja, hogy ez a provizórium egy évi működése alatt semmi eredményt sem ért el; nem hozta közelebb sem azt a célt, amely megalkotója előtt lebegett, t. i. a magyar nemzet megpuhítását, sem azt, amelyet a nemzet óhajtott és remélt: a közte és a hatalom közötti közeledést és kölcsönös megértést. Ennek az egy évnek a tapasztalata is elegendő lehetett volna arra, hogy Bécsset meggyőzze a választott út elhibázott voltáról. Ausztriának úgy, mint Magyarországnak csak kárára vált, hogy az osztrák kormánzatnak még további három évre volt szüksége a maga rendszere céltalanságának felismerésére.

¹ Pap Ferencnél id. k. P. N. nov. 4.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

A III. KÖTETHEZ.

- Abaffy Aristid 140.
Akadémia Széchenyi=érme 57.
Albrecht főherceg főkormányzó 13, 19,
20, 23, 31, 36, 44, 51, 58, 87, 362.
— — fölmentése főkormányzói állá-
sától 51.
Almássy Pál 264.
Ambrus Mihály 187.
Andrássy György gr. 68, 101, 104, 112,
119, 139, 140, 173, 284.
— Gyula gr. 140, 148, 178, 181, 210,
215, 245, 257, 259, 263, 274, 291,
336.
— Manó gr. 140.
Angyal Dávid 245.
Apor Gábor b. 390.
Apponyi György gr. 68, 101, 105, 107,
112, 117, 121, 134, 138, 147, 170,
175, 185, 187, 204, 213, 230, 232,
267, 271, 284, 286, 292, 309, 315,
360, 364, 373, 421.
— — beszéde a megerősített biro-
dalmi tanácsban 112.
— — országbíró lesz 170.
— Rudolf gr. londoni nagykövet 194,
256.
Arany János 53.
Asbóth Lajos 192.
Auersperg Anton gr. (Anastasius Grün)
110.
— hg. 274.
Axentie 261.
Ág. evangélikusok pesti kerületi gyű-
lése 25.
Április 6=i kézirat (1861.) 218.
Babarczy Antal b. 235.
Babes Vince 211, 262.
Bach 9, 36, 135, 159, 229, 233.
— vatikáni nagykövet 418.
Balázsfalvai román gyűlés 261.
Ballagi Mór 81, 211.
Balogh Kornél 139, 368.
— Péter superintendens 41, 68.
Barkóczy b. 407.
Barkóczy János gr. 68, 103, 111, 116
120, 139, 149, 187, 215, 284, 407.
Barna Ferenc 86.
Bartakovics Béla egri érsek 23, 140, 342.
Barthal György 211, 257, 258.
Batthyány Fülöp hg. 140.
— Imre gr. 140.
— Lajos gr. 232.
— Lajosné gr. özv. 209.
Bauszner József 403.
Bánffy Miklós gr. 68.
Bánhidy Albert b. 68.
Bánó József 82, 211, 257.
— Miklós 82.
Bánság és Vajdaság visszacsatolásának
kimondása 153.
Beke Kálmán 139, 215, 289, 357.
Beksis Gusztáv 245.
Belcredi gr. 335.
Benedek Lajos táborszernagy kor=
mányzó 51, 57, 59, 71, 81, 87, 95,
98, 117, 132, 136, 236, 245, 373.
— előterjesztése a magyar állapotok-
ról 89, 98.
— kormányzó felmentése 133.
— távozása 137.
— táborszernagy hadseregarancsa
236.
Beniczky Lajos 211, 274.
Benyovszky Vince 369.
Beöthy Ákos 245.
— Zsigmond 211.
Berczik Pál 86.
Berde Mózes 221.
Bernáth Zsigmond 211, 257, 308.
Bernstorff porosz külügyminiszter 416.
Berzsenyi=ünnepély 83.
Besze János 211, 257.
Bémer püspök 136.
Beust Ferdinánd 164.
Bezécridy Miklós kanonok 187.
Bigot de Saint Quentin Károly 85, 91.
Birodalmi képviselőtről szóló alaptör=
vény 198.
— Tanács reformja 69. :

- Birodalmi Tanács szervezése 195.
 — — megnyitása 239.
 — tanácsba való követküldés 218.
 Bismarck 194.
 — =Schönhausen Ottó 416.
 Bittner dr. 6.
 Bittó István 211.
 Blaskovics Ernő 52.
 Bohus János 140.
 Bolond Miska 373.
 Bónis Samu 211, 257, 291, 298, 317.
 Borelli gr. 110.
 Bourbonok nápolyi uralma 194.
 Böszörményi László 211, 257, 274.
 Bracht 54.
 Bruck pénzügyminiszter 21, 28, 40, 43,
 61, 66, 233.
 — báró öngyilkossága 66.
 Budapesti Szemle 5.
 Bujanovics Rudolf 82.
 — Sándor 420.
 Cavour Camillo 48, 77, 172, 212, 234,
 237, 277.
 — halála 277.
 Cialdini 79.
 Clam-Martinitz gr. 104, 107, 110, 320,
 333, 395.
 Constitutionnel 314.
 Colloredo herceg 105.
 «Concordia» hírlapírói egyesület 403.
 Coronini gr. 91, 291, 346, 361.
 Csanády Sándor 211.
 Csáky László gr. 140, 211.
 — Tivadar gr. 47, 211.
 Csánki Dezső 6.
 Csárdás=korszak 46.
 Császári kéziratok az októberi diplo=
 mával kapcsolatban 129.
 Cseh Ede 91.
 Csengery Antal 14, 173, 211, 371.
 Cserey tanácsos 388.
 Cserneczky József 235.
 Csernovics Péter 211, 235.
 Csiky Sándor 211.
 Cuza Sándor 411.
 Cziráky János gr. 22, 68, 140, 142,
 148, 170, 233, 368.
 — — országbírói kinevezése 142.
 Czorda Bódog 87, 211.
 Daily News 314, 334.
 Danielik kanonok 25, 336.
 Daxner 268.
 Deák Ferenc 34, 68, 116, 138, 142,
 147, 161, 170, 179, 183, 187, 194,
 210, 226, 232, 237, 246, 248, 262,
 276, 285, 291, 308, 317, 320, 336,
 343, 364, 371, 404, 419, 425.
 Deák kihallgatása az uralkodónál 161.
 — mint képviselőjelölt 210.
 — előterjeszteti felirati javaslatát 248.
 — felirati javaslatának eredeti szöve=
 gét az országgyűlés módosítja 265.
 — — — módosított változatát fogadja
 el a főrendiház 266.
 — válaszfelirati javaslata 297.
 — — javaslatát egyhangúan elfogad=
 ják 308.
 — «óvása» 318.
 — megtagadja a közösséget a Pesti
 Naplóval 425.
 — József 188.
 Debreceni diákok összeütközése a ka=
 tonasággal 81.
 Degenfeld Ágoston gr. 68.
 — Imre gr. 68, 140.
 — =Schomburg altábornagy hadügy=
 miniszter 130, 270, 396.
 De Gerando Ágoston 163.
 Demeter erdélyi román 83.
 Dessewffy Emil gr. 9, 10, 25, 34, 68,
 118, 120, 147, 187, 190, 211, 215,
 284.
 — — politikai memoranduma 118.
 — — levele Vay kancellárhoz 191.
 — Ottó 25.
 Diákok küldöttsége Bécsben 19.
 Dobrzánszky Adolf 208, 269, 409.
 Dobrinovic lovag 68.
 Donau=Zeitung 374, 401, 422.
 Dóry Gábor 368.
 Dráveczky Mihály 86.
 Duka Tivadar 237.
 Dunántúli ev. ref. egyházkerület tilta=
 kozó felirata 15.
 Duncombe Thomas 212, 237.
 Dunlop angol ügynök 169, 237.
 Egressy Gábor 35, 48.
 Egyleti törvények szigorú alkalmazása
 82.
 Eötvös József b. 25, 68, 83, 138, 149,
 161, 178, 187, 210, 257, 258, 267,
 291, 310, 313, 337.
 — kihallgatása az uralkodónál 161.
 — javaslata a nemzeti ségi kérdés ügy=
 ben 267.
 — József 187.
 Erdélyi külön országgyűlés 378.
 Ertl 208.
 Esterházy Mihály gr. 232.
 — Móric gr. tárcanélküli miniszter
 287, 316, 376, 380, 387, 396, 413.
 — Pál hg. 68, 140, 148.
 Esztergályi esperes 25.
 Esztergomi ünnepély 22.
 — primási értekezlet 147.

- Eynatten b. altábornagy 49.
 Éber Nándor 77.
 Éles János 370.
- Fabinyi Teofil 187.
 Falk Miksa 18, 26, 34, 49, 117, 144, 158, 159, 230, 313, 422.
 — Miksát hat havi súlyos börtönre ítélik 402.
 Fanti tábornok 79.
 Faur János 262.
 Favre Jules 237.
 Fábry István 187.
 Februáriusi pátens 198.
 Febr. Pátens megítélése 203.
 — pátensnek az okt. diplomától való eltérései 205.
 — — évfordulója 375.
 Feliratot az uralkodó visszautasítja 273.
 Felirat Deák szerinti szövegét átadják az uralkodónak 275.
 Feliratot Deák eredeti fogalmazásában fogadják el 275.
 Felirat végleges szövegének hitelesítése 271.
 Felirati párt 233.
 — vita napirendre tűzete 240.
 — — 256.
 Felsőbíróóságok szervezése 235.
 V. Ferdinánd 186, 216, 219, 231, 242, 251.
 Ferdinánd lemondási okirata 231.
 — Miksa főherceg 168, 216, 348, 398, 414.
 I. Ferenc József 165, 167, 242, 251.
 Ferenc Károly főherceg 186, 216, 219, 230, 242, 251.
 — — lemondási okirata 231.
 II. Ferenc nápolyi király 278.
 Festetich György gr. 68, 140.
 Fiáth Ferenc 191.
 Fischer dr. 334.
 Fogarassy János 235, 355.
 Folliot de Crenneville Lajos 29, 355, 388.
 — — mint az erdélyi kormányzék elnöke 386.
 Forgách Antal gr. 22.
 — — első kancellár 287, 289, 293, 315, 321, 334, 338, 346, 353, 357, 365, 380, 384, 396, 400, 406, 411, 421. [337.
 — kancellár körlevele a főispánokhoz
 — kancellárral szembehelyezkedik a helytartótanács 349.
 — kézirata az országgyűlés összehívásának késedelméről 376.
 — kancellár és Plener pénzügyminiszter közötti ellentétek 400.
- Foigéc'i Ágoston dr. 368.
 Forinyák Géza 19, 50.
 — — temetése 52.
 — Gyula 50.
 Földhitelintézet alapítása 405.
 Főispáni értekezlet 191.
 — kinevezések 140.
 Főispánok megtagadják az adóbehajtás és ujoncozás körüli közreműködést 344.
 Főispánoknak szóló «utasítás» 141.
 Francisci 268.
 Frankenburg Adolf 403.
 Franklin=Társulat 6.
 Franz 40.
 Friedmann Bernát 403.
- Galgóczy Károly 81.
 Garibaldi 27, 48, 76, 114, 167, 172, 207, 237, 278, 313, 337, 347, 362, 404.
 — fogságba kerül 415.
 Ghyczy Kálmán 149, 187, 211, 233, 241, 266, 271, 275, 309, 317, 230, 322.
 Giskra dr. 333, 419.
 Goluchovszky Agenor gr. 10, 18, 20, 43, 58, 62, 72, 88, 60, 94, 96, 106, 119, 129, 143, 149, 155, 159, 185.
 — emlékirata a birodalom újjászervezéséről 119.
 — kinevezése államminiszterré 130.
 — államminiszter elbocsátása 149.
 Goldberg dr. 54.
 Gombos Bertalan 340.
 Gorove István 210, 257, 291.
 Gozdsu főispán 192.
 — Manó 86.
 Görgen dr. 49.
 Grass szerkesztő 403.
 Grocholski 395, 397.
 Gross dr. 6.
 Grünne tábornok 15, 29, 49.
 Gyulafehérvári értekezlet 220.
- Haas Mihály püspök 335.
 Hajnikék 245.
 Hajnik Pál 211.
 Haller Ferenc gr. 59, 68, 317, 320, 379.
 — Sándor gr. 406.
 Hartig gr. 110.
 Határozati párt 233.
 Haubner evang. superintendens 335.
 Haulik zágrábi érsek 296.
 Havas József 270.
 Haynald Lajos püspök 220, 334.
 Hedry Ernő 235, 355.
 Hegedüs László 39.
 Hein Ferenc dr. 107, 110.

- Hein 397.
 Helfert b. államtitkár 190.
 Helytartótanács testületi működésének
 felfüggesztése 356.
 Hengelmüller Mihály 235.
 Hétszemélyes Tábla 187.
 Hindy Árpád 86.
 — Kálmán 86.
 Hlas, prágai újság 375.
 Hlavács János 407.
 Hollán Ernő 49.
 — röpirata 35.
 Honvéd-segélyegyletek 193.
 Hopf kanonok 35.
 Horn Ede 327, 314, 334.
 Horváth gr. tábornok 355.
 — Boldizsár 187, 211, 235.
 — Döme 211.
 — Károly főbíró 271.
 — Mihály 172.
 — Mihály 237, 404.
 Horvát nyelv használata 96.
 Horvátország megtagadja a birodalmi
 tanácsba való követküldetést 295.
 — szembehelyezkedése a kormánnyal
 347.
 — szervezése a febr. patens alapján
 223.
 — — az októberi diploma alapján 154.
 Horvát országgyűlés feloszlata 392.
 — önálló kancellária szervezése 392.
 Hotkóczy táncvígalm szétoszlata 46.
 Hrabovszky vasmegyei alispán 370.
 Hubay József 187.
 Hunfalvy Pál 211, 245.
 Hunkár Antal 211, 275.
 Hurbán 228, 268.
 Huszoneyes bizottság 102.
 Hübner rendőrminiszter 9, 15.
 — — jelentése 15.
 Institorisz János 235.
 Ipartörvény 29.
 Ivánka Imre 211, 257.
 Jakabb szamosújvári polgármester 110.
 Jakubovicz Elek 6.
 Jankovich György 368.
 Január 16-i rescriptum 176.
 — — — hatása 178.
 Jambor Pál 211, 257, 259.
 Jekelfalusy Lajos 370.
 Jekelfalussy püspök 136.
 Jellačić György gr. 347.
 Jeszenszky János 187.
 Jókai Mór 210, 257, 259, 310, 342.
 Jósika 337.
 — Miklós br. 208, 312.
 — Samu báró 23, 51.
 Jósika Samu báró halála 51.
 József császár 91.
 Kaas Ivor báró 86.
 Kabós Dániel 382, 384.
 Kalmár Antal 245.
 Kancellária berendezkedése 139.
 — felterjesztése a magyarországi ál-
 lapotokról 174.
 — újabb felterjesztése 175.
 Kandó Kálmán 211.
 Kapy Eduard 340, 345, 368.
 Karap Sándor 235.
 Karlócai szerb nemzeti kongresszus
 234.
 Katonai bíraskodás 358.
 Kazinczy András 140.
 — Gábor 211, 257, 262, 291.
 — =ünnepélyek 33.
 Kálóczy Lajos 245, 264.
 Kállay Odön 291, 298.
 Károlyi Árpád 5, 6, 18, 36, 55.
 — Ede gr. 57, 87, 319.
 — György gr. 139, 245.
 — — — 140, 245.
 — Gyula gr. 52.
 — István gr. 146, 193, 335, 340.
 — Lajos gr. 140, 321, 345.
 — László gr. 342, 355.
 — Sándor gr. 211.
 Kecskeméthy Aurél 30, 35, 49, 54, 56,
 245, 362, 424.
 Keglevics Béla gr. 211.
 Kemény Ferenc, az erdélyi kancellária
 elnöke 152, 196, 198, 221, 379.
 — — erdélyi kancellár lemondása 379.
 — Zsigmond 18, 26, 34, 138, 142, 144,
 179, 210, 229, 240, 268, 276, 292,
 361, 404, 411, 418, 422, 423.
 Kempelen Győző 87.
 Kempen 29, 49.
 Kendeffy Árpád 52.
 Képviselők értekezlete a Tigris=szálló-
 ban 230.
 Képviselőválasztások a febr. patens
 alapján 203.
 Kézsmárki ág. ev. egyházgyűlés 10.
 Királyi biztosok kiküldése a várme-
 gyékbe 340.
 — Pál 24, 137, 207, 211, 257, 270, 345.
 Kis József főjegyző 370.
 Kiss András 187.
 — Márton 54.
 Kisfaludy Károly hamvai 30.
 Klapka György 79, 163, 167, 172, 211,
 237, 282.
 Klauzál Gábor 148, 211, 257, 291.
 Klempa plébános 84.
 Kolozsvári magyar futár 68.

- Koller Ferenc 345, 368.
 Komáromy György 291, 313.
 Konzervatívok szerepe az októberi diplomában 123.
 Kónyi Manó 245.
 Kopácsy József 187.
 Korizmics Antal püspök 69, 112, 139.
 Kormányt pártoló sajtó létesítése 81.
 Kossuth Lajos 79, 163, 168, 172, 212, 245, 254, 264, 282, 313, 372, 420.
 — bankópere 207, 279.
 Kovách László 211.
 Kovács István 187.
 — József főorvos 50.
 — Lajos 336.
 — — polemiája Kemény Zigmunddal 423.
 Kozma Dénes 386.
 — Sándor 211.
 Krászonyi József 369.
 Kubinyi Ágoston 232.
 — Ferenc 211, 257.
 Kukuljevic Iván 155, 224.
 Kuzmány 40, 74, 410.
 Kükemezey 172.

 Laguerronière, vicomte de 27, 194.
 Lamorcière tábornok 49.
 La Presse 168.
 Lasser lovag igazságügyminiszter 130, 153, 165, 184, 190, 195, 355, 391, 396.
 Láng Ignác 187.
 Lévay Sándor kanonok 187.
 Lichtenfels báró 112, 195, 365, 381, 394, 412.
 Lipovniczky Vilmos 187.
 Liphay Béla b. 211.
 Loftus lord 35, 84.
 Lonovics érsek 136, 148, 187.
 Lónyay Gábor 140.
 — Menyhért 68, 140, 148, 211, 257, 291, 310.
 Ludvig 337.
 Lukács György 211.
 — Ignác 187.
 — Móric 142, 164, 183, 244.
 Lukinich Imre 6, 245.
 Luzsénszky Pál 211.

 Maager Károly 68, 110.
 Madarász József 211, 234, 318.
 Madách Imre 211, 257, 259.
 Magyar- és Horvátország közjogi viszonya 223.
 Magyar-horvát testvéresülés 48.
 Magyar Kir. pénzügyigazgatóság 170.
 «Magyarország» a radikálisok lapja 206, 403.

 «Magyarországban a rendezett állapotok helyreállítása végett teendő intézkedések» 354.
 Magyar országgyűlés megnyitása 229.
 — tannyelv behozatala 118.
 Mailáth Antal gr. 40.
 — György ifj. 68, 102, 114, 149, 160, 175, 185, 212, 232, 284, 286, 315, 319, 345, 352.
 — — a germanizálás elhibázott voltáról 114.
 — — kinevezése helytartósági elnökké 139.
 Mailáthot állásától felmentik 351.
 Majthényi László b. ifj. 140.
 Mamula dalmáciai helytartó 156.
 Maric István Dávid 140.
 Markovics József 187.
 Maschirievics püspök 110.
 Mayer 110.
 Mazuranic, a horvát dikasztérium elnöke 196, 223, 225, 391, 412.
 Mazzini 172.
 Má dai Károly 32, 68, 75.
 Mán József 140.
 Március 24-i legfelsőbb elhatározás 222.
 Máriássy Ádám 369.
 — János 211.
 Mecséry Károly b. rendőrminiszter 130, 169, 190, 270, 280, 396.
 Mednyánszky Ede b. 211.
 «Megerősített birodalmi tanács» 70.
 — — — első ülése 100.
 — — — költségvetési vitája 108.
 — — — jelentősége 116.
 Megye gyűlések állásfoglalása az 1848-as törvények érvénye mellett 171.
 Megyei kormányzók 363.
 Melcer István 187, 235.
 Mennsdorf=Pouilly Sándor altábornagy 130, 153.
 Messenger du Midi 334.
 Mérey Károly 368.
 Mikó Imre gr. 152, 220, 385, 388.
 — — — «Erdély Széchenyiije» 385.
 Mikolás 40.
 Miletic Svetozár 336.
 Miniszteri felelősség kérdése a birodalmi tanácsban 396.
 Miskolci ref. superintendetiális gyűlés 25.
 Missies János 211, 257.
 Mittelrheinische Zeitung 314.
 Mocsáry Lajos 142.
 Mocsonyi András 68.
 — Sándor 102.
 Mojzes püspök 410.
 Montalambert Károly 313.

- Morning Post 334.
 Moyzes István 268.
 Muraköz visszacsatolása 169.
 Murgu Euthim 211.
 Murray angol követ 164.
 Mühlfeld 281.
- Nagy István 187.
 — Lajos 187.
 Nagyszebeni román gyűlés 220.
 Napoleon császár 36, 167, 193, 243.
 — Jeromos hg. 237.
 Nádasdy Ferenc gr. igazságügyminiszter 12, 18, 20, 21, 23, 31, 36, 43, 61, 69, 73, 89, 103, 111, 377, 385, 391, 396, 405, 412.
 — javaslata a magyarországi törvénykező nyelvének szabályozására 92.
 — lemondása 121.
 — elbocsátása 130.
 — Ferenc, mint erdélyi kancellár 385.
 — Lipót gr. 140.
 47-es, 48-as, 49-es pártok 336.
 Nemzeti Kaszinó 148.
 — Színház 193.
 Neue Frankfurter Zeitung 314.
 Neueste Nachrichten 403.
 Németh Albert 211.
 — György kanonok 187.
 Nicolich Fedor 211.
 Nicolich János b. 68.
 «Nord» brüsszeli újság 314.
 Nostitz Albert gr. 101.
 — Rienek gr. 110.
 Nyári Pál 146, 211, 234, 264, 299, 339, 369.
 Nyeiczkey 187.
- Odescalchi Gyula hg. 211.
 Októberi diploma 121.
 — — előtárgyalásai 121.
 — — tartalma 127.
 — — hibái 135.
 — — s az 1848-as törvények álláspontja 138.
 — — hatása Erdélyben 151.
 Olaszok szabadságharca 76.
 Orczy báróné 163.
 Országbírói értekelet a törvénykező ideiglenes rendezésére 187.
 — — revíziója 365.
 Országos Magyar Gazdasági Egyesület 81.
 Országgyűlés feloszlásának tárgyalása a birodalmi tanácsban 327.
 Országos nyelvek (Landessprachen) 92.
 Országgyűlés egybehívása 185.
 — mindkét házának feloszlása a válszfelirat után 320.
- Ostdeutsche Post 10.
 Oszterhueber Tarányi József 161.
 Osztrák kormány nemzetiségi politikája 226.
 Osvald Lajos 86.
 Österreichische Zeitung 14, 137.
- Palkovics alispán 408.
 Palmerston lord 36, 256, 279, 362, 414.
 Palóczy László 230, 232, 240, 275.
 Pap János 262.
 Papp Móric 149.
 Passzivitás politikája 371.
 Patay István 211, 257.
 Pauler Tivadar 367.
 Paulovics László 369.
 Pays (francia napilap) 334.
 Pálffy Fidél gr. 140.
 — József gr. 140.
 — Móric gr. altábornagy helytartó 355, 362, 367, 371, 404, 411, 422.
 Pálkövi sárospataki tanár 32.
 Pápa város főbirata a főkancellárhoz a városok önkormányzata ügyében 147.
 Pápay Ignác 86.
 Perczel Mór 172.
 Perényi Lajos 291, 298.
 Perthaler Hans von 195, 325, 374, 398.
 Pester Lloyd 42, 270, 356.
 Pesti egyetem ünnepélyes megnyitása 143.
 — — választási jogának visszaállítása 67.
 — egyetemi ifjúság márciusi emlékünnepe 49.
 Pesti Hírnök 284, 374, 423.
 Pest Napló 18, 19, 26, 30, 34, 50, 67, 101, 117, 137, 142, 145, 159, 162, 184, 206, 224, 226, 241, 268, 278, 284, 313, 361, 402, 404, 420, 422, 423.
 Pestmegye öt pontja 146, 171.
 Pest megyei bizottságának feloszlása 339.
 Pestmegye közgyűlése elismerését fejezi ki a feloszlott országgyűlésnek 339.
 Pest-Ofner Zeitung 374.
 Pestvárosi határozat a törvénytelen adóvégrehajtások ellen 270.
 Pesty Frigyes 87, 211.
 Petrinó báró 103.
 Péchy Manó gr. 140, 148, 345, 368.
 — — memoranduma 190.
 Plener Ignác pénzügyminiszter 66, 88, 119, 142, 170, 280, 284, 293, 364, 394, 398, 400, 418.
 Plée Leon 334.

- Poche Adolf br. 47, 59.
 Podmaniczky Frigyes b. 233, 257, 264,
 298, 336.
 — Imre b. 211.
 Pompéry János 403.
 Pop László Vazul 379, 384, 386.
 Potocky gr. 333, 395.
 Pragmatica Sanctio 128, 137, 148, 185,
 204, 240, 289, 299, 317.
 Pratobevera Adolf b. igazságügymi-
 niszter 190, 284.
 Pražak 397.
 Privitzer István 139.
 — miniszteri tanácsos 64.
 — mint a helytartó helyettese 355.
 Prónay Albert b. 68, 139, 187.
 — Gábor b. 25, 41.
 — József 211, 264.
 Protestáns egyház kiküldöttjei Bécsben
 38.
 Protestáns pátens 9.
 — módosítása a 1860z. márc. 15=i
 legf. kéziratban 73.
 Prottmann 29, 36, 57, 117.
 — rendőrigazgató eltávolítása Pestről
 117.
 Provisorium Erdélyben 390.
 — sajtóperei 402.
 Pulszky 36, 172.
 — Ferenc 211, 237, 245, 278.
 Rab István 86.
 Radlinszky 84.
 Radvánszky Antal 140.
 Ragályi Kálmán 140.
 Rainer főherceg 20, 59, 62, 101, 121,
 197, 315, 372, 412.
 — miniszterelnök lesz 189.
 Rajacič patriarcha 86, 153, 227.
 Ranolder János 335.
 Rapec 137.
 Rattazzi olasz miniszterelnök 414.
 Rauscher bíboros=érsek 110.
 Ráday Gedeon gr. 211, 257, 266.
 Ráth György 187.
 — Péter 147.
 Rechbauer 423.
 Rechberg gr. 18, 20, 21, 35, 39, 58,
 63, 88, 91, 101, 109, 121, 129, 157,
 194, 198, 206, 237, 255, 270, 279,
 262, 376, 381, 396, 412, 415.
 — =minisztérium 9.
 — diplomáciai körlevele az októberi
 kibocsátások jelentőségéről 136.
 — — Deák ellen 255.
 Reichenstein b. 385.
 Reményi Ede 47, 84.
 Revue des deux Mondes 313.
 Régi pátensok felelevenítése 366.
 Révay Simon b. 140, 268.
 Révész Imre 39, 211, 257, 263.
 Richter bankigazgató 66.
 Rieger 238, 333, 395.
 Rohonczy Ignác 139, 321.
 Román népfaj kívánságai 85.
 Rottenbiller Lipót 146, 271.
 Russel lord 194, 212, 256, 279,
 314.
 Rutének szeparatistikus törekvései
 269.
 Salamon Ferenc 70.
 Salmen udv. tanácsos 387, 390.
 Samarjay Károly 187.
 Saturday Rewiew 314.
 Sándor cár 78.
 Sárközy Kázmér 187.
 Sárosy Gyula 47, 87.
 Schaguna András b. püspök 68, 104,
 110, 152, 220.
 Schmerling altbörnagy 94.
 — Anton lovag államminiszter 150,
 153, 157, 169, 184, 190, 195, 199,
 204, 225, 239, 260, 267, 271, 274,
 280, 286, 296, 316, 325, 333, 347,
 354, 364, 372, 378, 381, 391, 396,
 402, 406, 412, 419, 421, 426.
 — államminiszterre való kinevezésé-
 nek fogadtatása 157.
 — államminiszteri kinevezése s a ma-
 gyar konzervatívok 157.
 — programja 158.
 — és Rechberg közötti ellentétek 174.
 — befolyása győz az uralkodó válasza-
 leirat megszövegezésében 286.
 — bejelenti a birodalmi tanácsnak a
 magyar országgyűlés feloszlását
 325.
 — magyarországi politikáját a kül-
 földi sajtó elítéli 334.
 — =féle provizórium 356.
 — =Theater 204.
 Schmidt Konrád 390.
 — Kornél 220.
 Schönborn gr. 140.
 Schuselka osztrák képviselő 237.
 — «Reform» c. röpirata 421.
 Scitovszky János hercegprímás 22, 83,
 140, 232, 334, 344.
 — hercegprímás körlevele 177.
 Semsey Klára 57.
 Sennyey Pál b. 33, 119, 120, 157, 237,
 287.
 — — a helytartótanács elnöke-
 lyettese 140.
 — =t állásától felmentik 287.
 Siècle 334.
 Siemianowsky Miksa lovag 13, 46.

- Siëyes abbé 190.
 Simon Edward, a Patrie magyarbarát levelezője 168.
 Simonyi Ernő 211.
 — Lajos b. 211, 257.
 Sina Simon b. 140.
 Siskovics József 140.
 Smolka Ferenc 313.
 — beszéde Magyarország védelmében 329.
 Sobieski János 332.
 Sokévi József horvát bán 58, 84, 91, 96, 102, 133, 155, 223, 236.
 Somoskeő Antal 187.
 Somssich Miklós 140.
 — Pál 68, 139, 149, 182, 210, 257, 258, 425.
 Stankovics b. altábornagy 385.
 Steier Lajos 245.
 Stockau gr. 110.
 Strasser 110.
 Stratimirovic György 235.
 Stritzkó Rudolf dr. 6.
 Strossmayer József püspök 68, 102, 104, 110, 155, 393, 407.
 Sulutz Sándor érsek 220, 385.
 «Sürgöny» a konzervatívok lapja 206, 282, 354, 361, 418, 421, 424.
 Szabó Antal 369.
 — József 367.
 — Samu 188.
 Szalay Ágoston 235.
 — László 139, 211, 224, 230, 257, 291, 308.
 Szapáry Antal gr. 309.
 — Géza gr. 52, 211.
 — Gyula gr. 211.
 Szántófy prépost 25.
 Szász Ambrus 235.
 Szekrényessy Endre 341.
 Szelestey László 211.
 Szemere Bertalan 168, 246.
 Szent István napjának ünneplése 82.
 Szentivány Márton 140.
 Szentiványi Károly 68, 211.
 — Márton 68, 140.
 — Vince 187.
 Szentszék világi uralmának kérdése 80.
 Szerb bánság és vajdaság kormányzata 226.
 — kérdés 412.
 Széchenyi Béla gr. 169, 211, 257.
 — István gr. 18, 30, 34, 169.
 — «Blick» c. műve 34, 58, 66.
 — «Offenes Promemoria» c. röpirata 35.
 — «Disharmonie und Blindheit» c. gúnyirata 36.
 Széchenyinél és látogatóinál tartott házkutatások 49.
 — halála 52.
 — temetése 56.
 — halálának első évfordulója 233.
 — Istvánné gr. 49.
 Szécsen Antal gr. 23, 69, 104, 107, 110, 117, 119, 120, 130, 152, 157, 160, 170, 175, 184, 195, 204, 215, 221, 227, 270, 272, 282, 286.
 — kinevezése miniszterré 130.
 Szécsen állásától felmentik 287.
 Szécsen többségi javaslata 107.
 — — indítványát elfogadják 115.
 Széher Mihály 187.
 Székács József 25, 74, 81.
 Szilágyi Virgil 86, 183, 193, 211, 257, 403.
 Szinyei Merse Félix 339.
 Szluha Benedek 82.
 Szmrecsányi János 235.
 Szolgálati nyelv kérdése 91.
 Szögyény-Marich László 32, 34, 38, 63, 66, 71, 87, 101, 104, 105, 112, 116, 130, 134, 139, 160, 191, 196, 206, 215, 218, 231, 236, 247, 284, 286, 292, 312.
 Szögyény emlékirata 63.
 — kinevezése második kancellárrá 130.
 Szögyényt állásától felmentik 287.
 Sztankovánszky Imre 140.
 Sztajakovics György 187.
 Sztratimirovic György 336.
 Szucsics Károly 187.
 Tanárky Gedeon 211, 257.
 Tarnóczy Kálmán 140.
 — Kázmér 191.
 «Tájékozás» c. körlevél 144.
 Táncsics Mihály 86.
 — — felségárulási pere 86.
 Teleki Augusztina gr. 240.
 — Blanka gr. 163.
 — Domokos gr. 220, 320.
 — Emma gr. 163.
 — Gyula gr. 265.
 — László gr. 79, 163, 172, 208, 212, 230, 234, 236, 240, 246, 256.
 — John Harold álnéven 163.
 — elfogatása 163.
 — a császárnál 165.
 — szabadonbocsátása 165.
 — László mint képviselőjelölt 208.
 — — öngyilkossága 241.
 — «beszédtöredéke» 242.
 — Sándor gr. 77.
 Telekönyvek nyelve 83.

- Tervezetek a módosított Deák-féle feliratra adandó leiratra 284.
- Thierry báró 18, 36, 54, 62, 88, 90, 102.
- elbocsátása 130.
- Thökölyanum 236.
- Thököly Sebők 336.
- Thun gr. 12, 20, 31, 43, 58, 60, 63, 69, 72, 74, 88, 94, 97, 102, 106, 119.
- pátens e 10.
- miniszter 1860. január 10-i rendelete 37.
- rendelete a protestáns=pátens végrehajtására 37.
- lemondása 121.
- miniszter felmentése 130.
- Times 35, 315, 334.
- Tisza Kálmán 14, 35, 38, 140, 142, 233, 245, 256, 264, 266, 271, 274, 291, 298, 308, 319.
- állásfoglalása Deák feirati javaslatával szemben 256.
- újabb határozati javaslata 298.
- indítványa a nemzeti ségi kérdésben 311.
- Lajos 211, 310.
- László 211, 257.
- Tiszántúli ev. ref. egyházkerület gyűlése 14.
- — — — — superintendensia gyűlése 38.
- Titkos postai kémszolgálat 30.
- Toldy Ferenc 336.
- Tomcsányi József 140.
- Toperczer Jenő 68, 104, 112.
- Torkos 40.
- Kálmán 341.
- Mihály 187.
- Tóth Kálmán 373.
- Lőrinc 187.
- Vilmos 211, 257.
- Touvenel francia külügyminiszter 237.
- Török Bálint gr. 187.
- János 35.
- Pál 74, 81.
- Törvényhatóságok újjászervezése 145.
- Törvényhatósági önkormányzat felüggesztése 356.
- Törvénykezésnek a magyar bíróságok részéről való átvétele 213.
- Trefort Ágoston 139, 211, 257.
- Trónbeszéd az első országgyűlésen 231.
- Turóc=Szent=Márton-i tót népgyűlés Tüköry 77. [268.]
- Türr István 77, 237.
- Ujházy László 172, 237.
- «Ultramagyarizmus» 410.
- Ungar dr. 334.
- Ungarische Nachrichten 403.
- Uralkodói leiratra adandó válasz 297.
- válaszleirat a módosított Deák-féle feliratra 289.
- Ürményi József 148, 211, 257.
- Miksa 211.
- Varsói értekezlet 167.
- Vasárnapi Ujság 367.
- Vaszary Kolozs 19, 209.
- Vaterland osztrák újság 421.
- Vay Béla b. 211, 257.
- Gyula b. 209.
- Lajos báró 83, 140, 191.
- Miklós b. 37, 68, 73, 120, 129, 130, 134, 141, 143, 146, 151, 157, 164, 171, 173, 175, 177, 183, 190, 196, 198, 205, 215, 218, 221, 230, 234, 263, 273, 286, 312, 320, 412.
- Miklós kinevezése magyar udvari főkancellárrá 130.
- megtagadja a februáriusi pátens ellenjegyzését 199.
- tárgyalásai az országgyűlési teendőkéről 215.
- előterjesztése az országgyűlés teendőiről 216.
- t állásától felmentik 287.
- Válaszfelirat hatása külföldön 313.
- Várady Gábor 211, 257, 261, 291, 298.
- — — — — módosítványa Deák feirati javaslatára 265.
- Vármegyék tiszteletbeli bizottsági tagjai 237.
- Verstärkter Reichsrath 70, 85, 109.
- Vetter 172, 237.
- Vidacs János 211.
- Vida Károly 68.
- Viktor Emánuel 77, 207, 278, 414.
- Vilmos főherceg 20, 28, 62, 130.
- I. Vilmos porosz király 167.
- Vincke porosz képviselő 237.
- Vlád Alajos 257.
- Vraniczani Ambrus 68, 102.
- Vukovics Sebő 237.
- Wanderer, bécsi hirlap 402.
- Wenckheim Béla b. 140, 148, 234.
- Werner osztrák követ 163.
- Wickenburg gr. kereskedelmi miniszter 190, 396, 399.
- Wiener Zeitung 42.
- Wirkner Lajos 68.
- Wodianer Fülöp 403.
- Móric 68.
- Worafka rendőrfőnök 336.
- Zabojszky László püspök 335.
- Zádor 40.
- György 187.

- Zágrábi helytartóság szervezése 225.
 Zichy Antal 211, 257, 423.
 — Ferenc gr. 139, 215, 284.
 — Ferraris Bódog gr. 140.
 — Henrik gr. 140.
 — Hermann gr. 368.
 — Jenő gr. 211.
 — József gr. 211.
 — Károly gr. 233.
 — Ödön gr. 68.
 Zimmermann József 40.
- Zürichl béke 27.
 Zsandárság szervezése 29.
 Zsedényi Éde 11, 31, 35, 44, 47, 71,
 75, 83, 139, 142, 149, 176, 215,
 247, 272, 284, 290, 372, 421.
 — és társainak bűnpere 32.
 Zsitvay 208.
 Zsivora György 35, 140, 187.
 Zsoldos Ignác 187, 235.
 Zsömböry Ede 342

A HARMADIK KÖTET TARTALMA.

Bevezetés

Lap

3

XII. rész : A protestáns-pátens-től az októberi diplomáig.

I. A protestáns-pátens hatása meglepi a kormányt ; a kézsmárki ág. ev. egyházgyűlés, Zsedényi beszédje, egyhangú határozat a pátens ellen ; a kormány állásfoglalása, vizsgálat és kérdőrevonás. Újabb protestáns gyűlések, Tisza Kálmán beszédje Debrecenben ; mindenütt ugyanaz a határozat. B. Hübner rendőrminiszter emlékirata a magyar kérdésben, s azonnali elbocsátása ; b. Thierry lép helyére. Albrecht főherceg riasztó jelentése ; felszólalások a magyar tannyelv érdekében ; koronatanács a magyar kérdésben, mely eredménytelen marad ; Nádasdy, Albrecht főherceg minden engedmény ellen nyilatkoznak. A hercegrímási jubileum pohárköszöntői miatt újabb riadalom, kérdőrevonások. A protestáns ügy általános nemzeti ellentállást vált ki ; a miskolci gyűlés ; a pesti ev. conventet a rendőrség feloszlátja, de a határozatot meghozzák ; a sajtó bátor hangja. A kormány nehéz helyzete külpolitikai és pénzügyi téren ; a zsandárság katonai szervezetét fenntartják. Zsedényi és társainak közcsendháborítás miatti pere és elítéltetése. 1859. szeptember—december.

9

II. Elszánt és lelkes közhangulat az 1860. év elején ; a konzervatívek kényszerű téttlensége ; csak Széchenyi folytatja csendben tevékenységét, bár egészségével kedélyállapota is hanyatlik ; félbemaradt német gúnyirata ; növekvő aggodalmi saját sorsát illetőleg is. Thun újabb rendelete a protestáns-pátens haladéktalan végrehajtását követeli. A két magyarországi protestáns egyház küldöttet Bécsben összehívulnak s az uralkodónál kihallgatást kérnek. B. Vay Miklós, később Vay és b. Prónay Gábor tárgyalásai a kormánnyal ; a miniszterek tanácskozásai és nézeteltérései e tárgyban, végre is a küldöttség fogadtatása meghiúsul, de Vayt és Prónayt a császár kihallgatáson fogadja. Az e kihallgatásról megjelent laphíreket megcáfolja a kormány és Thun meghiusítja a megindult kiegyenlítési tárgyalásokat. Zsedényi fogságbüntetését a főtörvényszék súlyosbítja. Legfelsőbb kézirat, mely a magyarországi főkormányzónak messzemenő felhatalmazást ad a nyugalom helyreállítására. Ünneplések ország-szerte, élénk farsang, a «csárdáskorszak» ; a hotkóczyi bált zsandárok ugrasztják szét. A pátens körüli harc tovább foly. Reményi ünneplése ; magyar-horvát testvéresülés a horvátországi inség alkalmából. Az olasz nemzeti mozgalom terjedésének hírei ; a kormány pénzügyi nehézségei ; a birodalmi gyűlés kibővítése. Eynatten bűnrészessége a hadseregszállítási visszaélésekben és öngyilkossága. Házkutatás Széchenyinnél és látogatóinál. A pesti egyetemi ifjúság március 15-ét megünnepelni akarja, a rendőrség közbelép, Forinyák Géza megsebesül. B. Jósika Samu váratlan halála. Albrecht főhg tömeges

belebbezéseket tervez; fölmentése legf. helyen elhatározva, utódjául Benedek Lajos van kiszemelve; Forinyák halála, temetése nagy nemzeti tüntetéssé válik. Gr. Széchenyi István halála híre. 1860. jan. — április.

33

III. Széchenyi halálának hatása; a gyilkosság gyanúja; az öngyilkosság előzményei és nyilvánvaló okai. A kormány gáncsvetése ellenére országossá lesz a gyász. A szoborállítás kérdése a kormány körében, Benedek jövelete; a teendő engedmények, különösen az országgyűlés összehívásának és a megyék visszaállításának kérdése. Az április 19-i császári kézirat és az új kormányzó beköszöntő szózata. A b. Bruck pénzügyminiszter katasztrófája. A protestáns mozgalom elleni harc tovább folyik; Zsedényit és Mádayt becsukják. A «megerősített birodalmi tanács» egybeállítása és szabályzata egészen hatástalan marad. Újabb tárgyalások a pátenstől ellentétek kiegyenlítése céljából; nagyobb engedékenység; a május 15-i legf. kézirat gyakorlatilag megtagadja a pátenst; az amnesztia következtében szabadon bocsátott Zsedényit és Mádayt zajosan ünneplik a hazában. 1860 április — május.

49

IV. Az olaszországi eseményeknek, a nemzeti egységre való törekvés rohamos sikereinek hatása a magyarországi közhangulatra; Garibaldi-kultusz, kiszökések Olaszországba; a kormány tengerpartvédelmi rendszabályai; a konzervatív hatalmak aggodalmai, a pápa világi uralmának fölmerülő kérdése. Nyugalanságok az országban, zavargások Pesten, összeütközések a gazdasági egyesületek alakulása körül. A Szent István-nap országos ünneplésének zavartalan lefolyása. Közeledés a magyarság s a nemzetiségek közt; külföldi rokonszenvek; nemzetiségi törekvések. A kormánypolitika egyelőre a külső jelek szerint változatlan; Táncsics és társai felségárgulási pere; internálások, különösen a délvidéken. Benedek előterjesztése a kormánytanács előtt feltárja a magyar nemzet valódi várakozásait; a császár még hajthatatlan; hatástalan intézkedés a Reichsrath jogkörére nézve. A szolgálati nyelv kérdésének hosszas tárgyalása; gr. Nádasdy igazságügyminiszter merev állásfoglalása a magyar nyelv jogaival szemben; gr. Goluchovski belügyminiszter méltányosabb felfogása; gr. Thun elítéli a germanizációt; végleges döntés nélkül mégis az engedmények politikája lassan tért foglal. 1860. május — augusztus.

76

V. Benedek újabb jelentései a magyarországi helyzet súlyosbodásáról. A kibővített birodalmi tanács működése s a magyar konzervatív vezető szerepe benne. Apponyi jogfenntartó nyilatkozata; a telegkönyvi rendtartás feletti vita. A 21-es bizottság tanácskozása, Szécsen beszéde s az általa szerkesztett többségi javaslat; a minisztertanács is foglalkozik vele, Schönbrunnban értekezlet a császár elnöklete alatt. A «Verstärkter Reichsrath» költségvetési vitája; Rechberg irányváltozást jelző kijelentése; a sérelmek feltárásában az osztrákok s a kapcsolt részek képviselői is részt vesznek; Maager a birodalom számára képviseleti alkotmányt kíván. Barkóczy, Szógyény, Andrassy, Apponyi, Mailáth, Szécsen mint debatterek. A birod. tanács ülésének bezárása; a kormány tanácsstalansága, habozása; maga próbálja előkészíteni a rendszerváltozást. Dessewffy újabb memoranduma. A császár közvetlen érintkezést keres a magyar konzervatívokkal, kik Bécsbe gyűlnek. Thun és Nádasdy le-

mondása, Szécsen szerkeszti a kibocsátandó intézkedéseket; az októberi diploma létrejötte; a konzervatívok szerepének megítélése a bekövetkezett fejlemények szempontjából. 1860. június—október. 98

XIII. rész: Az októberi diplomától a februáriusi pátensig.

- I. Az októberi diploma és az azt kísérő rendeletek tartalma; a császárnak és a kormányra jutott konzervatívoknak azokhoz fűzött vára-
kozásai. Miben állott a fordulat valódi jelentősége és miben rejlet-
tek a diploma hibái? Az új rendszer fogadtatása Ausztriában, a kül-
földön és Magyarországon; Benedek búcsúja, az elrendelt és vissza-
vont kivilágítás Pesten, ablakbeverés és véres utcai zavargás. A sajtó,
különösen a Pesti Napló magatartása; Magyarországon a közvélemény
az 1848-i törvények álláspontjára helyezkedik. A kancellária be-
rendezkedése; Mailáth mint tárnokmester átveszi a helytartótanács
vezetését. A főispáni kinevezések; 15 lemondás; a főispáni eskü
s Vay kancellár utasítása a főispánok számára. Zsedényi és Kemény
polémiaja az esztergomi értekezlet feladata iránt. A pesti egyetem
megnyitása, a magyar tanítási nyelv-helyreállítása. Pénzügyi nehézsé-
gek. Névtelen «Tájékoztató» a vidék számára; a megyék szervez-
kedése megindul, mindenütt a 48-i alapa helyreállnak, a váro-
sokban is. Az esztergomi primási értekezlet egyhangúlag a 48-i
törvény alapján kívánja az országgyűlést összehívatni. Schmerling
államminiszteri kinevezésének híre. 1860. okt.—dec. 127
- II. Az októberi diploma hatása Erdélyben; az ottani szervezés meg-
indítása. A Bánság és Vajdaság visszacsatolásának kimondása a
szerbek és románok ellenkező törekvéseivel szemben; Horvátország
szervezése a diploma alapján; a báni értekezlet követelményei.
Schmerling államminiszterségének előzményei; miniszteri beközön-
tője, kinevezésének hatása Magyarországon, Deák és Eötvös ki-
hallgatása az uralkodónál. Gr. Teleki László elfogatása Drezdá-
ban és kiszolgáltatása Ausztriának; a császár maga elé vezetetti őt
s bizonyos kikötésekkel szabadon bocsátja; az eset hatása. A kül-
politikai helyzet; az olasz veszély. Gr. Széchenyi István elkobzott
íratának sorsa. A Muraköz visszacsatolása. A pénzügyi szolgálat
nehézségei. Gr. Apponyi György országbíróvá nevezeték ki. A me-
gyék szervezkedése; a megyegyűlések merész határozatai s azok
visszhangja; tüntetések és zavargások; az adófizetések fokozatos
csökkenése. A magyar kormányférfiak helyzete; a törvényhatósá-
gokhoz intézett uralkodói leirat. 1860—1861. 151
- III. A januárius 16-i uralkodói rescriptum bírálata; annak hatása; a
törvényhatóságok feliratai; a kormány magatartása azokkal szem-
ben. Az országgyűlés összehívása s a képviselőválasztások szabá-
lyozása. A hétszemélyes tábla kinevezése; az országbírói értekezlet
s annak munkálata. Kormányváltóság; Rainer főherceg miniszter-
elnök, két új miniszter. Gr. Péchy Manó és gr. Desseffy Emil
emlékiratai. A főispáni értekezlet; b. Vay kancellár magatartása;
az adómegetgetés terjed. Asbóth Lajos elfogatása; a honvéd-segély-
egyletek elleni gyanú; nyugtalanító híresztelések. A kormány hely-
zete; a Birodalmi Tanács statutumának, vagyis a februáriusi pátens-
nek keletkezése; a magyar kormányférfiak szerepe; b. Vay meg-
tagadja az ellenjegyzést. A pátens kibocsátása, tartalma; uralkodói
nyilatkozat. 1861. jan., febr. 178

XIV. rész: A februáriusi pátentstől az országgyűlés feloszlatásáig. Lap

- I. A februáriusi pátens megítélése, különösen az októberi diplomától való eltérései szempontjából. A pátens hatása a sajtóra és a törvényhatóságokra. A képviselőválasztások; gr. Teleki László és Deák Ferenc szerepe; a választások eredménye. Kezdődő rokonszenvenyilvánulások a magyar ügy iránt a külföldön. A kormány helyzete; a rendőrség átadásának kérdése; az országbírói értekezlet munkálatának életbeléptetése körül a kormány kebelében támadt ellentétek. Az országgyűlés előkészítése; Apponyi, Vay előterjesztései; tétovázás a döntés körül; az április 6-i kézirat. Az erdélyi szervezés lassú menete; a nagyszebeni román gyűlés; a gyulafehérvári értekezlet; a márc. 24-i legf. elhatározás. Horvátország szervezése; viták a kormány kebelében a horvát-magyar közjogi viszony körül; újabb báni értekezlet; a megyék és bíróságok szervezése; a horvát országgyűlés összehívása; a zágrábi körlevél, Deák Ferenc válaszára. A szerbeknek tett ígért teljesítésének módja; Rajacić patriarcha makacssága, a kormány engedékenysége; a szerb nemzeti kongresszus összehívása. Első nyoma a felvidéki tótok nemzetiségi mozgalmának; a kormány nemzetiségi politikájának kibontakozása. 1861. febr.—ápr. 203
- II. Az országgyűlés összejövele; előzetes tanácskozások különösen az országgyűlés helyére nézve; Apponyi követít. Az ünnepélyes megnyitás a királyi palotában; Apponyi megnyitó beszéde. A két ház üléseit Pesten tartja; a főrendiház nyomban megalakul. Széchenyi halálának évfordulója, istentisztelet, Teleki László ünnepélése. A képviselőház megalakul; az igazolási eljárás elhúzódik; a határozati és felirati párt kialakulása. Külpolitikai jelenségek; a szerb nemzeti kongresszus lefolyása, jelentéktelen eredménye; a felsőbb bíróságok megalakulása, a törvénykezés átvétele. Benedek tábornagynagy Magyarországot támadó napiparancsa, tömeges megnyilatkozások azzal szemben. A horvát országgyűlés megnyitása; a vármegyék újabb megnyilatkozásai; tüntetések hírei, a sajtó rakoncátlansága miatti elégedetlenség. A megyék szervezkedése Erdélyben. A birodalmi tanács megalakulása, ünnepélyes megnyitása császári trónbeszéddel. Palóczy László halála; a felirati vita napirendre tűzetik. Gr. Teleki László öngyilkossága; annak hatása, a gyász, az öngyilkosság magyarázatai; Teleki hátrahagyott parlamenti beszédterve. A felirati vita megindul; Deák Ferenc előterjeszti felirati javaslatát. 1861. ápr., máj. 229
- III. Deák beszédjének és felirati javaslatának jelentősége és hatása. Gr. Rechberg diplomáciai körlevele Deák ellen. A képviselőház felirati vitája s a napi kérdések belevegyülése; a katonai adóvégrehajtások; a nemzetiségi mozgalmak, a balázsfalvi gyűlés. A felirati vita berekesztése, a szavazás: a felirat három szavazattal győz. A határozati párt a részletes tárgyalás során megrozzant igyekszik a javaslatot; Deák kisebbségben marad. A képviselőház teendői a felirati vita után: Eötvös javaslatára a nemzetiségi kérdés ügyében bizottság küldetik ki; a túrócszentmártoni tót gyűlés és annak emlékirata; a rutének hasonló követelése. A pestvárosi határozat az adóvégrehajtások ügyében kir. biztos kiküldését idézi elő. A főrendiház részéről is elfogadott módosított országgyűlési felirat átadá-

sának nehézségei; küzdelmek a kormány körében; végül az uralkodó visszautasítja a feliratot, kívánván annak megváltoztatását. A Reichsrath gáncsvető beavatkozása. Az országgyűlés bizalmas tanácskozások után egyhangúlag visszaállítja a felirat Deák szerinti szövegét s azt a két ház elnöke átadja az uralkodónak. 1861. máj.—júl. 253

IV. A felirat megváltoztatása Deák diadala. A kormány kül- és belpolitikai helyzete az adandó válasza vonatkozó elhatározással szemben. A leirat előkészítése; harc a magyar és osztrák kormánytagok között; a magyar konzervatívok tanácskozásai és javaslatai. Schmerling győz; Vay, Szécsen, Szögyény és Sennyey elbocsátása; gr. Forgách Antal főkancléllár, gr. Esterházy Móric tárcanélküli magyar miniszter. Végleges döntés a leirat fölött; annak kiadása, kihirdetése, tartalma és hatása. A közvélemény újabb ingerlései. A horvát országgyűlés tárgyalásai; egyenlő bizalmatlanság Bécs és Pest iránt. A Magyarországgal való unió kérdésében hozott kétértelmű határozatot. Horvátország határozottan megtagadja a birodalmi tanácsba való követküldést. 1861. júl., aug. 276

V. A leiratra adandó válasz előkészítése; a határozati=párt határozati s a Deák felirati javaslata a bizottság előtt; megegyezés nem jön létre. A Deák felirati javaslatának részletes ismertetése, annak előterjesztése az augusztus 8-i képviselőházi ülésben; óriási hatása azonnali egyhangú elfogadásában nyilvánul. Augusztus 10-én a főrendek is lelkesedéssel elfogadják; a két ház elnöke 14-én rövid kihallgatáson átadja a feliratot az uralkodónak, kinek válasza nem nyújt tájékozódást a történendőkre nézve. A képviselőháztól kiküldött bizottságok előterjesztik jelentéseiket, azok közzétételnek. Tisza Kálmán indítványa jelzi a törvényhozás szándékait főképp a nemzetiségi kérdésben; az elfogadtatik. A válasz=felirat roppant hatása az országban és a külföldön; a külföldi sajtó legnagyobb része Magyarország igaza mellett foglal állást. A kormány körében még egyszer fontolóra veszik az elnapolás kérdését, de a feloszlátás mellett döntenek; Schmerling manifesztumot kíván, a kormány leiratban állapodik meg, kir. biztos kiküldése mellett, ki a feloszlátást végrehajtsa. Az augusztus 21-i ülésben mindkét ház elfogadja Deák óvását. 22-én mindkét házban kihirdetik a feloszlátást. A búcsúbeszédék után az országgyűlés tagjai lelkes hangulatban oszlanak szét. 1861. júl., aug. 297

XV. rész: A Schmerling=provizórium berendezkedése.

I. Schmerling az uralkodó megbízásából a birodalmi tanácsnak bejelenti a magyar országgyűlés feloszlátását s kifejti annak indokait. E közlés alapján a birodalmi tanács mindkét háza elismerő feliratot intéz a császárhoz; a képviselőházban azonban a felirat vitát támaszt, melyben Smolka hatalmas beszédben két Magyarország védelmére s Clam-Martinitz, Rieger és Potocky is rokonszenvesen nyilatkoznak Magyarországgal szemben. A külföldi sajtó legnagyobb része elítéli Schmerling magyarországi politikáját. Forgách kancléllár most a magyar törvényhatóságokkal látja magát szembeállítva, melyek átveszik az országgyűlés szerepét és szembeállnak a törvényellenes intézkedésekkel. Pestmegye az első, melynek ellenszegülésére a kormány a megyei bizottság feloszlátásával s kir. biztos kiküldésével

válaszol; a harc folytatódik, míg a legtöbb megyében és városban felfüggesztik, vagy feloszlatják a bizottságot, ill. képvisellet, némelyikbe kir. biztos is küldetik, több helyen katonai beavatkozásra kerül a sor. Újabb rendeletek a bélyegilletékek behajtása, az 1862-i adók kivetése s az unjoncozás tárgyában még fokozzák az izgalmat. A megkérdezett főispánok, élükön a primással, határozottan megtagadják az adóbehajtás és unjoncozás körüli közreműködést. A megyei gyűlések általában betiltatnak. A tarthatatlan helyzettel szemben a kormány döntő elhatározásra készül; ennek nehézségei: Horvátország is szembehelyezkedik a kormánnyal, a pénzügyi helyzet nehéz; a helytartótanács ellenkezik a kancellárral; Mailáth fölmentése. 1861. aug.—okt. 325

- II. A kancellár és a minisztertanács előkészítik a Magyarországnak életbeléptetendő rendszabályokat; azok jelzése a sajtóban. A november 5-i legf. kéziratokkal életbeléptetett «provizórium»: a törvényhatósági önkormányzatnak és a helytartótanács testületi működésének felfüggesztése; gr. Pálffy Móric helytartó, Privatzer helyettese; a politikai bűntények és vétségeknek a katonai bíróságok elé utalása. A helytartó működésbe lép. A kir. Kúria óvást emel a katonai bírászkodás ellen. A kormány tájékoztatni igyekszik a külföldet elhatározásai iránt; a provizóriumnak általánosan kedvezőtlen fogadtatása. A helytartó és a «megyekormányzók» rendkívül széles hatásköre. Az országbírói értekezlet munkálatának tervbe vett reviziója; régi pátensek újból való életbeléptetése. A főispánok felmentése; a megyekormányzók s a törvényhatósági tisztviselők kinevezése. Elégedetlenség egyes új megyekormányzókkal. A provizórium hatása az országban; megint a passzivitás politikája. A sajtó kezelése. A februáriusi pátens kiadásának évfordulóját megünneplik, de nem ellentmondás nélkül. Az országgyűlés feloszlatása óta hat hó telvén le, Forgách kir. kézirattal kívánja az összehívás kése delmét kimagyarázni, de szándéka meghiúsul. 1861. aug.—1862. márc. 353

- III. Az erdélyi külön országgyűlés összehívásának terve döntő stádiumba jut; Kemény kancellár javaslatai nagy módosítást szenvedvén, ez lemondását idézi elő. A szeptember 19-i uralkodói leirat kitzúzi az erdélyi országgyűlést nov. 4-ikére Gyulafehérvárra; a kormányzók ez ellen előterjesztést tesz, melyet a kormány mellőz. Gr. Nádasdy Ferenc miniszterré nevezetvén ki, megbizatik az erdélyi kancellária vezetésével; az országgyűlést ugyan bizonytalan időre elhalasztják, de az előkészítő munkálatokat elrendelik. Az erdélyi kormányzók elnöke a távozó gr. Mikó Imre helyett gr. Folliot de Crenneville altábornagy lesz s a törvényhatóságok vezetőinek kicserélésével és a törvhat. bizottságok felfüggesztésével, majd újjászervezésével Erdélyben is provizórium lép életbe, mely, miután az alkotmányos bírák vonakodnak az osztrák jogot alkalmazásba venni, a törvénykezésre is kiterjed. Az alatt Horvátországban is szakításra kerül a sor; az országgyűlést feloszlatják, de némely kívánóságát teljesíti a kormány; a megyéket működésben hagyják, azok némely helyen ellenzéki szellemű feliratokat határoznak el, de az unjoncozást fogantostítják. A birodalmi tanácsban fölmerül a költségvetés tárgyalására való illetékesség kérdése, a pénzügyi bizottság hosszan tárgyalja a költségvetést s a képviselőház erős kritiká-

val, csak a miniszteri felelősség hiányára való utalással bocsátja azt keresztül, miközben az egész jobboldal távortartja magát a szavazástól. A pénzügyi helyzet fokozódó nehézségei közt a haditengerészet számára külön minisztériumot szerveznek. Viszály a pénzügyminiszter és a magyar kancellár között a katonai adóvégrehajtások ügyében. 1861. szeptember—1862. április 378

- IV. A provizórium sajtóperei, fenyítő eljárásai és rendőri rendszabályai. Az erdélyi vasút ügye és a földhitelintézet létrejötte. Tisztviselői gyűlések a megyékben, Pálffy helytartó és Forgách kancellár látogatásai és nyilatkozatai a vidéken. A kormány nemzetiségi politikája a rutének, tótok, románok és szerbek követeléseivel szemben. Schmerling befolyása a külpolitikára; az olasz kérdés, fordulat Garibaldi szerepében; a német kérdés, megújuló összetűzések Poroszországgal. A magyar kérdés Ausztria sorskérdése; a Reichsrath tárgyalásainak súlytalansága, A magyarországi közhangulat; a passzívitás uralkodó; józan osztrák hangok, a közeledési kísérletek eredménytelenek; a dualizmus emlegetése a sajtóban. Kovács Lajos polémiaja Keménnyel; Schmerling rideg nyilatkozatai. Somssich névtelen nyílt levele és Kemény válasza, az uralkodó megleghangú nyilatkozata a földhitelintézet küldöttségével szemben. Deák megtagad minden közösséget a Pesti Napló közleményeivel; a provizórium első évének meddősége. 1862. április—november 402
- Név- és tárgymutató a III. kötethez 427

2
8
11

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BERZEVICZY ALBERT

AZ

ABSOLUTISMUS KORA
MAGYARORSZÁGON

ELSŐ KÖTET

14 pengő

MÁSODIK KÖTET

24 pengő

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

